

DOSYA KONUSU

URFA'NIN KURTULUŞ MÜCADELESİ

ŞURKAV Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

SAYI: 46 HAZİRAN 2024

Birinci Dünya Harbinden Urfa Kurtuluş Mücadelesine Şanlı Şehir Urfa

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Dr. Mehmet KISAK

Urfa'nın İşgali ve Ali Saip Ursavaş

Prof. Dr. Şerif DEMİR

Urfa Milli Mücadelesinin Siyasi ve Toplumsal Dayanakları Açısından Analizi

Doç. Dr. Tulay AYDIN

Urfa Kurtuluşunda Onikilerden Hüseyin Pertev Efendi

Av. Müslüm AKALIN

Milli Mücadele Yıllarında Urfa'da Tasavvuf ve Tarikatlar

Doç. Dr. Ali TENİK

Milli Mücadele Döneminde Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in Faaliyetleri

Prof. Dr. Bayram AKÇA - Dr. Tuğba ÇALIŞKAN

Dergiyi telefon
veya tabletinize
indirmek için
kodu okutun.

Vakıfların memleketimizin önemli bir servetini oluşturduğu herkesçe bilinmektedir.

Bu servetten millet ve memleketi gerektiği şekilde faydalandırabilmek için bütün bakanlar kurulunun ve hatta yüce meclisin bu hususu önemle inceleyerek bu büyük müessesenin harap olmaktan korunmasını ve memlekete faydalı bir hale getirilmesini temenni ederim.

K. Atatürk

Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

YIL: 16 SAYI: 46 - HAZİRAN'2024 ISSN: 1308-3449

SAHİBİ

Hasan ŞILDAK
Vali / ŞURKAV Başkanı

ŞURKAV YÖNETİM KURULU

Erinç DEMİR / Vali Yardımcısı
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Cevahir Asuman YAZMACI
Abdulkadir AÇAR
Aydın ASLAN
Hasan Fehmi HAYIRLI

DERGİ YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Şükrü ÜZÜMCÜ
ŞURKAV Genel Sekreteri

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

HUKUK DANIŞMANI

Av. Müslüm C. AKALIN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL
Prof. Dr. Abdolvahap YILDIZ
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Doç. Dr. Levent BİLGİ
Doç. Dr. İ. Halil TANIK
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU
Dr. A. Cihat KÜRKCÜOĞLU
Av. Müslüm C. AKALIN

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Şerif DEMİR
Doç. Dr. Remzi AVCI
Doç. Dr. Levent BİLGİ
Doç. Dr. İ. Halil TANIK

SEKRETERYA

Salih KAPLAN

İLETİŞİM

ŞURKAV İdare Merkezi
Yusufpaşa Mah. Sarayönü Cad. 886. Sk.
No:27 ŞANLIURFA
Tel: 0.414. 215 65 27 - 215 82 00 (Pbx)
Fax: 0.414. 216 89 02

SAYFA ve KAPAK TASARIMI

İbrahim Halil ŞEKER

BASKI

Semih Ofset / Ankara
Tel: 0312 341 40 75

ŞANLIURFA İLİ
KÜLTÜR EĞİTİM
SANAT VE ARAŞTIRMA
VAKFI YAYINIDIR

Altı ayda bir yayınlanır
Haziran - Aralık
ÜCRETSİZDİR

Yazı gönderim e-posta adresi:
surkav@hotmail.com

Dergideki yayımlanan yazıların ve görsel eserlerin
telif ve benzeri hukuki sorumluluğu yazarına aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

e-dergi

<https://surkav.org.tr/sanliurfa-dergisi>

surkav_urfa

surkavvakfi

www.surkav.org.tr

Millet maksadını gerçekleştirinceye
kadar davasına devam edecektir

Mustafa Kemal Paşa tarafından
Urfa Müftüsü Hasan Efendi'ye
gönderilen 31 Ekim 1919 tarihli
telgraf

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'dan
Urfa'da Müftü Hasan Efendiye

Sivas K.80 1130 aceledir
31 Teşrinievvel 1335

Urfa Müftü-i Belde Hazretlerine ve Eşraf-ı
Mutebaran-ı Kirame

Cevap: 29.10.1335 (29 Ekim 1919 tarihli) telgrafa.

Vatan ve dinle ilgili duygularınıza şükran duyulur. Meşru bir hükümet ve bağımsız bir millet olarak yaşamaya azmetmiş bulunan milletimiz, velev geçici olsun hiçbir ecnebi işgali ve kontrolünü kabul edemez. Göç doğru değildir. Bilakis aziz topraklarımızda kalarak milli örgütlenişi genişletiniz. Mütarekename hükümlerine aykırı ve her türlü haksızlığı protesto, icabında fiilen reddedilemeniz meşru ve kutsal amaçlarımızın gerçekleşmesi için esas şarttır.

Millet maksadını gerçekleştirinceye kadar davasına devam edecektir.

31 Teşrinievvel 1335 (31 Ekim 1919)
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yi Hukuk Cemiyeti
ve Heyet-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi

5 Sunuş

21 Ankara Hükümeti'nin Güney Politikası ve Urfa'da Milli Mücadele

■ Doç. Dr. Cengiz MUTLU

30 Urfa'nın Fransızlar Tarafından İşgali

■ Prof. Dr. Kemal ÇELİK

46 Birinci Dünya Harbinden Urfa Kurtuluş Mücadelesine Şanlı Şehir Urfa

- 1.Dünya Savaşı Urfa Şehitleri (1919-1922)
- Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi'ndeki Şehitler
- İstiklâl Madalyası Alan Urfalılar

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Dr. Mehmet KISAK

64 Urfa'nın İşgali Karşısında Kamuoyunun Tutumu

■ Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK

88 Fransız İşgalinden İstiklâle Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Urfa

■ Doç. Dr. İsmail EFE

98 Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nin Milli Mücadele Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları

■ Doç. Dr. Cenk DEMİR - Doç. Dr. Süleyman TEKİR

159 Urfa'da Milli Mücadele ve Bölgede Görevlendirilen Fransız Üniformalı Ermeniler Üzerine Bir Değerlendirme

■ Prof. Dr. Ulvi KESER

180 -Yabancı Basında Milli Mücadele- The New York Times'a Göre Urfa'nın İşgali ve Kurtuluşu

■ Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

191 Urfa Kurtuluş Mücadelesinde Cebel Topu

■ Dr. Berna TORKAK

198 Urfa Kurtuluş Bayramının Basına Yansıması 1934-1950

■ Prof. Dr. Ahmet İLYAS

209 Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlamaları 1950-1955

■ Doç. Dr. Gülşah ESER

216 Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

Osmanlı İmparatorluğu'nu
Paylaşmak İçin Yapılan Gizli
Antlaşmalar ve
**Bir Destanın
Kronolojisi**

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

**Urfa Milli
Mücadelesinin**
Siyasi ve Toplumsal
Dayanakları Açısından
Analizi

■ Doç. Dr. Tülay AYDIN

Urfa'nın Kurtuluşu'nda
Onikilerden
**Hüseyin Pertev
Efendi**

■ Av. Müslüm AKALIN

6

Urfa'nın İşgali ve
**Ali Saip
URSAVAŞ**

■ Prof. Dr. Şerif DEMİR

141

Milli Mücadele
Döneminde
Urfa Mutasarrıfı
**Nusret Bey'in
Faaliyetleri**

■ Prof. Dr. Bayram AKÇA
■ Dr. Tuğba ÇALIŞKAN

Milli Mücadele Yıllarında
**Urfa'da
Tasavvuf ve
Tarikatlar**

■ Doç. Dr. Ali TENİK

121

149

İÇİNDEKİLER

T.C. ŞANLIURFA VALİLİĞİ KURTULUŞ MÜZESİ

Önce İngilizler'in, ardından Fransızlar'ın işgal ederek karargâh olarak kullandığı Mahmut Nedim Efendi Konağı, duvarlarındaki yüzlerce mermi iziyle tarihe tanıklık ediyor.

Fransız işgaline karşı ilk büyük saldırının gerçekleştiği ve yetmişten fazla kahraman vatan evladının hemen önünde şehit düştüğü tarihi konak, günümüzde "Kurtuluş Müzesi" olarak ziyaretçilerini ağırlamaktadır.

Urfa Kurtuluş Mücadelesinde kullanılan silahlar, giysiler, İstiklâl Madalyası örnekleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün dönemin ileri gelenlerine gönderdiği telgraf ve mektup örnekleri, milli mücadelenin kahramanları Onikiler'in balmumu heykelleri ve fotoğrafların yer aldığı yüzden fazla eserin sergilendiği Kurtuluş Müzesi'nin güneyindeki yeşil alanda ise aziz şehitlerimizin anısına yaptırılan anıt, kurtuluş mücadelesi rölyefleri ve küçük bir sunum alanı bulunuyor.

0414 315 98 08

Atatürk Mh. 18. Sok. No: 3
Haliliye / ŞANLIURFA

ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi'nin bu sayıdaki dosya konusu; “**Urfa Kurtuluş Mücadelesi**”dir. Gerek ülke gerekse şehir tarihinde derin etkiler bırakan Urfa Kurtuluş Mücadelesi, devlet-toplum ilişkilerinin detaylarını göstermesi açısından önemli bir süreçtir.

Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan süreçte Urfalılar, Birinci Dünya Harbi öncesi ve sonrasında bütün cephelerde ülke savunması için büyük çaba harcamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ile Fransa arasında Osmanlı Asyası'nın paylaşılması için 21 Ekim 1915'te görüşmeler başlamıştı. İngiltere adına Sir Mark Sykes, Fransa adına Georges Picot arasında 10-23 Ekim 1916 tarihinde varılan antlaşmaya göre; Adana, Antep, Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya, Musul hariç Irak İngiltere'ye bırakılmaktaydı. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması'na rağmen önemli petrol merkezi Musul'un işgaline karar vermişti. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesini kullanmak isteyen İngilizler, Büyük Savaş sırasında Fransa'ya terk etmeyi vadettiği yerleri işgal etmek ve sonrasında menfaati gereği bunu kullanmak için Urfa, Antep ve Maraş'ı da işgal etmeyi tasarlamıştır. Urfa, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından hiçbir hukuki gerekçeye dayanmadan işgal edilmiştir. 7 Mart 1919 tarihinde İngilizlerle başlayan işgal, 30 Ekim 1919 tarihine kadar sürmüştür. Ardından 31 Ekim 1919 - 11 Nisan 1920 tarihleri arasında şehir Fransız işgaline maruz kalmıştır. Urfa halkı işgalin ilk gününden itibaren işgalden kurtulmak amacıyla kurtuluş hareketini başlatmıştır.

Dergimizin bu sayısında “**Urfa Kurtuluş Mücadelesi**” farklı boyutlarıyla incelenmiştir. “**Osmanlı İmparatorluğu'nu Paylaşmak İçin Yapılan Gizli Antlaşmalar**” ile “**Ankara Hükümeti'nin Güney Politikası ve Urfa'da Milli Mücadele**” makalelerinde, dönemin ulusal ve uluslararası arenasında Urfa'nın konumu değerlendirilmiştir. Ayrıca Urfa'daki İngiliz ve Fransız işgali, farklı boyutlarıyla dönemin belgeleri ışığında değerlendirilmiştir.

Bu anlamda dergimizin 46'ncı sayısı, alana ilgi duyan tüm araştırmacılara kaynak bir eser özelliği taşımaktadır. “**Urfa İşgali Karşısında Kamuoyunun Tutumu**” ile “**Urfa Milli Mücadelesinin Siyasi ve Toplumsal Dayanakları Açısından Analizi**” makaleleri, toplumsal aidiyetin ve bütünleşmenin boyutunu anlatması açısından apayrı bir öneme sahiptir. “**Fransız İşgalinden İstiklâl Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**”, “**Ali Saip Ursavaş**”, “**Hüseyin Pertev Efendi**”, “**Mutasarrıf Nusret Bey**” ile “**Milli Mücadele Yıllarında Urfa'da Tasavvuf ve Tarikatlar**” makaleleri, Urfa Milli Mücadelesini başlatan koşulları, gizli ve aşikar kahramanlarını anlamaya katkı sağlayacaktır. “**Yabancı Basında Urfa Milli Mücadelesi**”, “**...Bölgede Görevlendirilen Fransız Üniformalı Ermeniler Üzerine Yapılan Bir Değerlendirme**” ile “**Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti'nin Çalışmaları**” makaleleri, yabancı basın, Osmanlı gayrimüslim tebaası ile misyonerlik faaliyetlerini mercek altına alırken, Urfa Milli Mücadelesinin sadece işgalcilere karşı yapılmadığı aynı zamanda söz konusu odaklara karşı verildiğini göstermektedir.

Urfalı'nın dünyasında, Urfa Milli Mücadelesinin ne kadar yankı bulduğu ifade eden “**Urfa Kurtuluş Bayramının Basına Yansıması 1934-1950**” ile “**Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlamaları 1950-1955**” makaleleri, önemli bir bilgi açığını gidermektedir. Bu makalelerin, Urfa Milli Mücadelesinin bayram olarak kutlanmasını, sevincini toplumun katmanlarında görünürlüğünü belgeleleriyle anlatmış olması, şehrin sosyal tarihi için apayrı bir öneme sahiptir.

Dergimize yazılarıyla katkı sağlayan akademisyen ve araştırmacılara teşekkür ederiz.

Şehrimizin tarihi ve kültürel değerlerinin korunması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere eşsiz bir miras olarak bırakılması için yapılan çalışmalara verdiği desteklerden dolayı, Şanlıurfa Valisi ve vakfımız başkanı Sayın Hasan ŞILDAK'a şükranlarımızı sunarız.

Keyifli okumalar dileğiyle...

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Editör

Osmanlı İmparatorluğu'nu Paylaşmak İçin Yapılan Gizli Antlaşmalar ve Bir Destanın Kronolojisi

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

■ Saint-Jean-de-Maurienne'deki antlaşmaya göre Türkiye'de İtalya'ya verilmesi gereken ancak Sevr'de verilmeyen bölge. Balfour tarafından imzalanan belge. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Saint-Jean-de-Maurienne_Antla%C5%9Fmas%C4%B1#/media/Dosya:Sfera_italiana_Turchia_1917.jpg)

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya savaşına girmesiyle birlikte, İtilaf Devletleri Osmanlı'nın yıkılması durumunda topraklarının paylaşılması konusunda antlaşmazlığa düşmeyi önlemek için, kendi aralarında bazı gizli antlaşmalar yapmıştır.

1915 İstanbul (İngiliz, Fransız-Rus) Antlaşması ve Boğazların Rusya'ya Bırakılması

Bilindiği üzere Rusya, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı ele geçirmek veya kontrolü altına alabilmek için uzun yıllar çabalamış ancak, başta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere, Avrupa büyük devletlerinin karşı çıkmasıyla bu amacına ulaşamamıştı. Bununla birlikte, Rusya, 20. yüzyılın başlarında dünyada meydana gelen

gelişmeler üzerine Türk Boğazları'nı ele geçirmek için 23 Kasım 1913'ten itibaren hazırlıklara girişmiştir. Ancak sadece kendi gücüyle amacına ulaşamayacağını anladığından, bu konuda İngiltere ve Fransa'nın yardımını elde etmeye çalışmıştır. Bunun için de bu iki devletle pazarlığa başlamıştır. Pazarlık, boğazların Rusya'ya verilmesine karşılık İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarında elde etmek istedikleri Irak ile Suriye'nin ve İran'da bazı hakların bunlara bırakılması konularında yapılmıştır. Bu pazarlık sürerken 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşın başlaması, güçler dengesinin değişmesine ve yeni gelişmelere neden olmuştur. Nitekim, İngiltere ve Fransa'nın üstün deniz ve kara kuvvetleriyle 1915 yılı başlarında Çanakkale'ye saldırımları, devletlerarası bazı gelişmelere yol açmıştır.

Rusya'nın İngiltere ve Fransa'ya verdiği nota:

İstanbul ve Boğazlar sorunu Rusya'nın yüzlerce yıllık dileklerine göre kesin bir biçimde çözümlenmelidir. İstanbul şehri, Boğaziçi'nin, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın batı kıyıları ve Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya Rusya'ya verilmelidir. Ayrıca Boğaziçi ve Sakarya Nehri arasında ve İzmit Körfezi üzerinde saptanacak bir nokta arasında kalan topraklar, Marmara Denizi'ndeki adalar, İmroz (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) adaları da imparatorluğun sınırları içine sokulmalıdır.

Rusya, İngiliz ve Fransızların yapılacak bir harekât sonucunda İstanbul'a girmeleri durumunda oradan çıkmamalarından ve burayı kendilerine verilmeyecek olmasından endişelendi. Diğer taraftan da kendisine karşı olmak üzere, İngiltere'nin kendi himayesinde bulunacak bir rakibi boğazlara yerleştirmek amacıyla, Yunanistan'ı ileri süreceğinden çekinmeye başladı. Çünkü daha 1914 Ağustos'unda İngiliz devlet adamlarıyla Venizelos arasında Yunanistan'ın savaşa girmesi için görüşmeler yapılmış ve bu arada boğazlar söz konusu edilmişti. Bu da Rusya'da İngiltere'ye karşı güvensizlik uyandırmıştı. Diğer taraftan Almanya, Boğazlar'ın İngiltere ve Fransa'nın eline geçmesini çıkarlarına aykırı gördüğünden, bu bölgeyi Rusya'ya önererek onunla ayrı bir barış yapmayı uygun bulup bazı girişimlerde bulundu. Bu durum İngiltere ve Fransa'yı endişelendirdi, Rus isteklerini kabul etmeye yöneltti.

Rusya, bu gelişmelerden sonra Boğazlar sorununu kendi çıkar ve emelleri doğrultusunda çözümlenmek ve Ruslar arasında "evimizin anahtarı" diye anılan Türk Boğazları'na yerleşmek üzere 1915 Şubat ayından itibaren girişimlere başladı. 4 Mart 1915'te de İngiltere ve Fransa'dan boğazların kendisine verilmesini bir notayla istedi. Bu notada şöyle deniyordu:

"İstanbul ve Boğazlar sorunu Rusya'nın yüzlerce yıllık dileklerine göre kesin bir biçimde çözümlenmelidir. İstanbul şehri, Boğaziçi'nin, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın batı kıyıları ve Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya Rusya'ya verilmelidir. Ayrıca Boğaziçi ve Sakarya Nehri arasında ve İzmit Körfezi üzerinde saptanacak bir nokta arasında kalan topraklar, Marmara Denizi'ndeki adalar, İmroz (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) adaları da imparatorluğun sınırları içine sokulmalıdır."

Rusya aynı notada; bu isteklerine karşılık, bu bölgede İngiliz ve Fransız özel çıkarlarına özenle saygı göstereceğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde İngiltere ve Fransa'nın tasarılarının gerçekleşmesi için yapacakları girişimleri kabul edeceğini de bildirdi.

İngiltere ve Fransa Rusya'nın bu istek ve girişimlerine karşı çıkmak istedi. Fakat Rusya'nın Almanya ile ayrı bir barış yapmak eğiliminin güçlenmesi üzerine bir aylık sürede yapılan yazışmaları sonucu, İngiltere 12 Mart 1915'te, Fransa 10 Nisan 1915'te Rusya'ya yukarıda belirtilen isteklerini kabul ettiklerini bildirdi. Buna karşılık Rusya da bu iki devletin Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgeleri ile Asya'daki çıkar ve emellerini kabul etti. Böylece İtilaf Devletleri yapılacak bölüşmede boğazlar ve çevresini Rusya'ya bırakmış oldu. Bu suretle Rusya, Türk Boğazları üzerindeki emellerini uzun yıllar uğraştıktan sonra ilk defa İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmiş, üstelik bu konuda onların desteğini de sağlamış oldu.

Diğer taraftan bu gizli antlaşmanın uygulama alanına sokulabilmesi durumunda, Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus iç denizi haline getirmesi, giriş çıkışının kontrolünü eline alması ve doğrudan Ege Denizi'ne açılması, ayrıca İstanbul'a yerleşmekle de amaçları içinde bulunan Bizans'ın mirasçılığını fiilen gerçekleştirmesi ihtimali belirdi.

Özetle, bu antlaşma ile İngiltere ve Fransa; Karadeniz, Boğazlar, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz'in, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi durumu ve geleceği üzerinde Rusya lehine büyük değişiklikleri kabul etti. Ancak antlaşmanın geleceği Birinci Dünya Savaşı'nın gelişmelerine bağlıydı.

1915 Londra Antlaşması ve İtalya'ya Ayrılan Yerler

I. Dünya Savaşı'nın başlarında tarafsızlığını ilan eden İtalya, bazı koşullar karşılığında İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılmıştır. Bunda, İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması ve bu antlaşmada İtalya'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndan da pay verilmesi önemli rol oynamıştır. Bu antlaşmaya göre:

1) İngiltere, Fransa ve Rusya; Osmanlı Asyası'nın bütününe veya bir kısmının paylaşılması halinde İtalya'nın, Antalya iline yakın olan Akdeniz Bölgesi'nde adil bir pay almasını genel olarak kabul ediyorlardı. Bu bölge sınırları sırası gelince Fransa ve İngiltere'nin çıkarları gözönünde bulundurularak çizilecekti. Osmanlı topraklarının bütünlüğü korunursa ve büyük devletlerin çıkar bölgelerinde değişiklikler yapılırsa, İtalya'nın çıkarları da dikkate alınacaktı. Eğer bu savaş boyunca Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı Asyası'nda yerler işgal ederse Antalya iline yakın olan yerler İtalya'ya ayrılacaktı ve İtalya isterse burasını işgal edebilecekti.

2) İtalya, Uşi Antlaşması gereğince geçici olarak elinde bulundurduğu Oniki Ada üzerinde tam egemenliğe sahip olacaktı. Ayrıca Trablusgarp'ta Osmanlı İmparatorluğu'na ait kalan hak ve ayrıcalıklar İtalya'ya geçecekti.

3) Arabistan ile Müslüman kutsal yerlerini bağımsız Müslüman yönetim altında bırakacaklarına dair Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yaptıkları açıklamayı İtalya da kabul edecekti.

Görüldüğü gibi İtilaf Devletleri, savaş öncesi paylaşımda İtalya'nın istediği ancak ona verilmesine karşı çıktıkları yerleri, bu defa alanını daha da genişleterek İtalya'ya bırakmıştır.

Sykes-Picot (İngiliz-Fransız) Antlaşması (1916)

İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye saldırmaları üzerine meydana gelen gelişmeler sonucunda; Rusya'nın kâğıt üzerinde de olsa boğazlar ve çevresini alması, ayrıca Doğu Anadolu'dan isteklerde bulunması, İtalya'ya yine Anadolu'dan pay ayrılması, İngiltere ve Fransa'yı da harekete geçirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan topraklarını aralarında bölüşmek üzere bir takım antlaşmalar yapmaya yöneltti.

Bu sıralarda Fransa, Rusya'nın boğazlara yerleşmesine karşılık, kendisi de Suriye ve Çukurova'ya yerleşmek istiyordu. İngiltere de bu konuda Fransa'nın önce Rusya ile anlaşmasını öneriyordu.

1915 yılına gelindiğinde İngiltere, Araplarla yakın ilişkiler içerisine girmişti. Kendi koruyuculuğunda Arapların bağımsızlığını benimsemiş ve Mekke Şerifi Hüseyin ile bu amaçla işbirliği yapıyor, bunu Fransa'nın da desteklemesini istiyordu. Fransa ise Suriye ve Çukurova'ya yerleşmekte ısrar ediyordu.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Asyası'nın paylaşılması amacıyla İngiltere ve Fransa arasında 21 Ekim 1915'te Londra'da görüşmelere başlandı. Toplantıya İngiltere adına Sir Mark Sykes ve Fransa adına Charles François Georges-Picot katıldı. Görüşmeler neticesinde İngiltere ve Fransa arasında 3 Ocak 1916'da bir antlaşma yapıldı. Fakat İngiltere, bunun bir taslak antlaşma olduğunu, Rusya'nın onayından sonra kesin şeklini alacağını belirtti. Bunun üzerine antlaşma Mart 1916'da Rusya'ya bildirildi. Rusya ise Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi kaydıyla, İngiliz-Fransız antlaşmasını benimseyeceğini belirtti. Taraflar arasında 26 Nisan-13 Ekim 1916 tarihleri arasında yapılan yazışma-

■ Sykes - Picot Antlaşmasına göre hazırlanan harita.

ların sonucunda “Sykes-Picot Antlaşması” kesin şeklini alarak imzalandı. İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı Asyası’nı paylaştiran bu antlaşmaya göre:

1) Adana-Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa’ya; Musul hariç, Irak İngiltere’ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabilecekti.

2) Suriye’nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün’ü kapsayan bir Büyük Arap Krallığı kurulacak, ancak bu Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında bulunacaktı.

3) Filistin’de, Rusya ve diğer müttefikler ile Şerif Hüseyin tarafından kararlaştırılacak uluslararası bir yönetim kurulacaktı.

Böylece İngiltere ve Fransa, Osmanlı Asyası’nın savaş öncesinde Almanya’nın etki alanı olarak kabul edilmiş olan bölgeleri de aralarında paylaştı.

Petrograd Protokolü (1916)

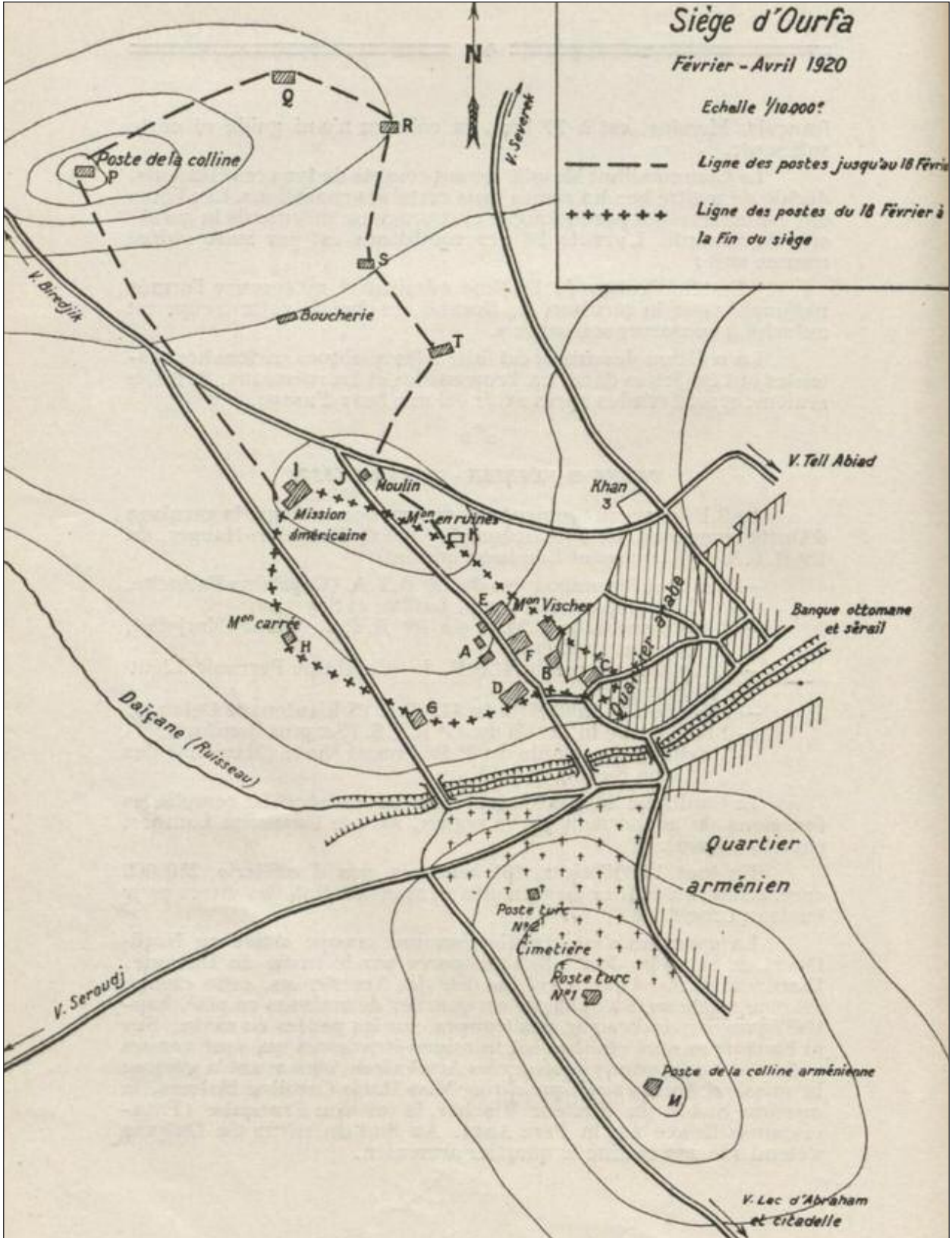
İngiliz-Fransız Antlaşması’nın hazırlandığı sırada taslak antlaşmanın Rusya’ya bildirilmesi üzerine, bu devletin bazı isteklerde bulunduğu belirtilmişti. Nitekim, İngiltere ve Fransa’nın sözü edilen önerilerinin Rusya tarafından kabul edilmesi üzerine, üç devlet arasında Mart 1916’da Petrograd Protokolü yapıldı. Buna göre Rusya’ya, Sykes-Picot Antlaşması’nı kabul etmesine karşılık boğazlar bölgesine ek olarak Trabzon’a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ile Erzurum, Van ve Bitlis bırakılacaktı.

Saint - Jean de Maurienne Antlaşması (1917)

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan ve yukarıda belirtilen gizli antlaşmalar, İtalya tarafından öğrenilince Roma’da tepki yarattı. Bunun üzerine İtalyan Hükümeti, 19 ve 20 Kasım 1916 tarihlerinde üç müttefikine birer nota vererek, kendisinin gerçekleştirilen antlaşmaların dışında bırakıldığı için üzüntüsünü bildirdi ve onlardan bazı isteklerde bulundu. Nitekim bu notada; Antalya ile birlikte Aydın, Konya ve Bursa ilinin güneyinin de kendisine bırakılmasını; Rusya’ya verilen Boğazlar bölgesinde İngiltere ve Fransa’ya tanınacak bütün hakların kendisine de verilmesini; Araplarla yapılacak ve Kızıldeniz ile ilgili olacak bütün görüşme ve antlaşmalara davet edilmesini önerdi.

Bunun üzerine yapılan diplomatik girişim ve gelişmelerin sonucunda, İtalya’yı sağlanacak haklar ve elde edeceği yerler hakkında, İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında 19 Nisan 1917’de Saint-Jean de Maurienne (Fransa’da Savoie’de) bir antlaşma yapıldı. Buna göre; İtalya, üç müttefiki arasında yapılmış olan antlaşmayı kabul ediyordu. Buna karşılık olarak da Antalya, Konya, Aydın ve İzmir’i alacaktı. İngiltere ve Fransa İzmir’de birer serbest liman kurabilecekti. İtalya’nın da; Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka’da serbest limanları olacaktı. Ancak bu antlaşma, görüşmelere katılmamış olan Rusya’nın onayını aldıktan sonra kesinleşecekti. Fakat bu sıralarda Rusya’daki iç gelişmeler, bu onayın gerçekleşmemesine neden oldu.

■ Urfa'nın işgal dönemine ait bir Fransız haritası (Kaynak: Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France)

Bu da İngiltere ve Fransa tarafından antlaşmanın yürürlüğe konmamasının bahanesi oldu ve İtalya ile bu iki devlet arasında antlaşmazlıklara yol açtı.

Görüldüğü gibi bu gizli antlaşmalarla; İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya daha savaşın içinde iken Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamına yakın bölümünü

aralarında paylaşmış bulunuyorlardı. Ancak Rusya'nın savaştan çekilmesi ve gizli antlaşmaları açıklaması, savaş sırasında meydana gelen diğer gelişmeler, bu antlaşmalarda bazı değişikliklere yol açtı. Bu da İtilaf Devletleri arasında çeşitli antlaşmazlıklara ve yeni gelişmelere neden oldu.

1919 - 1920

▼ Mondros Mütarekesi Ardından

İngilizler Urfa'da

Mondros Mütarekesi 2 Kasım 1918'de Urfa Mutasarrıflığına tebliğ edilir. Mütarekenin akabinde Ekim ayında Halep işgal edilir. İngilizler 3 Kasım 1918'de Musul, 9 Kasım'da İskenderun, 6 Aralık'ta Kilis'i işgal ederler. Artık sıra Urfa ve çevresine gelmiştir. Bu durum, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'i telaşlandırır. Nusret Bey acilen Ali Rıza Bey ile eşrafı ve memleketin aydınlarını çağırarak, memleketin işgali ihtimaline karşı alınacak tedbirleri beraberce görürler.

▼ İlk Tedbir

Bir milis kuvvet oluşturmak için heyet kurulur.

Heyet şu kişilerden oluşturulur:

Müftü Hasan Efendi,
Eski Müftü Müslim Efendi,
İshakzâde Hacı Esat,
Hacıkâmilzâde Büyük Mustafa,
Hacıkâmilzâde Hacı Yusuf,
Hatipzâde Ahmet,
Yağlıcızâde Belediye Reisi Hacı Ahmet,
Hartavîzade Bedi,
Hüseyinağazade Haydar.

▼ Bölük ve takım kumandanları da şunlardı:

Hacıkâmilzâde Büyük Mustafa,
Hacı Mustafa Reşit Kâmil,
Arabizâde Reşit,
Şeddadîzâde Ali Şelli,
Barutçuzâde Hacı İmam,
Mahmutoğlu Mustafa,
Hacı Abdurrahmanağa oğlu Şeyh Müslüm,
Şiho Ramazan.

▼ 13 Aralık 1919

İngilizler Ceraplus'u işgal ederler. Ceraplus'un işgali, artık Urfa işgalinin iyiden iyiye yakınlaştığının bir göstergesidir. Ali İhsan Paşa (Sabis) 6. Ordu böl-

gesinin sorumluluk sahasındaki yöneticileri uyarır. Hatta Ali İhsan Paşa (Sabis) 10 Ocak 1919'da Urfa'ya gelerek halkı cesarete sevk etmek amacıyla Mutasarrıf ve kentin ileri gelenleriyle acilen görüşür. Nusret Bey Urfa'daki milis taburun Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'in idaresinde teşkilatlanması için talimat verir. Urfa işgalcilerin soğuk yüzüyle, İngiliz Generali Allenby'nin Urfa Mutasarrıflığına "mütareke zeyli" göndermesiyle tanışır. Bu arada Kilis ve Ayntap işgal edilir ve İngiliz General Suruç aşiret reisleriyle görüşmek üzere Arappınarı'na gelir. Ketkânlı aşiret reisi Basravî gibi kendisini Osmanlı ülkesinin bir parçası olarak hissetmeyenlerin dışında, yıllarca Osmanlıyı talan ve yağmalarıyla bezdiren aşiretler bile İngilizlere yüz vermezler.

▼ 5 Şubat 1919

İngiliz bir öncü heyeti Urfa'ya gelir. Ali İhsan Paşa'nın "diplomasi ve celadetli müdahalesiyle" birkaç gün sonra, birlik tekrardan Cerrablus'a çekilmek zorunda kalır. Fakat Urfalı Gayr-ı Müslim tebaa, kentin işgal edilmesi için Mondros ateşkes antlaşmasınının 7. maddesine uyacak şekilde geçerli bahaneler uydurmak için; hayat ve mallarının tehlikede olduğundan bahisle İngiliz işgal komutanına bir tutanak verilir. Bu kâfi gelmez... Ermeniler Ocak ayı başlarında içlerinden birini öldürerek, huzur ve düzeni sağlamak amacıyla İngilizleri şehre davet ederler. Bu da kâfi gelmez... Mart 1919'da klinik eczacısı Karekin'in bir suikasttan kıl payı kurtulması üzerine, Künzler İngilizler'in şehre girmesi için bir yazı yazıp gönderir. Maraş, Antep, Cerablus, Birecik, Urfa, Suruç Ovası ve Telabyat'a kadar olan Bağdat demiryolları istasyonları Hint alaylarıyla işgal edilir. İngilizler Birecik'i işgal ettikten sonra **7 Mart 1919'da** 400 kişilik bir kuvvetle Urfa'yı işgal ederler. İşgal kumandanı Beddy, silahlarını hükümet dairesi önünde ve mutasarrıflık makamına doğru yöneltir ve "Galip bir hükümetin askeri neden karşılanmıyor?" sorma cüretini bile gösterir.

Bunun üzerine Mutasarrıf Nusret Bey:

"Haksız yere memleketi işgal edilen bir kuvveti kar-

BİR DESTANIN KRONOLOJİSİ

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

şılmaya çıkmak, bir Türk Mutasarrıfına yakışmaz. Eğer misafir gibi gelseydimiz, sizi Birecik'te bile karşılardım” der. Bu cevap karşısında ezilen İngilizler, daha sonra Nusret Beyi astırarak intikamını almışlardır. İngiliz pervasızlığı bununla da kalmaz. Mutasarrıfın işgal güçlerinin yerleşmeleri için hazırladığı binaları İngilizler beğenmezler. Gureba Hastanesi'ndeki hastalar dışarı atılır, yanı başındaki Mahmut Nedim Bey'in kırk nüfuslu ailesi konağın dan bir canı çıkarılırcasına dışarı atılır ve İngilizler konağa yerleşirler.

İngilizlerin işgali döneminde hafızalarda yer edinen bir başka olay da Eski Müftü Şeyh Müslim Efendi'nin tutuklanarak Halep'e gönderilmesidir. İngilizlere sığınmak amacıyla Malatya eski Mutasarrıfı Halil Rami ile Elazığ eski valisi Ali Galip Urfa'ya gelir, Urfalı Şeyh Müslim Efendiye (Eski müftü) misafir olur. Sohbet esnasında ev sahibinin kendisi gibi düşünmediğinin farkına varırlar. Ertesi gün Ali Galip, Müslim Efendi'yi İngiliz komutanına; “Şeyh Müslim'in İngiliz siyaseti aleyhinde olduğunu” ifade ederek şikâyet eder. Bu yüzden Şeyh Müslim Efendi tutuklanarak Halep'e gönderilir. Bu arada Erzurum kongresi yapılır, kongre beyannamesi Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey aracılığıyla Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'e verilir. Binbaşı Ali Rıza Bey Urfalıların'ın işgale karşı duyarsız olduğunu düşünmektedir. Nusret Bey döneminde kurulan milis alayı dağılmış fakat silahlar toplatılmamıştır. Tekrar böylesi bir oluşumu gerçekleştirmeyi düşünen Ali Rıza Bey durumu Mutasarrıf'a anlatır. Akabinde eşraf ve aydınlarla toplantılar yapılır.

▼ 4/5 Eylül 1919

4/5 Eylül 1919 gecesi Güllüzâde Osman Efendi'nin evinde Bnb. Ali Rıza ile eşraf ve aydınlardan oluşan 12 kişilik bir grupla toplantı yapılır. Toplantıya katılanlar, Belediye Reisi Hacıkâmilzâde Hacı Mustafa Efendi (Hacıkamiloğlu), Barutçuzâde Tüccar Hacı İmam Efendi, Tüccar Hacıkâmilzâde Hacı Mustafa Reşit Efendi, Mollazâde Mahmut Efendi, Güllüzâde

Osman Efendi, Tüccar Nebozâde Hacı İmam Efendi, Eşraftan Hacı Bedirağazâde Halil Ağa, Esnaftan Şelîzâde Ali Ağa, Jandarma Çavuşu Sofîzâde Hacı Mustafa Çavuş, Polis Komiseri Arabîkâtibizâde Şakir Efendi, Jandarma Tabur mülhakı İzmirli Adil Hulûsi Efendi ve takım komutanlarından Mülâzîmevvel Hüseyin Pertev Efendi isimlerinden oluşur.

Bu toplantıda gizli bir cemiyet kurulmasına karar verilir. Ali Rıza Bey cemiyet başkanlığına getirilerek, kurtuluşa kadar mücadele edileceğine Kur'an üzerine yemin ederler. Bu arada Urfa'da aradıklarını bulamayan İngilizler, Fransızlarla 15 Haziran 1916'da Leningrad'da Sykes-Picot antlaşmasıyla Irak-Suriye ve Filistin'i aralarında paylaşırlar. Sykes-Picot antlaşması temelindeki 15 Eylül 1919 tarihli “Suriye İtilâfnamesi” Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin değiştirilmesini öngörmekteydi. İngilizler 26 Ekim 1919'dan itibaren peyderpey çekilmeye başladılar. İngilizlerin yerine Fransızların gelecek oluşu, Urfa ve ilçelerinde protestolara neden olur. 500 süvari ve piyade hükümet binası önünde toplanır; son nefeslerine kadar fedâyı can etme pahasına da olsa esareti kabul etmeyeceklerini ifade ederler.

▼ FRANSLAR URFA'DA

31 Ekim 1919–11 Nisan 1920

Fransızlar Urfa'yı başlangıçta 300 mevcutlu bir kuvvetle işgal ederler. Fransızların savaş gücü bir Fransız piyade birliği, bir Cezayir süvari bölüğü ve 40–50 Senagalli askerden oluşmakta idi. Askerlere muntazam olarak izin de verildiğinden dolayı toplam sayı 450-500'ü geçmiyordu. Urfalılar İngilizlerin ardından Fransızların gelişine içerlenirken; Urfalı bazı Ermeniler ise Fransızları nasıl karşılayacaklarını şaşırmışlardı. Pazar günü, Kilisenin meşveret salonunda Fransızlara yemekli bir davet hazırlarlar. Urfa'yı işgal eden Fransız birliğinin kumandanı Binbaşı Hauger ve siyasi yönetici Sajous ile birlikte Cerablus kumandanı ve süvari alay kumandanı da davete icabet eder. Fransız garnizonu şehrin kuzevinde bir tepenin üzerine yerleşmişti.

▼ 6 Kasım 1919

6 Kasım 1919'da Urfa Jandarma komutanı Ali Rıza Bey'in önderliğinde 600 üyesi bulunan gizli bir cemiyet oluşturulur. Bu cemiyetin içinde 12 kişiden oluşan cemiyetin yanı sıra Ketkânî aşiretinden Basravî dışında Urfa'nın kuzeyindeki Baziki aşireti, Suruç Berazi reisleri Galipbeyzâde Mustafa, Şahinbeyzâde Bozan, Seyfettinbeyzâde Ömer ile Geysî aşiretinden Cümeyle, Bini Ebu Assaf, Aneze, Milli Aşireti Reisi Mahmud Bey ve ahalileri hükümetle birlik olmuşlardır. Daha sonra Döğerli aşireti ve ahalisi de bu birlikteliğin içinde yer almışlardır.

▼ 12 Kasım 1919

Bazı aşiretlere, bazı gruplara dönük İngiliz ve Fransız propagandaları etkisini az da olsa göstermeye başlamıştır. Nitekim 60-65 kişilik bir grup Kısas başta olmak üzere bazı köyleri yağmaladılar.

▼ 25 Kasım 1919

Fransız siyasi yöneticisi Sajous, Urfa'daki hareketlenmeden rahatsızlık duyarak Ali Rıza Beyi sorgulayıp tutuklar.

▼ 26 Kasım 1919

Ali Rıza Bey Hekimdede Mahallesi'nden Karakoyun Deresi'ni geçerek kabristan arasından Yusuf Kâmil Efendi sayfiyesine ve oradan da Sırrın Köyü yönünden doğuya doğru Urfa'dan çıkar. Sırrın'ın kuzeyinden, Karaköprü köyünün arkasından şoseye, buradan da Badıllı aşireti Sait Bey'in köyüne gider.

▼ Kasım 1919

Fransızlar Ali Rıza Beyin kaçıışı üzerine üç maddelik bir muhtıra yayımlar. Kuzey işgal ordusunun bulunduğu yerlere jandarma kumandanı Ali Rıza Bey'in beş yıl süreyle girmesi yasaklanır.

Ali Rıza Bey'e hoşgörülü davranış gösterenlere 50 liradan 500 yüz liraya kadar para cezası verileceği ilan edilir.

Ali Rıza Bey'i Fransız işgal kumandanına teslim edene beş yüz lira ödül verileceği duyurulur. Ayrıca Fransız işgal güçleri Suruç Kaymakamı Mesut Bey ile Jandarma kumandanı Hüseyin Pertev Efendiyi istasyon istasyon dolaştırılarak sonunda İstanbul hü-

kümetine teslim edilir.

Fırka Kumandanlığınca Urfa'ya gönderilen Seyit Mehmet Efendiyle Çetelerin baskın yağacağından kaygılanan Fransızlar, Urfa civarına siperler kazmaya başlarlar.

▼ 16 Aralık 1919

Sancak guvernörü yardımcısı Lambert, Urfa Mutasarrıfı'ndan Urfa sancağı sınırları içerisindeki ekilebilir arazinin bugünkü değerinin bildirilmesi ister.

▼ 21 Aralık 1919

Urfa Sancağı Guvernörü Yüzbaşı Sajous, Urfa Mutasarrıfı'ndan yeni atanan memurların göreve başlamadan önce gelip kendilerini tanıtmalarını ister.

▼ 22 Aralık

Urfa Sancağı Guvernörü Yüzbaşı Sajous Urfa Mutasarrıfı'na memurların maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle sancak hesabının mali müfettiş tarafından inceleneceğini bildirir.

▼ 24 Aralık 1919

Urfa Sancağı Guvernörü Yüzbaşı Sajous Urfa Mutasarrıfı'ndan tüketim vergisi olarak alınacak olan vergilerin kendisi tarafından onaylandıktan sonra uygulanmaya konulmasını ister. Aynı zamanda söz konusu tarihe kadar alınmış vergilerin de iadesini ister.

▼ 31 Aralık 1919

Urfa Sancağı Guvernörü Yüzbaşı Sajous 31 Aralık akşamı, yılbaşı dolayısıyla garnizondaki birlik tarafından fener alayı düzenlendiğini bildirir. Fener alayı düzenli bir yürüyüşle konağın önünden geçerek şehrin bir bölümünü dolaşacak ve Fener alayı 19.30'da başlayarak gece saat 21'de biteceğini Mutasarrıf'a bildirir.

▼ 1 Ocak 1920

Urfalılardan oluşan bir heyet Yarbey Capitrel'den Fransızların Ermenilere yüz vermemelerini ve Fransızların geleneklere saygı göstermelerini isterler.

▼ 7 Ocak 1920

Ali Saip, Binbaşılıktan emekli olan İhsan, Şube Reisi İlyas, Mülkiye kaymakamlarından Şevket, Baytar Müfettişi Adil ve Teğmen Hulûsi Beyler ve memleket eşrafından uygun görülen bir grup ayaklanma yemini ettikten sonra, 15 Ocak Perşembe günü milli bir kıyam düzenlemesine karar verildiği heyeti temsiliyeye bildirilir.

▼ 8 Ocak 1920/12 Ocak 1920

Urfa Sancağı Governörü Yüzbaşı Sajous Urfa Mutasarrıfı'na hububat ihracatının izne tabi olduğunu bildirir. İhracat yalnız İskenderun ve Kilikya yönlerine yapılacak ve ihracat izni bölge kumandanı Albay tarafından verilecektir.

▼ 13 Ocak 1920

Milli aşireti Reisi Mahmut Bey emelleri ve amaçlarının hükümetin bağımsızlığı ve egemenliğini sağlamaya dönük olduğunu Ali Saip Bey'e bildirir.

▼ 14 Ocak 1920

Albay Normand Fırat'ın doğusuna görevlendirilir. Urfa'ya gelen Albay Normand için Fransız işgal kumandanlığınca bir ziyafet verilir. Ali Saip Bey, Binbaşı İhsan, Şevket, Baytar Müfettişi Adil ve Hulûsi Efendilerle Binbaşı İlyas Bey'in evinde toplanırlar. Bu toplantıda Jandarmanın Teğmen Hulûsi Efendi dışındakilerin Urfa'yı terk etmeleri kararlaştırılır.

▼ 15 Ocak 1920

Ali Saip Bey ve arkadaşları akşama yakın Badıllı Sait Bey'in Yedikuyu köyüne varırlar. Oradan da 16 Ocak 1920'de Siverek'e, 24 Ocak 1920'de ise Diyarbakır'a geçerler.

▼ 24 Ocak 1920

Postaneyi bekleyen iki Fransız askeri kendilerine saldıran bir kişiyi kovalarken kadınların bulunduğu Vezir Hamamı'na girerler. Bu durumu protesto eden Fattane Behiye adlı kadın, Belediye Reisinin makamına çıkarak "Kalk buradan siz iş yapmıyorsunuz, size kalırsa şerefimiz namusumuz ayaklar altında kalır. Çıkın buradan, biz gelelim", der.

Aynı gün Suruç ahalisi Fransızların iletişim ağını kesmek amacıyla Arappınar ile Siftek arasındaki rayları tahrip ederler.

▼ 25 Ocak 1920

Aneze aşireti, Harran civarında şimendifer hattını tahrip eder ve aşiretler Arappınar'da Fransızlarla çatışmaya girerler.

Suruç Ültimatomu

Aneze aşireti reisi Haçım Bey ile Berazi Aşireti Şahin Beyzâde Mustafa Bey, Arappınar ve Suruç'ta mevcut Fransızların 24 saat içerisinde çekilmeleri için ultimatoma verirler. Artık Urfa'da kıyımın yapılacağı hissedilmektedir.

▼ 27 Ocak 1920

Hıristiyan tebaa işgalcilerin elini güçlendirmek için öldürülecekleri iddiasıyla çarşı pazara gitmemeye başlarlar. İşgalcilerin elini güçlendirmeye yöneliktir.

▼ 29 Ocak 1920

Ali Saip ve arkadaşları Mardin'e varırlar. Burada Aneze aşiretinin şimendifer hattını tahrip ettiğini öğrenirler. Ayrıca Uceymi Paşa'nın yardımcılarıyla Anezeler'e katılıp Suruç ve Aneze aşiretlerini birleştirerek Cerablus ve Arappınar arasındaki şimendifer hattını tahrip ederler. Fransızlar Gureba Hastanesiyle Mahmut Nedim Efendi'nin evindedirler. Müfrezeleri ise Tellfutur'da Amerikan mektebinde bulunmaktadır.

▼ 1 Şubat 1920

İngiliz Siyasi Memuru Mr. Woolley, Arap, Kürt, Fransız siyasi memurlarıyla Cerablus'a gelir. Bütün aşiret reislerini yanına çağırır. Bu çağrıya Ketkânlı Reisi Basravî'den başkası katılmaz.

▼ 3 Şubat 1920

Siyasi Governör Yüzbaşı Sajous Urfa Mutasarrıfından kendisi tarafından 50 Ermeni'ye asker elbisesi giydirildiği dedikodusunu çıkaranları bulunup cezalandırılmasını ister.

▼ 7 Şubat 1920

Badıllı Sait Bey Yedikuyu köyünden Karaköprü'ye gelir. Sait Bey Siverek'ten gelecek birlikleri beklemeden elinde beyaz bir flama olduğu halde gönderdiği elçisi aracılığıyla, Fransız işgal güçlerine şehirden ayrılmaları için 24 saatlik bir süre içinde çıkmaları için bir ultimatom verir

▼ 8 Şubat 1920

Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Urfa Müftüsü Hasan Efendi, eski Müftü Müslüm, Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi diğer eşraftan oluşan bir grup Karaköprü'ye gelirler.

▼ 9 Şubat 1920

Fransızlar Hastane ve çevresine, Ermeniler de kendi mahallerine kapanırlar. Milis güçler ise cephaneyi kendi aralarında bölüşerek işlerini karşılamak amacıyla bir yardım defteri düzenlerler. İki bin altın liralık bir defter bir saat içinde Urfalılarca oluşturulur. 1920 yılının 9 Şubat Pazartesi günü artık halkın önündeki bütün engellerin kalktığı gündür. Güneş doğarken kentteki her minareden, kaleden ve yüzlerce evden atılan silah sesleri duyulur. Urfa'daki Fransız Tabur Kumandanı Binbaşı Hauger savunma amacıyla belirli yerlere siper ve hendekler kazdırır.

▼ 9/10 Şubat Gecesi

9/10 Şubat gecesi, Fransız karargâhına hücum edilir. Fransızlar dört ölü bırakarak püskürtülür. Karargâhtan Fransız bayrağı indirilerek yerine Osmanlı Bayrağı asılır. Elde edilen ganimetler bu hücumu icra eden Badıllı aşiretine verilir.

▼ 10 Şubat 1920

10 Şubat sabahı şiddetli bir ateşten sonra bazı noktalarda ilerlenir. Bu hücumda Siverek aşiretlerinden bir bölümünü kumanda eden Mehmet Sakıp Efendi diz kapağından yaralanır ve milislerden de şehit olanlar vardır. Akşama kadar süren ateşler sonucunda Fransızlar biri ağır, üç yaralı vermişlerdir.

▼ 11 Şubat 1920

Fransız kumandanına Kuvvayı Milliye tarafından

teslim olmaları teklif edilir, ancak teklif reddedilir. 11 Şubat'ta Birecik'te de işgale karşı bir ayaklanma başlar. Aynı şekilde Suruç'ta toplanan Kuvvayı Milliye, kasabanın on kilometre güneyinde bulunan Arappınar istasyonundaki Fransız askerlerine bir ultimatom vererek teslim olmaları ister.

▼ 12 Şubat 1920

Fransız mevzileri civarında bulunan yetimhane binasından milis güçlerin mevzilerine ateş açıldığından, yetimhane müdiresi Miss Holmes uyarılır. Aynı şekilde Ermeniler Basmahane yakınında Saatçi Muho'nun evinden ateş açarlar. Bu saldırıya karşılık verilmez. Fakat bundan böyle Ermeni Mahallesi'nden atılacak tek bir kurşuna bile top ve ağır makineli tüfeklerle karşılık verileceği ihtar edilir.

▼ 14 Şubat 1920

Fransızlara karşı Siverek'ten getirilen toplarla ilk kez ateş açılır.

▼ 15 Şubat 1920

Tarafsız kalmaları yönündeki telkinlere kulak asmayan Ermeniler, Fransızlardan yana tavır alırlar. Ermeni Mahallesi'nde bulunan Fransızlar Tellfutur Tepesi'ni işgal ederler. Ayrıca Ermeni Mahallesi ile Fransızların bulunduğu hastane arasında gizli tüneller kazılarak bağlantı kurulur.

▼ 16 Şubat 1920

Milis güçler Külaflı Tepesi'nin alınması için hazırlıklara başlar.

▼ 17 Şubat 1920

17 Şubat sabahının alacakaranlığında başlayan hücumda Fransızlar bir saatten fazla dayanamazlar. Milli güçler şiddetli ve soğuk bir fırtınanın estiği 17 Şubat'ı 18'e bağlayan gecede, rüzgârın buz haline getirdiği ve savurduğu soğuğa aldırış etmeden Külaflı Tepesi'ni Fransızlardan temizlemek cansiperane hücumla kaktılar. Bu hücumda Arap Meydanı Mahallesinden Ahmet oğlu Mehmet şehit olur. Fransızlar ise 4 ölü, 4 yaralı olmak üzere 16 neferi esir verirler.

▼ 21 Şubat 1920

Devamlı kar yağmakta ve bu yüzden sağlıklı iletişim ve ulaşım sağlanamamaktadır. Buna rağmen düşman mevzilerine karşı hücumlar aralıksız sürmektedir. Milisler Külaflı'dan sonra gözlerini Bediüzzaman Karakoluna dikmiştir. Ermenilerle Fransızların haberleşme noktası olan Bediüzzaman Karakolu'nu milis güçleri işgal ederek haberleşmeyi keserler.

▼ 24 Şubat 1920

Kış bastırır, kar fırtınası başlar. Artık ilçelerle irtibat kesilmiştir. Fransızlara teslim olmaları için bir teklif daha yapılır. Ancak teklif yine reddedilir. Fransız mevkiilerinin kuzeyinde bulunan Gazno ve Keşiş'in Bağrı noktalarına milisler hücum ederek düşmanı çekilmeye mecbur ederler.

▼ 26 Şubat 1920

Fransızları çekilmeye zorlamak amacıyla kumandanlık binasının yanından geçen ve içme suyu sağlayan küçük derenin yatağı değiştirilir.

▼ 27 Şubat 1920

Fransızların Ermenilerle bağlantıları kesilememiştir. Haberleşme, güvercinler ve başka araçlarla sürdürülür. Bağlantıyı kesmek amacıyla Halvetiye Karakolu'nda bir toplantı yapılır. Toplantıda, Ermeni Kilisesi'ne Osmanlı Bayrağı çekilmesi ve cemaatin ileri gelenleriyle görüşülmesi kararlaştırılır. Fakat Ermeni cemaati yapılan teklifi reddeder. Bu yüzden Ermeni Mahallesi tecrit edilir ve dışarıdan mahalleye yiyecek sokulması yasaklanır.

▼ 28 Şubat 1920

Düşman karargâhına iki yüz metredeki Karalök'ün başına bir hücum yapılır. Çeteler Amerikan binasından açılan ateşle gafil avlanırlar. Yetimleri korumak için ateş açanlar yetimhanedeki Fransız askerleri idiler. Miss Holmes'in idaresindeki yetimhanede yaklaşık 900 Ermeni yetimi kalmaktadır. Savaşın bütün olumsuzluklarına rağmen yetimhanenin iaşesi Kuvayı Milliye tarafından karşılanmaktadır.

▼ 3 Mart 1920

İki cebel topu Urfa'ya getirilir. Bu vesileyle genel bir taarruzun yapılması kararlaştırılır.

▼ 4 Mart 1920

İlk ciddi hücum yapılır. Birkaç kez Fransız mevzilerine ve binalarına girildiği halde Fransızların karşı saldırılarıyla püskürtülür. Savaş pek kanlı olur ve milisler 70 şehit verirler.

▼ 6 Mart 1920

Urfa ve kazalarında asayiş bozulmaya başlar, yağma olayları artar. Birecik'i ele geçiren düşman kuvvetine Ketkânlı Aşiretin Reisi Basravî'nin katılmasıyla Birecik'te yapılan katliam ve yağma Suruç'ta büyük heyecan yaratır.

▼ 8 Mart 1920

50 vagon Fransız askerinin Telabyaz'e oradan da Suruç üzerinden Urfa'ya geleceği haberi Urfa'ya ulaşır. Bu haber, Urfa'da herkesin gerilmesine neden olur. Bunun üzerine eşraf ve reisler, çete kumandanları ve halk ne yapacaklarını konuşmak üzere Ömeriye Camisi'nde toplanırlar.

▼ 11 Mart 1920

Fransızların geleceğini söyledikleri yardım güçleri bir türlü gelmez. Bu sefer kaygılanma sırası Fransızlardadır. Fransızlarda yiyecek sıkıntısı da belirmeye başlamıştır. Artık at ve katır eti yemeye başlamışlardır.

▼ 12 Mart 1920

Hatipzâde Mustafa Efendi bağından Amerikan yetimhanesine yapılan siperlerin tamamlanmasına çalışılır.

▼ 14 Mart 1920

Berazî aşireti Reisi Şahinbeyzâde Mustafa Bey ile Urfa Kuvâyı Milliye birlikleri Fransızların demiryolunu kullanmamaları için Siftek İstasyonu'ndan itibaren şimendifer hattını tamir edilmeyecek şekilde tahrip ederler.

▼ 17 Mart 1920

Aşiret reisleri kırk gündür süren Fransız işgalinin bitirilmesi için ihtar verirler.

▼ 27 Mart 1920

Suruç'taki Binbaşı İlyas Bey, Arappınar'daki Fransız kumandanlığından erzak ve cephane temini için gönderilen Urfa Ermenilerinden bir casusu yakalar.

▼ 1 Nisan 1920

Geç vakitlere kadar saz çalıp eğlenen çeteler, bağlar içinde erzak elde etmek yüz kadar Fransız askerinin ilerlediklerini görürler. Söz konusu Fransızlarla 1 saat süren şiddetli bir çarpışma yapılır.

▼ 3 Nisan 1920

Fransız hücumuna karşı açılan top ateşini takiben, Fransızlara teslim teklifinde bulunulur. Binbaşı Hauger cevabında General Goyrad'nun emri olmadan Urfa'yı terk edemeyeceklerini bildirir.

▼ 4 Nisan 1920

Ankara'da toplanacak meclis için seçim yapılır. Jandarma Tabur Kumandanı Ali Saip 75, Suruçlu Berazi Aşireti Reisi Bozan Bey 70, Urfa Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi 71, Urfalı Hacı Es'at Efendi 53, Birecikli Hayali Efendi 42 oy alarak seçilirler.

▼ 5 Nisan 1920

Fransız işgal güçleri dize gelmek üzeredir... 5 Nisan gecesi Fırfırlı Kilisesi'ndeki Fransız subaylarına bir not gelir: Yiyeceğimiz bitmiştir. Fransızlar, açlıklarını gerekçe göstererek milis güçleriyle aralarında aracılık yapmalarını Ermeniler'den isterler.

▼ 7 Nisan 1920

Ali Saip meclise seçildiği için yerine Binbaşı Nuri (Pehlivanzâde) Urfa Kuvvayı Milliye komutanlığına atanır. Doktor Beşliyan ile Ermeni Milletvekili Mihran, Urfa Kuvvayı Milliye Komutanlığı'na başvurarak yiyeceklerinin tükendiği ve zor durumda kaldıklarını bildirirler.

▼ 8 Nisan 1920

Dr. Vischer 8 Nisan günü bir Fransız kumandanının kendisini ziyaret ettiğini belirtir. Bu ziyarette kumandan Dr. Vischer'den aracı olması istenir. Fransızlar artık yenilgiyi kabullenmişlerdir. Dr. Vischer imzasıyla Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e Fransız kuvvetlerinin Urfa'yı hangi şartlarda boşaltacağına dair bir teklif gönderilir:

- 1- Ermenilerin hayatlarının korunması,
- 2- Amerikalıların hayatlarının ve mallarının korunması,
- 3- Urfa'da ölen Fransızların mezarına saygı gösterilmesi,
- 4- Cerablus' kadar ağırlıklarının taşınması için 60 deve ve 25 yük arabasının verilmesi,
- 5- 17 Şubat tarihinde esir edilen Fransız askerlerinin geri verilmesi,
- 6- Urfa eşrafından on kişinin Cerablus'a kadar kendilerine eşlik etmesi,
- 7- Dr. Vischer hastanesinde bulunup taşınması mümkün olmayan yaralıların hayatlarının korunması,
- 8- Fransız kuvvetlerinin gidecekleri yere varıncaya kadar güvenliklerinin sağlanması,
- 9- Savaşa derhal son verilmesi,
- 10- Antlaşma metnini işgal birliği kumandanı, Mutasarrıf, Belediye Reisi ve Kuvayı Milliye Kumandanı tarafından imzalanıp onaylanması" istenir.

▼ 9 Nisan 1920 / Hızmalı Köprü Buluşması

9 Nisan öğleden sonra saat ikide, taraflar Hızmalı Köprü'de buluşurlar. Karakoyun üzerindeki köprüde Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Ali Saip Bey ve Belediye Reisi Hacı Mustafa ile Fransız kumandan Hauger, Dr. Beşliyan ve Siyasi Governör Sajous bulunmaktadır.

▼ 10 Nisan 1920

Fransızlar için 60 deve ile yük arabası tedarik edilir. Fransızlara eşlik etmek üzere Teğmen Ömer İzzet Efendi komutasında 10 jandarma eri görevlendirilir ve Fransız esirler iade edilir. Ali Saip Bey, Fransız kuvvetlerini Cerablus'a kadar izlemek ve geriye dönme ihtimaline karşı tedbir olmak üzere, Teğmen Halil Münir Bey kumandasında yüz kişilik jandarma müfrezesi hazırlatılır. Söz konusu müfrezeye Fransız

birliklerini üç kilometre geriden takip edecektir. Kumandan Hauger Hastane yakınlarındaki kayalıklarda Dr. Beşliyan, Mr. Vidin ile vedalaşır. Ve Fransız kafilesini gece yola koyulur.

▼ 11 Nisan 1920

Fransız kuvvetleri hastane ve Hızmalı Köprü yolunu izleyerek iki koldan Suruç yönüne doğru yola çıktılar. Yüzbaşı Perrault emrinde öncü bir birlik çıkarılmıştır. 11 Nisan sabahı Ali Saip Bey, Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi, Mutasarrıf Ali Rıza Bey ve Binbaşı Nuri Bey ise Amerikan Yetimhanesi'ne Miss Holmes'i ziyarete giderler. Bu sırada boğuk bir şekilde bomba ve mitralyöz sesleri duyulur. Silah sesleri sonrasında Urfalılar "Fransızlar Normand kuvvetleriyle birleştiler geri geliyorlar", diye telaşlanırken; Dr. Beşliyan ile Miss Holmes manalı manalı Ali Saip ve arkadaşlarına bakmaya başlarlar. Bu sırada, Teğmen Halil Münir Bey "Düşman öncü birliği yol üzerindeki köylülere ateş etmeleri üzerine

Şebeke boğazında şiddetli bir çarpışma olduğunu" Ali Saip Bey'e rapor eder.

XIII. Kolordu Kumandanlığı olayla ilgili 17 Nisan tarihli raporunda: Urfa'nın 15 kilometre kadar batısında, Firuzpaşa deresinde, aşiretler tarafından taaruzla uğradıkları ve bir müddet çarpışmadan sonra çekildikleri, teslim işareti üzerine aşiretler yaklaşmaya çalışmış ise de Fransızlar ateşe devam ettiğinden Fransızlardan 296 ölü, 67 yaralı verilmiş ve 140 kişi de esir alındığı ifade edilir. Dr. Vischer hatıratında; Akabe'den insanların sevinç çığlıkları atarak şehre geri döndüklerini, Urfalı kadınların da zılgıt çalarak bu sevince ortak olduğunu belirtir.

11 Nisan mücadelesi 15 gün sonra Fransız kamuoyunda da duyulur. Gazeteler okuyucularına olayı: "Ne bir adam, ne bir kuruş", "Urfa'da ne arıyorduk", "Urfa'da yani Küçük Asya'nın göbeğinde bir Fransız garnizonun işi neydi?" manşetleriyle duyurur.

Hürriyet ve bağımsızlık yolunda, tarihi sayısız kahramanlık destanı ile dolu olan aziz milletimizin birlik ve beraberlik içerisinde her türlü zorluğu aşabileceğinin eşsiz örneklerinden biri olan Şanlıurfa'nın Kurtuluş Mücadelesi, her ayrıntısıyla hafızalarda canlı tutulmalıdır. Önemi her geçen gün daha iyi anladığımız bu şanlı destanı kanları, canları ve bizzat elleriyle yazan tüm kahramanlarımızı saygı ve minnetle anıyoruz.

Ankara Hükümeti'nin Güney Politikası ve Urfa'da Milli Mücadele

Doç. Dr. Cengiz MUTLU*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ile Fransa arasında Osmanlı Asyası'nın paylaşılması için 21 Ekim 1915'te görüşmeler başlamıştı. İngiltere adına Sir Mark Sykes, Fransa adına Georges Picot arasında 10-23 Ekim 1916 tarihinde varılan antlaşmaya göre; Adana, Antep Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya, Musul hariç Irak İngiltere'ye bırakılmaktaydı¹. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması'na rağmen önemli petrol merkezi Musul'un işgaline karar vermişti². Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesini kullanmak isteyen İngilizler, büyük savaş sırasında Fransa'ya terk etmeyi vadettiği yerleri işgal etmek ve sonrasında menfaati gereği bunu kullanmak için Urfa, Antep ve Maraş'ı da işgal etmeyi tasarlamıştır³.

Urfa'da İngiliz İşgali

Mütarekenin daha mürekkebi kurumadan Cerablus ve bazı nahiyeler, Şerif'in adamları tarafından işgal edilmişti. Urfa, Antep, Birecik civarlarında İngilizler'in Araplar vasıtasıyla kuzeye doğru yayılma istekleri müşahade edilmekteydi. Bu harekete itiraz edilmediği takdirde işgal mıntikasının çeşitli bahanelerle kuzeye doğru genişleyeceği açık olduğundan, bu husustaki siyasi teşebbüslere bir an evvel başlanması istenilmişse de herhangi bir sonuç çıkmamıştır⁴. Nitekim İngiliz Başkumandanlığına gönderilen yazıdan, Halep ve Adana Vilayetleriyle hiçbir ilgisi olmayan ve müstakil Urfa sancağına bağlı olan Cerablus ve havalisinde şimdiye kadar münferiden Arap tecavüzleri görüldüğü ve Osmanlı hükümetince bu tahriklere önem verilmediği anlaşılmaktaydı. Cerablus'u sonradan işgal eden İngiliz müfrezesi oradaki Türk taburunun elindeki sahra topu ile makineli tüfeklere el koymasının ardından, taburun derhal çekilmesini tebliği etmiş ve bunun üzerine tabur daha doğuya çekilmişti. Antep ve Urfa havalisinde dolaşan mutasarrıflıkların iç işlerine müdahil olan General Makedonilid adındaki bir subay, telgrafhanelere müfettişler yerleştirmiş ve böylece hükümetin şifreli haberleşmesini kesmişti. İstanbul Hükümeti mütareke hükümlerine aykırı bu tarz hareketlere son verilmesini istemişti⁵.

* Öğretim Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Karasu Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, cengizmutlu@sakarya.edu.tr

¹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.495.

² Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi*, TTK, Ankara 1999, s.107.

³ Ayhan Öztürk, *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Kayseri 1994, s.26.

⁴ BOA, BEO, 4550/341228, lef2.

⁵ BOA, BEO, 4551/341285, lef 5. Diğer taraftan Suruç'ta Gurgan Aşireti Reisi

Urfa'nın işgali tehlikesine karşı başta Urfa Mutasarrıf Nusret Bey ve Urfa Müftüsü Hasan Açıanal olmak üzere Urfalılar teşkilatlanmaya başlamıştı. 5 Şubat 1919'da öncü mahiyetinde bir İngiliz işgal kuvvetinin Urfa'ya girmesi üzerine yöre ahali tarafından işgali protesto mahiyetinde İstanbul'daki gazetelere bir mektup gönderilmişti. Mektupta 142.626 kişiden ibaret Urfa livasında yaşayanların 62.385'inin Hitit, Selçuk, Akkoyun, Karakoyun devrinden kalma Türkler, 54.908'inin Kürtler ve 14.500'ünü Haran'daki göçebe Araplar, 7245'ini livanın Osmanlı idaresine geçmesinin ardından civardan gelerek Urfa, Birecik'e yerleşen Ermeniler, kalan 3588'ini ise Musevilerle çeşitli din ve mezhepten insanlar oluşturduğu belirtilmekteydi. Ayrıca mektuba göre, Osmanlı devrine ait Türk tarzı mimari uyarınca inşa edilen cami ve mescitlerin, hanların yöre insanına Osmanlı olduklarını her an hatırlatmakta ve Türk-Kürt tüm ahalinin geçmişte olduğu gibi o günlerde de Osmanlı ideali etrafından kenetleneyeceği ve hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceği vurgulanmaktaydı. Mektup, İstanbul ve Avrupa başkentlerinden bu mukaddes gaye uğrunda Osmanlı'nın meşru haklarını savunmak için gönderilen delegelere gereken kolaylığın sağlanması temennileriyle bitmekteydi⁶.

İstanbul Hükümeti'ne gönderilen diğer bir dilekçede ise cihan harbinin sonunu getiren mütarekenin milli mukadderat üzerine etki edeceği tarihi dakikaların yaklaşmasının, Osmanlı hisleriyle dolu Urfa livasında yaşayan Türk ve Kürt ahaliyi büyük endişeye sevkettiği belirtilmekteydi. Kötü bir sonuçla karşılaşmadan önce milli hislerin tüm dünyaya ilanı ve müdafaası için liva adına Abdülgani Efendi ile İstanbul Dersiamlarından Urfalı Hafız Hilmi Efendi vekil tayin edilmişti. Adı geçenler için gereken kolaylığın esirgenmemesi ve Urfa'nın Osmanlılıkla haiz olduğu kadim ve milli bağların sonsuza dek korunması 150.000 nüfusu aşan Urfalılar adına istenilmekteydi⁷.

Türk ve Müslümanlardan gördükleri onca iyiliğe rağmen Urfa Ermenileri, Urfa'daki asayiş bozukluğunu, hayatlarının tehlikede olduğunu, Türklerin kendilerini katliama tabi tutacağını içeren bir bildiriye Cerablus'taki İngiliz işgal kumandanına vermişlerdi. Bu dilekçe vesilesi ve Mondros Mütareke ahkâmınca Urfa 7.3.1919'da İngilizlerce işgal edilmiştir.⁸

Basravi adındaki şahıs Kürd meselesini kurcalamak için Suruç, Urfa havalisine İngilizleri çekmek için Halep'e gitmişti. Bu arada Gazze Şeyhi Haşim ve bir Arap şeyhi de Halep'e gelmişti. Urfa'ya gelen bir İngiliz subayı mülakat için aradığı aşiret reislerinden kimseyle görüşmeden ayrılarak Arappınar'a gelmiş, fakat alınan tedbirlerle burada da reislerden kimseyle görüşemeyerek Antep'e gitmişti. Fakat gizli olarak görüşüp görüşmediğine dair bir bilgi edinilememiştir. Bkz. BOA, BEO, 4551/341286, lef 4.

⁶ Hasan Açıanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı Urfa'nın Kurtuluşunun 81. Yılına Armağan*, Şarkav Yay, Ankara 2001, s.28, belge no.2. Alman tebasından olup 1900 senesinden beri Urfa'da misyonerlik yapan Frantz Eckart'ın bazı itihamlar dolayısıyla İngiliz işgal komutanlığının isteği üzerine tevkifine karar verilmişti. Bkz. BOA, BEO, 4549/34157, lef 2.

⁷ H. Açıanal, a.g.e., s.29, belge no.3.

⁸ H. Açıanal, s.34.

“

Urfa mutasarrıfını güvenilir bulmayan Mustafa Kemal Paşa, bu kişi hakkında tedbirli hareket edecek birinin Urfa'ya gönderilmesini istemiştir. Yabancı kuvvetlerin kesin olarak Urfa'yı işgaline karşı olan Paşa, gerek görüldüğünde böyle bir tecavüze karşı fiilen karşı koyabilmek için milli teşkilatın süratle tesisini istemiştir. Paşa, Harbiye Nezareti'ne emri vaki şeklinde bilgi verilmesini, İstanbul Hükümeti'nin gevşeklik göstermesi halinde kesinlikle nazar-ı itibare alınmamasını istemiştir.

”

Antep'te çatışmalar devam ederken Urfa'ya da Fransızların gelmesi muhtemel görünmekteydi. Urfalılar İngiliz işgalinin geçici olmasını umduklarını aksi halde kendilerine hicret için iki ay verilmesini içeren bir protesto göndermişlerdi. Bu arada 3.10.1919'da Musul'dan firar eden Kalkütalı Hintli Müslüman bir nefer Silvan'daki Türk taburuna iltica etmişti. Nefer, Hint ihtilalinden dolayı Müslümanlara mezalim uygulamakta olan İngilizlerin, caydırıcılığı sağlamak için Hint eşrafından 2.000 kişiyi idam ettikleri ve kuvvetlerini Hindistan'a çekmek üzere Musul'u terk edeceklerini iddia etmişti⁹.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 25 Ekim 1919'da 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e gönderdiği şifrede, İngilizlerin Urfa'yı boşaltması halinde haber alındığı gibi Hristiyanların karışıklık çıkartması ve bazı aşiretlerin tecavüzüyle bölge güvenliğinin bozulması sonucu bu sefer de Fransız işgali ihtimaline karşı I. Süvari Alayı'nın Urfa'yı işgal ederek asayişin muhafaza edilmesini elzem görmüştür. Urfa mutasarrıfını (Nusret Bey) güvenilir bulmayan Mustafa Kemal Paşa, bu kişi hakkında tedbirli hareket edecek birinin Urfa'ya gönderilmesini istemiştir. Yabancı kuvvetlerin kesin olarak Urfa'yı işgaline karşı olan Paşa, gerek görüldüğünde böyle bir tecavüze karşı fiilen karşı koyabilmek için milli teşkilatın süratle tesisini istemiştir.

⁹ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1997, yıl 46, sayı 103, belge no 2873, s.52.

Paşa, Harbiye Nezareti'ne emrivaki şeklinde bilgi verilmesini, İstanbul Hükümeti'nin gevşeklik göstermesi halinde kesinlikle nazar-ı itibare alınmamasını istemiştir¹⁰. Bu arada Anadolu ve rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adına Müftü Hüseyin Bey, Urfa, Antep, Maraş'ın İngilizlerce tahliye edilip Fransızlara verileceği haberleri üzerine çoğunluğu Müslüman olan bu toprakların Wilson Prensiplerine aykırı olarak yabancı bir devletten başka bir devlete devrinin liva ahalisince kabul edilemeyeceği hakkında Sadarete ve İtilaf Devletleri temsilcilerine telgraf çekmiştir¹¹.

İngilizlerin hareketlerinden Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa an be an haberdar edilmekteydi. Nitekim, Urfa telgraf memurlarının 26.10.1919'da verdiği habere göre, İngilizlerin önce karargahlarını Bigavga'ya nakle, oradan da peyderpey çekilmeye başlamaları Ermenilerin bölgeden firarını beraberinde getirmişti. 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, siyasi bir sakınca olmaması halinde I. Süvari Alayıyla Urfa'yı ele geçireceğini belirtmiştir¹².

Urfa'da 15 Eylül 1919'a kadar devam eden İngiliz işgali, Fransa'ya yapılan Suriye Antlaşması ardından son bulmuştur. Antlaşmayla Musul'u alan İngilizler, 1 Kasım 1919'da Adana, Maraş, Urfa ve Antep'ten çekilerek yerlerini Fransızlara bırakmıştır. Ayrıca Fransa'yı Güneydoğu Anadolu'da sonuç alamayacağı bir maceraya sürükleyen İngilizler, bu devletin kendilerine olan direncini kırmak istiyordu. Bu sayede İngiltere petrol bölgesi Musul'u Fransa ise Musul petrolünün akacağı İskenderun Körfezi ve Çukurova'yı almıştı¹³.

Urfa'da Fransız İşgali

Suriye Antlaşması uyarınca Fransız işgal kuvvetleri 30 Ekim 1919'da otomobillerle Urfa'ya girip işgale başlamıştı. Fransızların Urfa'ya girişleri sırasında bazı askerlerin Türkçe şarkı söylemesi, aralarında Fransız üniforması giymiş bir kısım Ermenilerin olduğuna delaletti¹⁴. Bu arada İngiliz binbaşısı Urfa'yı terk ederken Fransızlara silah veya cephaneye ihtiyaçları olup olmadığını sormuş ve Urfa ile Halep bölgesinde 24.000 Ermeni'yi kendileri için silahlandırdıklarını bildirmişti¹⁵.

İngiliz ve Fransız işgali arasındaki en büyük fark, İngil-

¹⁰ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1997, yıl 46, sayı 103, belge no 2868, s.38.

¹¹ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1997, yıl 46, sayı 103, belge no 2869, s.41.

¹² Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1997, yıl 46, sayı 103, belge no 2872, s.50. 28.10.1919'da Antep'teki İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Antep asker alma kalemine Antep, Urfa ve Maraş'ın Fransızlarca işgal edileceğini resmen bildirmişti. Bkz. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1997, yıl 46, sayı 103, belge no 2875, s.58.

¹³ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s.55.

¹⁴ İsmail Özçelik, *Mili Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1992, s. 81.

¹⁵ Halil Özşavlı, *Urfa Ermeni Olayları (1880-1920)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Urfa 2011, s.92.

“
**Suriye antlaşması uyarınca
 Fransız işgal kuvvetleri 30 Ekim
 1919'da otomobillerle Urfa'ya girip
 işgale başlamıştı. Fransızların
 Urfa'ya girişleri sırasında bazı
 askerlerin Türkçe şarkı söylemesi
 aralarında Fransız üniforması giymiş
 bir kısım Ermenilerin olduğuna
 delaletti. Bu arada İngiliz binbaşısı
 Urfa'yı terk ederken Fransızlara
 silah veya cephaneye ihtiyaçları
 olup olmadığını sormuş ve Urfa ile
 Halep bölgesinde 24.000 Ermeni'yi
 kendileri için silahlandırdıklarını
 bildirmişti**

lizlerin işgallerini bir misafir vaziyetinde hissettirdikleriydi. Adliye, mülkiye, maliye daireleri görevlerini eskisi gibi yapmakta, bütün dairelerde Osmanlı kanunları geçerli olmaktadır. İlk başta Ermeniler şımarık hareketlerde bulunmuşsa da İngilizlerin uyarıları üzerine kendilerine çeki düzen vermeye başlamışlardı. İngiliz işgal kumandanı Ermeni temsilcileri çağırarak onlara şunları söylemişti, **“Bu memleket ki ihtimal yine Osmanlıların kalır yahut bizim idaremizde bırakılır veya başka bir hükümetin olur. Burada kim hükümet yaparsa yapsın daima çoğunluk Türk ve Müslümanlardadır. Eğer siz bu yurttan yaşamak isterseniz Türk ve Müslümanlarla iyi geçininiz. Bu fikirde değilseniz bu memlekette muhafazamız altında çıkabilirsiniz”**

Fransızlar ise Urfa'yı bir sömürge haline getirmek istediler. Kumandanlar memleketi benimsediklerini söylüyor, tüm dairelere kontrol memurları yerleştirmişlerdi. Mahkemelere, mali ve mülki işlere müdahale ediyorlar, memurlardan hesap soruyorlardı¹⁶.

Fransız işgalinin ardından Urfa'da Ermeni-Cezayirli karışık 300, Telebyad'da 40, Cerablus'ta 50, diğer istasyonlarda 10 ile 20'şer asker bulunmaktaydı. İlk etapta Urfa'da işgal aleyhinde bir kalkışma yoksa da kamuoyu işgalden müteneffirdi. Buradan hareketle Seyyid Mehmet Efendi, Urfa kamuoyunu irşad ve Fransızlar aleyhine tahrik için gönderilmişti¹⁷.

¹⁶ Hasan Açıanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yay, Ankara 2001, s.59.

¹⁷ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1997, yıl 46, sayı 103, belge no 2884, s.88.

İngiliz işgal kumandanı Ermeni temsilcileri çağırarak onlara şunları söylemişti:

Bu memleket ki ihtimal yine Osmanlıların kalır yahut bizim idaremizde bırakılır veya başka bir hükümetin olur. Burada kim hükümet yaparsa yapsın daima çoğunluk Türk ve Müslümanlardadır. Eğer siz bu yurttan yaşamak isterseniz Türk ve Müslümanlarla iyi geçininiz. Bu fikirde değilseniz bu memlekette muhafazamız altında çıkabilirsiniz.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1919'da dini ve vatani hislerini övdüğü Urfa Müftüsü'ne gönderdiği telgrafta, bağımsız bir millet meşru bir hükümet olarak yaşamaya kararlı Türk Milleti'nin geçici bile olsa hiçbir yabancı işgal ve denetimini kabul etmeyeceği, yöreden göçün engellenmesini ve orada kalınarak teşkilatın genişletilmesini, mütareke hükümlerine aykırı her türlü haksızlığın protesto edilmesini ve gerektiğinde eyleme geçilmesinin kanuni hakların elde edilmesi için şart olduğunu, milletin amacına varıncaya kadar mücadelesine devam etmesi gerektiğinin altını çizmiştir¹⁸.

Dahiliye Nezareti Fransız işgal komutanlığını da dikate alarak yayımladığı takrirle, işgal edilen toprakların savaştan önceki şekilde yönetilmesine devam edileceğini, bununla beraber bu kanunların hükmünün işgal kuvvetleri komutanının tasarrufunda olduğunu, ithalat ve ihracatın aynı kanunla devam edeceğini ve bu karara muhalefetin bir günden bir aya kadar hapis ve beş Osmanlı altınından 500 Osmanlı altınına kadar nakdi ceza olacağını belirtmişti¹⁹.

Urfa ve Maraş havalisinde Fransız işgal askerlerinden cesaret bulan Ermenilerin İslam ahaliye tecavüzlerinin başlaması üzerine, İstanbul Hükümeti'ne raporlar gelmeye başlamıştı. Bu tarihte Damat Ferid Paşa'nın vekaletindeki Harbiye Nezareti'nden 3. Kolordu Komutanlığı'na gelen yazıda, Ermenilerle Müslümanlar arasındaki hadiselerin daha da gelişebileceğinin görülebildiği belirtilmişti. Bununla beraber Harbiye Nezareti "velev ki bu vekayinin Ermenilerin tahriki neticesi olsun mukadderatımız üzerinde

su-i tesir yapabiliyor" kanısındaydı. Harbiye Nazırı, Hristiyan ahali aleyhine tevil olunabilecek her türlü vakanın zuhuruna mahal verilmemesini vatanın menfaati açısından elzem görmekteydi. Ayrıca Zeytun vakasının bir daha yaşanmaması ve vakanın yayılmasının önlenmesi, ayrıca imkan dairesinde idari, siyasi iyi niyetle tüm tedbirlere sükun dairesinde müracaat edilmesini istenilmiştir²⁰.

Urfa, Antep ve Maraş livalarında vukua gelen hadiseler üzerine bu mıntıkların merkezle haberleşmesi kesilmişti. Fransız işgalinden itibaren bu livalarla ilgili birçok rivayet de veran etmeye başlamıştı. İlk etapta gelen Ermeni muhacirlerle birlikte yerli Ermeniler silahlandırılmakta, diğer yandan Türklerle Müslümanlar birbirleri aleyhine kıtal ve karışıklığa sevk edilmekteydi. Bu durum mukaddesat-ı diniyeye zarar verdiğinden buralarda polis ve jandarmanın artırılması talep edilmişti²¹.

26 Ocak 1920'de Suruç'ta aşairin toplanmasının ardından önce tren hattına ardından Fransız askerlerine saldırılar başladı. Bunun üzerine Fransızlar Suruç merkezini terk ederek Birecik istikametine çekilmişlerdi. Aşiretlerle Fransızlar 28 Ocak'ta Arappınar'da çatışmaya tutuşmuştu. Aşair ve urbanın Pınar istasyonundaki Fransızlarla çatışmada olduğu ve Suruç'taki Fransızların mevkiilerini terk ederek Birecik istasyonuna çekildikleri ve 15 günden beri Urfa'daki heyecan sükun bulup Suruç hareketinin devamı halinde Fransızların mezkûr mahalden çekilecekleri bildirilmişti²².

Urfa'ya saldırını için gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından, kan dökülmemesi için Fransızların uyarılması ihtiyacı hissedilmiştir. 7 Şubat'ta Fransız işgal kuvvetleri komutanlığına şu ultiमत çekilmişti: "Yüzyıllardan beri hür ve asil yaşamış bir millet, esirliği kabul edemez. Wilson Prensipleri ve mütareke hükümlerine aykırı olarak gittikçe artan işgal hareketlerine karşı kutsal haklarımızın korunmasına ant içmiş bulunuyoruz. Urfa'daki konukluğunuzla daha fazla müsaade etmemize imkan yoktur. Mütarekeye aykırı işgalinizi reddeder, 24 saat içinde Urfa'yı boşaltmadığınız takdirde kesin hareketlere başvurulacağını ve dökülecek kanların sorumluluğunun size ait olacağını bildiririz. Hristiyan vatandaşlarımızın her türlü hukuku korunacaktır. Urfa'yı boşaltmaya razı olduğunuz takdirde sınırımızın dışına serbestçe gidebileceğinizi temin ederiz."²³ Hücumların sadece Fransızlara karşı olduğu şehirdeki Hristiyanların can ve mallarına ilişilmeyeceğine dair Ermeniler uyarılmıştır²⁴.

²⁰ BOA, BEO, 4621/346559, lef 10.

²¹ BOA, BEO, 4618/346349

²² BOA, BEO, 4551/341315, lef 2.

²³ Mehmet Emin Üner, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi*, Atalay Matbaacılık, Ankara 2009, s.294.

²⁴ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, s.165.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Urfa Müftüsü Hasan Efendi'ye gönderilen 31 Ekim 1919 tarihli telgraf

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'dan Urfa'da Müftü Hasan Efendiye

Sivas K.80 1130 aceledir
31 Teşrinievvel 1335

Urfa Müftü-i Belde Hazretlerine ve Eşraf-ı Mutebaran-ı Kirame

Cevap: 29.10.35 (29 Ekim 1919 tarihli) telgrafa.

Vatan ve dinle ilgili duygularınıza şükran duyulur. Meşru bir hükümet ve bağımsız bir millet olarak yaşamaya azmetmiş bulunan milletimiz, velev geçici olsun hiçbir ecnebi işgali ve kontrolünü kabul edemez. Göç doğru değildir. Bilakis aziz topraklarımızda kalarak milli örgütlenişi genişletiniz. Mütarekename hükümlerine aykırı ve her türlü haksızlığı protesto, icabında fiilen reddetmeniz meşru ve kutsal amaçlarımızın gerçekleşmesi için esas şarttır. Millet maksadını gerçekleştirinceye kadar davasına devam edecektir.

31 Teşrinievvel 1335 (31 Ekim 1919)

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yi Hukuk Cemiyeti ve
Heyet-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

■ Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın, Urfa Müftüsü'ne gönderdiği 31 Ekim 1919 tarihli telgraf.

8/9 Şubat akşamı aşiret reislerinin toplanmasından sonra Urfa'ya girilmesine karar verilmişti. Fransız saldırısı olmaksızın onlara ateş açılmaması kararına varan Kuva-yi Milliye, Harrankapı ve Beykapısı'ndan Urfa'ya girmişti. Fransızlar hastane ve yöresine, Ermeniler de kendi mahallelerine çekilmişlerdi. Urfa kasabasının olaysız bir şekilde Kuva-yi Milliye'nin eline geçirilişinin telgrafla gerekli yerlere bildirilmesinin ardından, 9 Şubat sabahı hapishanenin boşaltılması ve halkın silahlandırılmasına girişilmiştir.

Mahkumların salıverilmesi sırasında havaya bir el ateş edilmesi sonucu siperlerindeki Fransızlar saldırıya uğradıklarını zannederek şehir üzerine ateş etmeye başlamışlardı. İlk etapta Fransızlar silah ve cephane yönünden üstün olduğundan, arazinin durumu Kuva-yi Milliye'nin hücum yapmasına uygun olmadığından siper savaşı başlamıştı²⁵.

17 Mart 1920'de Mutasarrıf Ali Rıza Bey Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafında, 39 gündür Urfa'nın savaşta olduğunu, bir taraftan akın akın şehri dolduran mücahitlerin iyesi ile ilgilenilirken diğer taraftan Fransızların kesif ateşi ile uğraşıldığından bahsetmekteydi. Aşiretlerden beklediğini alamayan Ali Rıza Bey, düzenli kuvvetlerle Fransızlara son darbenin vurularak Fırat'ın öteki sahiline atılmalarını istemektedir. Şayet bunun başarılamayacağına kanaat getirirse, 500 kişiyle kuşatmanın devam edeceği ve nihai barışa kadar Fransızları şehirden çıkaracağını vurgulamaktaydı. Fransız siperlerinin top atışıyla tahrip edildikten

sonra Fransızlardan uyuşma teklifi geldiğini söyleyen Ali Rıza Bey, bir antlaşma olması durumunda Fransızların şiddetli bastırma hareketinden kurtuluşun olmayacağını da hatırlatma ihtiyacı hissetmişti²⁶.

27 Mart 1920 tarihine gelindiğinde Fransız işgalindeki Urfa'da yiyecek ve cephane sıkıntısı başgöstermişti. Diğer taraftan Halep Amerikan Konsolosu, mutasarrıfa yazdığı mektupta, şehirdeki Amerikalıların yaşamlarından endişe ettiğini ve kendisine bilgi verilmesini istemişti. 1 Nisan gecesi Fransızlar gece Türk mevzilerine şiddetle saldırdıysa da geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu sırada Ermeniler ise kendi mahallelerini tahkim edip savunmaya geçmişti. Onlar da Fransızlar gibi gelecek yardımı ve öğ alma gününü bekliyorlardı. Fakat kuşatmanın sürmesi Ermenilerin gözünü korkutmuş olacak ki hareketsiz bir halde beklemeye başlamışlardı. Buna rağmen Türkler Ermenilerle savaşmamıştı. Fransızların, Ermenileri Türkler aleyhine silahlı olarak kışkırtmak istedikleri ve zorladıklarını Ermeni toplumu lideri Mihran dile getirmişti²⁷. Urfa'da Kuva-yi Milliye birliklerine karşı mücadele veren Fransız birlikleri önemli kayıplar vermeye başlamıştı. Kuva-yi Milliye'nin kuşatmayı devam etmesi, Fransızlarda yiyecek sıkıntısına sebebiyet vermişti. Dış basına göre, siperlerinden geri çekilmeye başlayan Fransızlar mevcutlarının üçte ikisini yaklaşık 700 nefer kaybetmişti²⁸.

²⁵ Ali Saip Ursavaş, *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, (Çev.Hüseyin Işık), Ankara 2000, 67 -73.

²⁶ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1997, yıl 46, sayı 103, belge no 2888, s.106.

²⁷ Ali Saip Ursavaş, a.g.e, s.137-138.

²⁸ Times, 8 Nisan 1920.

■ Kurtuluşun ilk yıllarında kutlama törenlerinden bir fotoğraf.

8 Nisan 1920'de yapılan ateşkes antlaşmasına göre, Fransızlar Urfa'yı boşaltacak, Ermenilerin hayatı garanti edilecek, Amerikalılara can ve mal emniyeti verilecek, ölen Fransızların mezarlarına saygı gösterilecek, Karkamış'a kadar ağırlıkların taşınması için 60 deve ve 25 yük hayvanı verilecek, esir Fransız erat salıverilecekti²⁹. Fakat 11 Nisan'da silahlarıyla birlikte Kuva-yi Milliye'den yanlarına verilen nakil vasıtalarıyla Urfa'dan ayrılıp Karkamış'a doğru yola çıkan Fransızlar, rastladıkları köylülere saldırmışlardı. Bunun üzerine yakın köyler ve aşiretlerin olay yerine yetişmesiyle çıkan çatışmada Fransızların büyük kısmı öldürülmüş ve 100'ü de esir alınmıştır.³⁰ 61 günlük kuşatmanın ardından teslim olan Fransız birlikleri, silahları, ağırlıkları ve de on rehber, yanlarında Türk jandarmalar olduğu halde Birecik'e kadar götürülmüştür. Times Gazetesi'ne göre, 08.30'da başlayan bazı Kürt ve Arap aşiretlerinin ile 2.000'den fazla Türk milliyetçisinin destek verdiği saldırı neticesinde Fransızların 100 kadarı teslim olmuştu³¹. Temmuz ayına gelindiğinde Times'da Urfa'dan gelen Fransız askerleriyle ilgili haberler yine yer bulabilmekteydi. Times, 8000 Türk'ün kuşattığı Urfa'daki Fransız garnizonundan altı kişinin hayatta kalarak Marsilya'ya ulaşabildiğini sütunlarına taşımıştı. Hayatta kalanlardan birinin verdiği ifadeye göre, 10 Şubat'tan 4 Mart'a kadar kuşatma sürmüştü. 17. Senegal Alayının 3. Taburundaki Fransız garnizonu 609 askerden ibaret olup Binbaşı Goetz'in emri altındaydı. Topları ve yiyecekleri kalmamıştı³².

Fransız kuvvetlerinin Urfa'da Türkler karşısında gerile-

mesi, Fransa'da tepkileri beraberinde getirdi. Fransız gazeteci ve diplomat M. Auguste Gauvain, bazı çevrelerde Türkiye ile barış antlaşmasının kötü sonuçlara sebep olacağı görüşüne şiddetle karşı çıkmıştı. Gauvain'e göre, Urfa saldırısı Sultan ve barışçıl Türklerin ekseriyeti temsil etmeyen maceracılar karşı desteklenmelerini gereğini göstermişti. Mustafa Kemal Paşa ise sadece İngilizlerin ve Greklerin denize dökülmelerini düşünmekteydi³³.

Ankara Hükümeti'nin Güney Politikası

Yüzyıllardır süren Doğu Sorunu'nun en önemli temasını hiç kuşkusuz Türkiye'nin taksimi belirlemiştir. Büyük Savaş devam ederken dahi dönemin batılı bazı müellifleri I. Dünya Savaşı'nın çıkış gerekçelerinden biri olarak buna işaret etmekteydiler. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra ise Türkiye'nin geleceği bir taraftan İngiltere ve Fransa diğer taraftan Yunanistan ve İtalya arasındaki keskin görüş ayrılığından ötürü kolaylıkla belirlenememişti.

İngiliz Savaş Bakanlığı'na gelen raporlara göre, Türk Milli Mücadelesi ve Arap, Suriye, Mezopotamya'daki diğer ulusalcı hareketleri Moskova ve Berlin tarafından organize edilmekteydi. Bununla amaçlanan hedefler ise şunlardı: Mümkün olan tüm araçları kullanarak müttefikleri kuşkuya düşürmek, Trakya ve Anadolu'daki milliyetçi güçleri Berlin ve Moskova'dan para ve insan yardımı ile organize etmek, Mezopotamya ve Suriye'de büyük mikyasta isyanlar hazırlamaktı. İngiliz belgelerine göre, bu planlar Türkiye, Suriye, Mezopotamya'daki milliyetçi unsurların bir araya gelmelerine kadar uygulanmamıştı. Birliktelik tamamlandığında bir sinyal verilecek ve spontane bir kalkışma gerçekleş-

²⁹ Ursavaş, s.143.

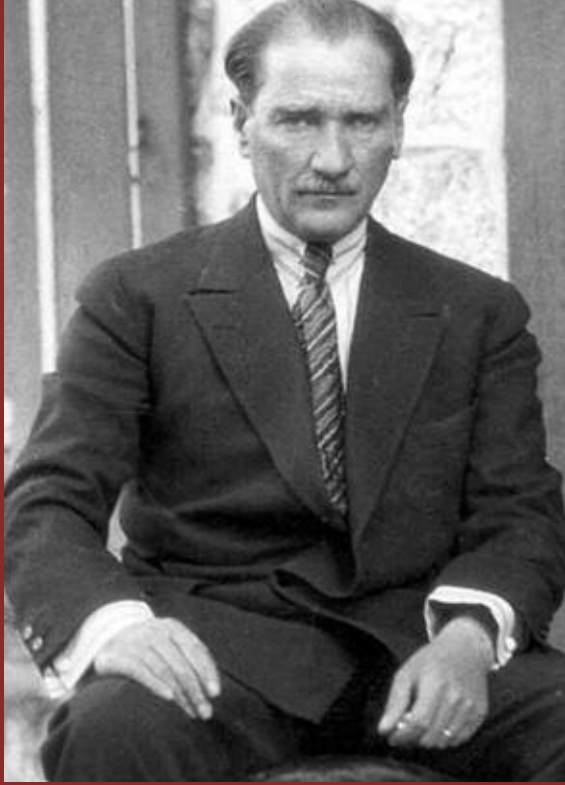
³⁰ Ursavaş, s.152.

³¹ Times, 19 Mayıs 1920.

³² Times, 20 Temmuz 1920.

³³ Times, 29 Nisan 1920.

İtilaf Devletleri'nin Anadolu'ya yönelik planlarını akamete uğratmada Mustafa Kemal Paşa'ya bazı faktörler yardımcı olmuştu. Bunlardan ilki, İngiliz ve Fransız askerlerin savaş yorgunu ve terhis istemeleri, ikincisi ise, düşmanla savaşması için silah ve cephane yardımı yapan Bolşeviklerin Anadolu'da Milli Mücadele'yi yürütenlerle kurduğu iyi ilişkiydi. Fakat en önemli faktör, güçlü ve otoriter bir kişiliği olan Mustafa Kemal Paşa'nın, müttefiklerin planlarını başarılığa mahkum etmede Türklere bükülmez bir ruh aşlamayı başarmasıydı.

cekti. İsyân yayılacak ve müttefiklerin Ortadoğu'dan hatta Asya'dan çekilmelerini getirecekti³⁴.

İtilaf Devletleri'nin Anadolu'ya yönelik planlarını akamete uğratmada Mustafa Kemal Paşa'ya bazı faktörler yardımcı olmuştu. Bunlardan ilki, İngiliz ve Fransız askerlerin savaş yorgunu ve terhis istemeleri, ikincisi ise düşmanla savaşması için silah ve cephane yardımı yapan Bolşeviklerin Anadolu'da Milli Mücadele'yi yürütenlerle kurduğu iyi ilişkiydi. Fakat en önemli faktör, güçlü ve otoriter bir kişiliği olan Mustafa Kemal Paşa'nın, müttefiklerin planlarını ba-

şarılığa mahkum etmede Türklere bükülmez bir ruh aşlamayı başarmasıydı³⁵.

1919 Ağustos ayında King-Crane komisyonu bir rapor hazırlamak için Ortadoğu'ya gönderilmiştir. Raporda Suriye üzerindeki Fransız mandasının Fransa ile Araplar arasında çatışmaya dönüşeceğini, Arapların ABD ve İngiltere'yi ikinci seçenek olarak kabul ettiklerini içermektedir. Ayrıca Araplar bölünmüş Suriye, Filistin, Siyonist planlara ve Yahudi göçüne de karşıydı³⁶. Aynı yıl Paris Barış Konferansı'ndaki görüşmelerde Faysal'ın Suriye Kralı olması kararlaştırılmıştı. 1920 yılının ilk aylarında Suriye Ulusal Konseyi'nin Faysal'ı Suriye Kralı olarak tanımasından sonra, Fransızların politika değiştirerek Suriyeyi kendi yöntemleriyle yönetmeye karar vermeleri Arap milliyetçilerine yer olmaması manasındaydı. Fransa'nın başlıca kaygısı Suriyelileri Ankara Hükümeti ile girdikleri tehlikeli ittifaktan uzaklaştırmaktı. Fransızlar Faysal'dan Arap ordusunun dağıtılmasını istemiş fakat olumlu bir yanıt alamayınca Faysal'ın üzerine yürümüşlerdi. Arapların yenildiği kısa bir savaşın ardından 28 Temmuz'da 1920'de Faysal sürgüne gönderilmiştir³⁷.

Antep ve Kilis'te 1920 Ocak ayında Kuva-yi Milliye ile Fransızlar arasındaki çarpışmalar şiddetlenirken Suriye'de Fransızlar, başkaldıran Araplarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Kuneytire'ye Fransızların girişi Arapların protestosunu getirmiştir. Burada Emir Faruk Mahmud'un evinin Fransızlarca yakılması üzerine Araplar Fransızlara saldırmış ve bazılarını esir almıştır. Judea'ya saldıran ve burayı ele geçiren Araplar, Mutallah'ı kuşatmıştır. Bunun üzerine her iki yerleşim yerini bombardıman eden Fransızlar'a karşı harekete geçen bedeviler, Fransız kuvvetlerini bölgeden süpürmüş ve Fransızların birçok silahını ele geçirmişlerdi. Alexandratta ve Lazkiye ormanlarındaki Fransız kuvvetlerine saldıran Araplar, bir çok Fransızı öldürmüştür.³⁸

Gerek Fransızların ilerlemesine, gerekse Emir Faysal'dan yardım alıp Fransızlarla antlaşma yapan kabilelere karşı bir Arap direnişi vardı. Şam'daki heyecan üst düzeydeydi. Savaşa karşı olan Faysal, Suriye'de Fransız mandasını reddetmekte ve bazı garantiler istemektedir.

³⁵ R. R. Kasliwal, "The Foreign Policy of Turkey Since 1919", *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 7, No. ½, 1945, pp. 387-397.

³⁶ Martin William Gibson, *British Strategy and Oil 1914-1923*, University of Glasgow, PhD thesis. s.149.

³⁷ Davis Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Çev. Mehmet Harmancı), Yeni Binyıl Yay, İstanbul 1989, s.433-437.

³⁸ The Times, 20 January 1920. Suriye'den 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gelen haberlerde İngiliz-Fransız gazetelerinde yer alan Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul ve İzmir'e karşılık Kilikya ve Suriye'den feragat ettiği yönündeki haberlerin yöre insanını üzdüğü, kamuyonun süratle aydınlatılması gereği vurgulanmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ise propagandanın pasifize edilmesi için süratle gerekenin yapılmasını emretmiştir. Bkz. *Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil/Askeri Hükümet Faaliyetleri*, vesika no.342, s.581.

³⁴ A. L. MacFie, "British Views of the Turkish National Movement in Anatolia 1919-22", *Middle Eastern Studies*, Vol. 38, No. 3 (Jul., 2002), pp. 27-46.

■ Şerif Hüseyin

Fransa ile Emir Faysal arasında daha evvel bir antlaşma yapılmış olsa da aralarında görüş ayrılıkları vardı. Şerif Hüseyin'in 3. Bölüğünde general aynı zamanda eski bir Osmanlı subayı olan Rüşdü Bey, Fransızlar için hayati önemdeki kuzey demiryolunu kesmişti. Ocak ayından itibaren Londra'ya, Şerif Hüseyin'in adamlarının Türk milliyetçileriyle ortak hareket ettikleri yönünde haberler gelmekteydi. Türk istihbarat görevlisi Seyfi Bey bir çok kez Anadolu'dan Şam'a haber getirip götürmekteydi. Mustafa Kemal Paşa Antep'e gönderdiği emirlerde, Arap hükümetinin Türklere olan eğilim ve muhabbetinden bahsetmekteydi. Emir Faysal etkili önlemler almakta ve bu önlemler Fransa'ya karşı taarruz anlamındaydı. 21 Aralık'ta Emir Faysal yayımladığı emirle 20-40 yaş arasındaki erkeklere askerliği mecburi hale getirmişti. Şerif ordusunun etkisi sürekli artmakta hatta Kuzey Afrikalı Fransız vatandaşları bile zorla orduya kaydedilmekteydi. Fransız sahil bölgesiyle ekonomik ve finansal ilişkileri koparmak isteyen Faysal, Fransızlara uygulamaya konulan yeni Suriye parasının kullanımına yasak getirmiştir. Faysal'ın ayrıca, Fransız bölgesine yiyecek ihracını da yasaklamış olması Fransızlarla savaş hazırlığı yaptığı şeklinde algılanmaktaydı³⁹.

1920 Aralık ayına gelindiğinde Lazkiye'nin Kuzeydoğusunda Türk ve Fransız kuvvetleri arasında vukua gelen çarpışmalarda üstün gelen Türk kuvvetleri Adana-Antep çizgisinin güneyini ele geçirmeyi başarmıştır. Bir çok Fransız'ın öldürüldüğü çarpışmada Fransızlardan bazıları teslim olmuş ve önemli miktarda mühimmat Türk kuvvetlerine

³⁹ The Times, 20 July 1920.

ele geçirilmiştir. Türk cephesini bırakarak Aleksandrata ve Halep arasından topraklara nüfuz eden Türk kuvvetleri, Suriye'de Fransız kuvvetlerine saldırmaktaydı. Batılı bazı gazetelerde Sevr Antlaşması'nın revize edilmesi gündeme gelmiştir⁴⁰. Kürt Dağı'ndan gelip Suriye topraklarında Fransızlarla çarpışan Türk kuvvetlerine, Suriyeli Arap direnişçiler de yardım etmekteydi. Fransızlar'ın Suriye'de güç duruma düşmesi üzerine Fransız siyasetçilerinden Paul Aubriot, Kilikya'daki Fransız kuvvetlerinin emniyetinin sağlanması için acil önlemler alınmasını istediği gibi Mustafa Kemal Paşa ile neden o ana kadar müzakereye başlamadığını Fransa parlamentosunda sorma ihtiyacı hissetmiştir. Ayrıca, Paul Aubriot Fransız onurunun bu gibi müzakerelere girişmekle zedelenmeyeceğini beyan ederken, müzakerelerin geciktirilmesinde İngiliz faktörünü soruştur⁴¹.

Bu arada Mardin'den Kuva-yi Milliye birlikleri yanlarında çok az sayıda düzenli ordu birliği olduğu halde Suriye'ye taarruzlarını sürdürmüş hatta bir ara Deyrizor kasabasını ele geçirmişlerdi. Cizre'de sivil ve askeri bir idare kuran Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki Kürt kabile reisleri arasında etkisini arttırma yoluna gitmişti⁴².

Suriyeliler istemedikleri bir Avrupa devletinin hakimiyetinde olmaksızın Türkiye ile birleşmeyi yeğlemişlerdi. Bu fikirde olanlar "**Türklerle Arapların bir kez daha omuz omuza çarpışarak Fransızların Ortadoğu'ya egemen olmalarının engellenebileceğini**" ileri sürmüşlerdir. Bu amaçla Suriyeli iki heyetten biri İstanbul Hükümetine diğeri de Ankara'ya gitmek suretiyle Fransızlara karşı işbirliği talep etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi ise Suriyelilerin direnmeleri ile o sırada Anadolu'nun güneyine yönelen Fransız kuvvetlerini arkadan vurmaları idi. Mustafa Kemal Paşa Suriyeli Arapların Fransa'ya karşı yapacağı hareketlerin Türkiye'yi rahatlatacağı, hatta iki ayrı cephede sıkıntı yaşayan Fransa'nın bu sıkıntılardan kurtulmak için Türk Milli Mücadelecileriyle antlaşma zemini arayacağı düşüncesindeydi⁴³.

⁴⁰ The Times, 13 December 1920.

⁴¹ The Times, 14 December 1920.

⁴² The Times, 1 February 1921. Kütahya-Eskişehir Savaşlarının ardından bu şehirlerin Yunan işgaline girmesi Kilikya'da sadece Fransa'ya yaramıştır.

⁴³ Ömer Osman Umar, "Milli Mücadele'de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Gaziantep*, Ankara 2015, s.824. İngiliz istihbaratına göre bir tehdit örgütü olan aynı zamanda İslam Birliğini hedefleyen derneklerden biri Muvahhidin Derneği'ydi. İlk toplantısını 11 Kasım 1919'da yapan derneğin ilk çağrısı, İslam'ı ortadan kaldırmayı hedefleyen Hristiyan devletlere karşı derneğe katılma yolundaydı. Amacı ise, İslam ülkelerinin kurtuluşunu sağlamak, tüm Müslümanları Osmanlı Halifesi'nin başkanlığında İslam Konfederasyonu içinde birleştirmekti. Bkz. Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK, Ankara 1995, s. 50. İngiliz belgelerine göre, Anadolu'daki milliyetçiler Anadolu köylüsüne 25.000 silah dağıtmış, Afganistan ve Hindistan'a heyetler göndermekteydi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın, Halep milli örgütüne Arapların bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Suriye, Irak ve Türkiye'nin bir konfederasyon halinde birleşmelerini içeren teklifini kabul ettiğini ve Arapların Fransızlara arkadan saldırmasını istiyordu. Bkz. S. Sonyel, a.g.e, s.66.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Şam Müftüsü'ne yönelik Anadolu'da Yunanlılara karşı zaferi bildiren ve müftüden mevlit ve dua etmesini içeren bir telgraf çekilmiştir. Beyrut'ta toplanan 10.000 altın lira Anadolu'ya gönderilmiştir. İngilizler'e göre Mustafa Kemal Paşa tarafından Halep ve Şam'a iki subay gönderilmişti. Ayrıca İngilizler Mustafa Kemal Paşa'nın tüm Arabistan'da genel bir ayaklanma çıkarmasından korkuyorlardı⁴⁴. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa İslam ülkelerinde ağırlığı olan Şeyh Sünusi'den faydalanma yoluna gitmişti. Ankara Hükümeti adına Arap ve Kürt aşiret reisleri ile buluşan Sünusi, onlara işgalcilere karşı konulmasını telkin etmekte, ileride mükâfat olarak kendilerine yüksek ünvan ve bağışlar verileceği vaadinde bulunmaktaydı. Sünusi'nin dağıttığı broşürlerde İngilizler sert bir şekilde eleştirilmekteydi⁴⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Arap milliyetçileriyle olan mektuplaşmalarında; Musul'un işgalinden, Halep, Şam halkları ile birleşilerek Suriye'nin güneyine ilerlemekten bahsediyor, bu ülkeler özgürlüğe kavuştuktan sonra konfederasyon kurulması yönünde tekliflerin görüşebileceğini vurguluyordu. Daha sonra Emir Faysal ile Mustafa Kemal Paşa arasında gizli bir antlaşma yapılmıştı. Antlaşmaya göre, bir Arap hükümetini halifeye bağlı olması koşuluyla Osmanlı hükümeti tanıyacak, cihadı başlatmak için Şerif Hüseyin tüm kabileleri bir araya getirecek, Anadolu'daki milli kuvvetlere emrindeki adamlarla yardıma koşacak, her iki taraf müdafaa ve tarruzda ortak hareket edecek, birbirlerine maddi-manevi yardımda bulunacaktır⁴⁶.

Artık savaştan usanan Fransız kamuoyu, Kilikya'da asker ve para savurganlığının bitmesini istiyordu. Fransa Başbakanı Briand da Türk-Fransız barışının gerçekleşmesinden yanaydı. Bu amaçla Franklin-Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Milli üzerinde ısrar etmesi üzerine ilk etapta Bouillon ile antlaşma sağlanamamıştı. Fakat Fransız kamuoyu ise bir tarafta Yunanlılar diğer tarafta Emir Faysal arasında ezilmek istemediğinden en kısa sürede antlaşma taraftarıydı. Kuşkusuz Sakarya Zaferi'nin Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasında payı çok büyüktü. Zaferin ardından yapılan itilafnameyle, Fransızlar Kilikya'yı boşaltmaya başlamıştı. Suriye sınırı Türkiye lehine değiştirilmiş, İskenderun-Antakya bölgesinde özel bir idare kurulması hususunda antlaşmaya varılmıştı⁴⁷.

Sonuç

Büyük Zafer'in kazanılmasında güney illerimizdeki mücadele hiç kuşkusuz büyük önem arz etmekteydi. Önce

İngiliz ardından gelen Fransız işgallerine karşı Urfa ve civar yöre halkının sergilediği mücadele ruhu taktire şayandı. Nitekim, Urfa, Antep, Maraş'taki mücadelenin kazanılması, buradaki kuvvetlerin nihayi zaferin kazanılacağı batı cephesine kaydırılması manasındaydı. Urfa ve civar illerde yerli işbirlikçi Ermenilerin önce İngilizler'e ardından Fransızlar'a karşı sergilediği tavır gözlerden kaçmamıştı. Yörenin yüzyıllardır bir Türk ve Müslüman yurdu olduğunu göz ardı eden Ermenilerin düşmanla işbirliği içine girmesi, yörenin Mondros Ateşkes Antlaşması gereği işgalini getirmişti. Ankara Hükümeti'nin güney illerimizi kurtarmak için yürüttüğü politikada İslam Birliği unsuru sıklıkla vurgulanmıştı. Nitekim Arap liderler ve özellikle Emir Faysal'la yürütülen ilişkilerin mihenk noktasını İslam Birliği ve hilafetin kurtarılması teması oluşturmuştu. Diğer taraftan İtilaf Devletleri arasındaki çıkar çatışmalarının, özellikle Paris Barış Konferansı sonrası su yüzüne çıkması Milli Mücadele'yi yürüten heyetin sıklıkla kullandığı bir manivela olmuştu.

KAYNAKÇA

Arşiv

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Gazete

- Times

Eserler

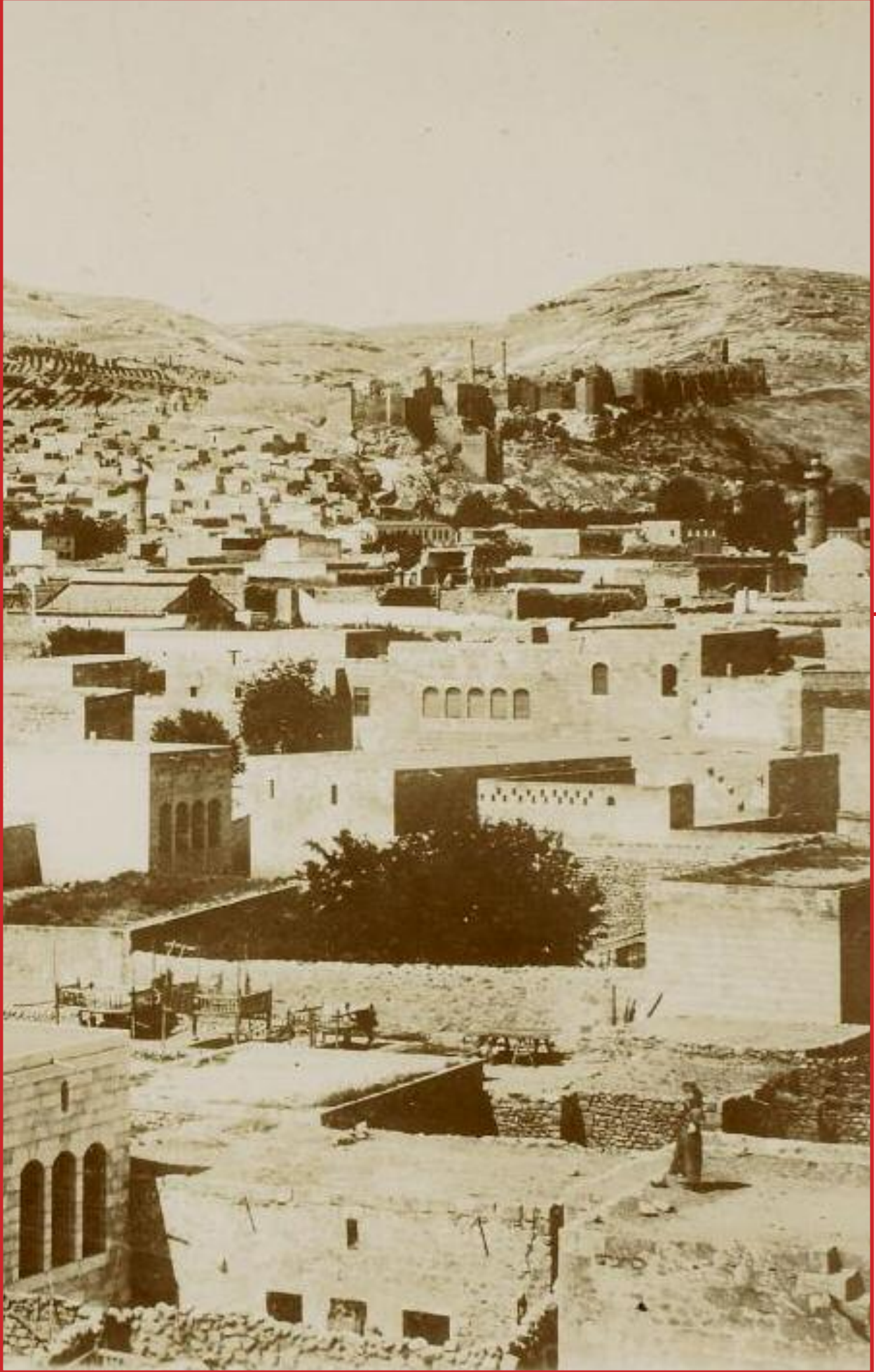
- Ali Saip Ursavaş, *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, (Çev. Hüseyin Işık), Ankara 2000
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
- Ayhan Öztürk, *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Kayseri 1994
- Davis Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Çev. Mehmet Harmanlı), Yeni Binyıl Yay, İstanbul 1989
- Halil Özşavlı, *Urfa Ermeni Olayları (1880-1920)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Urfa 2011
- Hasan Açıkanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı Urfa'nın Kurtuluşunun 81. Yılına Armağan*, Şarkay Yay, Ankara 2001
- İsmail Özçelik, *Mili Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1992
- Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi*, TTK, Ankara 1999
- L. MacFie, "British Views of the Turkish National Movement in Anatolia 1919-22", *Middle Eastern Studies*, Vol. 38, No. 3 (Jul., 2002)
- Martin William Gibson, *British Strategy and Oil 1914-1923*, University of Glaskov, PhD thesis
- Mehmet Emin Üner, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi*, Atalay Matbaacılık, Ankara 2009
- Metin Hülagü, *İslam Birliği ve Mustafa Kemal*, Timaş Yay, İstanbul 2008
- Ömer Osman Umar, "Milli Mücadele'de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Gaziantep*, Ankara 2015
- Qassam Kh. Al Jumailly, *Irak ve Kemalizm Hareketi*, (Yay. İzzet Öztoprak), Atam Yay, Ankara 1999
- R. R. Kasliwal, "The Foreign Policy of Turkey Since 1919", *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 7, No. ½, 1945
- Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995
- *Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil/Askeri Hükümet Faaliyetleri*
- Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, TTK, Ankara 1988
- Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990

⁴⁴ Metin Hülagü, *İslam Birliği ve Mustafa Kemal*, Timaş Yay, İstanbul 2008, s.67-68.

⁴⁵ Qassam Kh. Al Jumailly, *Irak ve Kemalizm Hareketi*, (Yay. İzzet Öztoprak), Atam Yay, Ankara 1999, s.75-77.

⁴⁶ M. Hülagü, a.g.e, s.77.

⁴⁷ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, TTK, Ankara 1988, s.207-214.

Urfa'nın Fransızlar Tarafından İşgali

Prof. Dr. Kemal ÇELİK*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonunda müttefikleriyle birlikte Osmanlı Devleti de yenilmiş ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorundan kalmıştır. İtilaf Devletleri İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya daha savaş sırasında yaptıkları Gizli Antlaşmalarla, Mondros Mütarekesi'ni takiben Anadolu Türk topraklarını paylaşma planlarını uygulamaya koymuşlardır. Gizli M. Sykes-G. Picot Antlaşması gereği; Osmanlı Devleti hakimiyetindeki Musul'a kadarki saha İngiltere'ye bırakılmıştır. Adana, Mersin, Antep, Maraş, Urfa ve Musul Vilayetleri ile Suriye toprakları da Fransız nüfuz sahası olarak kabul edilmiştir. İngiltere, öteden beri göz diktiği Musul'u, savaş şartları gereği istemeyerek Fransa'ya bırakmışsa da, Osmanlı Devleti yenildikten sonra, Musul'u kendi elinde tutmak için Fransa'yı Mondros Mütarekesi görüşmelerine katmamıştır. İngiltere, kendi kazandığı topraklarla Rusya arasında bir tampon bölge oluşturmak gayesiyle sınırı Musul'un Kuzey kesimine çekmeye çalışırken; Kilikya'yı da işgal edip elinde tutmuş ve Musul'u almak için Fransızlara karşı koz olarak kullanmıştır.

Aralık 1918'deki Clemenceau-Lloyd George görüşmesinde: Clemenceau, Doğu meselelerinde mutabakata varmaları arzusunu belirtirken, Lloyd George ise, Filistin'de İngiliz himayesinin tanınmasını ve Fransa'nın, Musul bölgesindeki haklarından feragat etmesi karşılığında İngiltere'nin de, Almanya'nın Türk Petrolleri Şirketi payından yüzde 25'ini Fransa'ya devredebileceğini belirtmiştir. 7 Mart 1919'da Clemenceau, Suriye'nin tamamı ve Kilikya'daki manda isteklerini dile getirmiştir. Fransızlar, aynı zamanda İngiltere'yi M. Sykes-G. Picot Antlaşması'na uymamakla suçlamışlardır. 20 Mart 1919'daki Dörtler Konseyi'nde de Fransızlar: Önce Arapları Türklerden ayırmak, İngiliz ve Fransız istekleri konusunda daha sonra karar vermek gerektiğini ileri sürmüşlerdir. O sırada bölgedeki Fransız kuvvetleri sayıca çok az ve bölgeyi işgale yetmeyecek durumdaydı. Çekiyecek İngiliz birliklerinin yerine Fransızların hemen kuvvet göndermesi imkansız gibiydi. İngilizler, bu durumu iyi değerlendirmiş, Fransa'ya, Suriye ve Toros geçitlerindeki askerlerini geri çekeceklerini bildirmişlerdir. Bu durumda Fransa, Suriye'deki Arapların tehdit ve merhametine terkedilmiş olacaktı. Fransa'da basın, kamuoyu ve aydınlar da, kendi işgal bölgelerindeki yetkiler İngilizlere bırakıldığı için, hükümeti eleştirmekteydiler.

* Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Başkanı, kemalcel01@gmail.com

Bundan yararlanan İngilizler, Fransa'yı, kendi istekleri doğrultusunda bir antlaşmaya zorlamışlardır. Böylece, Suriye İtilafnamesi'ne doğru adımlar atılmıştır¹.

Bu görüşme ve gelişmeleri takiben, 26 Nisan 1919'da, Long-Berencer Petrol Antlaşması gereği, Fransa'ya, Türk Petrolleri Şirketi'nin yüzde 25'ini kullanma hakkı verilmiştir. 1919 yılı Mayıs ve Haziran aylarında bölgeye Fransız takviye kuvvetleri sevk edilmiştir. Buna karşılık komuta ve otoritenin İngilizlerde kalması, Fransa'da, hükümet üzerindeki baskıları arttırmıştır. Bunun üzerine Temmuz 1919'da bir araya gelen Clemenceau ve Lloyd George, Urfa, Antep, Maraş ve Adana'da İngiliz birliklerinin, yerini Fransız kuvvetlerine bırakmasını kararlaştırmışlardır. Fransızlar, bölgeye kuvvet sevk etmeye başlamışlar, Kilikya işgal kuvvetlerini oluşturmuşlardır. 13 Eylül 1919'da Paris'te, Clemenceau'ya, 15 Eylül'de ise Dörtler Konseyi'ne sunulan memorandum üzerindeki görüşmeler neticesinde: 1 Kasım 1919'dan itibaren İngiliz kuvvetlerinin Kilikya ve Suriye'den çekilerek, yerlerini Fransızlara terk etmesi hakkındaki Suriye İtilafnamesi adıyla imzalanan İngiliz-Fransız antlaşmasına göre: sivil yönetim Osmanlı'da kalacak, askeri otorite Fransızların elinde olacaktır².

Temmuz 1919'da bir araya gelen Clemenceau ve Lloyd George, Urfa, Antep, Maraş ve Adana'da İngiliz birliklerinin, yerini Fransız kuvvetlerine bırakmasını kararlaştırmışlardır.

Fransızlar, bu İtilafnameyi takiben, bölgeye yeni kuvvetler getirmişler, Kilikya adını verdikleri sınırı belirlenmeyen Adana ve çevresini, Urfa ve Diyarbakır'ı da kapsayacak biçimde genişletmeye çalışmışlardır. Dönemin Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Mustafa Kemal Paşa Suriye İtilafnamesine tepki göstermiş, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Fransızlara, ummadıkları protestolar ve tepkiler içeren telgraflar çekilmiştir. Suriye İtilafnamesi gereği, İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1919'dan itibaren böl-

¹ Paul DuVéou, *La Passion de la Cilicie 1919-1922*, (Çev.: Reşat Gögen, Kilikya Faciaları adıyla basılmamış daktilo metni- Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi) Paris 1937, s. 53-57.

² P. DuVéou, *La Passion*..., s. 60-64.

geyi boşaltmış, mülki ve askeri yönetim Fransızlara geçmiştir. Bölgeye yerleşen Fransız işgal kuvvetlerinin, askeri harekatta Ermenilere yer vermeleri, sınırını Antep, Maraş ve Urfa'ya kadar uzatmak istedikleri Kilikya'yı idari yönden Ermenileştirme girişimleri bütün Türk Milleti ve bölge halkı tarafından tepkiyle ve milli direnişle karşılanmıştır³.

1. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ve İtilaf Devletlerinin İşgallere Başlaması

Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiş, artık Osmanlı Devleti ile Almanya'nın irtibatı kesilmişti. Osmanlı Devleti de bu savaştan yenilgiyle çıkmıştı. Bunu belgeleyen ve kabul edilmesi son derece zor maddeleri içeren Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918'de, Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ve diğer Osmanlı delegeleri ile İtilaf devletleri adına İngiliz Amiral Calthroe tarafından imzalanmıştır⁴. İngilizler, mütarekeyi müttefikleri Fransa ve İtalya'ya danışmadan ve hatta Fransızlar, Amiral Amet'i Mondros'a gönderdikleri halde, bu Fransız Amiral, Calthroe tarafından mütareke müzakerelerine alınmamıştır⁵. Mondros Mütarekesi hükümleri arasında Türklere göre ihlalinden en çok şikayet edilen veya ağır maddeleri olarak tanımlananlar şunlardır: *"İtilaf devletleri güvenliklerinin tehlikeye düşeceği bir durum karşısında stratejik noktaları işgal etme hakkına sahip olacaklardı. Boğazlardaki istihkamlar İtilaf güçleri tarafından işgal edilecekti. Toros tünelleri işgal edilecekti. Sınırların korunması ve iç güvenlik için gerekli olanlar dışındaki Osmanlı Ordusu terhis edilecekti. Altı Doğu vilayetinde karışıklık çıkarsa İtilaf devletleri buraları işgal hakkına sahip olacaklardı."* Mütareke görüşmeleri, başlangıçta Türk tarafında yanlış görüşlere ve aşırı iyimserliğe yol açmıştır. Padişah Vahdettin, mütareke şartlarını önce sert bulmuş, İngilizlerin dostluk siyasetini düşünerek, *"çok ağır olmalarına rağmen, kabul edelim"*, demiştir. Mustafa Kemal Paşa da, verdiği bir demeçte, *"mütareke şartlarının tamamen aleyhte olmadığını, fakat 7. Maddesinin tüm Türkiye'nin işgaline yol açabileceğini"* belirtmiştir⁶.

Mondros Mütarekesi yürürlüğe girer girmez, itilaf devletleri yıllardır bekledikleri fırsata kavuşmuş, hiç

³ P. DuVéou, *La Passion*..., s. 67-87.

⁴ Salahi R. SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,2*, Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 7; Yahya AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 69; Bige YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde TÜRK-FRAN-SIZ İLİŞKİLERİ Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 7.

⁵ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve ...*, s. 7.

⁶ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve ...*, s. 7, 8; Y. Akyüz, *Fransız Kamuoyu 1919-1922*, s. 7-12; B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde ...*, s. 7.

vakit kaybetmeden işgallere başlamışlardır. İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1918'de, mütareke hattını geçerek, Musul'un 20 kilometre güneyindeki Hamamalık'ı, işgal etmişlerdir⁷. Bunu takiben İngiliz Komutan General Marshall, VI. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'ya, Musul'un da İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edileceğini bildirmiştir. Bu iki komutanla, Osmanlı ve İngiliz hükümetleri arasındaki yazışmalarda, Türk tarafı, Musul'un işgalinin mütarekeye aykırı olduğunu ileri sürmüştür. İngilizler ise; "mütarekenin 7. Maddesine göre Musul'u işgal hakkına sahip olduklarını, Musul'un Irak sınırları içinde yer aldığı ve mütarekenin 16. Maddesi gereğince Irak'taki bütün Türk kuvvetlerinin en yakın İtilaf devletleri komutanına teslim olmalarını istemişlerdir." Türk tarafı bu istekleri kabul etmemiştir. İngilizler ise; Türk ordusu geri çekilmediği takdirde savaş yeniden başlatacakları tehdidinde bulunmuşlardır. Görüşmeler devam ederken, Türk ordusu da geri çekilmeye başlamıştır. 8 Kasım 1918 sabahı Musul'a giren İngilizler, Musul Hükümet Konağı'ndaki Türk bayrağını indirerek, yerine kendi bayraklarını çekmişlerdir. İngiliz ve Fransızlar, 9 Kasım'da İskenderun, 11 Aralık'ta Dört Yol, 17 Aralık'ta Mersin, 19 Aralık'ta Tarsus, 21 Aralık'ta Adana, 1 Ocak 1919'da Antep, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı işgal etmişlerdir⁸.

Urfa'dan önce, 11 Ekim 1918'de, Halep'in işgal edilmesi, ekonomik ve diğer birçok yönden bu şehre bağlı olan Urfa hakkında heyecan, endişe ve öfkeyle karşılanmış, Urfa ve çevresinin de yakında işgal edileceği söylentileri yayılmıştır. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey ile şehrin eşraf ve aydınlarını makamında toplayarak, üzgün bir ifadeyle işgal ihtimaline karşı alınacak önlemleri görüşmüştür. Bu toplantıda, karışıklıklardan yararlanmak isteyen aşiretler karşı şehri savunmak gerektiğinden, öncelikle acilen bir milli kuvvet oluşturulması ve jandarma komutanı emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey'le eşraftan Hacı Mustafa, Barutçuzade Hacı İmam, Arabizade Reşit, Hacı Mustafa Reşit, kardeşi Ahmet Rami'ye katılan adı geçmeyen çok sayıda kişilerin desteğiyle bir milis alayı oluşturulmuştur. Urfa Mutasarrıflığı, İstanbul hükümeti bu emri onaylamadığı takdirde uygulamayacağını bildirmiştir. Bu arada, Kilis

⁷ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve ...*, s. 48, 49.

⁸ *H.T.V.D.*, Sayı: 28, Ankara (Haziran) 1959, Ves. No.: 721; *H.T.V.D.*, Sayı: 30, Ankara (Aralık) 1960, Ves. No.: 763; Ali TÜRKGELDİ, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayın No: 7, Ankara 1948, s. 103, 104; Selahattin TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 3. Baskı, C. I, s. 32-40; S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve ...*, s. 17; B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde ...*, s. 7, 8; Kemal ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 48-61.

■ Mutasarrıf Nusret Bey ve Ali Rıza Bey

ve Antep, 1 Ocak 1919'da, İngiliz Generali Mac. Donald tarafından işgal edilmiştir. Arappınar İstasyonu'na gelen bir İngiliz Generali, aşiret reislerinin görüşlerini almaya çalışmıştır. İngilizlerin, 13 Ocak 1919'da Cerablus'u işgal etmeleri, sıranın Urfa'ya gelebileceği endişesini uyandırmış, Mutasarrıf Nusret Bey, o sırada isyan eden bazı aşiretlerin üzerine gönderdiği Ali Rıza Bey'e, Urfa'ya geri dönmesi emrini vermiştir⁹.

İngilizler, 14 Ocak 1919'da, Siftek ve Arappınar istasyonlarını, 16 Mart 1919'da, Harabnas ve Akçakale (Tel-Abyad) istasyonlarını, 27 Şubat 1919'da ise Birecik'i işgal etmişlerdir. Birkaç gün öncesinde, İngiliz Generali Allenby, 19 Ocak 1919'da, Urfa Mutasarrıflığı'na verdiği bir dizi emirde¹⁰: "VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın yer değiştirmesi. Bu ordunun silahlarını Mısır Seferi Kuvvetler Komutanlığı'na teslim etmesi. Halkın silahlarının toplanacağı. Jandarma kuvvetinin de terhis edileceği ve silahlarının alınacağı. Memurların yerlerinin değiştirileceği ve yerlerine atanacak olanların adlarının onaylanmak üzere Mısır Seferi Kuvvetler Komutanlığı'na gönderilmesi. Bütün Ermenilerin memleketlerine iade edileceği, ev, arazi ve emlaklarının Ermenilere iade edilmesi. Suç işleyenlerin tutuklanacağı. Mısır Seferi Kuvvetler Komutanlığı'nın Toros tünelleri demiryolu hattını, telgraf ve telefon haberleşmesini kontrol edeceği, kendilerinden firar eden Hintli askerler ve diğer personelin Türk hükümeti tarafından iade edilmesi ve Mısır

⁹ Müslüm AKALIN, *Milli Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler*, Özlem Kitabevi Yayınları, Engin Yayınlar Basımevi, Urfa 1985, s. 5; İsmail ÖZÇELİK, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı /1418, Kültür Eserleri Dizisi/56, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1992, s. 32-39.

¹⁰ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa ...*, s. 5-7; İ. Özçelik, *Güney Cephesi Urfa ...*, s. 36-50.

Seferi Kuvvetler Komutanlığı'nın istediği yerleri işgal edebileceği", bildirilmiştir. Nihayet, 24 Mart 1919'da, öğle vakti İngilizler Urfa'yı işgal etmişlerdir. İşgal olayını takiben; "1. Süvari Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Bey, mütarekede işgali gerektiren bir kayıt bulunmadığını ve işgali protesto ettiğini", bildirmiştir. İngilizler, işgal sonrasında yayımladıkları emirler İstanbul Hükümeti tarafından onaylanmadıkça, uygulanma imkanı olmadığı cevabını veren Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'den memnun kalmadıkları için, tehcirle ilgisi olduğunu ileri sürerek Dahiliye Nezareti emriyle İstanbul'a çağrılmasını sağlamışlardır¹¹.

1.2. Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kurulması

11 Ekim 1918'de Halep'in İngilizler tarafından işgal edilmesi sonrasında, Urfa'nın işgal edileceği söylentilerinin yayılması, Urfa halkını heyecanlı ve üzüntülü bir bekleyişe sevk etmiştir. O sıralarda, Urfa'da Kuva-yı Milliye oluşturulması veya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulması girişim ve çalışmalarda bulunulmuştur. Bu girişimin öncülüğünü yapan Ali İhsan (Sabis) Paşa, 10 Ocak 1919'da, Urfa'ya giderek görüştüğü Mutasarrıf Nusret Bey ve şehrin ileri gelenlerine, ihtiyaç duyacakları silah, cephane ve malzemenin ordu envanterinden sağlanacağını bildirmiştir. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey, şehrin eşraf ve ileri gelenleriyle yaptıkları toplantıda: "Urfa'nın yakında işgal edilebileceği, önlem olarak halktan gönüllü bir milis taburu kurulması ve Binbaşı A. Rıza Bey emrine verilmesi gerektiğini" anlatmışlardır. Bu kuvvet, işgal askerine karşı savaşmaktan ziyade, Urfa ve çevresinde güvenliği sağlayacak, dışarıdan yapılabilecek saldırılara karşı koyacaktı. Bu öneri uygun bulunmuş, Binbaşı Ali Rıza Bey, Belediye Reisi Hacı Kamalzade Hacı Mustafa, eşraftan Hacı Mustafa Reşit ve şehrin ileri gelenleri yardımıyla 600'e yakın bir sayıda bir milis kuvveti kurulmuştur. Mutasarrıf Nusret Bey, İstanbul'a sürüldükten sonra, Binbaşı Ali Rıza Bey'in vekaleti sırasında bu milis taburu dağıtılmakla birlikte, bir tedbir olarak silahları ellerinden alınmamıştı. Yeni Mutasarrıf Ali Rıza Bey, çatışmaların Urfa'yı tehdit edebileceği düşüncesiyle Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarına hız vermiştir. Eski milis kuvvetinden yararlanmak yoluna gidilmiştir. Bu çalışmalar sırasında, Sancak İdare Meclisi Üyesi Hacı Kamalzade Hacı Mustafa Bey'in gizli müracaatı ve 4-5 Eylül 1919 gecesi Güllüzade Osman Efendi'nin evinde

¹¹ Urfa'nın işgali bazı kaynaklarda 7 Mart 1919 olarak geçmektedir. M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 5-9; İ. Özçelik, ... *Güney Cephesi Urfa* ..., s. 47-58.

■ Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruluş çalışmaları.

Ali Rıza Bey, eşraf ve aydınlardan oniki kişiyle yapılan toplantıda, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gizlice kurulmuştur¹².

1.3. İngilizlerin Ermeniler, Arap Çeteleri ve Aşiretlerle İlişkileri ve Ermeni Politikası

İngilizler haberleşmeyi kontrol altına almış, gizli ve özel şifrelerle haberleşmeyi kaldırmışlardır. 1. Süvari Alay Komutanı Hüseyin Bey ve kuvvetinin Urfa'dan çekilmesini istemişlerdir. İşgal gerçekleştikten sonra, İngiliz kuvvetleri içinde yer alan Ermeniler yanında, 1915 olayları sırasında bir 'Ermeni Devleti' kurmak isteğiyle isyana katılarak tehcirle Urfa'dan uzaklaştırılan Ermenilerden kimi İngilizlerle birlikte askeri kıyafetle Urfa'ya gelmişlerdir. Ayrıca, Halep başta olmak üzere çeşitli yerlerden Urfa'ya gelen çok sayıda Ermeni, Türkler ve Müslüman diğer unsurlara karşı onur kırıcı hakaretlerde bulunmuşlardır. Şehirde yaşayan ve dışarıdan gelen bu gönüllü Ermeniler, dükkanlarını kapatarak evlerine çekilmiş, kilise çanlarını çalarak kaos havası yaratarak İngilizleri etkilemeye, bir taraftan da şehirde güvensiz bir ortam bulunduğunu yaymaya çalışmışlardır. Ermeni gö-

¹² Büyük Hacı Mustafa Hacı Kamiloğlu, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve GAP PROJESİ*, 2. Baskı, Fatih gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul 1990, s. 40, 41.

nüllüler, Ermeni Mahallesi'nde Ermeni gençlerine silah eğitimi vermişlerdir. Ermenilerin büyük kısmı kendilerine göre kurtuluş gününün yaklaştığı düşüncesiyle sevinçli bir bekleyiş ve hazırlığa girmişlerdir. İngilizler de, Temmuz ve Ağustos 1919'da, vagonlarla getirdikleri çok miktarda yiyecek maddesini Ermenilere ve fakir halka dağıtarak, yörede sempati kazanmaya çalışmışlardır. Ajan kılığıyla halkın arasına girerek, İngilizler hesabına casusluk yapan, bilgi toplayan, İngilizlerin isteği üzerine, bazı aşiretlerle İngilizler arasında iletişim sağlamaya çalışan Ermenileri de belirtmek gerekir. İngilizler de Urfa'da Ermenileri kollamışlardır. Daha çok Urfa'nın güneyindeki bölge ile Harran ve daha güneyindeki aşiretlerle ilgilenen İngilizler, onları birbirine düşürmek istemişlerdir. Kendi taraflarına çektikleri bazı aşiretlerle, Osmanlı Hükümeti'ne bağlı aşiretler arasında çatışmalar çıkarmayı da başarmış, kendi yönetimlerine bağlanmak istemeyen aşiretleri, kendi taraftarları olan aşiretleri saldırtmak ve katlettirmekle tehdit etmişlerdir. İngilizler, Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşazade Mahmut Bey ile görüşerek kendi taraflarına çekmek istemişlerse de, Mahmut Bey görüşme çağrılarında olumlu cevap vermemiş, İngiliz komutanlarla görüşmemiştir. İngilizler işgal altına aldıkları yerlerde halk üzerinde aşırı baskı kurmadan, isteklerini baskı kurdukları Osmanlı Hükümeti ile yerel Türk yöneticilerine yaptırmış, halk üzerinde: "Bizim yöneticilerimiz İngilizlerden daha beter, İngilizler bile bize bu kadar baskı uygulamıyor" düşüncesi oluşturarak, bir direniş yaratmadan, sömürgeleştirme yönündeki hedeflerine ulaşmak gayesini gütmüşlerdir. Urfa'yı işgalleri döneminde İngilizlerin şehrin yönetim işlerine karışmalarını, Müslüman halka kısmen iyi davranmalarını nedeniyle şehirde sükûnet ve asayişin iyi olduğu söylenebilir. Fransız işgali, kötü bir yönetim göstermeleri yanında, Ermenileri Müslümanlar aleyhine kışkırtarak silahlandırmaları, Osmanlı hükümetinin askeri ve siyasi yönden etkili olamadığı bu dönemde, milletimizin karşılaştığı tehlike nedeniyle can, mal, ırz ve namusunu savunmasını meşru kılmıştır¹³.

2.1. Urfa'nın Fransızlar Tarafından İşgali

Fransızlar, 30/31 Ekim 1919'da, Urfa'yı içlerinde Ermenilerin de bulunduğu dört ağır makineli tüfeğe sahip 300 mevcutlu bir kuvvetle işgal etmişlerdir. Ermeni birliği demiryolu hattı boyunca ikamete memur edilmiştir. General Dufieux, Albay Bremond'u işgal kuvvetlerinin

“**Fransızlar, 30/31 Ekim 1919'da, Urfa'yı içlerinde Ermenilerin de bulunduğu dört ağır makineli tüfeğe sahip 300 mevcutlu bir kuvvetle işgal etmişlerdir. Ermeni birliği demiryolu hattı boyunca ikamete memur edilmiştir. General Dufieux, Albay Bremond'u işgal kuvvetlerinin başına getirmiş resmi ve sivil bütün işlerden sorumlu tutmuştur. Fransızların Urfa'ya girişi Ermeniler tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmıştır.**

başına getirmiş resmi ve sivil bütün işlerden sorumlu tutmuştur. Fransızların Urfa'ya girişi Ermeniler tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. 4 Kasım 1919'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi; önce İngilizler tarafından işgal ve sonra tahliye edilen Urfa, Antep ve Maraş'ın bu defa Fransızlar tarafından mütareke şartlarına aykırı şekilde işgal edilmesini, cemiyet merkezi ve şubeleri ile belediye başkanları tarafından İtilaf devletleri, Avrupa ve Amerika kamuoyunda protesto edilmesini kararlaştırmıştır. Heyeti Temsiliye, 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey ile 5. Tümen Komutanı Kenan Bey'e, işgalci Fransızlara zorluk çıkarılmasından çekinilmemesi emrini yazmıştır¹⁴. 6 Kasım 1919'da, Urfa Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey, M. Kemal Paşa'ya gönderdiği raporda¹⁵: "İşgal kuvvetinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmasını engellemeye çalıştığı. Gizlice oluşturulan cemiyet şubesinde 600'e yakın üye sayısının emre hazır olduğu. Aşiretlere gereken öğütlerin verildiği. Üyelerin kimliklerini ve cemiyeti gizli tuttuğu. 12 kişiden oluşan cemiyet kurucularının üye sayısını arttırmaya çalıştıkları. Durumun 13. Kolordu Komutanlığı'na bildirildiği", belirtilmiştir." Ayrıca; 7 Kasım 1919'da bütün mutasarrıflıklara, bu şehirlerimizin halk ve milli teşkilatları ile işgali protestoya devam etmeleri bildirilmiştir. 8 Kasım 1919'da, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e gönderilen yazıda ise, cemiyet teşkilatının genişletilmesine çalışılması, Van'daki 3. Kolordu Kurmay Başkanlığı ve 5. Tümen Komutanlığı ile irtibat kurulması istenmiştir¹⁶.

¹³ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 9, 21-23, 107; Ali Saib Ursavaş, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, 1. Baskı, (Günümüz Türkçesine Çeviren: Mehmet Ali Akidil), 1912-1922 Türk Savaşları Belgeseli, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1988, s. 56-59, 66-71.

¹⁴ P. DuVéou, *La Passion* ..., s. 230-232

¹⁵ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 19-23.

¹⁶ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 32.

16 Kasım 1919'da, Mustafa Kemal Paşa da, Fransızların Urfa, Antep ve Maraş'ı işgalini protesto etmiştir. Urfa ve çevresindeki aşiretlerin büyük çoğunluğu tarafından, Urfa Mutasarrıflığı kanalıyla Osmanlı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, Osmanlı şehri olan Urfa sancağı aşiretlerinin, Osmanlı'dan ayrılmamak kararında oldukları bildirilmiştir. İngilizler ise; Fransızların, Anadolu'ya sızma çabalarını desteklemiş gibi görünerek, hakim olamayacakları bu bölgede uğraştırmak, kendi çıkarları açısından daha uygun konularda dikkatlerini dağıtmak peşindedirler. İşgalci Fransızlar da İngilizler gibi halka yakın görünüp, fırsat buldukça Osmanlılığı kötülemekten geri kalmamışlardır. Fransız işgal birliği Komutanı Binbaşı Hauger, Gouvernör Sajoux, Cerablus Komutanı ile süvari alayı komutanı, hükümet binası mutasarrıflık makamında bütün memurları toplayarak bilgi almışlardır. Fransız askerlerinin büyük kısmı Cezayir ve Tunus sömürge askerleridir¹⁷.

25 Kasım 1919'daki en önemli gelişmelerden biri, Fransızların, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e yazılan bir yazıyla, Urfa Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'in görevine son verilmesidir. Komutan Ali Rıza Bey, trene binmekten kaçarak, Viranşehir'e gelmiştir. Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'e konuk olmuş, durumunu Heyet-i Temsiliye Başkanlığı ile 13. Kolordu Komutanlığına bildirmiş, buradan Jandarma Komutanı Aziz Rızıkı Bey ile irtibat kurarak tehlikeli olmadığını öğrendiği Siverek'e geçmiştir. Heyet-i Temsiliye, Komutan Ali Rıza Bey'e, Mardin'de 5. Tümen Komutanı Kenan Bey ile çalışması emrini bildirmiştir. 9 Aralık 1919'da, Fransa'nın 315. Pi-yade Kuvvet Komutanı General Querette, Urfa-Cerablus bölgesi komutanlığına atanmıştır. Fransızlara devredilen Suriye ve Kilikya'daki İngiliz kuvvetleri buraları tamamen boşaltmışlardır. General Querette'in, Urfa, Antep ve Maraş sancaklarının komutasını üstlendiği bildirisine karşı, Mustafa Kemal; Urfa, Antep ve Maraş sancakları halkının ve mutasarrıfların, bu bildiriye protesto etmelerini istediği, Komutan Ali Rıza Bey'in de, Jandarma Genel Komutanlığı'nca Elazığ'da görevlendirildiği bildirilmiştir. 25 Aralık 1919'da Diyarbakır'a gelen Ali Rıza Bey, 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey ve Kurmay Başkanı Halit Bey ile görüşmüştür. Diyarbakır'da kalmak istemişse de, komutanlar Jandarma Genel Komutanlığı emri doğrultusunda hareket etmesini isteyince, Elazığ'a geçmiştir¹⁸.

29 Aralık 1919'da Urfa'ya gelen Yüzbaşı Ali Saip Bey, şehirde bulunan Maliye Müfettişi Faik Bey Divanı Muhasebat İkinci Reisi), Ceza Reisi İsmail Hakkı Bey (Maliye Vekaleti Hukuk İşleri Müdür Yardımcısı) ve Sulh Hakimi Fevzi Bey (Antep İstinaf Mahkemesi Savcısı) ile görüşmüş, Urfa'da bir milli teşkilat kurmak ve bir ayaklanma çıkarmakla görevli olduğunu, nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda kendisini aydınlatmalarını istemiş, durumu birlikte değerlendirmişlerdir. Ali Saip, kendisinden önce teşkilat kurmak isteyen Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'in ihbar edildiğini ve durumunu öğrenmiştir. O sırada Urfa'da bulunan ve İstanbul'a dönmek isteyen Urfa Mebusu Siverekli Ali Bey'i de ziyaret ederek teşkilat kurmak fikrini açmıştır. Ali Bey, Ali Saip'i, Mutasarrıf Rıza Bey'le tanıştırmıştır. Mutasarrıf Rıza Bey, Ali Bey'in güvencesi ile Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey'le de bağlantı kurmuş, aşiretleri yanına almayı düşünmüştür. Bu görüşmelerden çıkardığı sonuca göre; emrindeki jandarma birliği ile ani bir ayaklanma çıkarmak, aşiretleri de birlikte sürüklemeyi düşünmüştür. Bir danışma meclisi kurmak fikrini ortaya attığında, ilk defa emekli Binbaşı İhsan Bey, Urfa Askerlik Şube Reisi Binbaşı İlyas, Mülkiye Kaymakamı Şevket, Baytar Müfettişi Adil, Jandarma Teğmeni Hulusi Beyler teşkilata girmeyi kabul etmişlerdir. Çok genişlemesi iyi olmaz düşüncesiyle Urfa halkından yalnız Belediye Başkanı Hacı Mustafa, Barutçu Hacı İmam ve Hacı Bedirağazade Halil Ağa da teşkilata alınmışlardır¹⁹.

Aşiret reislerine yazılan mektuplara olumlu cevap gelmeye başlamıştır. Aneze Aşireti Reisi Hacim Bey, aşiretiyle emre hazır olduğunu bildirmiştir. 4 Ocak 1920'de, Urfa'da karışık askeri sınıflardan oluşan 560 kişilik bir Fransız birliği bulunmaktaydı. Urfa telgrafhanesi Fransız kontrolünde olduğundan, Temsil Heyetiyle bağlantı Siverek Jandarma Komutanı Arif Bey kanalıyla yapılıyor, Temsil Heyeti'nin tebliğ ve emirleri de onun vasıtasıyla alınıyordu. Ayaklanmayı takiben, Aneze aşireti demiryolu hattını bozacak, Urfa-Arapkir istasyonları arasındaki telgraf hatlarını kesecek ve Fransız birliği ulaşımı kesilmiş bir halde Urfa'da kalacaktı. Ayaklanmanın 15 Ocak 1920'de başlaması karar altına alınmıştır. Ayaklanma önce jandarma tarafından başlatılacak, Urfa'daki 600 Rus tüfeğiyle çok miktardaki Rus cephanesi 15 Ocak 1920'de hapisane tahliye edilerek eli silah tutan gençlere verilecekti. Ayaklanma Ali Saip Bey tarafından idare edilecekti. Aşiret reislerine de bir bildiri ve nasıl

¹⁷ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 27; Taner BAYTOK, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 25.

¹⁸ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 32-51.

¹⁹ P. DuVéou, *La Passion* ..., s. 140-142, 234; M., Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 50; A. S. Ursavaş, ... *ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 49-53.

hareket edeceklerini gösterir bir talimatname yazılmıştır. Ali Saip Bey, Urfa Fransız işgal komutanına da gönderdiği aşağıdaki mektupla²⁰: **“Mondros Mütarekesi ve Wilson ilkelerine aykırı şekilde ülkemizi işgalinizi millet şiddetle red ve protesto eder, kısa bir müddet zarfında bulunduğunuz yeri tahliye etmezseniz akacak kanların sorumluluğu tamamiyle size aittir”**, diyerek, şehrin tahliyesini istemiştir. Harekata Milli ve Aneze aşiretlerinin katılmaları beklenmekteydi. Milli Aşireti Reisi **Mahmut Bey, gönderdiği mektupta: “Harekat kararına uyacaklarını, bir ferdin bile bu gayeden ayrı kalmamasını”** belirtmesi ve çölde uzak bir yerde bulunan Aneze aşiretinin kararlaştırılan zamanda yetişmesi mümkün olmadığından, hareket 31 Ocak Pazar gününe ertelenmiştir. Urfa’dan ayrılan Ali Saip, Binbaşı İhsan, Şevket, Baytar Müfettişi Adil, Jandarma Teğmeni Adil Hulusi Beyler, Binbaşı İlyas Bey’in evinde toplanmışlardır. Jandarma Teğmeni Hulusi Bey’in bağlantıyı sağlamak, silah ve cephaneleri gözetiminde tutmak için Urfa’da kalması kararı alınmıştır. Aynı gece yarısı, Ali Saip ve yukarıda adı geçen beyler, Hasan adındaki kılavuz ile 15 Ocak 1920 günü akşamüzeri Badıllı Sait Bey’in Yedikuyu Köyü’ne ulaşmışlardır²¹.

A. Saip ve yanındakilerin Urfa’dan ayrıldığını bilmeyen Albay Normand da Türk muhafızları ile Diyarbakır’a giderken Yedikuyu Köyü’ne ve aynı eve misafir

²⁰ P. DuVéou, *La Passion*...,s. 142, 235; M., Akalın, *Milli Mücadele’de Urfa* ..., s. 50; A. S. Ursavaş, *...ve Urfa’nın Kurtuluşu*, s. 49-53;

²¹ P. DuVéou, *La Passion*...,s. 142, 143; M., Akalın,*Milli Mücadele’de Urfa* ..., s. 52-58; A. S. Ursavaş, *... ve Urfa’nın Kurtuluşu*, s. 59-61.

olmuşlardır. Normand ve birliği uyurken; A. Saip ve arkadaşları gece hazırladıkları hareket planına göre; Siverek ve Diyarbakır’a gitmek, aşiretler arasında tertibat yapmak ve Kolordu Komutanı’nın fikrini almak kararını vermişlerdir. 16 Ocak 1920 sabahı, Normand’ın hareketinden sonra, A. Saip Bey ve arkadaşları da Siverek ve Diyarbakır’a gitmek üzere yola çıkmışlardır. Aşiretlerle görüşüp vakit geçirerek ilerlerken Siverek’e on kilometre kala, halk ve Türk yetkililerin Diyarbakır’a gitmesini engellediği, Siverek’ten dönmekte olan Normand ve Türk muhafızları karşılaştılar. Normand ve yanındakiler Siverek’te çoğu Kürtlerden oluşan kalabalık bir halk topluluğunun ortasına düşmüşler, korkulu dakikalar geçirmişlerdir. Yurtsever Cudi Paşa ile Odabaşı Mahmut Efendi, Normand’ın gitmek istediği Diyarbakır’daki askeri makamlara durumu bildirmiş, bir adım ileri atmadan gerekli önlemleri almaları konusunda emir almışlardır. Normand: **“Bölgeye uygarlık getireceklerini bunun için bütün güçleriyle çalışacaklarını ileri sürerek, Fransız yönetimini kabul edeceklerine çok miktarda altın vereceğini”**, vadedmiştir. Odabaşı Mahmut Efendi’nin oğlu Mehmet Emin, Normand’a; “çevrede çok sayıda aşiret bulunduğunu, güzergah üzerindeki halk, Norman’ın geleceğini öğrendiğinden yolun güvensiz olduğunu, aşiretlerin şehre hücum edebileceğini ve hatta bunun için hazırlık yapıldığını” söylemiştir. Norman, Diyarbakır’a gitmek istediğini tekrarlayınca, Mehmet Emin, sorumluluk kabul etmeyeceklerini bildirmiştir.

Morali bozulan Normand, Mutasarrıf A. Rıza Bey ile süvari alay komutanının benzer sözleri nedeniyle Diyarbakır'a gitmekten vazgeçerek geriye dönmüştür. A. Saip Bey; Normand'a: **"Fransızları işgalci olarak ülkemizden savaşıp çıkartmak zorunda kaldığımız için üzgünüz. Onlara milletimizin isteğiyle siyaseten değil, kalben ve vicdanen husumet ilan etmiş bulunuyoruz"** demiştir. Normand'ın: **"Siz (Türkler) beş yıldır savaştan usanmadınız mı? Ben ve benim gibi çok sayıda Fransız savaş aleyhtarıdır. İnşallah savaşmamıza gerek kalmaz"** cevabına karşılık A. Saip Bey: **"Türk şehir ve yerleşim yerleri tahliye edilmedikçe, evlatlarımız savaşacak, Türk ve Fransız kanlarının akması zorunlu olacaktır"** karşılığını vermiştir²².

A. Saip Bey, Urfa Jandarma Tabur mülhakı Hulusi Bey'e; Siverek'e geldiklerini, Fransızlar tarafından baskı görüp görmediklerini merak ettiklerini ve karşılaştıkları olayları anlatmasını istemiştir. A. Saip Bey'in yanındaki emekli Binbaşı İhsan Bey de, Hulusi Bey'e; "Urfa'dan ayrılmaları nedeniyle Fransızların, telaşa kapılarak karargaha getirdikleri bazı kimseleri, baskı yapıp korkutarak haklarında bilgi edinmeye çalıştıklarının öğrenildiği, bu konularda bilgi vermesini" istemiştir. Tabur mülhakı Hulusi Bey: "Urfa'dan ayrıldıkları günün ertesinde, Fransız karargahına çağrılarak uzun ve sıkı bir sorgudan geçirildiğini. Sorulara bilgisi olmadığı cevabını verdiği. A. Saip Bey'in ne sebeple ayrıldığını incelemekle birlikte, Mutasarrıftan resmen sorduklarını. Silahlı çatışma çıkıncaya kadar cemiyet üyelerinin baskı gördükçe kaçacaklarını tahmin ettiğini. Mutasarrıftan, kendisinin durumunun da kötüleştiğini öğrendiğini. Küçük bir belirti görürse Urfa'dan ayrılacağını. İrtibatın gizliliğine çok önem verilmesini ve kendisiyle Tarık takma adıyla haberleşilmesini" bildirmiştir. Tabur mülhakı Hulusi (Tarık) Bey, A. Saip Bey ve arkadaşlarına²³: "Telgrafhane Fransızlar tarafından sıkı denetlendiğinden haberleşme sıkıntısı yaşandığı. Bir telgraf aleti bulunmasının gerektiği Hilvan (Karacurun)'daki 4. Süvari Komutanı Şevki Bey'in güvenilir biri olduğu. Ermeni ve Süryanilerin Fransız karargahı ile sık görüştükleri. Ermenilerin işyerlerine fazla gitmedikleri. Fransızlar önemsemiyor görünseler de endişeli oldukları. Tabur Komutanı vekaletine Yüzbaşı Hüsnü Bey'in atandığı. Fransız Yüzbaşı Lambert'in de kontrol görevini yaptığı" bilgisini vermiştir. A. Saip Bey ve arkadaşları Siverek'ten ayrılarak gel-

dikleri Diyarbakır'da, görüştükleri Kolordu, Jandarma ve Tümen Komutanları'ndan destek sözü almışlar, oradan Mardin'e geçmişlerdir. Mardin'de, Aneze aşiretinin şimendifer hattını tahrip ettiği ve diğer aşiretlerin de harekete geçtikleri haberini almışlardır. Binbaşı İlyas, İhsan ve Şevket Beylerin, Acemi Paşa'nın yardımıyla Anezelere katılması, Suruç ve Aneze aşiretlerini birleştirerek Cerablus ve Arapkir hattını tahrip etmeleri ve Urfa'ya gelmeleri kararlaştırılmıştır. A. Saip Bey de, Baytar Adil Beyle birlikte Mardin'den, Viranşehir yoluyla Urfa'ya gitmek üzere yola çıkmış, Mardin'den ayrılmadan önce yola çıkacağını, Aneze, Suruç, Milli, Dögerli, Badıllı ve daha bazı aşiretlerle Urfa'ya taarruz edeceğini şifreli bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'ye bildirmiştir. Viranşehir'de iki gün kaldıktan sonra Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey'in köyüne gelmişlerdir. A. Saip Bey, orada bekleyen Kuva-yı Milliye'nin emir ve komutasını üzerine almış bu kuvvetle birlikte harekete geçerek, Karaköprü'den, Urfa'daki Fransız İşgal Komutanı Sajoux'a: **"Wilson prensipleri ve mütareke şartlarına göre Urfa'yı 24 saat içinde tahliye etmelerini, bunu kabul ettikleri takdirde şehir hududu dışına kadar çıkmalarına izin verileceğini"** bildiren bir ultimatoma vermiştir. Alınan cevapta: **"Tahliye emrinin ancak General Gouraud tarafından verilebileceği"** bildirilmiştir. Aynı gün, Urfa'daki eli silah tutabilen ve sayıları bini aşan Ermenilerin, Fransızlarla işbirliğini önlemek için Urfa Mutasarrıfı kanalıyla Ermeni liderine gönderilen mektupta da: **"Fransızlar 24 saatte Urfa'yı tahliye etmedikleri takdirde, sadece Fransızlara karşı şehre taarruza geçileceği, Ermeniler ve Hristiyan vatandaşların can ve malına kesinlikle zarar verilmeyeceğinin"** bildirilmesi istenmiştir. Ermeniler bu mektuba olumlu cevap vermişlerdir²⁴.

2.2 Fransızların İşgal Politikası ve Urfa Yöresinde Fransız-Ermeni İşbirliği

15 Eylül 1919'daki Suriye İtilafnamesini takiben, 1 Kasım 1919'da, İngilizlerin Fransızlara terk etmeleri gereken yerlerden çekilmeleri üzerine, Urfa ve işgal ettikleri diğer yerlerde idari (mülki) ve askeri yetkileri devralan Fransızlar, işgal ettikleri yerlerde Osmanlı vali, mutasarrıf ve kaymakamlarını birer kukla haline getirmeye çalışmışlardır. Fransızların Urfa'yı işgali Ermeniler tarafından sevinçle karşılanmıştır. İdari yönden Ermenileştirme hareketi başlatan Fransızlar, kendi kuvvetlerine katıp Fransız üniforması giydirerek silahlandırdıkları Er-

²² P. DuVéou, *La Passion*..., s. 143-147; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 58-62; A. S. Ursavaş, *...ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 66-68.

²³ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 62-63; A. S. Ursavaş, *...ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 66-68; İ. Özçelik, *... Güney Cephesi Urfa* ..., s. 186-189.

²⁴ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 67-75; A. S. Ursavaş, *...ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 66-77; İ. Özçelik, *... Güney Cephesi Urfa* ..., s. 189-196.

menilere askeri harekatta yer vermişlerdir. Fransız yetkilileri, “**Ermenistan Fransız İdarecileri**” unvanını taşımışlardır. Urfa’da bir aşireti kendi yanlarına çekmek için bu aşirete mensup on kişi cezaevinden serbest bırakılmıştır. Bir Fransız komutan Urfa ve çevresindeki aşiretler hakkında izleyecekleri siyaseti: “Buradaki aşiret fertlerini para ile elde ederek reislerini ellerinden alıp birer vesile ve bahane ile Cezayir ve Tunus’a nakledeceğiz. Bu suretle buradaki aşiretlerden ve Ermenilerden Fransız subaylarının komutasında askeri kıtalar meydana getirip ve onların dini duygularından parayla bize bağlanmış alimler vasıtasıyla yararlanıp, yavaş yavaş Diyarbakır, Sivas, Elazığ (Harput), Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerini işgal edeceğiz” şeklinde açıklarken, göçebelige son verip insanlık alemine hizmetten söz ederken, nasıl bir bölücülük yaptıklarını ortaya koymuştur. Fransızlar, aşiretler arasındaki propaganda ve çalışmalarından bekledikleri sonucu alamayınca, Urfa’daki Ermeniler ve Süryanilerle ilişkilerini sıklaştırmışlardır. Türklerin silahları toplayan Fransızlar, Ermenileri silahlandırmışlardır. Urfa’ya da çeşitli yerlerden getirilen Ermeniler yerleştirilmiştir. Fransız işgalinin devam ettiği dönemde, İngilizlerin aksine gerek Fransız askerleri, gerekse Fransız üniforması giydirilmiş Ermeniler, Türk halkıyla karşı karşıya gelmiştir. Ermenilerin, Türk Müslüman halka hakaret ve saldırılarına, cinayetlerine göz yumulmuş, hile ve haksız isteklerine alet oldukları gibi, Fransızların kendileri de Türk ve Müslümanlara zulüm, işkence ve cinayet hareketlerine katıldıkları için, Türk halkının kendilerine gösterdiği karşı tepkinin nedenini anlamayarak; “bu Türkler, İngilizlere böyle karşı çıkmıyorlardı. Şimdi niçin bize böyle karşı çıkıyorlar?” diyerek, şaşkınlık göstermişlerdir²⁵.

2.3. Kuva-yı Milliye’nin Urfa’ya Girmesi

A. Saip Bey, aşiret reislerini toplayarak, gece yarısından bir saat önce çeşitli kesimlerden Urfa’ya girileceğini, fakat Fransızlar tarafından saldırılmadığı, karşı konulmadığı takdirde ateş açılmaması emrini vermiş, Kuva-yı Milliye kuvvetleri gece karanlığında halkın sevgi ve sevinç gösterileri arasında iki koldan Harran ve Bey kapılarından Urfa’ya girerek, şehrin yarısını olaysız şekilde kontrol altına almış, bir savunma düzeni oluşturulmuştur. Fransızlar hastahane ve civarında, Ermeniler ise kendi mahallerinde bulunurken; Heyet-i Temsiliye ile çevre ilçelere ve Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine bu gelişmeler

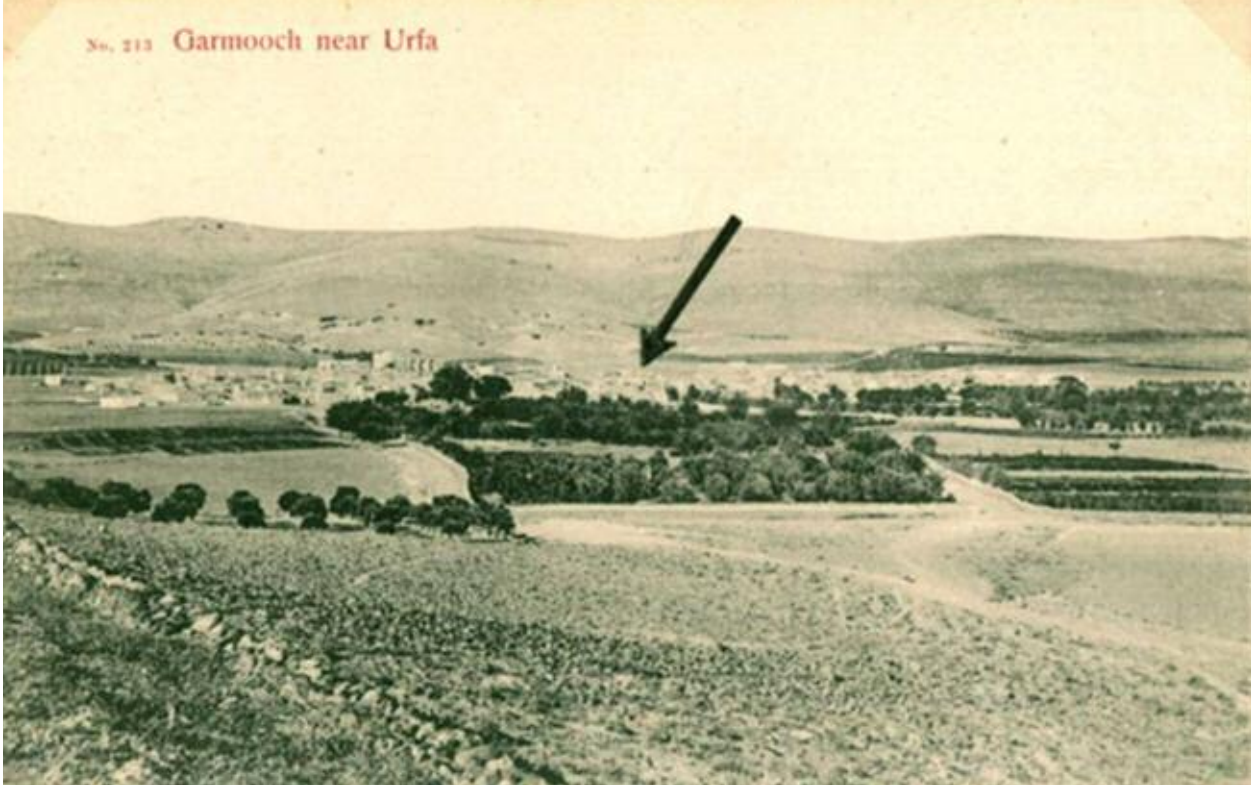
²⁵ M. Akalın, *Milli Mücadele’de Urfa* ..., s. 16, 107-114; A. S. Ursavaş, ...ve Urfa’nın Kurtuluşu, s. 55; H. Mustafa H. Kamiloğlu, *Şanlıurfa’nın Kurtuluşu ve* ..., s. 46, 47; İ. Özçelik, ... *Güney Cephesi Urfa* ..., s. 84-90.

“**Fransızlar, aşiretler arasındaki propaganda ve çalışmalarından bekledikleri sonucu alamayınca, Urfa’daki Ermeniler ve Süryanilerle ilişkilerini sıklaştırmışlardır. Türklerin silahları toplayan Fransızlar, Ermenileri silahlandırmışlardır. Urfa’ya da çeşitli yerlerden getirilen Ermeniler yerleştirilmiştir. Fransız işgalinin devam ettiği dönemde, İngilizlerin aksine gerek Fransız askerleri, gerekse Fransız üniforması giydirilmiş Ermeniler, Türk halkıyla karşı karşıya gelmiştir.**

hakkında bilgi verilmiştir. Belediye Reisi Hacı Mustafa Bey ve arkadaşları ile Urfa halkı, Kuva-yı Milliye’nin ihtiyaçlarını karşılamak için seferber olmuştur. Bu arada, 13. Kolordu Komutanlığı, Siverek’te bulunan bir snayder dağ topu, 70-80 kadar mermi ile bir makinalı tüfek takımını Urfa’daki Kuva-yı Milliye emrine göndermiş, durum Harbiye Nezareti ve Mustafa Kemal Paşa’ya bildirilmiştir.

Urfa Müdafaa-i Hukuk Heyeti için yeni bir seçim yapılmış, heyete bazı yeni isimler eklenmiştir. Halk silahlandırılmış, hapisane boşaltılırken, serbest kalan tutuklular telaş ve heyecanla oraya buraya koşuşurlarken, durumdan haberi olmayan ve firar ettiklerini zanneden bir nöbetçi jandarma erin ihbar amacıyla bir el ateş açması üzerine Fransız siperlerinden şehre doğru şiddetli bir ateş açılmıştır. Telefon ve telgraf hatları aşiretler tarafında kesildiğinden, Fransızlar, Antep’teki kuvvetleriyle irtibat kuramaz hale gelmişlerdir. Urfa’daki Amerikan misyonerleri tarafından kurulmuş olan Amerikan yetimevi müdiresi Miss Holmes, daima Fransızlar ve Ermeniler tarafında yer almıştır. Fransızlar, mevzilerine yakın ve hakim bir yerde bulunan yetimevi binasını korumak amacıyla işgal etmişlerdir. Fransızlarla karşılıklı açılan ateş sonucu, aşiret kuvvetleri bazı yerleri ele geçirmişlerdir. Bu çatışmada yetimevindeki Fransız askerlerinin de ateş açmaları nedeniyle, A. Saip Bey, Miss-Holmes’e bir mektup yazarak: “Yetimlerin korunması

■ 1900'li yıllarda Germüş Köyü.

gerekirse kendilerine bir müfreze jandarma verileceği ve Fransızların binadan çıkartılmasını” istemiş, Miss-Holmes bu mektuba tehditkar bir cevap vermiştir. Maraş'ın, Fransız işgalinden kurtulduğu haberi üzerine, A. Saip Bey, Fransız Tabur Komutanı Binbaşı Hauger'e gönderdiği mektupta: “Silah ve cephanelerini teslim ettikleri takdirde onları istedikleri yere güvenli bir şekilde ulaştırmak” sözü vermiş, Binbaşı Hauger, ancak Fransız hükümetinin emriyle Urfa'yı terk edebilecekleri cevabını vermiştir. Fransızlara karşı ilk defa top ateşi açılmış, fakat toplar çok eski olduğundan birkaç mermi sonra yayları kırıldığından çalışmaz hale gelmişlerdir. Bir Fransız kuvvetinin Urfa'ya doğru gelmekte olduğu söylentisi yayılmıştır. Bu haberin halk üzerinde yaratacağı kötü etkiyi azaltmak ve Ermenilerin, Fransızlara yardımını önlemek amacıyla, Kuva-yı Milliye kısa bir süre topçu ve piyade ateşi açmış, Fransızlar buna makineli tüfek ateşiyle karşılık vermişlerdir. Fransızlar, gelenlerin kendilerine gönderilen takviye kuvveti olduğunu düşünmüş ve sevinmişlerken; bu sevinçleri kısa sürmüş, gelenlerin çeteler ve aşiret kuvvetleri olduğu anlaşılmıştır²⁶.

3.1. Külafı Tepesinin Zaptı

Ermeniler, verilen sözleri ve tarafsız kalmaları yönündeki nasihatleri dinlememiş, kendilerine iyi davranılmasına rağmen, Ermeni gençlerinden 1200'ü

silahlandırılarak Fransızlar yanında savaşa katılmışlardır. Ermeni mahallesindeki Telfutur tepesini işgal eden Fransızlar, buldukları yerle Ermeniler arasında bulunan hastane arasında gizli yollar kazarak bağlantı kurmuşlardır Ermeniler casusluk yaparak Kuva-yı Milliye'nin bütün hazırlıklarını Fransız Yüzbaşı Sajoux'ya bildirmişlerdir. Fransızların, Urfa'da kuşatıldığı haberi üzerine yeni gelen aşiret kuvvetlerinin sayısı çok artmıştır. Ayrıca; Siverek ve Viranşehir'de hazır bekleyen sekizyüz kişilik bir kuvvet olduğu öğrenilmiştir. Kuva-yı Milliye Komutanı, mevcut kuvvetin yeterli olduğunu, iaşe sorununu yaratacağını düşünerek, yeni kuvvetlerin ve Urfa halkının sıkıntı yaşamaması için Urfa'ya kuvvet gönderilmesini istememiştir. Gece Külafı tepesinin zapt edilmesi için hazırlıklar yapılmış, Fransız komutanı, yenilenen teslim teklifini reddetmiştir. Sabah erkenden şehre hakim bir noktadaki Külafı tepesine başlatılan baskın tarzındaki taarruz kısa zamanda başarıyla sonuçlanmış, Fransızların çekilmek zorunda bırakıldığı bağlar mevkiindeki ileri karakollarına dört yüz kişilik bir Kuva-yı Milliye taburu yerleştirilerek Fransız karargahı kuşatılmış, bu çatışmadan kaçan onbeş Fransız eri ve bir başçavuş esir alınmışlardır. Fransız siperlerinde bir otomatik tüfek, üç piyade tüfeği, üç yüz bomba ve dört sandık cephane ele geçirilmiştir²⁷.

²⁶ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa ...*, s. 67-83; A. S., *Ursavaş, ...ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 77-110; İ. Özçelik, ... *Güney Cephesi Urfa ...*, s. 197-203.

²⁷ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa ...*, s. 83-90; A. S., *Ursavaş, ...ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 102-113; İ. Özçelik, ... *Güney Cephesi Urfa ...*, s. 204-228.

3.2. Bediüzzaman Karakolunun Zaptı

Külaflı tepesinin zaptedilmesi Milli Kuvvetlere katılanların sayısını arttırmış, buna karşılık; iaşe sorunu yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgrafta: "Urfa'daki Amerikan misyonu ile yetimhanedeki Ermenilere bir misafir gibi bakılması ve korunmaları", istenilmiştir. İzollu ve Bucak aşiretinden oluşan bir Kuva-yı Milliye kuvveti, Ermenilerle Fransızların haberleşme merkezi olarak kullandığı Bediüzzaman Karakolu'nu zapt ederek, haberleşmeyi kesmiştir. Fransızlar ve Ermeniler bu defa güvercinler ve başka vasıtalarla irtibat kurmuşlardır. Kış mevsimi nedeniyle kar fırtınası hayatı olumsuz etkilemiş, bazı aşiret kuvvetleri köylerine dönmüştür. Erzak sıkıntısı yaşayan Fransızlara yeni bir teslim teklifine red cevabı alınmış, buldukları mevkiye giden su yolunun değiştirilmesi, susuz bırakılmaları düşünülmüştür²⁸.

“

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Fransızlara kuşatıldıkları günden beri ilk ciddi ve genel bir taarruz başlatılmıştır. Şiddetli ve kanlı bir çatışmadan sonra, Fransızlar, mevzilerine giren kuvvetimizi geri atmayı başarmışlardır. Türk tarafı yetmişten fazla şehit ve çok sayıda yaralı vermiştir.

”

3.3. Karalök Bağlı Baskını

Fransız karargahına iki yüz metre mesafedeki Karalök bağına güneş doğmadan girilen taarruzda, Kuva-yı Milliye kuvveti Amerikan yetimhanesinden açılan ateşle karşılaşmıştır. Daha önce buradaki Fransızların bu tarafı binadan ateş açmayacakları sözü verilmiş ve beyaz bayrak çekildiğinden, açıkta ilerleyen ve Fransızların şiddetli yan ateşiyle karşılaşan Kuva-yı Milliye kuvveti şehit ve yaralıları vererek çekilmek zorunda kalmıştır. Sıkışarak teslim olmaya hazırlanan Fransız kuvveti ise bu taarruzdan kurtulmuştur. Kuva-yı Milliye Komutanı A. Saip Bey, Amerikan yetimevi Müdüresi Miss Holmes, İsviçreli Doktor Fischer ve Fransız Binbaşı Hauger'i verdikleri sözde durmadıkları için protesto etmiş, fakat durum inkar edilerek yetimevinden ateş açılmadığı cevabını almıştır.

Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi yaralı bir köylüyü taşırken.

Baskın sırasında Urfa'ya gelen bir Fransız uçağı askerlerine on gün kadar dayanmalarını bildiren yazılar atmış, moral vermiştir²⁹.

1920 yılı Mart ayı başlarında, Albay Norman komutasında top ve makinalı tüfeklere sahip üç bin kişilik bir Fransız kuvvetinin Akçakoyunlu'ya geldiği söylentileri yayılmış, A. Saip Bey, bu haberi alan Fransız komutanın bir huruç hareketi yapabileceği endişesi taşımıştır. Aşiret komutanlarına bu kuvvet hakkında sağlıklı bilgiler edinmeleri konusunda yazılar gönderildi. Bir haberciden dört yüze yakın bir Fransız kuvvetinin Birecik yolunda Suruç aşiretiyle çatışmaya girdiği bildirilmiştir. Teğmen Kemal Bey komutasında Urfa'ya iki cebel topu getirilmiştir. Binbaşı İhsan, Harran Kaymakamı Şevket ve Baytar Adil Beyler Aneze aşiretiyle birlikte Urfa'dan Suruç'a doğru yola çıkmışlardır. Akşama doğru aşiretler ve çete bölük komutanları ile yapılan toplantıda, Belediye Reisi Hacı Mustafa Bey, toplar gelmişken halkın moralini düzeltmek amacıyla Fransızlara karşı düşünülen genel taarruzu ertesi gün başlatma önerisi kabul edildi.

²⁸ P. DuVéou, *La Passion...*, s. 240, 241; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa ...*, s. 91-94; A. S., *Ursavaş, ...ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 110-124; İ. Özçelik, *... Güney Cephesi Urfa ...*, s. 228-230.

²⁹ P. DuVéou, *La Passion...*, s. 210, 242; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa ...*, s. 94-97; A. S., *Ursavaş, ...ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 125-134; H. Mustafa H. Kamiloğlu, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve ...*, s. 42, 43; İ. Özçelik, *... Güney Cephesi Urfa ...*, s. 230-234.

İstişare edilerek, taarruza ayrılan kuvvetler yanında halkın ve aşiretlerin her taraftan Fransızlara ve ele geçirecek binalara ateş açmaları kararına varılmıştır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Fransızlara kuşatıldıkları gündün beri ilk ciddi ve genel bir taarruz başlatılmıştır. Şiddetli ve kanlı bir çatışmadan sonra, Fransızlar, mevzilerine giren kuvvetimizi geri atmayı başarmışlardır. Türk tarafı yetmişten fazla şehit ve çok sayıda yaralı vermiştir³⁰.

Birecik'i işgal eden ve oradaki kuvvetlerini de yanlarına alarak Suruç'a doğru ilerlediği haberi, Urfa'da heyecan ve endişe yaratmış, Suruç Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti destek kuvvet ve top istemiştir. Diyarbakır'daki 13. Kolordudan alınan bir telgrafta ise; Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'in kardeşleri Abdurrahman ve İsmail Beylerin, Harran'da Fransız subayları ile beraberleşerek görüştüğü ve Siyala Aşireti reisi Salih el Abdullah ile birlikte Harran'da iki bin koyunu gasp ettikleri için aşiretlerden uzaklaştırıldıkları, haklarında soruşturma açılmakla birlikte, sözlü olarak nasihatla yola getirilmelerinin iyi olacağı bildirilmiştir. Fransızlara karşı girişilen taarruzun başarısız kalması ve Fransızların Urfa'ya yaklaştıkları haberleri halkın moralini kötü etkilemiştir.

Bunların yanında, Ketkanlı Aşireti Reisi Basravi'nin Fransızlara katılarak katliam yaptığı, Urfa'ya yeni bir Fransız takviye kuvveti geldiği takdirde bir çok kimsenin idam edileceği ve tutuklanacağı gibi haberler, Ermenilerin intikam alacakları haberiyle birleşerek endişe yaratmıştır. Bu nedenle karargahta bir toplantı yapılmış, Kurulacak bir çete bölüğünün geniş yetkiyle devriye gezerek, panik yaratmaya çalışanları ve teşvikçilerini belirleyip yakalayarak Heyet-i Merkeziye'ye teslim etmesi kararlaştırılmıştır. Birkaç kişi de bu nedenle cezalandırılmıştır³¹.

Urfa içindeki Fransız kuvvetinin kuşatmayı yarma hareketine girişmemesi halkın moralini kısmen düzeltmiştir. Akşama doğru aynı Fransız mevzilerine yapılan bir taarruzda, şiddetli bir ateşle karşılaşan kuvvetlerimiz geri çekilmişlerdir. Urfa ve kazalarında asayiş bozulmuş, yağma olayları artmıştır. Bozulan iki toptan biri cephanesi bittiği için Siverek'e gönderilmiş, diğerinin onarıl-

³⁰ P. DuVéou, *La Passion*..., s. 206, 243; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 97-101; A. S. Ursavaş, ...ve *Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 136-141; İ. Özçelik, ... *Güney Cephesi Urfa* ..., s. 234-238.

³¹ P. DuVéou, *La Passion*..., s. 211; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 101, 102; A. S. Ursavaş, ...ve *Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 142; İ. Özçelik, ... *Güney Cephesi Urfa* ..., s. 241-243.

“
Fransızların, Antep, Maraş ve Urfa'dan sonra, Diyarbakır ve Elazığ'ı (Harput) işgal girişimleri Ermenistan kurmak düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı huzursuz olan çevre iller halkı, Urfa'ya yardım için toplanmaya başlamıştır.

masına çalışılmıştır. Akçakale'ye (Telabyad) gitmek üzere Arappınarı'na gelen 50 vagon dolusu Fransız askerinin üç köyü yaktığı, bir köyün erkek ve kadın ahali-sini vagonlara doldurup birlikte götürdükleri haber alınmıştır. Fransızların Akçakale üzerinden Urfa'ya hareket edeceği kuvvetle tahmin edilmiştir. Urfa'da ise; Ömeriye Camii'nde toplanan eşraf, komutanlar, aşiret reisleri ve halk, ne yapılması gerektiğini tartışmışlardır. Mevcut gerginlik Belediye Reisi Hacı Mustafa Bey'in: “İsteyen gidebilir, biz memleketi savunacağız” sözü üzerine sona ermiş, muhalifler sessiz kalmış, tartışma kesilmiştir.

Harrankapı'nın tahkim edilmesi ve Abdurrahmande-de'nin sağ tarafındaki sıradağ dibinden Germuş Dağı eteğine kadar onar süvariden oluşan dört süvari takımının geceli gündüzlü ve belli zamanlarda buluşarak devriye gezmeleri kararı alınmıştır. A. Saip Bey, Fransızları Urfa'da beklemenin kuşatılma altına girmek olacağı düşüncesiyle, Binbaşı İlyas Bey'i vekil bırakarak, 600 kadar kuvvet, bir top, bir mitralyöz ve bir otomatik tüfekle Akçakale'ye gitmiştir. 10 Mart'ta, keşif kollarından, Albay Normand'ın, Akçakale yakınlarındaki Aynelarus Köyü civarında Binbaşı İhsan komutasındaki Aneze aşireti kuvvetleriyle ve ileri gidemeyip geri çekildiği haberini alan A. Saip Bey, Albay Normand'ın Urfa'ya taarruz edebileceği düşüncesiyle hızlıca Urfa'ya dönmüştür. Halvetiye Karakolu önünde yapılan durum değerlendirmesinde, A. Saip Bey, kuvvetleri Karaköprü'ye çekmeyi düşünürken; Urfa Belediye Reisi Hacı Mustafa Bey ve Siverek kuvvetinin başındaki Mehmet Emin Efendi ona katılmadılar. Badıllı aşireti kuvvetini de kendi kuvvetine katan A. Saip Bey, Karaköprü'ye çekilmiş, ertesi gün Normand kuvvetlerinin gelmediğini görünce Urfa'ya dönmüştür³².

³² P. DuVéou, *La Passion*..., s. 244, 245; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 101, 106; H. Mustafa H. Kamiloğlu, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve ...*, s. 54, 55;

Fransızların, Antep, Maraş ve Urfa'dan sonra, Diyarbakır ve Elazığ (Harput)'i işgal girişimleri Ermenistan kurmak düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı huzursuz olan çevre iller halkı, Urfa'ya yardım için toplanmaya başlamıştır. Top, silah ve cephane ikmali için çaba gösterilirken; Urfa içinde Amerikan yetimevine doğru kazılan siperlerin tamamlanması çalışmalarına devam edilmiştir. Bekledikleri yardımı alamayan Fransızların umudu ve yiyecekleri tükenmiş, at ve katır eti yedikleri gibi, cephaneleri de azalmaya başlamıştır. Urfa işgal komutanı teslim olmak için ancak Suriye'deki yüksek komutanlıktan emir alması gerektiğini bildirdiğinden, Aşiret Reisleri, Fransa'nın Suriye İşgal Kuvvetleri Komiserliğine bir mektup yazarak, kan dökülmemesi ve Urfa'nın tahliyesi için emir verilmesini istemişlerdir. Albay Normand kuvvetlerinin artık Urfa'ya karşı bir harekâta girişemeyeceği inancına varan Kuva-yı Milliye Komutanlığı da, Urfa Fransız İşgal Komutanına yeni bir teslim teklifinde bulunmuş, yine red cevabı almıştır.

Urfa halkından birkaç kişi, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, Kuva-yı Milliye'nin düzenli bir tabur kuvvetle takviye edilmesini istemişlerdir. Mustafa Kemal de, 13. Kolordu Komutanlığına, milli kuvvet şekil ve görüntüsünde düzenli bir kuvvetin süratle Urfa'ya gönderilmesi emrini vermiştir. Fransızların yiyecek ve cephane sıkıntısına su sıkıntısı da eklenmiştir. Hayvanlara yem için yataklarındaki otları vermeye başlamışlardır. Urfa Fransız komutanının, Arappınarı Fransız komutanına: "Erzak ve cephanenin bitmek üzere olduğu, yakında bir destek kuvvet gelmezse teslim olmak zorunda kalacağı", bilgisini götürmeye çalışan bir Ermeni casus yakalanmıştır. Bu bilgi Urfa'dan Heyet-i Temsiliye Başkanlığına bildirilmiştir³³.

İstanbul'da İngiliz baskınıyla dağılan meclis yerine, Ankara'da bir meclisin toplanacağı, yeni seçilecek mebuslarla, İstanbul mebuslarından isteyenlerin Ankara'ya gönderilmesi istenilmiştir. Mustafa Kemal, 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e gönderdiği: "Halkı ve aşiretleri coşturup teşvik etmek için en yakın askeri birliklerden yeterli sayıda kuvvetin Kuva-yı Milliye'ye katılacağı şekilde Urfa'ya gönderilmesi ve iki aydır sürüncemede kalan bu sorunun çözümünü tekrar ve önemle rica ettiğini" telgrafla bildirmiştir. Jandarma dışında, iki yüz elli

A. S. Ursavaş, ...ve Urfa'nın Kurtuluşu, s. 145-147; İ. Özçelik, ... Güney Cephesi Urfa ..., s. 243-245.

³³ P. DuVéou, *La Passion*..., s. 24, 241; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 105-119; A. S. Ursavaş, ...ve Urfa'nın Kurtuluşu, s. 147-160; İ. Özçelik, ... Güney Cephesi Urfa ..., s. 245-258.

“
İki günlük erzakları kalan Fransızlar, Ermeni liderlere; “Urfa'yı terk etmeleri konusunda aracılık etmeleri” teklifinde bulunmuşlardır. Böylece, Ermenileri kurbanlık koyun gibi ortada bırakıp, kendileri Urfa'dan silah ve cephanelerini alarak şerefle ayrılmak ve on gün geçmeden, on bin askerle dönerek, Ermenileri kurtarmak sözü vermişlerdir.

kişilik bir gönüllü taburu kurulmuştur. Badıllı Aşiret Reisi Hacı Murat Bey'in oğlu Hacı Osman'ın komuta ettiği Fransız ileri karakollarına düzenlenen baskında, Fransızların şiddetli bir makineli tüfek ateşiyle karşılanmış, şehit ve yaralılar verilerek, çekilmek zorunda kalmıştır. Yüz kişilik bir Fransız kuvvetinin erzak temini için bağlar kesiminden şehre karşı düzenlediği saldırı şiddetli ateşle durdurulmuş, ilerleyemeyen Fransızlar, geri çekilmişlerdir. Bu saldırıya karşılık Fransızlara top ateşi açılmış, yeni bir teslim olmaları teklifine de olumsuz cevap alınmıştır. Ankara'da toplanacak Büyük Millet Meclisi için seçimler yapılmış ve tutanak tutulmuştur³⁴.

4.1. Urfa'nın Fransızlar Tarafından Tahliyesi ve Kurtuluşu

Fransızlar, kendileri yanında hayvanlarının da yiyeceği kalmadığı için çekilmeyi düşünmeye başlamışlardır. Aylardan Nisan'dır, havanın ısınması ile birlikte sivrisineklerin de harekete geçeceği ve sıtma tehlikesinin baş göstereceğini düşünmüşlerdir. Fransızlar, iki günlük erzakları kaldığını, Ermeni liderlere; "Ermenilerin, açlık çektikleri için Türk tarafına başvurup, Fransızların Urfa'yı terk etmeleri konusunda aracılık etmeleri" teklifinde bulunmuşlardır. Böylece, Ermenileri kurbanlık koyun gibi ortada bırakıp, kendileri Urfa'dan silah ve cephanelerini alarak şerefle ayrılmak ve on gün geçmeden, on bin askerle dönerek, Ermenileri kurtarmak sözü vermişlerdir. Ermenilerden bu konuda söz alamayınca, Dr. Fischer aracılığıyla Ermenilerin açlığını ileri sürerek Türklere başvurmuşlardır. Dr. Fischer, imzasıyla Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e gönderilen tezkerede belirlenen

³⁴ M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 122-130; A. S. Ursavaş, ...ve Urfa'nın Kurtuluşu, s. 180-188; İ. Özçelik, ... Güney Cephesi Urfa ..., s. 265-268.

Şebeke muharebesi sonunda Fransızların üzerinden çıkan bir fotoğraf.
Fotografin arkasında Fransızca olarak
(Mezopotamya Hatırası-Urfa'da kardaki bataryâ'da -25 ocak 1920) yazılıdır.

şartlar uyarınca Fransız kuvvetinin Urfa'yı tahliye edeceği, Fransız Komutanı adına belirtilmiştir.

A. Saip Bey, esas itibarıyla teklifin kabul edildiği, şartların inceleneceğini bildirmiştir. A. Saip Bey, tahliye isteği ve şartname Kuva-yı Milliye resmi bir mahiyet taşımadığı gerekçesiyle Fransızlar tarafından Mutasarrıflık Makamına yazılmış olmasına itiraz etmiş, sivil ve askeri yönetimin Kuva-yı Milliye'ye geçmiş olduğunu, bu durumun Mutasarrıf A. Rıza Bey tarafından Fransızlara bildirilmesini istemiştir. Şartnamenin diğer maddeleri de görüşülmüş, istekleri üzerine Fransızlara, Urfa eşrafından on kişi yerine rehberlik üzere bir subay komutasındaki bir müfrezeye eşliğinde silahlı olarak Urfa'yı tahliye edeceklerini, yollarına çıkacak Kuva-yı Milliye'ye karşı kendilerini silahlarıyla savunacak güçte olduklarını bildirmişlerdir. Bu arada, Büyük Millet Meclisi seçimlerinde, A. Saip Bey mebus seçilmiş, yerine atanan Binbaşı Pehlivanzade Nuri Bey Urfa'ya gelmiştir. A. Saip Bey de izinli olarak bir süre daha Urfa'da kalmıştır³⁵.

4.2. Şebeke Boğazı Çatışması ve Kurtuluş

10 Nisan 1920, Ağırlıklarını taşımaları amacıyla Fransızlara altmış deve, yük arabaları ve yirmibeş katır verilmiş, esirleri de iade edilmiştir. Teğmen Ömer İzzet

Efendi ile on jandarma er rehber olarak görevlendirilmiştir. Gece yarısından bir saat sonra, 11 Nisan 1920 sabahı Fransızlar Hızmalı Köprü ile hastane köprüsünden iki kol halinde Urfa'yı tahliye ederek Suruç istikametinde ilerlemişlerdir. A. Saip Bey, yüz kişilik bir jandarma müfrezesi hazırlatarak, Teğmen Halil Münir Bey komutasına verdiği bu müfrezeyi Fransızları üç kilometre geriden takiple görevlendirmiştir. Ortalık aydınlanınca, Fransız öncüleri ve bunların arasındaki Ermeniler yolda rastladıkları aşiretlere ve yolları üzerindeki köylülere ateş açmışlardır. Fransız komutan ateş edilmesini önleyememiş, savaş düzeni aldırmıştır. Şebeke Boğazı'nda çatışma şiddetlenmiş, köylüler baskına uğradıklarını düşünerek tuttukları tepelerden Fransızlara karşı önlem almış, ateş açmışlardır. Civar köylüler de çatışmaya girmişlerdir. Bu arada, kendilerini izleyen Teğmen Halil Münir müfrezesini gören Komutan Hauger'in sorusu üzerine, Teğmen Ömer İzzet: "Bunlar arkamızda güvenliği sağlamak için bizi izleyecek olan kuvvetlerdir", "bu olaydan komutanımızın haberi yoktur, izin verin ateşin kesilmesini sağlayayım" cevabı inandırıcı olmamıştır. Komutan Hauger, bir saatten fazla süren çatışmanın sonunda aldığı raporlardan, çekilen susuzluk ve harcanan cephanenin fazlalığı nedeniyle, bu defa kendisi, "anhyorum ki, yanlış anlama sonucu bu duruma düştük. Hayatımıza kastedilmemesi şartıyla teslim olacağız. Gidin komutanınıza söyleyin ateşi kestirsin" demiştir. Teğmen Ömer İzzet, Urfa'dan Fransızlarla ayrılan bir Amerikalı ile bir Ermeni tercümanın yanına verilmesini istemiş, Ce-

³⁵ P. DuVéou, *La Passion*..., s. 253-260; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 119-130; A. S. Ursavaş, *...ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 181-188; H. Mustafa H. Kamiloğlu, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve ...*, s. 39, 60; İ. Özçelik, *... Güney Cephesi Urfa* ..., s. 265-270.

zayırlı askerlerin imamının sarığı Sajoux'un bastonuna bağlı olarak Amerikalı ve Ermeni tercümanla şosede kendilerini izleyen Türk müfrezesine doğru ilerleyerek, ateş edilmemesini, Fransızların teslim olacağını söylemiştir. Teslim sözünü duyan ve komutaya pek bağlı bulunmayan aşiretler, mevzilerini ve çatıştıkları Fransızları bırakarak, Fransızların eşya yüklü arabalarını yağmalamaya girişmişlerdir. Bu eşya ve hayvan yağması nedeniyle Fransızları unutarak birbirleriyle çatışmaya başlayacakları sırada, Fransızların şiddetli ateşi ile süngü hücumuna uğramışlar, çok sayıda ölü ve yaralı vermişlerdir. Bu defa da, teslim teklifiyle aldatıldıklarına inanarak, eşyaları bırakıp yeniden Fransızlara saldırmışlardır. Fransızlar arasında da düzen bozulmuş, bazı askerler süngü ucuna mendil takarak teslim olmak istemişlerse de, yine aldatılacaklarını zanneden ve önemli kayba uğrayan aşiretler ateş kesmemişlerdir. Boğaz boğaza cereyan eden bir çatışma sonucunda Fransızlar, panik halinde kaçışmışlardır.

A. Saip Bey, bu durumu Amerikalı ile Teğmen Ömer İzzet'ten öğrenerek, çatışma yerine gittiğinde, Hauger, Sajoux ve yerde yatan diğer Fransız subaylarının ölüleriyle karşılaşmıştır. Panik halinde silahlarını alarak kaçışan Fransız askerlerini toplamak ve korumak için etrafa gönderilen jandarmalar otuz Fransız, kalanı sömürge askeri olmak üzere yüz esir almışlardır. Şebeke olayı Fransız kamuoyuna 15 gün kadar sonra duyurulmuştur. Bir Fransız gazetesine göre: "Fransız garnizonu şehri terk ederken, Ermenilerin ihaneti yüzünden pusuya düşürülmüştür". Fransız kamuoyu yeterli bilgiyi alınca başarısızlık nedeniyle canları sıkılmış, bu gelişmeleri bir uyarı olarak değerlendirmiştir³⁶.

Sonuç olarak; Urfa halkı verdiği bu çetin direniş ve şanlı mücadele ile özgürlüğünü kazanmış, şehrine de Şanlıurfa adı verilmesini sağlamıştır.

³⁶ P. DuVéou, *La Passion*..., s. 260-267; M. Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa* ..., s. 119-143; A. S. Ursavaş, ...ve *Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 189-215; İ. Özçelik, ... *Güney Cephesi Urfa* ..., s. 270-280.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Müslüm, *Milli Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler, Özlem Kitabevi Yayınları, Engin Yayınlar Basımevi, Urfa 1985.*
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.*
- BAYTOK, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Matbaası, Ankara 1970.*
- ÇELİK, Kemal, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.*
- HACIKAMİLOĞLU, M. Cemil, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve GAP Projesi, 2. Baskı, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul 1990.*
- H.T.V.D., Sayı: 28, Ankara (Haziran) 1959, Ves. No.: 721.
- HOWARD, Harry N., *The Partition of Turkey, New York 1966.*
- ÖZÇELİK, İsmail, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Kültür Bakanlığı /1418, Kültür Eserleri Dizisi/56, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1992.*
- SONYEL, SalahiR., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.*
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, 3. Baskı, C. I. M:E:B: Basımevi, İstanbul 1991.*
- TÜRKGELDİ, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayın No.: 7, Ankara 1948.*
- URSAVAŞ, Ali Saib, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu, 1. Baskı, (Günümüz Türkçesine Çeviren: Mehmet Ali Akidil), 1912-1922 Türk Savaşları Belgeseli, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1988.*
- VEOU, Paul Du, *La Passion de la Cilicie 1919-1922, (Çev.: Reşat Gögen, Kilikya Faciaları adıyla basılmamış daktilo metni-Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi), Paris 1937.*
- YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.*

Özet

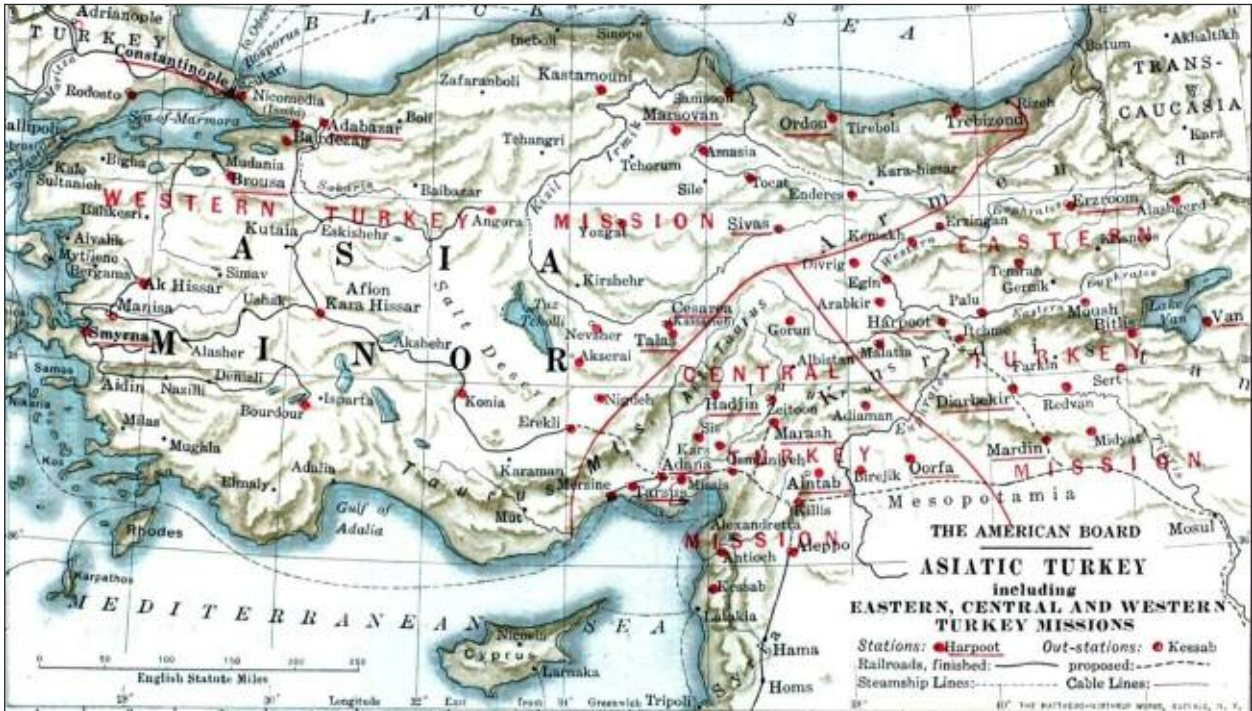
Dini değerleri, kültürel dokusu ve en önemlisi de yaklaşık 12.000 yıllık tarihi geçmişiyle Dünyanın ve Anadolu'nun önde gelen şehirlerinden biri olan Urfa, insanlık tarihi boyunca önemini korumaya devam etmiştir. Uzak geçmişi ve yakın tarihiyle dikkatleri üzerine toplayan şehir, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra teşkilatlanmalarını gizli bir şekilde kurup muhtemel bir işgal hareketine karşı hazırlıklı olmuştur. İşgallerin başlamasıyla birlikte de Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Urfa'da da Kuvayı Milliye teşkilatı oluşturulmuş ve özellikle Fransızlara karşı çetin mücadeleler verilmiştir.

Ali Saip Bey'in önderliğinde Urfa Kuvayı Milliye birlikleri ve aşiretlerin desteği ile Fransızlara karşı büyük bir mücadele sergilenmesi üzerine Fransızlar mütareke teklifinde bulunmuş ve mütareke sonucunda askerlerini şehirden geri çekmişlerdir. Bu çalışmada İngiliz ve Fransız işgallerine karşı Urfa halkının vermiş olduğu mücadele ve bu mücadele sonucunda Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu ele alınacaktır. İngiliz ve özellikle Fransız güçlerine karşı verilen mücadele neticesinde Urfa TBMM tarafından 22 Haziran 1984 tarihinde "Şanlı" unvanına, ardından 7 Nisan 2016'da alınan karar ile de "İstiklal Madalyası" almaya layık görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Urfa, Kuvayı Milliye, İstiklal Madalyası.

Birinci Dünya Harbinden Urfa Kurtuluş Mücadelesine Şanlı Şehir Urfa

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Dr. Mehmet KISAK

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri; Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı gibi devletlerin oluşturduğu İttifak Devletleri açısından ağır yükümlülükler getirmiştir. Mondros Mütarekesi'ni dayanak olarak gösteren İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını kendi aralarında paylaşma adına hukuki zemin hazırlama çabası göstermişlerdir.

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak Anadolu'nun birçok yerini işgal etmişler ve ilk olarak Çanakkale'de bir İngiliz heyetiyle görüşülmesi sonucunda Boğazlar İngilizlerin himayesine bırakılmıştır. İngilizlerin temel amacı Anadolu topraklarını işgal etmek değildi. Sadece stratejik noktaları

işgal etme çabası içinde olmuşlardı. Anadolu'nun Güneydoğusunda bulunan petrol yataklarına ulaşmaya çalışan İngilizler, faaliyetlerini bu bölgede yoğunlaştırmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Ermenistan ve Kürdistan gibi iki devlet kurulmasını sağlayarak bu stratejik noktalardaki petrol merkezlerini ele geçirmeye çalışmışlardır.¹ Bu hedeften hareketle İngilizler; Musul, Batum, Antep, Konya, Maraş, Bilecik, Samsun, Merzifon, Urfa ve Kars'ı, Fransızlar; Dört Yol, Mersin, Adana ve Afyon'u, İtalyanlar ise Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris bölgelerini işgal etmişlerdir.²

¹ Ercan Karlı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet, Hiperlink, İstanbul, 2004, s. 126-127.

² Mehmet Emin Üner, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, s. 280.

■ İşgal karargahında nöbet tutan İngiliz askerleri.(1919)

Urfa'da İngiliz İşgali

Urfa'nın bağlı bulunduğu Halep, 11 Ekim 1918'de işgal edildikten sonra işgal sırasının Urfa'ya geleceği konusunda çeşitli söylentiler dolaşmıştır. Bu söylentilerden huzursuz olan Urfa halkı endişeye kapılmış ve şehirde telaş kol gezmeye başlamıştır. Halep-Bağdat demiryolu hattının önemli bir kısmı Urfa Sancağı sınırları içerisindeydi. Önemli demiryollarının Urfa sınırları içerisinde olduğunu bilen İngilizler, Urfa'nın merkez noktalarını işgal etmeden önce bu tren istasyonlarını işgale başlamıştır.³

Doğu Bölgesi'nde Musul'un işgal edilmesinin ardından batıda Antep işgale uğramış, Urfa ve Güneydoğu'nun tamamının işgale uğrayacağı açık hale gelmiştir. Bu durumdan hareketle İngilizler 30 Ocak 1919'da bir oldubittiye getirerek Türk askerlerini zor durumda bırakmış ve hile ile Cerablus'u işgal etmişlerdir. İngiliz askerleri Türk taburunu kuşatmışlardır. Taburdaki Türk askerleri Suruç Kasabası'nın Güney bölgesindeki Arappınar istasyonuna çekilerek İngiliz işgalini protesto etmişlerdir.

³ Mehmet Emin Üner, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, s. 281.

“
İngilizler, Cerablus'u işgal ettikten kısa bir süre sonra Siftek istasyonunu aşarak Suruç Kasabası'nın güneyindeki Arappınar istasyonuna gelmişlerdir. Böylelikle Siftek ve Arappınar istasyonları İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İşgal edilen bu noktalara ilave olarak Maraş, Birecik, Harabnaz ve Tel Abyaz da alınan yerler arasında olmuştur. Böylece Urfa bir kısa süre içerisinde alınmış ve işgal için elverişli bir konuma getirilmiştir.”

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Cerablus'un işgal edildiği sırada İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan binbaşıya göndermiş olduğu telgrafta, yapılan işgallerin mütareke şartlarına uygun olmadığı ve bölgede Arap eş-

kıyasına karşı görevlendirilmiş olan askerlerin elinden alınan silahların geri verilmesini dile getirerek işgale karşı tepki göstermiştir. Fakat tüm bu protesto ve tepkilerden sonuç alınamamıştır. Urfa'nın istilasında bir başlangıç mahiyetinde olan Cerablus'un işgali, İtilaf Devletleri'nin ilk defa Urfa'ya girmesine sebep olmuştur.⁴

İngilizler, Cerablus'u işgal ettikten kısa bir süre sonra Siftek İstasyonu'nu aşarak Suruç Kasabası'nın güneyindeki Arappınar İstasyonu'na gelmişlerdir. Böylelikle Siftek ve Arappınar İstasyonları İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İşgal edilen bu noktalara ilave olarak Maraş, Birecik, Harabnaz ve Tel Abyad da alınan yerler arasında olmuştur. Böylece Urfa bir kıskaç içerisine alınmış ve işgal için elverişli bir konuma getirilmiştir.⁵

Öte yandan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, İngilizlerin bu ilerleyişinden kaygılanmış ve merkeze gönderdiği telgrafta şu sözleri dile getirmiştir: “*Fırat Nehri doğusunda velev küçük olsa da bir İngiliz katasının bulunması müstakil Urfa livası için asayiş bozacağından, Urfa Sancağı'nın kurtarılması ve Cerablus'un tahliye ettirilmesine muvaffak olunmazsa bile hiç olmazsa, Arappınar'da bulunan İngiliz müfrezesinin Fırat batısına çekilmesi için ciddi ve etkili teşebbüslerde bulunulmasının şu an ve gelecek bakımından bu mıntikanın selameti için pek lüzumlu olduğu arz edilir.*”⁶

Ali İhsan Paşa, mütarekenin ilk gününden beri İngilizlerin haksız isteklerine karşı her zaman karşı çıkmıştır. Ali İhsan Paşa aynı zamanda halkı bu işgallere karşı sürekli tetiklemiştir. İngilizler'in Fırat'ın doğusundaki alanda rahat hareket etme isteği önünde bir engel olarak gördüğü 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'yı etkisiz hale getirmek istemiştir. Bunu yapabilmek için de İngilizlerin Suriye Komutanı Mareşal Allenby görevlendirilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Fakat Allenby'in tüm çabalarına rağmen Ali İhsan Paşa işgallere karşı çıkmaya devam etmiştir.⁷

General Alenby hiçbir direnişe aldırış etmeden, öncelikle 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, ardından 27 Şubat 1919'da Birecik'i ve 16 Mart 1919'da ise Harapnas ve

⁴ İsmail Özçelik, Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 38-39.

⁵ Mehmet Emin Üner, s. 282.

⁶ Mehmet Emin Üner, s. 283.

⁷ İsmail Özçelik, s. 41.

“

İngilizler, 24 Mart 1919 günü öğle vakti Urfa'yı işgal ettiler. İngiliz komutanına protesto mektubunu bir subayla gönderdim. Henüz cevap alamadım. 400 kadar tahmin edilen ve 24/25 Mart gecesini Sultantepe'de geçiren İngiliz piyadelerinin Urfa'ya doğru ilerlemekte olduğu haberi alınmıştır. Ayrıca bu piyadelerin yanında Ermeni askerlerinin de bulunduğu bildirilmiştir.

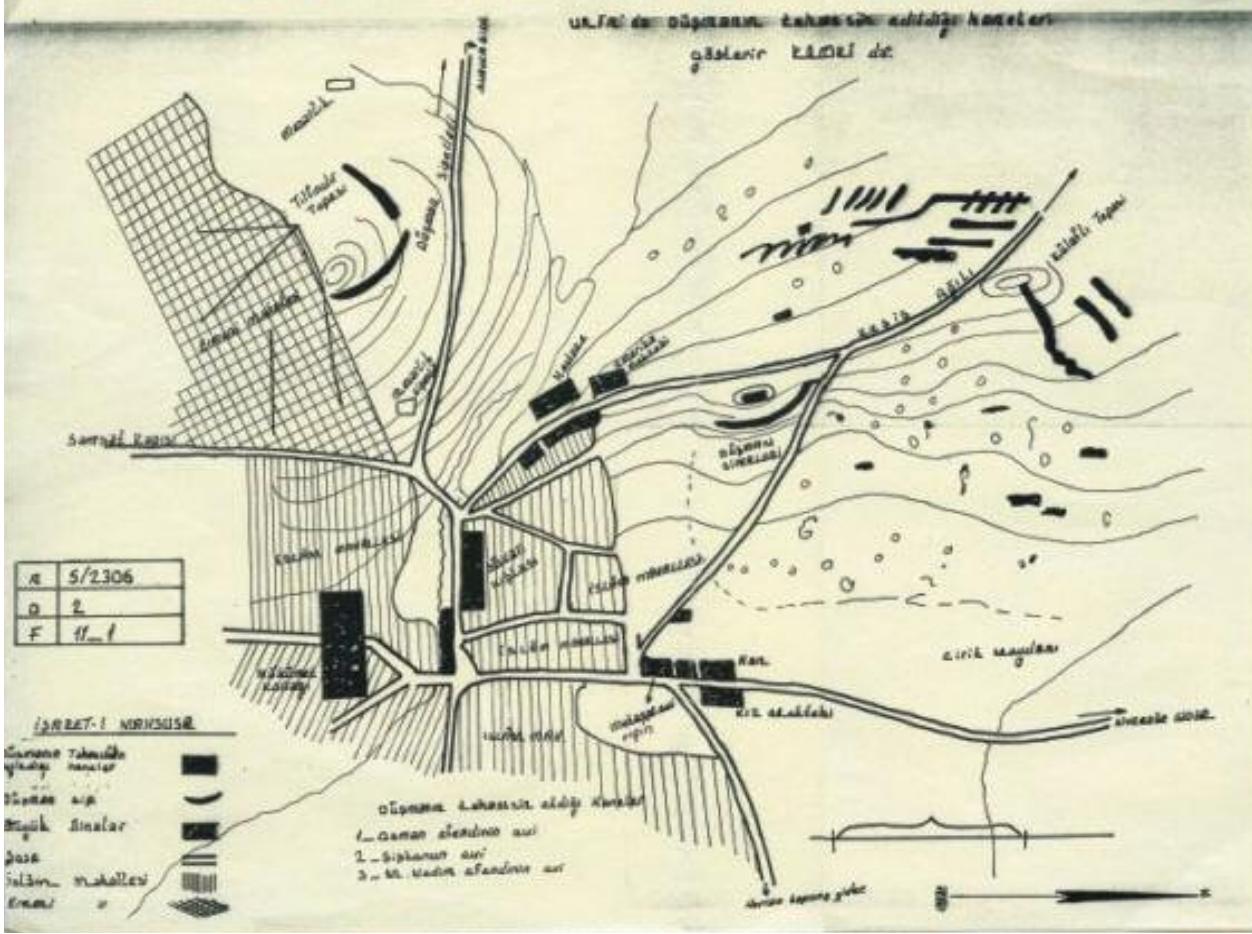
”

Tel Abyad'ı işgal etmiştir. Urfa sınırlarına yakın bir noktada meydana gelen bu işgaller Urfa'nın da işgalinin yakın olduğunu göstermiştir.⁸ Bu arada 13. Kolordu Komutanlığı, bildirmiş olduğu bir emirde İngilizlerin Birecik'i işgal ettiğini, Urfa ve Adıyaman'ın da işgal edilebileceğinden uyanık olunmasını dile getirdi. Öte yandan 24 Mart 1919'da 1. Süvari Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin, kolorduya gönderdiği bir yazıda Urfa'nın işgalini şu sözlerle ifade etmiştir: “*İngilizler, 24 Mart 1919 günü öğle vakti Urfa'yı işgal ettiler. İngiliz komutanına protesto mektubu bir subayla gönderdim. Henüz cevap alamadım. 400 kadar tahmin edilen ve 24/25 Mart gecesini Sultantepe'de geçiren İngiliz piyadelerinin Urfa'ya doğru ilerlemekte olduğu haberi alınmıştır. Ayrıca bu piyadelerin yanında Ermeni askerlerinin de bulunduğu bildirilmiştir. Ordugâhta toplu olarak sonucu beklemekteyim. Şimdi piyadeler Urfa'ya girdiler.*”⁹

Binbaşı Hüseyin'in bu ifadelerinden kısa bir süre sonra 24 Mart 1919'da İngilizler, Urfa'ya giriş yaptılar. Esasında İngilizlerin temel amacı Fransızlar'a yer hazırlamaktı. Çünkü İngilizlerle Fransızlar Irak ve Musul konusunda bir antlaşmaya varmışlardı. Antlaşmaya göre; Suriye Fransızlara, Irak da İngilizlere bırakılacaktı. Bu antlaşmadan hareketle İngilizler, Türk Süvari Alay Komutanının tüm çabalarına rağmen Urfa'ya el koymuşlardı.

⁸ Mehmet Emin Üner, s. 284.

⁹ Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, Cilt IV, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.58.

■ Fransız işgali sırasında 5. Tümen'den Urfa'ya gelen bir subayın çizmiş olduğu, işgal edilmiş bölgeleri gösteren kroki..

Urfa'nın işgali sırasında düşman askerinin 200 askerden oluşan iki piyade alayı, bir zirhlî ve üç binek, ayrıca 10 otomobil ile 50 yük arabası mevcuttu. Bu arada Maraş ve Antep'te olduğu gibi Urfa'da da Ermeniler, İngilizlerle işbirliği içerisinde olmuş ve adeta işgal güçlerine rehberlik yapmıştır. İngilizler, Urfa'yı işgal ettikleri ilk günlerde Urfa'da tek bir Türk askerinin dahi bulunmamasını istemişlerdir. Fakat bu istekleri Binbaşı Hüseyin Bey tarafından reddedilmiştir. Her ne kadar bu istek reddedilmişse de 25 Mart 1919'da alay Siverek'e çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰ Artık işgalin önünde bir engel kalmamış ve İngilizler istediği gibi hareket etmişlerdir. Urfa'yı işgal ettikleri süre içinde Ermenilerle işbirliği yapan İngilizler, ayrıca aşiretleri kendi yanlarına çekme politikası gütmüştür. Bir taraftan güney bölgesindeki emellerinden dolayı Harran'daki aşiretleri birbirine düşürmeye çalışırken bir taraftan da Milli Aşireti, Şammar, Aneze ve diğer aşiretlerle görüşmeler yapmıştır.

Özellikle bölgenin büyük aşiretlerinden olan Milli Aşireti'ne ayrıca bir önem vermiştir. Milli Aşireti lideri

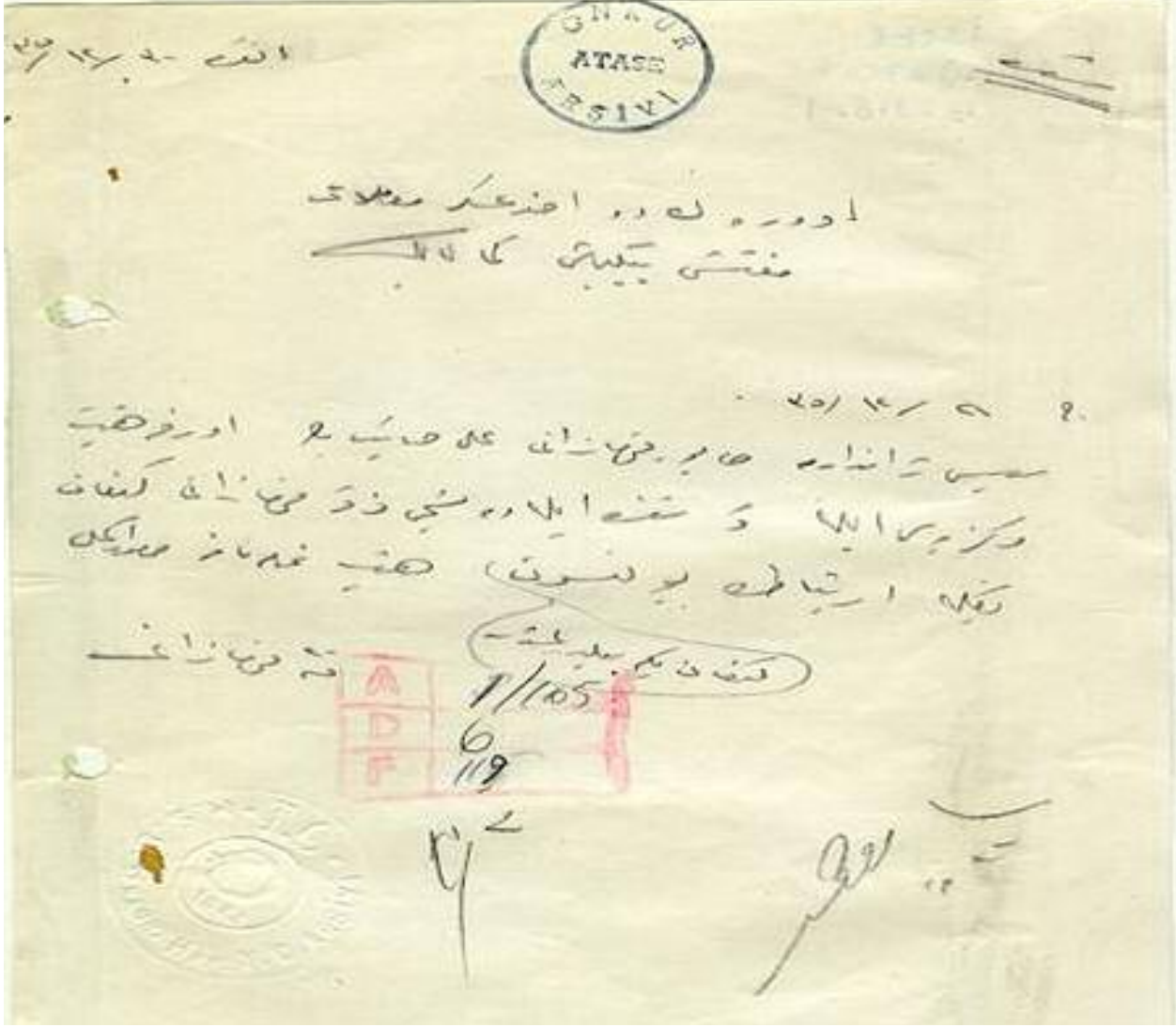
İbrahim Paşa'nın oğlu Hamidiye Alayı Kaymakamı Mahmut Bey İngilizler tarafından birkaç defa Urfa ve Halep'e davet edilmiştir. Fakat Mahmut Bey, tüm bu davetlere rağmen görüşmelere katılmamıştır. Farklı sebeplerden dolayı görüşmelere katılmayacağını bildirmişse de bunun asıl sebebi Mahmut Bey'in XIII. Kolordu'dan görüşme izni alamamasından kaynaklanmıştır. Milli Aşireti'nin XIII. Kolordu'ya verdiği söz gereği İngilizler tarafından yapılan tüm davetlere farklı bahaneler bulularak gitmeme kararı almışlardır.¹¹

İngilizler, Urfa'daki tüm bu faaliyetlerine ek olarak Birinci Dünya Savaşı esnasında imzalamış olduğu Sykes-Picot Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'nin himayesi altında bulunan ve Basra Körfezi'nden Musul'a kadar olan bölgeyi de nüfuzu altına almıştır. Urfa, Maraş, Antep, Adana, Mersin, Musul ve Suriye Bölgesi ise Fransızların himayesi altında olmuştur. İngiltere, nüfuz ettiği bölge ile Rusya arasında tampon bir bölge oluşturmak amacıyla bu bölgelerin Fransızlara verilmesini kararlaştırmıştır. Böylelikle Urfa ve çevresi Fransızlara devredilmiştir.¹²

¹⁰ Emrullah Güney, Kurtuluş ve Bağımsızlık Savaşımızın Destanı, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Diyarbakır, 1988, s. 19-21.

¹¹ Müslüm Akalın, Milli Mücadele'de Urfa (Anılar-Belgeler), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa, 2010, s.7-8.

¹² Yaşar Akbıyık, Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş, Atatürk Araştırmaları

■ Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal'in Telgrafı. 20. Kolordu Kumandanı
Belge: 32 ATASE A: 1/105, D: 6, F: 119 Ankara 30.12.1919

Ordularda ahz-ı Asker muamelatı Müfettişi Binbaşı Kemal Bey'e 21.12.35

Sis jandarma tabur kumandanı Ali Saib Bey Urfa Heyet-i Merkeziyesi ile ve şifre ile ve Beşinci Tümen Kumandanı Kenan Bey'le irtibatla bulunsun. Kenan Bey'e bildirilmiştir. 16.12.1335

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal.
20. Kolordu Kumandanı

Urfa'da Fransız İşgali

İngiliz işgali Urfa'da 7 ay 25 gün sürmüştü¹³ ve ardından 30 Ekim 1919'da Urfa Fransızların görevlendirmiş olduğu komutan Yüzbaşı Sajoux tarafından işgal edilmiştir. Sajoux, Urfa'daki idarecileri ve şehrin ileri gelenlerini bir araya toplayarak işgalin kalıcı olmadığını, ayrıca barış antlaşmasının imzalanmasından sonra Fransız kuvvetlerinin geri çekileceğini dile getirmiştir. Urfa halkının işgalleri protesto eden bir beyannameyi Sajoux'ya vermeleri üzerine Yüzbaşı Sajoux Fransızların Türkleri sevdiğini ve işgal ettikleri bölgelerde temel

amaçlarının asayişini sağlamak olduğunu dile getirmiştir. Fakat idarenin tüm birimlerine müdahale edilmesi Fransız komutanının söyledikleriyle örtüşmemiştir.¹⁴ Fransızlar Urfa'ya geldikleri ilk günlerde Jandarma tabur komutanını etkisiz hale getirirken diğer yandan da Suruç Kaymakamı ile Jandarma Komutanını tutuklayıp Adana'ya sürmüşlerdir. Bununla yetinmeyen Fransızlar, devlet amir ve memurlarıyla birlikte adliye işlerine de el koymuşlardır. Fransızların yapmış oldukları bu faaliyetler gerekli makamlara bildirilmişse de herhangi bir sonuç alınamamıştır.¹⁵

Merkezi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 49.

¹³ M. Orhan Bayrak, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sözlüğü (1918-2000)*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2000, s. 274.

¹⁴ Üner, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi*, s. 289.

¹⁵ Türk İstiklal Harbi (Güney Cephesi), s. 70-71.

Bu arada vatanın müdafaası için yurdun belirli köşelerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuş¹⁶, Urfa'da ise Modnros Mütarekesi'nden hemen sonra planlı olmamakla beraber oluşturulmaya çalışılan milis güçleri 4/5 Eylül 1919'a gelindiğinde Binbaşı Ali Rıza Bey önderliğinde; Belediye Reisi Hacıkamilzade Hacı Mustafa Efendi, Barutçuzade Hacı İmam Efendi, Eşraftan Tüccar Hacıkamilzade Hacı Reşit Efendi, Mollazade Mahmut Efendi, Polis Komiserliğinden müstafi Arabikatibizade Şakir Efendi, Güllüzade Osman Efendi, Esnaftan Şellizade Ali Ağa, Tüccardan Nebozade Hacı İmam Efendi, Eşraftan Hacı Bedirağazade Halil Ağa, Jandarma Tabur mülhakı İzmirli Adil Hulusi Efendi, Takım kumandanlarından Mülazımievvel Hüseyin Pertev Efendi ve Jandarma Çavuşu Sofizade Hacı Mustafa Çavuş olmak üzere 12 kişilik gizli bir cemiyet kurulmuş ve daha sonra vatanın kurtuluşuna dair faaliyetlerini açık bir şekilde yapmaya devam etmişlerdir.¹⁷

Fransızların Urfa şehrini işgal ettikten sonra yapmış oldukları faaliyetlerinden biri de Urfa Kuvayı Milliyesi kurucusu Jandarma Binbaşı Ali Rıza Bey'in görevden alınması olmuştur. Boşalan bu göreve Ali Saip Bey atanmıştır. 29 Aralık 1919'da Urfa'ya gelen Ali Saip Bey, Jandarma Tabur Komutanı göreviyle ilk olarak Maliye Müfettişi Faik Bey, Ceza Reisi İsmail Hakkı ve Sulh hâkimi Fevzi Beyler gibi Urfa'nın önde gelen şahsiyetleriyle görüşerek milli bir teşkilat kurmak ve bir ayaklanma hazırlamak için görevlendirildiğini dile getirmiştir. Urfa'da bir örgütlenme oluşturulmasına dair bilgiler toplayan Ali Saip Bey aynı zamanda Urfa Muhtarını Ali Rıza Bey'den de destek almıştır.¹⁸

Milli kuvvetlerin oluşmasında eşraf ve aşiret reislerinin ciddi anlamda yarar sağlayacağını düşünen Ali Saip Bey, bu amaçla ilk etapta Badıllı Aşiret Reisi Sait Bey ile diğer aşiretlerin liderleriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Urfa'nın ileri gelenleriyle görüşerek bir '**Danışma Heyeti**' oluşturmuştur. Oluşturulan bu heyet tarafından Ali Saip Bey, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına getirilmiştir.

Ali Saip Bey başkanlığa gelir gelmez aşiret reislerine

¹⁶ Batıda ve Güneydoğu'da subayların önderliğindeki Müdafaa-i Hukuk grupları işgal güçlerine karşı mücadele etmiş ve özellikle Maraş, Urfa ve Antep'deki yerel direniş İngilizlerin yerini alan Fransızlara karşı çetin mücadeleler vermiştir. Bkz. Hasan Kayalı, "Bağımsızlık Mücadelesi", *Türkiye Tarihi; Modern Dünyada Türkiye 4 (1839-2010)*, ed. Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 114.

¹⁷ Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa (Anılar-Belgeler)*, s. 19-20.

¹⁸ Zeynep Kalyoncuoğlu, "Anadolu'da Kuvayı Milliye'nin Oluşumu, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 408.

■ Ali Saip Bey

mektuplar yazarak hazır konumda olmalarını, düşmana karşı bir ayaklanma gerçekleştirileceği konusunda bilgilendirmiştir. Böylelikle aşiretlerin büyük bir çoğunluğu bu direnişte yer almış olacaktı.¹⁹

Ali Saip Bey, aşiretlerin de desteğini sağladıktan sonra halkı Fransızlara karşı amaçlı bildirgeler dağıtmış, gelişen olayları günü gününe Temsil Kurulu'na bildirmiştir. Bu faaliyetlerin olduğu günlerde Ermeni taşkınlığı had safhaya ulaşmıştır. Ali Saip Bey'in yapmış olduğu görüşmeler neticesinde 18 Ocak 1920 yılında Fransızlara karşı ayaklanma kararı alınmıştır. Fakat ayaklanmanın yapılacağına Fransızlara duyurulması üzerine davanın selameti için Ali Saip Bey Urfa dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Bu ayrılık Urfa'nın kurtuluşunu bir noktada geciktirmiş ise de bir yandan da olumlu bir etki yaratmıştır. Böylelikle çevre aşiretlerle daha iyi bir işbirliği oluşturulmuştur. Urfa halkı Fransız ve Ermeni zulmünden dolayı oldukça huzursuz olmuş ve bu huzursuzluk halkı kurtuluşa kenetlemiştir.²⁰

Ali Saip Bey'in faaliyetleri ve halkın birlik, beraber-

¹⁹ Zeynep Kalyoncuoğlu, s. 408-409.

²⁰ Emrullah Güney, *Kurtuluş ve Bağımsızlık Savaşımızın Destanı, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Diyarbakır, 1988, s. 22.*

Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'daki 13. Kolordu'nun da Urfa'ya yardıma gelmesi talimatını vermiştir. Böylece Diyarbakır'dan gelen bir piyade taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve bir topçu takımı Urfa saflarında Fransızlara karşı mücadele etmiştir. Urfa'daki şiddetli çatışmalar neticesinde 8 Nisan 1920 tarihinde nihayet Fransızlar mütareke teklifinde bulunmuşlardır.

lik içinde olması ayaklanması başlatılması için gerekli zeminin oluştuğunu göstermiştir. Ali Saip Bey ve beraberindeki 3000 kişilik kuvvet ile 7-8 Şubat 1920 tarihinde Urfa'nın kuzeyine gelmiş ve Fransızların teslim olmasını istemişlerdir. Fakat Fransız komutan, Suriye Yüksek Komiseri General Gauraud'dan gelecek olan cevabı beklemek zorunda olduğunu dile getirmiştir. Ali Saip Bey, Fransız komutanın söylemiş olduğu bu sözleri yeni bir takviye kuvvet gelme ihtimaline yorumlayarak 9 Şubat 1920 tarihinde Urfa şehrini taarruza başlamıştır. Bu taarruz esnasında bir kısım Fransız askeri şehri terk etmek zorunda kalmışsa da halen Fransız askerlerinin birçoğu şehrin çeşitli yerlerinde mücadele etmeye devam etmiştir. Öte yandan sokak muharebeleri tüm şiddetiyle devam etmiştir. Devam eden bu muharebeler esnasında 15 Şubat 1920 tarihinde Ermeni ve Süryanilerden oluşan yaklaşık 1200 kişi Fransız birliklerine katılmıştır. Fransızların almış olduğu bu desteğe karşılık Aneze Aşireti'nden 800 kişilik bir kuvvetle Mardin'den gelen iki top millî kuvvetin himayesine girmiştir. Bu yardımlara ek olarak Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'daki 13. Kolordunun da Urfa'ya yardıma gelmesi talimatını vermiştir. Böylece Diyarbakır'dan gelen bir piyade taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve bir topçu takımı Urfa saflarında Fransızlara karşı mücadele etmiştir. Urfa'daki şiddetli çatışmalar neticesinde 8 Nisan 1920 tarihinde nihayet Fransızlar mütareke teklifinde bulunmuşlardır.²¹

²¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 177-178.

Badıllı aşireti mensuplarından Seyit Hıdır Oğlu Mustafa, Beyaz bayrakla Fransızlara elçi olarak giderken.

Kuvayı Milliye'yi temsilen Jandarma Kumandanı Ali Saip Bey, Merkez Heyeti'ni temsilen Belediye Reisi Hacı Mustafa ve mülki amir olarak Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den oluşan Türk heyeti ile Fransızlar arasında 10 Nisan 1920 tarihinde Karakoyun mevkiindeki Hızmalı Köprü'nün başında bir antlaşma yapılmış ve Fransızlar şehrin tahliye edilmesi şartını kabul etmişlerdir.²²

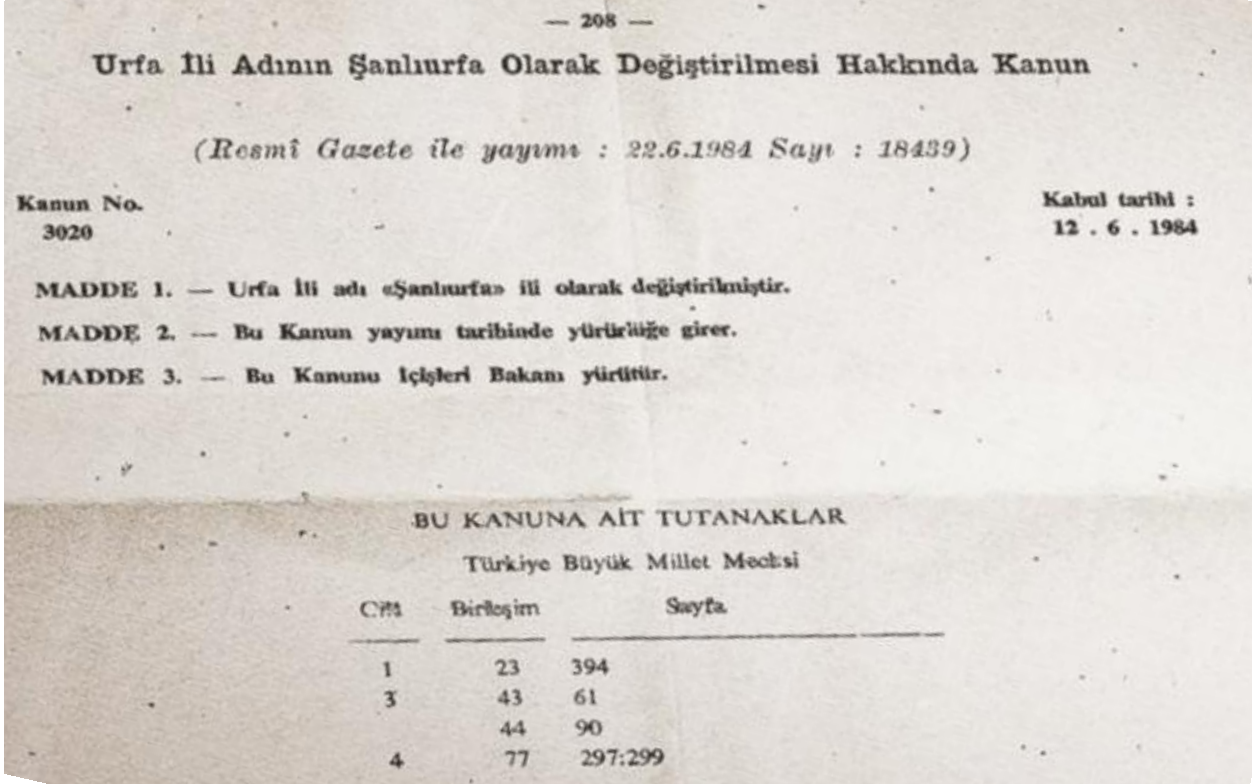
11 Nisan 1920'de²³ yaklaşık 500 kişilik Fransız kuvveti gece yarısından itibaren Urfa'yı terk etmeye başlamışlardır. Türk askerlerinin refakatinde Urfa'dan ayrılan Fransızlar Suruç'ta meydana gelen bir çatışmada 250 askerini kaybetmişlerdi.²⁴ Öte yandan Anadolu'da millî kuvvetlerin göstermiş olduğu başarılar sebebiyle Fransızlar TBMM hükümetine ateşkes yapılması çağrısında bulunmuşlardır. Kabul edilen bu ateşkeste Fransız kuvvetlerinin Urfa'dan çekilmesi kararı ile birlikte şu maddeler yer almıştır.²⁵

²² Hasan Açıkalın, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları, Ankara, 2001, s. 77.

²³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 98.

²⁴ Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 478.

²⁵ Karlı, *Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet*, s. 131.

- İki taraf arasındaki savaş yirmi gün süreyle durdurulacak.
- Bu süre zarfında Urfa, Maraş, Antep, Pozantı boşaltılacak.
- Savaş tutsakları karşılıklı olarak iade edilecek.
- Milli harekete karşı Fransızlar karşı çıkmayacak.
- Ayrıca Fransızlar milli hareketi gayri resmi şekilde destekleyecek.

Böylece 61 gün süren bu mücadele Fransız askerlerinin yenilgiye uğramasıyla son bulmuştur.²⁶ Öte yandan Türk kuvvetleri Suruç'a kadar gelmiş ve Fransızlar tarazuza geçmişlerdir. Urfa'nın 12 km batısına kadar ilerleyen Fransızlar Sarı Mağara mevkiinde yenilmiş ve önce Fırat'ın batısına, daha sonra ise Akçakoyunlu kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.²⁷

Şebeke çatışmasından kurtulan bir Fransız askerinin anlattığı: “Yaşamak sevinci içinde ilerleyen bu insanların hali gerçekten hüzmün vericiydi. Saçı, sakalı karışmış, yüzgöz toprak içinde, üzerlerinde elbise yerine paçav-

²⁶ Esasen Güney Cephesi'nde Fransızlara karşı ciddi mücadeleler verilmiştir. 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile birlikte bir yandan Misak-ı Milli tanınırken, bir yandan da TBMM hükümeti bir devlet tarafından tanınmıştır. Bu antlaşma ile beraber Fransa Çukurova bölgesinden çekilmiştir. Bkz. Semih Yalçın, “Millî Mücadele Dönemi”, 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları, (Afyon 4 Mayıs 2009-İstanbul 4-5 Haziran 2009), haz. H. Aytağ Tokar, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 22.

²⁷ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 178. The Times gazetesinin 28 Nisan 1920 tarihli ve “Urfa'da Fransız Kayıpları” başlıklı yazısında Fransız askerlerinin Urfa'daki düzensiz Türk birliklerine karşı savaşında ciddi bir şekilde acı çekerek kayıp verdikleri ifade edilmiştir. Bu yenilginin sebebi yiyecek azlığına bağlanırken Fransız askerlerinin bundan dolayı şehri terk etmek zorunda oldukları belirtilmiştir. Bkz. “French Losses at Urfa”, *The Times*, April 28 1920, p. 15.

ralar. Sanki mezardan çıkmış gibiydik. Midelerimiz bomboştu. Hissettiğimiz kuvvetli açlığı adım başında yuttuğumuz toz ve toprakla gidermeye çalışıyorduk.” bu sözler mücadelenin askeri yönü dışında iase sıkıntısının doğurmuş olduğu zorlukları yansıtmaları açısından da dikkate değerdir.²⁸

Fransızlara karşı elde edilen başarı adeta bir destan haline gelmiş ve bu konuda yazılar yazılmıştır. Bu başarı ile ilgili kaleme alınmış bazı şiirler üzerine değerlendirme yapan Cumhuriyet dönemi Urfa şairlerinden Mehmet Akif İnan, bu değerlendirmesini: “Şanlıurfa ve çevresi hürriyet ve istiklal içinde yaşamağa alışmış, esaret zincirinin boynuna geçirilmesine asla tahammülü olmayan kahraman, inançlı ve yulgnlık tanımayan Müslüman Türklerin yurdudur. Durumlar ve koşullar ne olursa olsun kutsal topraklarına saldıracak, kendilerinin hak ve hürriyetini kısıtlamağa yeltenecek düşman güçleriyle savaşmayı görev ve şeref sayan bu toplum, saldırgan sömürgecileri karşularında görünce, ilk önce onlara hınçla bakmış, zamanı gelince de öcünü almıştır. Ancak hiçbir vakit zalim olmağı da planlamamış, sadece özgür ve bağımsız yaşamak için ne gerekiyorsa onu yapmıştır.” sözleriyle ifade etmiştir.²⁹

²⁸ Müslüm Akalın, “11 Nisan Sabahında Urfa”, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu*, haz. Cihat Kürçüoğlu, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 20.

²⁹ Abdülkadir Karahan, “Şanlıurfa İşgali ve Kurtuluşu Şiirleri Üzerine Düşünce ve Görüşler”, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu*, Abdülkadir Subaşı, vd. Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür Yayınları, 1987, s. 45-46.

■ Urfa'ya “Şanlı” unvanı verilmesi için TBMM'ye teklif veren Şanlıurfa Milletvekili Osman Doğan. (Şanlıurfa Valiliği arşivi)

Ayrıca bu büyük zaferin ardından Urfa adının “Şanlıurfa” olarak değiştirilmesi ile ilgili teklif TBMM tarafından 12.06.1984 tarihinde kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır. Bu değişikliğe ilişkin 3020 sayılı kanun gereği 22 Haziran 1984 tarihinde resmi gazetede yayınlanmış ve böylece bu karar yürürlüğe girmiştir.³⁰ Şanlı unvanının yanı sıra topyekûn halkıyla destansı bir mücadele göstermesinden ötürü TBMM'nin 7 Nisan 2016 tarihinde almış olduğu karar gereğince “İstiklal Madalyası”³¹ almaya layık görülmüştür.³²

SONUÇ

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı neticesinde Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Os-

³⁰ Şanlıurfa Valiliği, *Her Yönüyle Şanlıurfa '97 İl Yılı*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayınları, 1997, s. 23. Ayrıca 6 Şubat 1921 tarihinde Antep'e “Gazi” unvanı, Maraş'a ise 7 Şubat 1973 tarihinde “Kahraman” unvanı verilmiştir. Bkz. Tarih Kütüphanesi, Erişim: 6 Şubat 2019, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353510&Milli-Mücadelede-Güney-Cephesi-/Prof.-Dr.-Yaşar-Akbiyik>.

³¹ 29 Kasım 1920 tarih ve 66 sayılı kanun ve buna ek değişiklik getiren diğer kanunlar gereğince Milli Mücadele esnasında cephede ve cephe gerisinde kahramanca savaşan ve yararlılık sağlayan üst düzey devlet yöneticilerine, TBMM üyelerine, sivil halktan kişilere ve alay sancaklarına bu madalyanın verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda 1 Kasım 1926 yılına kadar TBMM tarafından 6920 kişiye İstiklal Madalyası verilmiştir. Bu tarihten sonra ise bu madalya Milli Savunma Bakanlığı tarafından verilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu madalya büyük kahramanlık gösteren şehirlere de verilmiştir. Bkz. Halil İbrahim Yakar, *Gaziantep Savunması (Hatıralar-Belgeler)*, Ankara: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Yayınları, 2015, s. 478.

³² Milliyet Gazetecilik ve Yayıncılık, Milliyet, “Şanlıurfa'ya İstiklal Madalyası Verildi”, Erişim: 4 Mart 2019, <http://www.milliyet.com.tr/sanlıurfa-ya-istiklal-madalyasi-verildi-sanliurfa-yerelhaber/1313687>.

“

Daha 11 Ekim 1918'de Halep'in işgal edilmesiyle birlikte örgütlenmeye başlayan Urfa halkı yapılacak işgaller karşısında hazırlıklı olmaya çalışmıştır. Böylece işgallerin başlamasıyla birlikte Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Urfa'da da Kuva-yı Milliye teşkilatı oluşturulmuş ve özellikle Fransızlara karşı çetin mücadeleler verilmiştir.

”

manlı'nın da içinde bulunduğu ittifak devletleri açısından ağır yükümlülükler getirmiştir. Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince müttefik devletler güvenliklerini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda herhangi stratejik bölgeleri işgal etme hakkına sahip oldukları ifade edilmiştir. Bu maddeden hareketle de Anadolu'nun birçok yeri işgal edilmiştir. İngilizler; Musul, Batum, Antep, Konya, Maraş, Bilecik, Samsun, Merzifon, Kars ve Urfa gibi noktaları işgal etmiştir ki Urfa daha sonra antlaşma gereği Fransızlara bırakılmıştı. Dört Yol, Mersin, Adana, Afyon Fransızlar tarafından işgale uğrarken İtalyanlar ise; Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris gibi bölgeleri işgal etmişlerdir.

Daha 11 Ekim 1918'de Halep'in işgal edilmesiyle birlikte örgütlenmeye başlayan Urfa halkı yapılacak işgaller karşısında hazırlıklı olmaya çalışmıştır. Böylece işgallerin başlamasıyla birlikte Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Urfa'da da Kuva-yı Milliye teşkilatı oluşturulmuş ve özellikle Fransızlara karşı çetin mücadeleler verilmiştir. Ali Saip'in önderliğindeki Kuva-yı Milliye birlikleri ve aşiretlerin desteği ile Fransızlara karşı büyük bir mücadele sergilenmesi üzerine Fransızlar mütareke teklifinde bulunmuş ve mütareke sonucunda askerlerini şehirden geri çekmişlerdir. İngiliz ve özellikle Fransız güçlerine karşı verilen mücadele neticesinde Urfa TBMM tarafından 22 Haziran 1984 tarihinde “Şanlı” unvanına, ardından 7 Nisan 2016'da alınan karar ile de “İstiklal Madalyası” almaya layık görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Açıanal, Hasan, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Ankara: Şurkav Yayınları, 2001.
- Akalın, Müslüm, “11 Nisan Sabahında Urfa”, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu*, haz. Cihat Kürkçüoğlu, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 1989.
- Akalın, Müslüm, “Urfa'nın Kurtuluşunda Suruç Cephesi”, *ŞURKAV Dergisi*, 20 Eylül 2014.
- Akalın, Müslüm, *Milli Mücadele'de Urfa (Anılar-Belgeler)*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Akalın, Müslüm, *Urfa'nın Kurtuluşuyla İlgili Belgeler*, Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları, 1997.
- Akbıyık, Yaşar, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Marş*, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınevi, 1999.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1990.
- Bayrak, M. Orhan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sözlüğü (1918-2000)*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2000.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Beyoğlu, Süleyman, “Kuva-yi Milliye ve TBMM'nin Açılması”, *Modern Türkiye Tarihi*, ed. Süleyman Beyoğlu ve Ali Satan, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi, 2014.
- Çay, Abdulhaluk Mehmet, *Tarih Cephele ve Muharebeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.
- Çay, Abdülhaluk M. ve Yaşar Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvayı Milliye Hareketleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s. 79.
- Erikan, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Eser, Gülşah, “Milli Mücadelede Kahramanlığın Adlandırılması: Urfa'dan Şanlıurfa'ya”, “Gaziantep'in Kurtuluşu'nun Misâk-ı Milli ve Güney Hattı”, Gaziantep 2022
- “French Losses at Urfa”, *The Times*, April 28 1920.
- Görgülü, İsmet, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1985.
- Güney, Emrullah, *Kurtuluş ve Bağımsızlık Savaşımızın Destanı*, Diyarbakır: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1988.
- İlyas, Ahmet, “Milli Mücadele'de Önemli Bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş”, *TurkishStudies International PeriodicalfortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic*, 10/9, Summer 2015.
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Kalyoncuoğlu, Zeynep, *Anadolu'da Kuvayı Milliye'nin Oluşumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Karahan, Abdülkadir, “Şanlıurfa İşgali ve Kurtuluşu Şiirleri Üzerine Düşünce ve Görüşler”, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu*, Abdülkadir Subaşı, vd. Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür Yayınları, 1987.
- Karlı, Ercan, *Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet*, İstanbul: Hi-perlink Yayınları, 2004.
- Kayalı, Hasan, “Bağımsızlık Mücadelesi”, *Türkiye Tarihi; Modern Dünyada Türkiye 4 (1839-2010)*, ed. Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Kurtcephe, İsrail ve Aydın Beden, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Konya: Eğitim Yayınevi, 2015.
- Milliyet Gazetecilik ve Yayıncılık, Milliyet, “Şanlıurfa'ya İstiklal Madalyası Verildi”, Erişim: 4 Mart 2019, <http://www.milliyet.com.tr/sanlıurfa-ya-istiklal-madalyasi-verildi-sanliurfa-yerelhaber/1313687>.
- Örenç, İlknur, *Anadolu'nun Kurtuluş Destanı*, İstanbul: Hi-perlink Yayınları, 2010.
- Özçelik, İsmail, “Urfa Çevresinin İşgaline Tepkiler”, *Şanlıurfa Kurtuluşu ve Tarihi Sempozyumu (Şanlıurfa 1985-1986)*, Yöneten Adil Saraç, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür Yayınları, 1987.
- Özçelik, İsmail, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim. Yüzyıl 1918-11 Temmuz 1920)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Semiz, Yaşar, “Urfa Cephesi”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. Osman Akandere ve Yaşar Semiz, Konya: Eğitim Kitabevi, 2012.
- Şanlıurfa Valiliği, *Her Yönüyle Şanlıurfa '97 İl Yılığ*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayınları, 1997.
- Tarih Kütüphanesi, Erişim: 6 Şubat 2019, <https://www.tarih tarih.com/?Syf=26&Syz=353510&/Milli-Mücadelede-Güney-Cephesi-/-Prof.-Dr.-Yaşar-Akbıyık>.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 1 (İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017.
- *Türk İstiklal Harbi (Güney Cephesi)*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Umar, Ömer Osman, “Milli Mücadele'de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği”, *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (Gaziantep 25-27 Aralık 2013)*, haz. Erdem Ünlen vd. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Üner, Mehmet Emin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi*, Ankara: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009.
- Yakar, Halil İbrahim, *Gaziantep Savunması (Hatıralar-Belgeler)*, Ankara: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Yayınları, 2015.
- Yalçın, Semih, “Milli Mücadele Dönemi”, *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları*, (Afyon 4 Mayıs 2009-İstanbul 4-5 Haziran 2009), haz. H. Ayтуğ Tokar, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.
- Yetişgin, Mehmet, “Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesine Yönelik Paylaşım Projeleri”, *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (Gaziantep 25-27 Aralık 2013)*, haz. Erdem Ünlen vd. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

1.DÜNYA SAVAŞI URFA ŞEHİTLERİ (1919-1922)

	ADI	BABA ADI	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	RÜTBESİ	CEPHE
1	Hakkı	Bozun	Şanlıurfa	1899	-	Garp Cephesi
2	Mustafa	Mehmet	Şanlıurfa	1895	Er	Garp Cephesi
3	Mustafa Muharrem	Emir Hüseyin	Şanlıurfa/Birecik	1895	Mulazım-1 Sani (Teğmen)	Garp Cephesi
4	Müslim	Halil	Şanlıurfa	1898	Er	Garp Cephesi
5	Mehmet	Müsellim	Şanlıurfa	1898	Er	Garp Cephesi
6	Mehmet	Müslim	Şanlıurfa/Siverek	1895	Er	Garp Cephesi
7	Mehmet	Ramazan	Şanlıurfa/Siverek	1892	Er	Garp Cephesi
8	Mehmet	Mustafa	Şanlıurfa	1895	Er	Garp Cephesi
9	Mehmet	Ahmet	Şanlıurfa	-	Er	Garp Cephesi
10	Mehmet	İsmail	Şanlıurfa	1896	Er	Garp Cephesi
11	Mehmet	Hüseyin	Şanlıurfa/Birecik/ Çoğan Köyü	1893	Er	
12	Hacı	Cuma	Şanlıurfa	1897	Er	Garp Cephesi
13	Hasan	Hüseyin	Şanlıurfa	1888	Er	Garp Cephesi
14	Hıdır	Bakır	Şanlıurfa	1898	Er	Garp Cephesi
15	Yasin	Necip	Şanlıurfa/Birecik	1898	Er	Garp Cephesi
16	Kemal	Ahmet	Şanlıurfa/Siverek	1892	Er	Garp Cephesi
17	Koço	Mehmet	Şanlıurfa/Siverek/ Çaylarbaşı/Bucak Merkezi	1897	Er	Garp Cephesi
18	Refik Efendi	Salih	Şanlıurfa	1894	Mulazım-1 Sani (Teğmen)	Garp Cephesi
19	Mehmet Haydar Efendi	Abdülkadir	Şanlıurfa	1896	Mulazım-1 Sani (Teğmen)	Garp Cephesi
20	Ramazan	Mahmut	Şanlıurfa/Siverek	1899	Onbaşı	-
21	Ramazan	Mustafa	Şanlıurfa/Siverek	1892	Çavuş	-
22	Osman	Ramazan	Şanlıurfa/Siverek	1898	Er	Garp Cephesi
23	Yusuf	Yusuf	Şanlıurfa/Siverek	1891	Er	Garp Cephesi
24	Yusuf	Eyüp	Şanlıurfa/Siverek	1899	-	Garp Cephesi
25	Yusuf	Abdullah	Şanlıurfa	1891	Er	Garp cephesi
26	Zülgaftar	Şahin	Şanlıurfa/Siverek	1898	Er	Garp Cephesi
27	Zülkadir	Süleyman	Şanlıurfa/Siverek	1894	Er	Garp Cephesi
28	Zülgaftar	Süleyman	Şanlıurfa/Siverek	1894	-	Garp Cephesi
29	Ahmet	Mustafa	Şanlıurfa	1895	Er	Garp Cephesi
30	İbrahim	Ali	Şanlıurfa/Suruç/Karaköy	1892	Er	Garp Cephesi
31	Halit	Aziz	Şanlıurfa	1898	Er	Garp Cephesi
32	Abdullah	Kadir	Şanlıurfa/Birecik/Çiftlikköy	1899	Er	-
33	Abdurrahman	Bekir	Şanlıurfa/Siverek	1892	Er	Garp Cephesi
34	Halil	Ali	Şanlıurfa/Birecik	1894	Er	Garp Cephesi
35	Cemal	Selim	Şanlıurfa/Siverek	1899	Er	Garp Cephesi
36	Abbas	Selim	Şanlıurfa/Siverek	1899	Er	Garp Cephesi
37	Ahmet	Ramazan	Şanlıurfa/Siverek	1898	Er	Garp Cephesi
38	Ahmet	Cumalı	Şanlıurfa	1896	Er	Garp Cephesi
39	Ahmet	Ali	Şanlıurfa	1896	Er	Garp Cephesi
40	Baki	Mehmet	Şanlıurfa	1895	Er	Garp Cephesi
41	Ali	Emin	Şanlıurfa/Birecik	-	Er	-
42	Ali	Kerim	Şanlıurfa/Akçakale(Revan)	1894	Er	-
43	İbrahim	Bedri	Şanlıurfa/Siverek	1898	Er	Garp Cephesi
44	Hüseyin	Ali	Şanlıurfa	1895	Er	Garp Cephesi
45	Hüseyin	Mustafa	Şanlıurfa/Siverek	1899	Er	Garp Cephesi
46	Hüseyin	İsmail	Şanlıurfa/Siverek	1899	Er	Garp Cephesi
47	Sefer	Hasan	Şanlıurfa/Siverek	1895	Er	Garp Cephesi
48	Nuvah	Musa	Şanlıurfa	1895	Er	Garp Cephesi
49	Hamza	Hasan	Şanlıurfa/Siverek	1893	Er	Garp Cephesi
50	Hanefi	Bedzun	Şanlıurfa	1899	Er	Garp Cephesi

URFA'NIN KURTULUŞ MÜCADELESİ

	İSİM VE LAKABI	MENSUP OLDUĞU AŞİRET, KÖY VE MAHALLE
1	Hacı Mustafa Oğlu Ömer	Dergezenli Mahallesi
2	Hasan Hulusi Oğlu İsa	Dergezenli Mahallesi
3	Ali Gülo Oğlu Hasan	Dergezenli Mahallesi
4	Gürgör Oğlu Mustafa	Dergezenli Mahallesi
5	Aslan Oğlu Sinan	Hamurkesen Köyü
6	Hacı Bozan	Hamurkesen Köyü
7	Bedir Oğlu Eyüp	Hamurkesen Köyü
8	Neccar Ali Oğlu Kasap Yahya	Beykapı Mahallesi
9	Tellak Banknotçu Hoca	Gerz Mahallesi
10	Kerim Efendi'nin Yeğeni Memo	Kaleboynu Mahallesi
11	Rastgeldizade Hacı Ahmet	Ulucami Mahallesi
12	Puticigelizade Süleyman	Ulucami Mahallesi
13	Fettah Oğlu Ömer	Ulucami Mahallesi
14	Musa Oğlu İsa	İmam Sekkaki Mahallesi
15	İsa Oğlu Mehmet	Nurali Mahallesi
16	Şeyh Halil	Eyyübiye Mahallesi
17	Sebilcioğlu Mustafa Çavuş	Türk Meydanı Mahallesi
18	Hasan Oğlu Mehmet Ali	Meşarikiye Mahallesi
19	Osman Oğlu Müslim	Badıllı Aşireti
20	İsa Oğlu Ömer	Hekimdede Mahallesi
21	Mustafa Kemal	Müderri Mahallesi
22	Şirpak Halil Oğlu Tevfik	Tepe Mahallesi
23	M. Ali Mehmet	Eyyübiye Mahallesi
24	Ercişli Abdülhamit	Ulucami Mahallesi
25	Mehmet Oğlu Nafi	Nimetullah Mahallesi
26	Fatih Oğlu Reşit	Askeri Mahalle
27	Mehmet Oğlu Bakışçı Mustafa	Halil'ül-Rahman Mahallesi
28	Ali Can	Eyyübiye Mahallesi
29	Temo Mustafa Oğlu Mustafa	Kazancı Mahallesi
30	Eskici Zekeriya	Kazancı Mahallesi
31	Abo Oğlu Ahmet	Nurali Mahallesi

CADELESİ'NDEKİ ŞEHİTLER

	İSİM VE LAKABI	MENSUP OLDUĞU AŞİRET, KÖY VE MAHALLE
32	Ömer Oğlu Hasan	Dergezenli Mahallesi
33	Ali Hadi	Çırpan Köyü
34	Hacı Ramazan Oğlu Mehmet	Meşarikiye Mahallesi
35	Mehmet Oğlu Mehmet	Beykapısı Mahallesi
36	Tombul Oğlu Bakır	Kendirci Mahallesi
37	Antebli Bakır	Hekimdede Mahallesi
38	Dondurmacı Bedevi'nin Yeğeni Ahmet	Yusufpaşa Mahallesi
39	Mahmut	Eyyübiye Mahallesi
40	Deveci Çiğköfte Oğlu Ahmet	Müderri Mahallesi
41	Osman	Eyyübiye Mahallesi
42	Eski Derviş'in Kardeşi Mehmet	Yenice Köyü
43	Osman'ın Kardeşi Abdullah	Kamberiye Mahallesi
44	Hillo'nun Oğlu Hamit	Tepe Mahallesi
45	Reşid Efendi'nin Adamı Halef	Tepe Mahallesi
46	Ahmet Milli	Döğerli Aşireti
47	Halil Oğlu Bekir	Karatepe Köyü
48	Tayfur	Tepe Mahallesi
49	Mehmet Ali	İzoli Aşireti
50	Reşit Oğlu Ömer	Meşarikiye Mahallesi
51	Hurdo Oğlu İmam	Kalecik Köyü
52	Reşid'in Oğlu Ali	Gönüllü Mahallesi
53	Hasan Oğlu Ramazan	Kalecik Köyü
54	Osman Oğlu Bozan	Kalecik Köyü
55	Eyüp Oğlu Halil	Kalecik Köyü
56	Hacı Fazıl Mustafa'nın Adamı Muhacir Tacettin	Mahkeme Mahallesi
57	Muhacir Abdullah	Mahkeme Mahallesi
58	Muhacir Memiş Oğlu Abdullah	Narıncı Mahallesi
59	Mühacir Hacı Mehmet Oğlu Hacı	Narıncı Mahallesi
60	Osmanoğlu Müslim	Beydili Mahallesi
61	İsmail Oğlu Ömer	Hekimdede Mahallesi
62	Mülkoğullarından Mehmet Emin	Eyyübiye Mahallesi

Kaynak: İsmail Özçelik, Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 291-293.

MADALYA NO	ADI SOYADI	BABA ADI	D. TARİHİ	ŞUBE ADI KÖY / MAH.	RÜTBESİ	
1	E 74680	Ramazan Cengiz	Süleyman	-	Şanlıurfa	Er
2	E 81099	Abdullah Barut	Mustafa	01.01.1311	Kütiler/Eyyübiye Mh.	Er
3	E 99622	Hasan Çalışkan	Kadir	01.01.1311	Pazar Cami Mh.	Onbaşı
4	E 99623	Mehmet Okay	İshak	01.01.1314	Kazancı Mh.	Er
5	E 99624	İbrahim Karaçizmeli	Fazlı	01.01.1317	Mahkeme Mh.	Er
6	E 99625	İmam Bakır Erkaya	Abdulgafur	01.01.1312	Dabakhane Mh.	Er
7	E 99626	Ahmet Cankıran	Osman	01.01.1315	Kazancı Mh.	Er
8	E 99627	Mustafa Madarcı	Abdurrahman	01.01.1314	Tabakhane Mh.	Er
9	E 99629	Ahmet Coşkun	Hasan	01.01.1309	Karaköprü Köyü	Onbaşı
10	E 99631	Durak Sıgnak	Abdülkadir	01.01.1313	Karaburç Mh.	Er
11	E 99632	Halil Ayne	Halaf	01.01.1314	Karamusa Mh.	Onbaşı
12	E 99633	Halil Şimşit	Durak	01.01.1314	Meşarkiye Mh.	Er
13	E 99634	Abuzer Tut	Ömer	01.01.1310	Karaköprü Mh.	Er
14	E 99635	Hüseyin Özbay	Fazlı	01.01.1313	Mahkeme Mh.	Er
15	E 99636	Mehmet Sami Saygılı	Ali	01.01.1319	Hekimdede Mh.	Er
16	E 99638	Mehmet Baş	İbrahim	01.01.1315	Hacıhamza Mh.	Er
17	E 99636	Hayati Apaydın	Mehmet	01.01.1313	İhlasiye Mh.	Er
18	E 99640	Mehmet Emin Sarıbaylar	Abdurrahman	01.01.1312	Türkmeydanı Mh.	Er
19	E 99641	Mehmet Durak	Veli	01.01.1313	Karaköprü Köyü	Er
20	E 108513	Ahmet Bilaloğlu	Müslüm	01.01.1310	Kadioğlu Mh.	Er
21	E 108514	Muhittin Kirişçi	Hamza	01.01.1313	Kadioğlu Mh.	Er
22	E 121043	Arif Yazgan	Necip	01.01.1312	Meşarkiye Mh.	Onbaşı
23	E 121044	Mahmut Ayrancı	Müslüm	01.01.1314	Hüseyin Paşa Mh.	Er
24	E 121045	Halil Gündüz	Süleyman	01.01.1315	Kazancı Mh.	Çavuş
25	E 121047	Müslüm Uymaz	Bayram	01.01.1310	Kadioğlu Mh.	Çavuş
26	E 121048	Yahya İpekşümer	Abdülkadir	01.01.1315	Kadioğlu Mh.	Er
27	E 121049	Mustafa Ergün	Şeyh Abdi	01.01.1313	Kutbettin Mh.	Çavuş
28	E 121050	Mehmet Salih Mermerkaya	Abdullah	01.01.1316	Tepe Mh.	Er
29	E 121051	Mehmet Erik	Hüseyin	01.01.1315	Karaköprü Köyü	Er
30	E 121052	Reşit Çimen	Halil	01.01.1309	Hacıyadigar Mh.	Er
31	E 121053	Abdülaziz Çaltışır	Mehmet	01.01.1317	Hacıhamza Mh.	Er
32	E 121054	Ömer Haberveren	Mustafa	01.01.1316	Tepe Mh.	Er
33	E 121055	Hüseyin Ademoğlu	Halil	01.01.1316	Kadioğlu Mh.	Er
34	E 123942	Halil Dindar	Hacı Dede	01.01.1314	Yusuf Paşa Mh.	Onbaşı
35	E 123944	M. Enver Tekin	Ali	01.01.1315	Hekimdede Mh.	Er
36	E 125838	Mahyeddin Ersoylu	Hacı Hasan	01.01.1316	Nimetullah Mh.	Er
37	E 125839	Halit Naci Ertörer	Halil	01.01.1316	Yusufpaşa Mh.	Er
38	E 125840	Mehmet Okudan	İmam	01.01.1310	Askeri Mh.	Er
39	E 125841	Mehmet Ali Atmaca	Halil	01.01.1316	Yusufpaşa Mh.	Er
40	E 125842	Salih Akıllı	Muhittin	01.01.1316	Hekimdede Mh.	Er
41	E 125843	Osman Dıvıççı	Mehmet	01.01.1317	Kıbrıs Mh.	Er
42	E 126933	İsmail Alpay	Süleyman	01.01.1311	Müderri Mh.	Er
43	E 126934	Abdurrahman Sarkılıç	Ali	01.01.1314	Kendirci Mh.	Er
44	E 127611	Ramazan Cıkkan	Ali	01.01.1315	Hacı Hamza Mh.	Başçavuş (Zabit)
45	E 128534	Şehmüslüm Delikanlı	Mustafa	01.01.1316	Türk Meydanı Mh.	Er
46	E 128535	Hamit Gömük	Mehmet	01.01.1315	Narınca Mh.	Er
47	E 128860	Hacı Şeyhi Abacı	Mustafa	01.01.1316	Hacı Gazi Mh.	Er
48	E 128966	Halil Bağış	Ahmet	01.01.1316	Dergezenli Köyü	Er
49	E 128967	M. Şükrü Us	Ali	01.01.1316	Hacı Hamza Mh.	Er
50	E 128968	Mahmut Yardımcı	İsmail	01.01.1316	Karaburç Mh.	Er
51	E 128969	Mahmut Yetkin	Mehmet Emin	01.01.1312	Yusufpaşa Mh.	Er
52	E 129214	M. Şefik Alpan	Hasan	01.01.1312	Kazancı Mh.	Er
53	E 130852	Abdurrahman Ulusoy	Şih Müslüm	01.01.1315	Kadioğlu Mh.	Er
54	E 131218	ŞihmüslümEryavuz	Halil	01.01.1315	Hacı Yadigar Mh.	Er
55	E 131445	Mehmet Dikici	Zülfü	01.01.1314	Hüseyin Paşa Mh.	Er
56	E 133314	Yusuf Rastgeldi	Bakır	01.01.1312	Cami Kebir Mh.	Er
57	E 134578	Mustafa Güven	Mehmet Sofi	01.01.1310	Tepe Mh.	Er
58	M 153	Hüseyin Hüsnü	Ömer Lütfi	01.01.1310	Şanlıurfa	Ü.Tgm. (Mülazıme Evvel)
59	M 221	Hüseyin	Mustafa	01.01.1308	Şanlıurfa	-
60	M 311	Mustafa	Mehmet	-	Şanlıurfa	-
61	M 365	Ahmet Fevzi Özkutlu	Mehmet	01.01.1311	Şanlıurfa	Tgm. (Mülazıme Sani)

İSTİKLÂL MADALYASI ALAN URFALILAR

MADALYA NO	ADI SOYADI	BABA ADI	D. TARİHİ	ŞUBE ADI KÖY / MAH.	RÜTBESİ	
62	M 484	Muzaffer	-	Şanlıurfa	Ü.Tğm. (Mülazıme Evvel)	
63	M 761	Abdurrahman Öncel	Müslüm	01.01.1281	Şanlıurfa	-
64	M 826	M. Şerif Özdem	Abdurrahman	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazıme Sani)
65	M 1181	Bozo	Mehmet	-	Şanlıurfa	Ü.Tğm. (Mülazıme Evvel)
66	M 1576	Ali Saip Ursavaş	-	-	Şanlıurfa	-
67	M 2079	Mustafa	Mustafa Tevfik	-	Şanlıurfa	As.Tğm. (Zabit Vekili)
68	M 2610	Hacı İmam	-	-	Şanlıurfa	-
69	M 2616	Ömer Cevheri	Mehmet	01.01.1303	Şanlıurfa	-
70	M 2923	Ali	Halil	-	Şanlıurfa	-
71	M 3350	Ramazan	-	-	Şanlıurfa	-
72	M 3367	Cemal	-	-	Şanlıurfa	-
73	M 3859	Mustafa Reşit	Kamil	-	Şanlıurfa	-
74	M 3864	Yusuf Kamil	-	-	Şanlıurfa	-
75	M 3865	Mehmet Reşit Görgün	Ömer	1875	Şanlıurfa	-
76	M 3938	Remzi	-	-	Şanlıurfa	-
77	M 3940	Fuat	-	-	Hekimdede Köyü	-
78	M 3990	Hilmi	Hüseyin	-	Şanlıurfa	J. Yzb. (Kolağası)
79	M 4363	Ali	Sait	-	Şanlıurfa	-
80	M 4364	Ömer	-	-	Şanlıurfa	-
81	M 4365	Eyüp	-	-	Şanlıurfa	-
82	M 4508	Hasan	-	-	Şanlıurfa	-
83	M 4547	Müslüm	-	-	Şanlıurfa	-
84	M 4756	Refik	-	01.01.1310	Şanlıurfa	As.Tğm. (Zabit Vekili)
85	M 5547	Hasan	-	-	Şanlıurfa	-
86	M 5652	Tevfik	Abdullah	-	Şanlıurfa	Ü.Tğm. (Mülazım-ı Evvel)
87	M 5716	İsmail Hakkı Ünal	Mehmet Turan	-	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
88	M 6088	Ahmet Azmi	Halil	-	Şanlıurfa	As.Tğm. (Zabit Vekili)
89	M 6248	Mehmet Hüsamettin	-	-	Şanlıurfa	-
90	M 6249	Hüseyin Altıparmak	Osman	01.01.1293	Dabakhane Mh.	-
91	M 6310	Arif	-	-	Şanlıurfa	-
92	M 6311	Fahri	-	-	Şanlıurfa	-
93	M 6386	Celal	Ali	-	Şanlıurfa	-
94	S 706	Abdurrahman	Ebubekir	-	Şanlıurfa	Binbaşı
95	S 824	Mehmet Nuri Eralp	Abbas	-	Şanlıurfa	Yarbay (Kaymakam)
96	S 1430	Hüseyin Hüsnü	Ferhat	-	Şanlıurfa	J. Yzb. (Kolağası)
97	S 1477	Cevit	Ali Rıza	-	Şanlıurfa	J. Yzb. (Kolağası)
98	S 1538	Mustafa Refik Yılmaz	Ali	01.01.1305	Şanlıurfa	J. Yzb. (Kolağası)
99	S 1680	Mehmet Bedii Biner	Osman	01.01.1309	Şanlıurfa	J. Yzb. (Kolağası)
100	S 1699	Ömer Avni Şit	Müslüm	01.01.1303	Şanlıurfa	J. Yzb. (Kolağası)
101	S 1240	Ahmet Ramiz Yetkin	Mehmet Reşit	01.01.1305	Şanlıurfa	J. Tğm. (Mülazım-ı Sani)
102	S 2164	Muhittin Mashar Tosun	Abdurrahman	01.01.1309	Şanlıurfa	J. Tğm. (Mülazım-ı Sani)
103	S 2232	İsmail Hakkı Seçkin	İshak	01.01.1311	Şanlıurfa	J. Tğm. (Mülazım-ı Sani)
104	S 2606	Sadullah Kiray	Salih Zeki	-	Şanlıurfa	Binbaşı
105	S 3040	Şefik	Abdullah	-	Şanlıurfa	Ü.Tğm. (Mülazım-ı Evvel)
106	S 3380	Salih	Osman	-	Şanlıurfa	Kd.Yüzbaşı
107	S 4002	Mehmet Kamil Öztürk	Halil Sami	-	Şanlıurfa	Binbaşı
108	S 4752	Mehmet Avni Uçak	Abdullah	-	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
109	S 4896	Mehmet Tav	Arif	-	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
110	S 4927	Ahmet Kazım Yayman	Mehmet	-	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
111	S 5101	Yusuf Ziya Erkuş	Atif	-	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
112	S 5350	Mehmet Hilmi Yolaç	Bedri	-	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
113	S 5354	İbrahim Celalettin	Mehmet	-	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
114	S 6558	Abdurrahman Nacı	Ahmet	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-ı Sani)
115	S 6765	Mustafa Kılıçaslan	Hacı Ali	01.01.1306	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
116	S 6999	Mustafa Acarsoy	Halil	-	Şanlıurfa	Yüzbaşı (Kolağası)
117	S 7550	Abdullah Nafi	İsa	-	Şanlıurfa	-
118	S 8538	Selahattin Özkan	Mehmet Sait	01.01.1314	Camii Kebir Mh.	-
119	S 9505	Hüseyin Hüsnü Gürol	Mehmet	-	Şanlıurfa	-
120	S 9554	Mustafa	Abdurrahman	-	Şanlıurfa	-
121	S 9622	Mehmet Arif Kayaalp	Şih Davut	-	Şanlıurfa	-
122	S 10150	Fevzi	Sayit	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-ı Sani)

MADALYA NO	ADI SOYADI	BABA ADI	D. TARİHİ	ŞUBE ADI KÖY / MAH.	RÜTBESİ	
123	S 10250	A.Nurettin	İbrahim	-	Şanlıurfa	As.Tğm. (Zabit Vekili)
124	S 11415	Ahmet Rasim	Nabi	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
125	S 11601	Mehmet Tahir Ünver	Bekir	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
126	S 11864	Mehmet Cemal	İsmail	-	Şanlıurfa	Ü.Tğm. (Mülazım-1 Evvel)
127	S 13197	Hüseyin Kazım Oktay	Abuzer	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
128	S 13439	Muhsin Ertuğral	Cemalettin	01.01.1314	Eminönü-Muhsinehat	As.Tğm. (Zabit Vekili)
129	S 13565	Mehmet Kemal	Mehmet	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
130	S 13764	İsmail Kemal Yıldırım	Hacıbey	01.01.1314	Şanlıurfa	As.Tğm. (Zabit Vekili)
131	S 13777	Veysi Arar	Mustafa	-	Şanlıurfa	As.Tğm. (Zabit Vekili)
132	S 13778	Ahmet Lami Yalçın	Müslüm	01.01.1310	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
133	S 13779	Cevdet	Halil	-	Şanlıurfa	Ask.Öğr. (Zabit Namzedi)
134	S 13780	Ahmet Vefik Peker	Bekir	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
135	S 13838	Abdülkadir	Suphi	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
136	S 14109	Mehmet Kamil Parmaksız	Hacı Mehmet	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
137	S 14110	Mehmet Salih Özbilen	Halil	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
138	S 14111	Müslüm Cengiz	Süleyman	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
139	S 14112	Mehmet Salih Önal	İbrahim	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
140	S 14113	Halil Akçal	Ahmet	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
141	S 14114	Mehmet Fikri Sözen	Hacı Mahir	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
142	S 14115	Zeki Urfalı	Mustafa Bekir	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
143	S 14116	Hamdi Özakan	Baki	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
144	S 14117	Kadir Ülkü Ünlü	Mustafa	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
145	S 14118	Mustafa Hilmi Çeribaşı	Ali	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
146	S 14119	Ahmet	Hamza	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
147	S 14120	Vehbi Mahmut	Nedim	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
148	S 14121	Müslüm Mutlu	Hafız Ali	01.01.1304	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
149	S 14122	Mehmet Fatih Ören	İmam	01.01.1315	Tepe Mh.	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
150	S 14123	Abdullah Özer	Hacı Mustafa	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
151	S 14124	Ahmet Cemil Üçbudak	Hacı Bekir	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
152	S 14125	Yahya Dirlik	Musa	01.01.1316	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
153	S 14126	Şükrü	Abdülkadir	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
154	S 14127	Mehmet Sabri Akdemir	Ahmet	01.01.1313	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
155	S 14128	Abdülkadir	Hacı Salih	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
156	S 14129	Reşit Berhen	Hacı Osman	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
157	S 14130	Mustafa Hakkı	Müslüm	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
158	S 14284	Şevket	Mustafa	-	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
159	S 15228	İbrahim	Hasan	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
160	S 15601	Ahmet	Ahmet	-	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
161	S 16464	Bedii Öztürk	Halil	01.01.1321	Şanlıurfa	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
162	S 16507	Mehmet Emin	Ahmet	01.01.1310	Şanlıurfa	-
163	S 17204	Mehmet Taha Tulay	Ahmet	01.01.1316	Şanlıurfa	As.Tğm. (Zabit Vekili)
164	S 17579	Vehbi Kürkçüoğlu	Mehmet Nedim	01.01.1311	Atatürk Mh.	Tğm. (Mülazım-1 Sani)
165	S 17627	Ali Rıza Gökay	Bedri	01.01.1306	Şanlıurfa	-
166	S 17966	Ahmet Şemsettin Vural	Bedii	01.01.1315	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
167	S 18043	Mehmet Selim Bilgiç	Süleyman	01.01.1315	Şanlıurfa	As.Tğm.. (Zabit Vekili)
168	E 79938	Hüseyin Günaydn	Zülfükar	01.01.1311	Siverek	Er
169	E 121036	Mustafa Sezgit	Mehmet	01.01.1314	Siverek (Camii Kebir Mh.)	Er
170	E 129544	Mehmet Azık	Hami	01.01.1315	Siverek (Cipini Köyü)	Er
171	E 129545	Sait Kaplan	Abdurrahman Ağa	01.01.1313	Siverek (Camii Kebir Mh.)	Er
172	E 129773	Sabri Oğuz	Ali	01.01.1310	Siverek (Hasan Çelebi)	Er
173	E 129974	Cemal Soylu	Hüseyin	01.01.1316	Siverek (Hayriye Mh.)	Er
174	E 130238	Abdulgafur Pirinç	Ali Rızvan	01.01.1315	Siverek (Gülabibey Mh.)	Er
175	E 130519	Mehmet Ali Amuşteki	İbrahim	01.01.1311	Siverek (Haliliye Mh.)	Er
176	E 130855	Mustafa Çelikkanaat	Mehmet	01.01.1315	Siverek	Er
177	E 131870	Mehmet Çermikli	Derviş	01.01.1309	Siverek	Er
178	M 2571	Mehmet Emin	-	-	Siverek	-
179	M 2612	Mehmet Ramazan	-	-	Siverek	-
180	M 2613	Mehmet Sakıp Gürmen	Ali	01.01.1313	Siverek	-
181	M 6260	Mehmet Ziya	-	-	Siverek	-
182	S 1578	Mehmet Fahri Özbay	Hüseyin	01.01.1297	Siverek	J. Yzb. (Kolağası)
183	S 1603	Şükrü Aydınlı	Bilal	01.01.1297	Siverek	J. Yzb. (Kolağası)

İSTİKLÂL MADALYASI ALAN URFALILAR

MADALYA NO	ADI SOYADI	BABA ADI	D. TARİHİ	ŞUBE ADI KÖY / MAH.	RÜTBESİ	
184	S 1910	Ali Haydar Çelik	Ahmet	01.01.1314	Siverek	J. Tğm. (Mülazım-ı Sani)
185	S 1930	Ahmet Refik Sebüktekin	Musa	01.01.1311	Siverek	J. Tğm. (Mülazım-ı Sani)
186	S 7848	Musa Çırakoğlu	Eyüp	-	Siverek	-
187	S 9637	Mustafa Güneri	Cuma	-	Siverek	-
188	S 10801	Halil Sarı	Hüseyin	-	Siverek	As.Tğm.. (Zabıt Vekili)
189	S 17010	Ahmet Vasfî Korkmaz	H.Hulki	01.01.1310	Siverek	As.Tğm.. (Zabıt Vekili)
190	E 71846	Müslüm	Hasan	01.01.1311	Birecik Saha Mh.	Er
191	E 93547	Şey Müslüm Ecri Bulut	Şey Müslüm	01.01.1315	Birecik	Çavuş
192	E 103192	Hacı Müslüm	Mürşit	01.01.1308	Birecik Merkez Mh.	Başçavuş (Zabıt)
193	E 129543	Abdullah Hıfşey Güngör	Bekir Mamed	01.01.1314	Birecik Ayran Köyü	Er
194	E 129603	Abdullah Topçu	Mehmet Hanifi	01.01.1315	Birecik Saha Mh.	Çavuş
195	M 371	Halil Sıtkı Sözmen	İshak	01.01.1313	Birecik	Tğm. (Mülazım Sani)
196	M 448	İbrahim Hakkı Bilgin	Abdulahap	01.01.1310	Birecik	Ü.Tğm. (Mülazım Evvel)
197	M 1185	Mehmet	Abdülkadir	-	Birecik	As.Tğm. (Zabıt Vekili)
198	M 2894	Mehmet Sabih	-	-	Birecik	-
199	M 2895	Mustafa	-	-	Birecik	-
200	M 2900	Abdurrahman	Yaşar	-	Birecik	-
201	M 2901	Tevfik	Mirkelam	-	Birecik	-
202	M 2902	Abdülkadir	-	-	Birecik	-
203	M 2903	Hüseyin	Abdurrahman	-	Birecik	-
204	M 2905	Beşir	Kadir	-	Birecik	-
205	M 2906	Galip	Necip	-	Birecik	-
206	S 1443	Mithat Okay	Mustafa	01.01.1299	Birecik	J. Yzb. (Kolağası)
207	S 2183	Mehmet Sait Özkurt	Mehmet Şerif	01.01.1308	Birecik	J. Tğm. (Mülazım-ı Sani)
208	S 2946	Nazif	Halil	-	Birecik	Ü.Tğm. (Mülazım-ı Evvel)
209	S 11239	Mehmet Sait	Mehmet Şerif	-	Birecik	As.Tğm.. (Zabıt Vekili)
210	S 11240	Kazım Dayıoğlu	Kenan	-	Birecik	Tğm. (Mülazım-ı Sani)
211	S 11241	Mustafa Hilmi Tınaz	Murat	01.01.1309	Birecik	As.Tğm.. (Zabıt Vekili)
212	S 11242	Enver Hilmi Bozduvan	Ali	-	Birecik	As.Tğm.. (Zabıt Vekili)
213	S 12638	Ali Fehmi	Osman	-	Birecik	-
214	S 12826	Eşref Özkut	Şerif	01.01.1313	Birecik	Ask.Öğr. (Zabıt Namzedi)
215	M2912	Saldun	-	-	Suruç (Haraptürk Köyü)	-
216	M 2913	Rıfat	İbrahim	-	Suruç (Pürhal Köyü)	-
217	M 2914	İsmail	-	-	Suruç	-
218	M 2915	Reşit	-	-	Suruç (Özenhisar Köyü)	-
219	M 2916	Fazıl	Halil	-	Suruç (Özenhisar Köyü)	-
220	M 2917	Mehmet	-	-	Suruç (Ziyaret Köyü)	-
221	M 2918	Mustafa Hami	-	-	Suruç (Methelan Köyü)	-
222	M 2919	Ahmet	-	-	Suruç	-
223	S 1642	Ali Haydar	Ali	01.01.1301	Bozova	J. Yzb. (Kolağası)
224	E 108498	Mehmet Karayazgan	Halil	01.01.1309	Halfeti	Er

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Bilgi Sistemi

صاحب امتیاز و مدیر مسئولی صلاح الدین
ادریس : میواس — ارادۂ ملیہ
—————
سنہ لکھی اوچوڑ غروشدر ،
باقی آگلی پوز آگھن غروشدر .

ارادۂ ملیہ

گوندیہ جگ اوراق مدیر مشاورہ
گوندیہ ایڈیٹر ، درج ایڈیٹر اوراق
اعدادہ ایڈیٹر .

نسخہ نمبر ۳ غروشدر

ہفتہ ایک دفعہ نشر اولتور

مطالب و آمال ملیہ تک مدانیہ

نومبر : ۱۵

بازار اترسی ۱۵ ربیع الاول ۱۳۳۸ و ۸ کتون اول سنہ ۱۳۳۵

برخی سنہ

مجلس ملیہ

نام پر سرایتی ایہ وشایان شکران رسکون وانتظام
ایچندہ خنام بولہہ ہاشایان اشانتان مشروطیتک دشمنلری
اسکات ایچون یک باغ برماہیت کوستردی . مجلس مہولک
اجتماعہ مادہ امکان اولسادنی ، احوال حسوسہ ملک
مساعد بولہہ دینی ، انتخابات وسہ سہہ ملکندہ ترقول
تفاق وخصوملر اولہہ جنی جہتہ ملکندہ حدی نامہ برمدت
ناخیر انتخابلنڈہ جارہ کورمدکاری سولہہ پلہہ بوگون
صلیالک بو یلاغی قارندہ سیدہ عجوب اولسا لری بہہ ملک
انتادنی مؤیداً ضایع ایش اولدیلر . انتخابات مانع اولان
ناخیرینہ طرفدار بولونان رجا ایچندہ محدود نظری و محدود
دوشونجملی بعض ذوقی استا ایدرسک ، متانستک مان
کاملأ احتیاج حقیقین دوشمنلر برقرقبہ حکومتک قوتیہ
و بنا علیہ جبر ضعیف ایہ طرفدار قازاندیرمدن ، بوکا
موفق اولدہہ قدر ، فرقہ لریک تکرکلیلائی کوستردیہ
ایچون ، انتخابات مانع اولقدن ایشہ طایری اولادنی بوگون
قبول ایملک لازم کایور . چونکہ ناخیر انتخاب افاکار عمومیہ
آییدیرمق ایچون اورہہ آیلان اولماک ہیچ بری تحقیق
ایندی .

حاکمیت ملیہ ، اعلان مشروطیت لری اولدہہ بحرانی
ایچندہ قتلش ، زمان زمان موجودنی رسہ دار کورمش
اولقلہ بار ، بوگون بیون دریہ شامل بروصوح و بداحتہ
ثبات اولدورکک ، تودکرکک حیات اجتماعیہ و سیاسیہ سندنہ
صاحبیلماز بر موقع صاحبی در ، رجا دولت بو حقیقہ
واقف اولدق حرکت ایچیہ ، بر طرفدن ملک منافی نامہ
ازیم اولدنی تدر ، دیگر طرفدن کندی حیات سیاسیہ لری
نلندہ اول موافق اولانی در . کیمینکی استانتک دوشور و نلندہ
امین اولانلر ، اذرنہ ط و تدفقری مقدرات ملیہ شخصی
املاک و خصوصی منتخارک لویہ بولاشدیرمازالر ، ملک
مراقبہ سیاسیہ سندنہ ہیچ بر زمان نوش ایغزلر . ملک
حاکمیت مربوط اولقدن متولد برانہہ باصل اولسہ وزدہ
بولونہ تکلیفہ موفق اولاجنی ارادہ منی ، ہیچ بر زمان
استخفاف ایچہمک لازم کایر . ملئکک بر حزب قلبہ تودیع
حاکمیت ایبدک اسیر و حیوان کی باشماق انیاندہ
بولوندتلیری زمانلر ، چوق اوزاق بر ملضیہ
قاروششہ کیشدر . اوزمانلر قازاندن قولاغیک خوش
کان اوستوترا تیک وسلعتل ، احتشاملی ادارہ جہلا سہ
رجعت اینک ، بر عصر تکامہ انسانی انکار ایملک کیمکر .
وقبہ اتحاد و ترقی بہہ ، استبدادی مات مجلسک حدقی
حاکمیت ملیہ تک احساسی شکلندہ تالیس واقعیہ جرات
ایدہہ بہہ ، انتخابات قوت و مداخلہ بر ترجیح ایہ شدہ .
اولی استخلاف ایدن فرہ قارہہ اولدیریک بو بحرانی یلا
تردہ کوزہ آتیرمش اولاری مع انست نہ ملککی نہ ملی
طاہار قلیرنہ ، وسبہ شدہ ہیچ بر زمان بو بولامد قلیرنہ
اک بارز بر دلیدر .

ملت ، حاکمیت ہر زمان صاحب اولدنی ، وابستہ کی

وقت نہ ہاستہ اولورسہ اولسون بولی مدافنہ و محافظہ ایہ
بہہ جکی جہانہ اثبات ایش اولقلہ عین زمانہ عصری
ذہنی ، اداری قابلیتہ تصدیق اندریش اولور .
جمعیت ہنرمند روحانی ہارن فعلاً تکدیہ اوغراسی
عتمل اولان افعالہ دکل ، حیات محمودہ ہنرمند قناعات
فعلیہ ایہ تدقیق ایڈیلر ، شدیدی قدر ظن ابتدکاری کی
تودکرکک موقع اندادہ بولونان بر قچ کیشیہ قولایچہ
اسیر اولور مسکین بر مات اولادنی اعتراف اینک مجبور
بندہ درلر . بو مجبوری حسن ایہہ جگ غرب اریاب و جدانہ
انتخابات و مجلس ملی یک قوتی بر وسبہ ایہہ تشکیل
ایدیور .

آحقق بو تا بونامک ادامہ سی ، وزیرین صلح فونفرانسندہ
ایات وجود ایہہ جگ اولان ہیبت مرخصہ ملک ارفاسندہ ،
موجودیت واسہ تلالہ حریص بر حاکمیت ملیہ وارنک
احساس اولونہ بیلدی ، ہرشدن اول مجلس ملیہ ایملک
جاسلرندن اعتباراً ظاہر ایہہ جگ وسدہ یانی در . بوگون
دنیا تک انظار ذہنی ، یارن ، مجلس آجیلر آجیلہ ، آناطولیہ
محیط ہیچاندن مجلس بونامک کرسی محاکمہ انتقال ایش
اولاجدر . آناطولیہ بر لکی محافظہ ایدن ملک ، مجلس
ملیہ یک درلو آمار شندہ درلو آترقارلر . قرقانہ
بہہ اولسہ ، مختلف نقطہ نظریہ ظاہر و تبارزی ، خصوصہ
بو اختلافک استقلال ملی ، حاکمیت ملیہ ، بقا و حمایت و مان
کی مسالی حیاتیہ اطرافدہ تکون درحل مہم بر شکی
تأثیر وجودہ نثرہ یایر .

واقعا مجلس ملی ، مختلف قناعاتک اک بو کک موقع
اصادی اولق اعتبار ہنرمند ہیچ کیمسہ دن قناعتی کزلہ سی ،
یا خود خلاف قناعت سوسولشی انتظار ایڈیلر ، اساساً
مہولان عزم ہنرمند ہیچ برینک بوحالت روحیہ بولونہ
بہہ جکی بہہ قبول اولونماز . فقط ملکک بوگون ایچندہ
پنارینی وضیت ایہہ اولک استخلاسی ، نہ قدردہ کالری
مقابلہ اولورسہ اولسون ہمہ حال استخلاسی ، بوگون ایچون
ہر وجدان و حیت صاحبک بگاہ نامہ سہ موقندہ بولونہ
بر بیور . بولہہ بر زاہدہرک بو تک خلافتہ بر قسطہ نظر ،
مجلس ملیہ دکل وطنک ہر پارچہ سی اوزرندہ سیاہ بر لک
اولور ، ملکک استخلاسی دہ اولاستقلال ملیہ ک محافظہ بہہ
مشروطہ در یک درلو سوسی قواہر آئندہ ، یک درلو
مشروطیت ایہہ دسی اولسہ استقلال ملیہ طوقونہ جق
بر مسالہ موضوع بحث اولاماز . افرادک اولدنی کی ملئکک
حربی ، ترقی و انکشافک ، حیات و موجودیتک متوقف
اولدنی ایملک اساس ، بنا علیہ بواساس اوزرندہ مخالف
ایہہ جگ بر قسطہ نظر کردہ وجدان ملیہ قسطہ تحمل بوسی
امکانی بو قدر .

بولل خارجندہ بردہ ملککک حدود مادسی وارد .
بو حدودی ملئکک ارادہ سہ استا ایہہ ملکک تعین ایدن مدافنہ
حقوق جمعی ، خیالات اوزرندہ دکل ، مثبت ، قلمی و حقیقی
بر زمین اوزرندہ جالیشتی ترجیح ، متارکہ نامہ سی اساس
اولدق قبول ایچدر . متارکہ نامہ تک تثبیت ایچدیک ، ہودی
محافظہ و مدافنہ ایملک ، ہر عالی ایچون بر شرف و حیت

بودی اولدنی کی ، ہومتارکہ نامہ ہوضہ اعصاب ایڈن ، عقد
متارکہ کی ہنرمند صلح و مسالمتی نامہ از جوق حسن قبول
ایش اولان بوتون دولت ایچون ہر بر ماموس و حیثیت
مسالہ سی در . شوالہ ، اساساً بو بوک بر قہ کارکی منویہ تک
بر نتیجہ ضروریہ سی شکلندہ تلقی ایچکنک متولہ حس اصاف
ایہ کوزہ اللہ برحق تعین ایڈلش اولان حدود ملکک
اطرافدہ اختلاف نظرہ قائل اولہماز . مجلس ملیہ
بو نقاط اساسیہ ، بو نثرہ منفرع مسائل نامیہ متیان
قناعتلر بحثہ اولسنی نہ ممکن ، ندرہ ملجہ شایان قبول
کورہ بیلر .

مسائل حیاتیہ من لوزرندہ ارادہ ملیہ تک قوتی و متکلفہ
ثابت و مصر ، تجلی ایچیہ موجودتک ملیہ ایچون
اک اوتز بر چارہ اولاجدر . دشمنلرمن بولی بیلکاری
ایچوندکک انتخابی متہ ، اجتماعی تأثیرہ ہر اوزرندہ کان
واسطہ ایہہ جالیشدیلر . بوندن سوکرندہ مجلس ملیہ کرسی
محاکماتی صلاحت ولایتی بہہ مختلف نظرہ سوق ایچن ایچون کیم
بیرہ نثر دوشونہ جکر . فقط بر حاکمیت امین اولان بو
انڈیلہ تفکراتی تابد و تقویہ ایڈن آناطولیہ کسان عزم
ومتانہ ، تکرار ایہہ رزگہ بودورنک مجلسنہ ہیچ بر شایہ
کیرہہ جک ، وحدت اصل اولدہ تجلی ایہہ جکر .

صلح و توریکی

ولسون تکرار انعقاد ایہہ جگ اولان امریہ قوتلری
ایچون بیانہہ احضار ایچکدر . موسو ہیچ قوت دیس
جہور ایہہ اوزون اوزادی بہ ملاقتہ بولوندر . بو ملاقتہ
لویج طرفدن در بیان ایڈیلن قیود استرازیہ ، از جہ دیس
جہور ایچون قیود مذکورہ دن بعضیہ قبول ایملک امکانی
اولوب اولدنی موضوع بحث اولددر .

مبار سیاسی محافلندہ صاحبک کاتون نامی اوغریہ و دوفرو
عقد ایہہ جگک استہاک و بر لکمددر .

عوام قماردسنک ۱۷ تشرین ثانی تاریخی ایچندہ
تورگادہ اوزون مدت اقامت ایچن جنرال سورنس آئیہہ کی
سوزلری سولہہ شددر :

تورک ملئک اکثریت عظیمیہ حرہہ جبر اوسور و کلاش
اولدندن دولتی متأثر اولدینہ قناعت کاسلہم وارد .
امین ایہہ ہمک اصل تورککک نمایتہ طوقونہ جق ۹۱۸ دہ
وعد ایڈن یانی وکیلرک بو نامیاتی اساس اتحاد ایہہ دکل
تورکک ایچون موافق بر صورت حمل بولونہ بقدر :
خارجہ نظری بالقرور آئیہہ کی جوان و برمددر :
ہیچ بر حکومتک تورکیا حقدہ تعقیب ایہہ جگک براسہ
دائر کندہ بیلکندن برشی بیان ایچنہ امکان بو قدر . سیاست
مشترک اولامایددر . بنا علیہ تورکک الکسانسک شکل آئیہہ
تسویہ قناعتی متفقونہ قارشی چیرکین اولور . شرفہ
حکمر ما اولان حضور سر لئک شایان نمونہ بر صورت حل
بولق ایچن صرف مساعی کی مشکلات اوغریہ ایچن دوشوردر .
بالکتر شورشکی قطعیتہ سولہہ بیلرہم کی بوک کی بوک
نظر جی بر ملئک وطنی ، بر صلح قوتلرانی طرفدن فراو
لشدیرحق ہرمانکی بر صورت حل ایہہ خرینہ طالعن

Urfa'nın İşgali Karşısında Kamuoyunun Tutumu

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sürerken Osmanlı Devleti'nin Arabistan ile güney vilayetlerinin nasıl paylaşılacağı, sömürgecilik faaliyetleri yürüten sanayileşen ülkelere hangi payların verileceği, ilgili devletlerce bir dizi gizli plan ve projeler ile gündeme getirilmiş ve prensip olarak antlaşmaya varılmıştı. Bu bağlamda savaşın sonlanmasında Urfa ve havalisinin de işgali söz konusu olmuş ve bilindiği gibi Urfa önce İngilizler, bilahare Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Kuşkusuz, bu işgallere karşı Urfa Maraş ve Antep'te idareciler ve halkın ittifakıyla oluşan bir milli mukavemet fikri de doğup, gelişmişti. Bu nedenle önceleri Anadolu'da yerel kurtuluş ve direnme hazırlıkları hemen hemen her yerde olduğu gibi Urfa'da oluşturulmuş ve daha sonra topyekûn mücadele ve “Müdafaai Hukuk” fikri bu çevrede de kamuoyunda büyük bir taraftar bulmuştu. Önce gizlice, yönetici, eşraf ve seçkin kanaat önderleri öncülüğünde teşkilatlanan halk, daha sonra işgallere karşı olan tepkilerini açıkça ortaya koymuşlardır.¹

24 Mart 1919 da bütün güney demiryolu hattı ile birlikte Urfa, İngilizler tarafından işgal edildi. Ancak İngilizler, Urfa'da buldukları süre içinde yerel yöneticilere işgalin geçici olduğunu söyleyerek, halka iyi davranmaya özen gösterdiler. Bilahare İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan “Suriye İtilafnamesi”ne göre Urfa, Antep ve Maraş şehirlerini boşaltan İngilizlerin yerine Fransızlar yerleşti. Bu gelişmeler ve yeni işgal hareketi karşısında halk protesto telgrafları ve mitinglerle, yapılan bu haksız işgalleri protesto etti.

Bunun ardından da Kuvayı Milliye “Gerilla Harbi” olarak adlandırılacak “Çete-Milis” savaşlarını özellikle Fransız işgallerine karşı başlattı. Urfa'da bu şekilde başlayan süreç, Kuvayı Milliye hareketinin gelişip büyümesiyle sonuçlandı. Bu arada Fransızlar, İngilizlerden devraldıkları Urfa'nın güney hattını oluşturan demiryolu istasyonlarına güçleri yettiğince asker yerleştirerek, Ceraclus'tan doğuya doğru Tellabyad'a kadar bütün demiryolu istasyonlarını işgal etmişlerdi.²

O günlerde Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı olan

¹ Geniş bilgi için bkz. İsmail Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

² Atatürk, Söylev ve Demeçler, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945, s.114.

15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir

Kazım Karabekir, Güneydoğu Anadolu’da milli direniş için izlenmesi gereken yolun ne olması gerektiği hakkında ki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: **“Düşmana her yeri ve her karış toprağı pek pahalıya düşürmek vatan ve milletin namusudur. Ancak bunda asker hiçbir şekilde işe karıştırıldığını açıktan göstermemeli. Yani Aydın Cephesi’nde olduğu gibi, her şeyi ve şekli ile işler milli (yerel) kıyafetler içinde görülmelidir.”** Kazım Karabekir, bu görüşünü Heyeti Temsilîye’ye bildirmiş ve Temsil Heyeti de aynı şekilde düşünerek, stratejisini bu esaslara göre düzenlemiştir.³

Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa, Urfa ve çevresinde **“Gerilla Harbi”** yürütülmesi için Urfa’daki yerel yöneticilere talimat vermiştir. Bu talimata göre; **“Güney Cephesi”** denilen Urfa, Maraş ve Antep’te yapılacak milli ayaklanmayı devrelere ayran Mustafa Kemal Paşa’ya göre, birinci devre **“Urfa Milli Ayaklanması”** olmuştur. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa bu konudaki talimatını bir raporla Diyarbakır’daki 13 Kolordu Komutanlığı’na bildirmiştir.⁴ Bu raporda 13. Kolordu’nun görevinin Fırat’ın doğusundan Fransızları tahliye ettir-

³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960 s.437-438.

⁴ İsmail Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 150.

mek olarak gösterilmiştir. Bunun için demiryolunun bazı yerlerde tahribi için görevli birliklerin oluşturulmasını istemiştir. Söz konusu raporda Mustafa Kemal Paşa; **“Eğer iyi düzenlenirse her biri yaklaşık 10 kişilik 20 Müfrez ile Fırat’ın doğusunda bulunan bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Bu icraat anında her taraftan Kuvayı Milliye’nin tamamı Urfa muntakası dahilinde fakat işgal altında bulunmayan yerlere sevk edileceklerdir. Kesin hücumlar Urfa’dan değil Fransızların en zayıf buldukları yörelerden başlayacaktır. Demiryolu hattının bir kısmı veya belirli bir ulaşım yolu üzerindeki görevi bir aşirete kabul ettirmek pek faydalı olacaktır. Aşiret Fransızlarla tutuştuktan sonra artık devamı gelir”** tavsyesinde bulunmuştur.⁵

Gerilla savaşının Urfa çevresinde nasıl gerçekleştirileceğini bildiren bu raporun altında Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve Yarbay İsmet’in imzaları bulunuyordu. Urfa’da yapılan milli ayaklanma aşağı yukarı bu plana göre gerçekleştirilmiştir.⁶ Nitekim bu rapora bağlı olarak Urfa Kuvayı Milliye Komutanı Yüzbaşı Ali Saip’te aşiretlere ayaklanmaları için gönderdiği beyannamenin ekinde, demir yolunun ve telgraf hatlarının kesilmesi işini benimsemiş, bu işi görev olarak o yıllarda Urfa’nın güneyinde Irak ve Suriye topraklarında yaşayan ve bir Arap aşireti olan Aneze Aşiretine vermiştir.⁷

Bilahare Kuvayı Milliye’nin Urfa’ya girip yerleşmesi de çevrede yeni bir heyecan dalgası yaratmış ve direnişler yaygınlaşmıştır. Sivas’taki 3. Kolordu Komutanlığı, ilgili makamlara verdiği 26.02.1920 tarihli bir raporunda; **“Aneze Aşireti Reisi Hacim’in sekiz yüz süvari ile Urfa’ya geldiği anlaşılmıştır. Urfa’da anasır-ı gayri Müslime ile Amerikalıların hayatlarının emniyet altında bulunduğu bildirilmiştir. Birecik, Carablus, Arappınar ve Tellabyad’da bulunan Fransız kuvvetleri aşair tarafından elan muhasara altında bulunmaktadır”**⁸ şeklinde durumu özetlemiştir.

Urfa’daki Fransızlara yardım getiren askeri kolların hareketi ve burada yaşanan olaylara ilişkin olarak Fransız Generali Paul Andrea bilahare yayınlamış olduğu kitabında konuya ilişkin olarak şunları yazmıştır: **“... Lakin en vahim olan cihet, kıtaat ile erzak ve cephanenin**

⁵ Özçelik, age, s.150.

⁶ Özçelik, age, s.150.

⁷ Ali Saip Ursavaş, *Kilikya Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluş Mücadelesi*, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1340, s. 62.

⁸ Özçelik, age, s.150.

gayri muntazam bir surette ulaştırılmasıydı. Çeteler nakliyatımıza sekte vurmak için Kemalistlerden emir alıyor ve bunu pek güzel ifa ediyorlardı... Ocak ayı sonlarından beri, hala muhasarada ve Fırat'tan 100 kilometreden fazla uzaklıkta, doğuda ve Irak çöllerinde kendi halinde terk edilmiş bulunan postamızdan haberler alamıyorduk...”⁹ Şeklinde durumu anlatarak, yakınıyordu. Bu ifadeler burada yaşanan gerilla harbinin Fransızlar üzerindeki olumsuz etkilerini göstermek bakımından önemlidir.

Urfa'da ki Müdafai Hukuk yetkilileri de Fransızların güneyden ve Tellabyad'dan gelme ihtimalini göz önüne alınarak, Harran Kapı' da istihkam yapılması ve devriye dolaştırılmasını kararlaştırarak bu taraftan gelecek tehlike için önlem almışlardı. Onar süvariden oluşan dört süvari takımı, gece gündüz belli zamanlarda birleşmek üzere şehrin çevresinde gezeceklerdi.¹⁰

Kuvayı Milliye'nin Nizip ve civar köylülerinden oluşan kolu, Antep-Birecik yolunun hâkim tepelerini tuttundan, bu güzergâh üzerinden yardım alamayan Urfa'daki Fransızlar, ancak Cerablus üzerinden takviye alabilmekteydiler. Fakat uzun süredir kendilerine herhangi bir yardım gelmemiştir.¹¹

11 Nisan'da, Fransızların Urfa'dan ayrılmaları ve

Fransız askerlerinin yoldaki çatışma neticesinde tamamen hayatlarını kaybetmeleri üzerine, Fransız işgal kuvvetleri intikam almak amacıyla Urfa'ya dönmek istediklerinde Suruç aşiretleri, Fransızları Cerablus'un doğusunda ve demiryolu üzerindeki Siftek İstasyonu mevkiinde karşılamışlardır. Bu sırada kasaba halkı, korkuya kapılmış ve Suruç boşaltılmıştı. Bir yandan Aşiret Kuvvetleri Fransız askerleri ile çarpışırken, bir taraftan da Aneze aşireti reisi Hacim, demiryolu boyunca Fransız askerlerine güçlük çıkarıyorlardı. Kuvayı Milliye'ye katılanlar, Urfa'daki kuvvetlerle birleştiler ve Sarımağara önlerine gelen Fransız askerlerine mukavemet ederek, buradan onları geri çekilmeye mecbur ettiler.¹²

Fırat'ın doğu kesiminde bulunan kuvvetlerini geri çeken Fransızlara Siftek İstasyonu mevkiinde bir pusu kurulmuş ve Kuvayı Milliye, Urfa ve Suruç kuvvetleri ile birlikte Cerablus'a kadar Fransızların peşinden gidip, onları buradan da daha batıya Fırat'ın gerisine ve Cerablus'a çekilmeye mecbur etmişlerdir.¹³ Siftek (Mutluca) ve Carablus (Karkamış) İstasyonları, Fransız askerlerinin elindeydi. Yapılan bir baskınla Siftek İstasyonu'da ele geçirilmiş ve buradan Carablus istikametinde geri çekilen Fransız kuvveti, Siftek Boğazı'nda daha önce mevzilenmiş olan Kuvayı Milliye'nin baskınına uğrayarak, tuzağa düşüp büyük kayıplar vermiştir.

Sonunda Fransız Garnizonları, güçlüklerle Tel-Abyad

⁹ P. Andreai, *Suriye ve Kilikya Muharebatı*, Çev., Kadri, İstanbul, (Erkan-ı Harbiye Dairesi), 1344, s.14

¹⁰ Özçelik, age, s.205.

¹¹ Paul du Veou, *La Passion de la Cilide, Librairie Orientaliste*, Paris, 1937, s.72, Özçelik, age, s.257.

¹² Ursavaş, age, s.180

¹³ Özçelik, age, s.264.

ve Arappınar İstasyonlarından çekilerek, Carablus'a varabilmiştir.¹⁴ 11 Temmuz 1920 günü Carablus Köprüsü'ne bir taarruz düzenleyen Birecik Kuvayı Milliyesi, buradan Fransız askerlerini sürmeyi başarmış ve daha da ileri giderek, Carablus Kasabası'ndan Fransızların çekilmesini sağlamışlardır. Carablus'u işgal eden Kuvayı Milliye, burada Fransızların bıraktığı külliyetli miktarda gıda, cephane ve silahı ele geçirmiştir.¹⁵

Urfa'nın İşgali Karşısında Anadolu ve Trakya Kamuoyu

Urfa ve çevresinin diğer iller gibi önce İngilizler, sonra Fransızlar tarafından işgali, Anadolu ve Trakya'nın hemen hemen bütün kasaba ve şehirlerinde halk bu haksız işgalleri ve yaşanan olayları protesto etti. Bu sırada Urfa ve civar şehir ile kasabalarda ki halk ta haksız işgal hareketlerine karşı direnirken protestolarını sürdürmüştür. Bu protestolar, bazen miting düzenlemek, bazen de işgalleri kınayan telgraf ve beyannameler yayınlamakla yapılmıştır. Protesto hareketleri özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra daha sistematik bir hal almış, Urfa, Birecik, Mardin, Antep, Maraş, Malatya, Nusaybin ve Rasulayn gibi şehirlerin bazılarında mitingler düzenlenmiş veya işgaller beyannamelerle protesto edilmiştir. Mustafa Kemal ve Heyeti Temsiliye'de bu protestolara öncülük etmiştir. İşte bu bağlamda Güney Anadolu illeri ve Urfa'nın işgali kamuoyunu fevkalade rahatsız etmiş ve çeşitli kuruluşlar, halk, basın ile Heyeti Temsiliye bu işgalleri haksız ve yersiz bularak sonlandırılması için ilgili makamlara gerekli başvuruları defalarca yapmış ve tepkilerini ortaya koymuşlardır.

Uygulanan sansür nedeniyle İstanbul basını suskun bir halde iken Anadolu'daki basın organlarının birçoğu işgalleri yakından izlemiş ve bunların aleyhinde sayfalarında çeşitli yazı ve haberlere geniş yer vermişlerdir. Halk ta miting ve protesto telgrafla ile durumu kınamış ayrıca oluşturdukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile işgallere karşı olduklarını ortaya koymuşlardır. Yöneticilerin önemli bir kısmı, eşraf ve ileri gelenler müştereken her vesileyle ilgili mercilere protesto telgrafı göndermiş ve halkı teşkilatlandırmada önemli rol oynamışlardır.

Erzurum ve Sivas kongreleri sürecinde Heyeti Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir taraftan

işgale uğramış yerlerin yetkilileri, halkı başlayan işgal hareketlerine karşı uyandırmayı ihmal etmemiş, alınması gereken tedbirleri göstermişlerdir. Anadolu'dan çeşitli şehir ve kasaba merkezlerinin işgallere karşı gösterdiği tepkiye bakıldığında şöyle bir manzara ortaya çıkmıştır. Bu tabloyu İstanbul'da bulunan İngilizce konseri Amiral De Robeck İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir rapora Urfa, Antep ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini protesto eden telgrafları eklemiş, telgrafların çoğunun yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adına çekildiği ve birbirine çok benzediği, bunların Anadolu'da milliyetçi hareketin ne kadar yaygın olduğunu gösterdiğini ve Fransız Yüksek Komiseri'ne de aynı meralde çok sayıda telgraf geldiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın basında yayınlanan sert protesto telgraflarının da eklendiği bu raporda Edirne'den Siirt'te, Anamur'dan Trabzon'a varıncaya kadar, 80 şehir ve kasabanın adları ve telgrafların çekiliş tarihleri gösterilmiştir.¹⁶

Söz konusu rapora eklenen listede protesto telgrafı

“

Protesto hareketleri özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra daha sistematik bir hal almış, Urfa, Birecik, Mardin, Antep, Maraş, Malatya, Nusaybin ve Rasulayn gibi şehirlerin bazılarında mitingler düzenlenmiş veya işgaller beyannamelerle protesto edilmiştir. Mustafa Kemal ve Heyeti Temsiliye'de bu protestolara öncülük etmiştir.

”

gönderen illerin isim ve telgraf gönderdikleri tarihler şöyledir: 25 Ekim 1919 Antep, Mardin, 28 Ekim 1919 Mardin, Viranşehir, Kilis, 29 Ekim 1919 Kilis, 30 Ekim 1919 Nusaybin, 31 Ekim 1919 Siverek, 1 Kasım 1919 Urfa, 2 Kasım 1919 Maden, 3 Kasım 1919 Dersim, Tokat, Elaziz, 7 Kasım 1919 Urfa, 8 Kasım 1919 Kayseri, Rodos, Erzincan, 9 Kasım 1919 Edirne, Yozgat, Seyitgazi, Çemişgezek, Karahisar-ı şarki, Teke, Rize, 10

¹⁴ Bremonde, *La Cilicie en 1919-20*, Imprimerie Nationale, Paris, 1921, s.48, Özçelik, age, s.242.

¹⁵ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, 38/4589.

¹⁶ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, "1919-1938"* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 222-224.

Kasım 1919 Babaeski, Keşan, İzmit, Merzifon, Bolu, Çorum, Karacabey, Akdağmadeni, Köprü, Alaiye, Ulukışla, Kırkkilise (Kırklareli), Bursa, Develi, 11 Kasım 1919 Mardin, Nusaybin, Siverek, Elbistan, Rize, Seydişehir, Orhaneli, Eskişehir, Silifke, Geyve, Akhisar, İznik, Mut, Bozkır, Kangal, Orhangazi, Kastamonu, Karaman, Boğazlıyan, Petjbar (?), Isparta, 12 Kasım 1919 Urfa, Arapkir, Silvan, Havza, Divriği, Bartın, Mürefte, Konya, İnebolu, 13 Kasım 1919 Midyat, Demirci, Bor, Zonguldak, Mahmudiye, 14 Kasım 1919 Midyat, Gerede, Enez, Uluborlu, Res-ul'ayın, Avanos, Hakkari,(?) 15 Kasım 1919 Mardin, Maden, Karahisar (Afyon), Ladik, Trabzon, 16 Kasım 1919 Sinop, Bilecik, Anamur, Siirt, Adapazarı, 17 Kasım 1919 Elbistan.

Urfa'nın İşgali ve Urfa Çevresindeki Kamuoyunun Tutumu

Yukarıda saydığımız Trakya ve Anadolu'dan çok sayıda merkezin Urfa ve Güney Anadolu'da yapılan işgalere karşı verdiği tepki onların ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu tepkilere ilaveten Urfa ve civarındaki çeşitli şehir ve kazaların bir kısmı basına yansıyan ve itilaf devletlerine gönderdikleri, duygu ve düşüncelerini içeren protesto mektup ve telgrafları söz konusu olmuş ve bazı yerlerde mitingler de düzenlenmiştir. Bu etkinliklerin önemli bir kısmı Anadolu basınına da yansımıştır.

İşgaller sırasında İngilizler ve özellikle Fransızlar, Urfa'da Ermenilere karşı çok toleranslı davranıyorlardı. Bu durum gerek Urfa'da gerekse diğer illerde Fransızlara karşı bir nefret ve tepki oluşturdu.¹⁷ Zaten halk ve aşiretlerin birçoğu Ermenilerin yıllardır süregelen isyanları nedeniyle kendilerinden artık fazla haz etmiyor ve halk, Osmanlı camiasından ayrılık fikirlerine itibar etmiyordu. Bunun bir göstergesi olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan şehir ve kasabalar milli tavırların ortaya koyup, işgal haksızlığına karşı çıkmışlardır. Bunun bir göstergesi olarak, Urfa ve havalisinden Güney Anadolu illerinin işgalini protesto eden şehir ve kasabaların isimleri ve protesto tarihleri aşağıdadır:¹⁸

Antep 25 Ekim 1919, Mardin 25- 28 Ekim 1919 ve 11-15 Kasım 1919, Viranşehir 28 Ekim 1919, Kilis 28-29 Ekim 1919, Nusaybin 30 Ekim 1919, Nusaybin 11 Kasım 1919, Siverek 31 Ekim 1919 ve 11 Kasım 1919,

Midyat 13-14 Kasım 1919, Urfa 1- 7-12 Kasım 1919, Res-ul'ayın 14 Kasım 1919.

Görüldüğü gibi, Kilis, Nusaybin, Midyat, Antep, Mardin ve Urfa'dan da diğer bütün Anadolu ve Trakya'daki şehir ve kasabalar gibi mitingler yapılmış veya İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilciliklerine işgalleri kınayan protesto telgrafları gönderilmiştir.¹⁹

Urfa

Urfa'nın işgal edilmesiyle Urfalılar adına şehrin ileri gelenleri, İtilaf Devletleri temsilcileri sadaret ve tarafsız ülkelerin temsilcilerine bir protesto telgrafi göndermişlerdir. Bu telgrafta da Urfalılar şunları söylemişlerdir: **“Urfa sancağı ezeli çoğunluğu bayındırlık ve medeniyet eserleri ile bir Türk yurdu iken ihtiras emellerinin icat ettiği bir mesele dolayısıyla geçici olarak işgal edilmişti. Hükümranlık haklarına uymayan bu ilk İngiliz işgal Kuvvetleri'nin yerine gelen ve bir karakol değiştirmek niteliğinde bulunduğu bildirilen Fransız işgali yavaş yavaş istila şeklini almaya başladı. İşgal kumandanları medeni dünyanın kabul ettiği insanı ilkelere rağmen, fikir istilaları sağlamak için şehrin her tarafında propaganda yapıyorlar. Ve 800 yıl önce de Urfa'nın Fransızlara ait olduğunu yayıyorlar. Hükümet dairelerine kontrol memurları koymak, kanunlara aykırı olarak istediklerini tutuklamak suretiyle padişahın hükümranlık hakkına karıştıkları gibi, bütün ruhumuzla bağlı olduğumuz bayrağımızı resmi dairelerden indirerek, kutsal yurdumuzu Fransız sömürgesi haline koymuşlardır. Fransa'nın bu yolsuz işlemleri Türkiye'yi bu zorlu kavganın ebedi mağluplarından birisi saydıklarını açıkça ortaya koyuyor. Buna artık tahammülleri kalmayan millet, silahsız olarak işgal kumandanlarına insani ve medeni bir dille topraklarımızın boşaltılmasını istemişlerse de işgal kuvvetlerinden ateşle karşılık görmüşlerdir. Bu defa da Fransızlar şehrimizi ateş altına almışlardır. Kendi işiyle uğraşan amele kadın ve çocuklara ateş etmemesi isteniyorsa, bu haksızlıklara karşı son ferdine kadar kanını dökmeye karar veren milletimiz, ülkemizde herhangi bir işgalin kaldırılmasıyla Fransız kötülüklerine bir son verilmesini İtilaf Devletleri Yüksek Meclisine bu telgrafımızın arz ve duyurulmasını istirham ederiz.”** (15 Şubat 1920)²⁰

Urfa'dan gönderilen ve belediye reisi hacı Mustafa, Sabık Müftü Müslüm ve Urfa Müftüsü Hasan Beylerin

¹⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'ın Müdanya'ya Kadar*, Cilt 2. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s.216-217.

¹⁸ Şimşir, age, s.223-234.

¹⁹ Şimşir, age, s.223-224.

²⁰ Özçelik, age, s. 109.

imzasını Taşıyan bir protesto telgrafında da Ermeniler'in durumuna dikkat çekilerek, "Osmanlı yaşamak isteyen Urfa'nın hile ve komplolarla işgalinin sürdürülmesini sağlamaya çalışanlara" dikkat çekilmiştir.²¹ "1920 senesi Kânunusaninin 17. günü saat onda meçhul bir sebep dolayısıyla Ermeniler, evvela fark edilmeyecek şekilde birer ikişer dükkanlarını kapatarak gitmişlerdi. Biraz sonra bu hal ani ve umumi bir şekilde yapılmış ve heyecanla koşup mahallelerine çekilmekle neticelenmiştir. Ahali-i İslamiye bu heyecanın sebebini bir türlü anlayamamıştır. Buna rağmen o zaman bırakıp gitmek isteyenlere bir şey olmadığını ve heyecana gerek bulunmadığını söylemiş ve gerekli yardımı yapmış idik. Aynı günden ta bugüne kadar erkek, kadın, çocuk ihtiyar, ahali Hristiyan iye sabahtan akşama kadar pazarda hamamda ve her tarafta serbest dolaşıp alışveriş etmekte oldukları ve hiçbir İslam'ın fena bir muamelesine maruz kalmadıkları ve vaktinde adi kavga bile görülüp işitilmediği halde, Hristiyanlar memlekette asayişsizlikten bahsederek dükkanlarını açmamak da devam ediyorlar. Urfa İngilizlerin tahtı işgalinde iken aynı Hadise iki defa daha tekrar etmişti. Daima mutlak bir sükûnet içinde yaşayan Urfa İslam ahali bu hale hayretle bakmakta ve bir mana verememektedirler. Ahalinin sükûnet perverliğine bütün Hristiyanlar şahit oldukları halde, memleketin asayişini lekelemekte bir siyasi maksat olduğuna biz artık kanaat getirmiş bulunuyoruz. İngilizlerin Urfa'dan çekileceği rivayeti söylenmeye başladığı zaman Fransızların işgaline dair henüz bir rivayet Şair olmamış iken bu Hadise birkaç günlük fasıla ile iki defa tekerrür etti. Müteakip Fransız işgali vuku buldu. Şimdi de anlaşılıyor ki Osmanlı yaşamak isteyen Urfa'yı senelerce işgal altında bulundurmaya zaruretine binaen havadis icadı hilesine teşebbüs ediliyor. Medeniyet aleminin hakiki temsilcisi olan Amerika'nın sırf insani prensiplerine ve bütün beşeriyetin tebci ettiği düsturlarına karşı siyasi dimağları istila emellerine çare bulmak istiyorlarsa, vatanını düşünen vatandaşlarıyla iyi ilişkilerden başka bir hisle mütehasıs olmayan ve bunun Hristiyanlara sermaye vermek ticari ve ziraat akdetmek ve cins ve tefrik etmeksizin memuriyetlere getirmek suretiyle iyi niyetini ispat etmiş olan memleketimizin tarihini, şerefini, bu siyasetle medeniyet aleminde lekelemek usulünü takbih eder ve bütün medeniyet alemine protesto ederiz."²²

Urfa işgal altında bulunduğu için burada miting yapılamıyor ve bütün haberleşmede sansür sonrasında ger-

çekleşebiliyordu. Bu nedenle burada halkın olayları protesto etme imkânı da sınırlı kalıyordu. Buna rağmen şehirden hazırlanan protesto telgrafi işgale uğramamış en yakın merkezlerden ilgili mercilere ulaştırılıyordu. Bu bağlamda Urfa şehir merkezinden 1-7 ve 12 Kasım 1919 tarihlerinde çekilen üç ayrı telgrafla haksız işgaller ve halka yapılan baskılar şiddetle protesto edilmiş ve Urfa'nın vatanın bölünmez bir parçası olduğu ifade etmiştir.

İşgal altında olduğu halde ülkenin geleceğini ve siyasetini takip eden Urfalılar, 7 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'a ve diğer ilgili makamlara gönderdikleri protesto telgrafında "Hakimiyeti Milliyemize her türlü hukuku düveliye haricinde müdahalede bulunan İtilaf Devletleri ile bir takım yabancı emellere yardımda bulunan bazı kötü kişilerin şahsi ihtirasları yüzünden hükümetimizin istifaya zorlandığını üzüntüyle haber aldık" denilerek, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifa ettirilmesi eleştirdikten sonra, Padişah'a bütün manası ile sadık olduklarını, ancak meclisin ciddi tedbir ve faaliyetlerini beklediklerini ve şu nazik zamanda Sadaretin ehil olmayan ellere verilmemesi gerektiğini rica ederek, bu olaya sebebiyet verenleri şiddetle protesto ettiklerini bildirmişlerdir. Protesto telgrafının altında Urfa halkını temsilen Belediye Reisi Mustafa ve Urfa Müftüsü Hasan'ın imzaları yer almıştır.²³

Siverek

Siverek kamuoyu ile burasının işgallere karşı oynadığı rol bir kitaba konu olacak kadar geniştir.²⁴ Siverekliiler, Millî mücadelede Fransızlara karşı direnişte milli kuvvet müfrezeleri oluşturarak, Urfa savunmasına fiilen katkıda bulunmuş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturarak, Cudi Paşa önderliğinde faaliyetler icra etmiştir. Daha İngilizlerin Urfa ve yöresini işgali sırasında, İngiliz Yüzbaşı Wolly Siverek'e gelmiş ve halkın içinden İngiliz emellerine hizmet edecek bir taraftar kitlesi toplamak amacıyla nabız yoklamaya çalışmıştır. "Bayrağımızın gölgesinden başka bir gölgede yaşamak istemeyiz" diyen Siverekliilerden umduğunu bulamayan İngiliz Yüzbaşı buradan ayrılmıştır.²⁵ Fransız Komutanı olan Normand'da Siverek'e gelmiş ancak kimseden yüz bulamamış ve buradan daha ileriye gidemeyerek, geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır.

Siverekliiler, 31 Ekim ve 11 Kasım 1919 tarihlerinde işgalleri telgraflarla protesto etmişlerdir. Hazırladıkları

²¹ Özçelik, age, s.129.

²² Özçelik, age, s.129-130.

²³ Özçelik, age, s.115.

²⁴ Geniş bilgi için Bakımız Özçelik, age.

²⁵ Kerim Fırat, *Urfa Savaşından Yapraklar*, C.H.P Yayını, 1940, s.19.

■ 1900'lü yılların başında Siverek

telgraf metinlerini İtilaf Devleti temsilcilerine göndermişlerdir.²⁶

Suruç

Urfa işgal edilince, Urfa Sancağı dahilinde Suruçlular, Osmanlı Dahiliye Vekaletine bir telgraf göndermiş ve aşiret reisleri şu düşünceleri dile getirmişlerdir: **“Tarihte malumdur ki Urfa livası Selçuklulardan beri Türklerin vatan-ı kadimidir. Yüzde beşi teşkil etmeyen gayrimüslim unsurlara nazaran, Türk ve İslamlardan kahir bir çoğunluk teşkil eden livamız mektepleri, medreseleri, camileri ve bütün medeni eser ve müesseseleriyle bir Osmanlı memleketidir. İtilaf Devletleri yüksek meclisince adalet ve hakkaniyet esasları dahilinde istişare ettiğimiz Osmanlı Devleti’nden ayrılmamak kati azmin de bulunan Berazi aşiretinin Türklerle beraber meydana getirdiğimiz ekseriyetimiz göz önüne alınarak herhalde Osmanlı camiasında kalacağımızı sulh konferansı adaleti huzurunda arz buyurulmasını milli mukadderatımız namına arz eyeriz”** diyen aşiret reisleri, Osmanlı Devleti’nden kopmak istemediklerini açıklamışlardır.²⁷ Bu telgrafın altında Suruç ve çevresinde yaşayan aşiret liderlerinin imzaları yer almıştır.

Suruç işgale uğrayan kasabalardan biri olmuştur. Suruç’taki altı aşiret reisi, (Basravi hariç olmak üzere) gizlice toplanarak, içlerinden Galipbeyzade Bozan ve Seyfettinbeyzade Ömer Beyleri temsilci olarak seçip, Kuvayı Milliye ile iş birliği yapmak üzere Urfa’ya göndermişlerdir. Urfa’da Suruç temsilcileri, Suruç aşiretlerinin isyan eden Basravi’ye karşı oldukları ve devletten

yana olmak üzere Suruç’ta kuvvetli bir milli birlik oluşturduklarını Urfa’daki Kuvayı Milliye yetkililerine ifade etmişlerdir.²⁸ Suruç aşiretleri ile Suruç’ta görevli olan Jandarma Bölük Komutanı olan Hüseyin Pertev Efendi ilgilenmiş ve burada önemli gayretler göstererek halkı birleştirmiştir. Hüseyin Pertev Efendi, isyan eden Basravi’yi dize getirmiş ve adı geçeni devlete sadık kalacağına dair yemin ettirmişti.²⁹

Fransızların güneyden Urfa’daki birliklerine ulaştırılmak istedikleri yardım ve ikmal girişimleri, Suruç aşiretlerince engelleniyor ve neredeyse hedefine hiç ulaşamıyordu. Bu durum gazetelere yansıyan haberlerden de anlaşılmaktadır. Örneğin bu konuya ilişkin bir haber şöyleydi: **“Fransız Generali Urfa üzerinde hareket ederken, Cerablus civarında maiyeti halkıyla Kuvayı Milliye Kumandanı Barezi Aşireti Reisi Mustafa Bey tarafından esir edilerek, Birecik’e götürülmüştür”**³⁰

Diğer taraftan **“Suruç’ta toplanan aşiretler de geniş bir hazırlık içine girmiş ve buradaki Fransız kuvvetleri, Birecik’e çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır”**³¹ Ayrıca **“Arappınar taraflarında ki aşiretlerle Fransız kuvvetleri arasında çarpışmalar yaşanmıştır.”**³²

Harran/Tellabyad

Gerek İngilizler gerekse Fransızlar, işgaller sırasında Harran ve çevresinde yaşayan aşiretleri birbirlerine düşürmeye çalıştılar. Nitekim bunun sonucu olarak, İngilizlerin yöreye geliş ile onların taraftarı olan aşiretlerle devletten yana olan aşiretler arasında sürtüşme ve çatışmalar yaşanmaya başlamıştı.³³ Buna rağmen beklemedikleri sonuçları elde edemediler. Nitekim bu durum İrade-i Milliye Gazetesi’nin 8 Aralık 1919 tarihli sayısında Harran ve burada yaşayan aşiretler için şu haberi geçtiği görülmektedir: **“Harran Aşairi: Harran Aşairi kamilen camia-i Osmaniye’den ayrılmamak üzere akd ve misak etmiştir.”**³⁴

Harran’da yaşayan aşiretlerle ilgilenen ve onlarla ilişkilerini koparmayan Fransızlar, Harran’daki Seyyale

²⁶ Şimşir, age, s.223-224.

²⁷ Özçelik, age, s.127. Bu telgrafın Suruç aşiret reisleri tarafından kaleme alınmış gönderildiği anlaşılmaktadır. Telgrafın altında ki aşiret temsilcilerinin isimleri ve imzaları yer almıştır. Bunlar da Dinai Aşireti Reisi Halid Beyza’de Salih, Pijanlı Aşireti Reisi Galip Beyzade Mustafa, Umumi Barezi Aşireti Reisi Şahin Beyzade Mustafa, Şerale Aşireti Reisi Gökoğluzade Haşim, Bozan Karayahya Reisi Abdülkadir, Milliden Aşiret Reisi Mehmet, Osmanlı Aşiret Reisi Şeyh Yoranzade Yusuf, Hacı Hızırzade Mehmet ve Dilan Aşiret Reisi Melikzade Mustafa.

²⁸ Özçelik, age, s.132-133.

²⁹ Özçelik, age, s.134.

³⁰ Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadelede Anadolu Basını*, As Matbaası, Ankara, 1964.

³¹ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, 10/1730.

³² Özçelik, age, s.160.

³³ Müslüm Akalm, *Milli Mücadelede Urfa, Anılar-Belgeler*, Özlem Kitabevi, Şanlıurfa, 1985, s. 8-9.

³⁴ İrade-i Milliye Gazetesi, 8 Aralık 1919, Sayı: 15, s.4.

Aşiret Reisi Salih Abdullah ile sıkça görüşmeler yapıyorlardı. Harran'daki bir Fransız subayı da bu çevrede aşiretlerin isyan çıkarması ve jandarma deposunu basarak buradaki silahları yağmalamaları yolunda fikirler Telkin ediyordu.³⁵

Harran taraflarında faaliyet gösteren Müdafai Hukuk Cemiyeti'ne mensup üyeler, Fransız propagandalarına karşı geniş bir taraftar kitlesi sağlamış ve burada Fransızlara meyyal olabilecek aşiret sayısı bir hayli azalmıştı. Günden güne Fransızlarla iş birliğine girecek aşiretler devletten yana tavır almaya başlamışlardı. Sadece Salih el Abdullah zorluk çıkarmış ve bazı şartlarla Kuvayı Milliye ye katılacağını söylemiştir. İsteği kabul görmeyince bir gün boyunca Harran yakınındaki köyüne giden Kuvayı Milliye ye mensup kuvvetlerle çatışmaya girmiş ve ardından daha güneye çekilmek zorunda kalmıştır.³⁶

Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlığınca 12/13 Şubat 1920'de ilgili makamlara gönderdiği bir raporda da **“1.Urfa'da toplanan aşiretlerle hastaneye sığınan Fransızlar arasında çarpışmalar olmaktadır. Aşiretlerden dört şehit, bir yaralı bulunmaktadır. Şimdiye kadar Fransızların top kullandıkları görülmüştür. Harran kazasının merkezi olan Tel-abyad'ın da aşiretler tarafından kuşatıldığı, Urfa Mutasarrıflığınca bildirilmiştir”**³⁷ denilerek Tel-abyad'ta da başkaldırının başladığı haberini vermiştir.³⁸

Birecik

Birecik şehri de işgale maruz kalmış ve burada Fransızlarla çatışmalar yaşanmıştır. Kuvayı Milliye'nin Urfa'ya girmesi, çevre kasabalarda duyulmuş ve bu durum Birecik'te de büyük bir sevinç yaratmıştı. Birecik Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adına “Timur” imzasıyla gönderilen kutlama telgrafında, Urfa'nın Kuvayı Milliye tarafından işgal edilmiş olmasından ve düşmanın hükümet işlerinden el çekerek, hastaneye sığınmasından büyük bir memnuniyet duyulduğu, bu hareketin millete taze umitler vererek, sevindirdiğini ve Cemiyet olarak, Allah'tan başarılar dilediğini, bildirmiştir.³⁹

Birecik Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Urfa Kuvayı Milliye Kumandanı ile sürekli temas halinde olmuş ve Urfa'ya gönderdiği bir diğer telgrafta, 11 Şubat 1920

günü saat 09:00'da Birecik kasabasının Kuvayı Milliye tarafından kuşatıldığını ve kasabanın dışında bulunan Fransızlar üzerine ateş açıldığını, karşılıklı ateşin devam etmekte olduğunu bildirmiş, hâkim tepelerin de Kuvayı Milliye'nin elinde olduğunu eklemiştir.⁴⁰

Ras-ul'ayn (Ceylanpınar)

Rasul'ayn'dan⁴¹ İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine ve ilgili makamlara 14 Ekim 1919 günü Urfa ve havalesiyle Güney Anadolu illerinin işgalini protesto eden bir telgraf gönderilmiştir. Ayrıca, Fransızların yöreyi İngilizlerden devir alarak, işgali sırasında Rasul'ayn'de yapılan bir protesto mitingi Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye Gazetesi'ne “Suriye Havadisleri” başlığı altında şöyle yansımıştır: “Rasul'ayn'de bir çavuş ve beş Fransız kıyafetinde Ermeni, trenle gelmişler ve bunların vürudu (gelişi) ahali arasında pek müthiş bir galeyana mucip olmuştur. Trenin vürudunu haber alan ahali, beş yüz kadar piyade ve süvariden mürekkep olarak tecemmü etmişler ve hükümete giderek makam-ı hilafet ve saltanata merbutiyetlerini ve son nefese kadar feda-i can edeceklerini beyan etmişlerdir. Bu kuvvetin kırmızı zemin üzerine “Nasrun min Allahu vel'fethun karibun”⁴² yazılı bir bayrağı vardır. Ahali ve aşairin kuvveti günden güne tezayüt (artış) etmektedir.”⁴³

İrade-i Milliye'de yer alan bu haberdan de anlaşılacağı gibi Res-ul'aynlılar bu haksız işgallerden etkilenmiş ve işgallere karşı gerekirse canlarını feda ya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bundan başka Rasul'ayn Kazası 14 Kasım 1919 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği bir telgrafta da Urfa ve havalisinin haksız işgalini protesto etmiştir.⁴⁴

Viranşehir

Viranşehirli adına 28 Ekim 1919'da çekilen bir telgrafta⁴⁵ Urfa'da Güney Anadolu illerinin işgali İtilaf Devletleri nezdinde protesto etmiştir. Telgraf şöyledir: “Vatanımızdan asla ayrılık kabul etmez bir bütün olduğu ve vatanımızın bölünme vaki olacağı herhangi bir müdahaleye katiyen meydan verilmeyeceğini Erzurum ve Sivas kongreleri ile cihana ilan edilmiştir. Hala mukadderatımızla oynanmaktadır. İtilaf devletlerinin bu derece haksız ve bu kadar insanlık dışı ve millete zulüm...” Şek-

⁴⁰ Ursavaş, age, s.181.

⁴¹ O yıllarda, bu günkü Ceylanpınar'ın karşısında Suriye'de kalan yerleşim birimi ve tren istasyonundan ibaretti.

⁴² Allah'ın yardımı ve fetih yakındır.

⁴³ İrade-i Milliye Gazetesi, 1 Aralık 1919, Sayı:14, s.3.

⁴⁴ Özçelik, age, s.132.

⁴⁵ Şimşir, age, s. 223-224.

³⁵ Özçelik, age, s.157.

³⁶ Özçelik, age, s.134.

³⁷ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, 114/53980.

³⁸ Özçelik, age, s.182.

³⁹ Ursavaş, age, s..97.

■ Viranşehir tarafında yaşayan Milli Aşireti lideri İbrahim Paşa

linde süren telgrafın dışında, 24 Kasım 1919 tarihli Viranşehir'den gönderilen bir başka telgrafta da **“Varlığımızın imhasına ve memlekette daimî ‘ademi emniyeti intişar ve karışıklık yaratacak ulan ve sevgili Anadolu’ muzun batı ve doğu temalarıyla ikiye bölen ayrılık hususunu asla ve katiyen kabul etmeyeceğimizi bütün mevcudiyetimizle protesto ederiz”**⁴⁶ şeklinde ifadeler içeriyordu.

Mardin

Mardin daha İngiliz işgalleri sırasında Binbaşı Novel'in girişimlerine muhatap olmuş ve halkın nabzını yoklamak isteyen İngiliz Binbaşısı bu havalie gelmiş gerek şehirde gerekse Derik'te yaptığı propaganda ve tekliflere mütemayil kimseyi bulamamış ve geri gitmek mecburiyetinde kalmıştır.⁴⁷

Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye Gazetesi, **“Mardin Havadisleri- İşgaller Aleyhinde”** başlıklı bir haberinde, Mardinlilerin tepkilerini sayfalarına taşımıştır. Bu haber; **“Ana topraklarımız olan Urfa, Antep, Maraş ve Halep Mardin Gazetesi'nin belirttiğine göre, Diyarbakır Vilayetinin Fransız askeri işgal altına alınacağı yolundaki gelişmelerden bütün Mardin sancağı ahalişi heyecandadır. Bu işgalleri kabul etmemekle beraber, işgalden sarf-ı nazar edilmesi için kendi kanlarını akıtmaya hazır olduklarını itilaf Devletleri temsilcilerine ve sadarete bildirerek durumu protesto etmişlerdir. Önümüzdeki perşembe günü de büyük bir miting tertip edilerek, alınacak kararlar hükümeti ve İtilaf Devletleri mümessillerine arz ve tebliğ edeceklerdir”**⁴⁸ şeklindedir.

⁴⁶ İrade-i Milliye, 24 Teşrin-i Sani 1919, Sayı 13, s.2.

⁴⁷ Osman Yalçın, *Mardin*, İstanbul, 1969, s.7.

⁴⁸ İrade-i Milliye, 3 Teşrin-i Evvel 1919, sayı 10, s.1.

■ 1900'lü yılların başında Mardin eşrafından bir grup.

Haberin hemen altında da **“Mardin'de Akdedilen Miting”** başlığıyla mitingde alınan kararlar verilmiştir. Mardin Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti öncülüğünde düzenlendiği anlaşılan bu miting kararlarına göre; Mardinliler, mütareke hükümlerine aykırı olarak haksız yere işgal edilen Urfa, Antep ve Maraş'ın Fransızlara devredilmesini kabul etmeyeceklerini ve bu işgale karşı fiilen karşı koyacaklarını açıklayanlarla aynı fikirde olduklarını bildiren bir protesto telgrafını İtilaf Devletleri temsilcilerine göndermişlerdir.⁴⁹

Nusaybin

Nusaybin Müdafaa-i Hukuk Reisi Süleyman imzasıyla Nusaybinliler de ilgili mercilere ilettikleri telgraflarında, İngilizlerin Urfa, Antep ve Maraş'tan çekilmelerine memnun olduklarını, ancak bu defa Fransızların Diyarbakır vilayeti de dahil olmak üzere, bu şehirleri işgal edeceklerine duyduklarını böyle bir harekete rıza göstermeyeceklerini, milyonlarca masumun mahvına yol açacak böyle bir olayın meydana gelmemesi için, Urfa, Maraş ve Antep'in Osmanlı Devleti'ne devir ve teslim edilmesini, işgal edilmiş olan diğer yerlerin de derhal tahliyesini istemişlerdir.⁵⁰

Diyarbakır

Maraş'ta yapılan katliam ile Urfa, Antep ve Adana vilayetlerinde Fransız memur ve askerlerinin insanlık dışı hareketleri Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile şehrin ileri gelenleri tarafından da protesto edilmiştir.

29 Ocak 1920 tarihinde Cemiyet Reisi Mustafa, Be-

⁴⁹ Özçelik, age, s.131.

⁵⁰ Şimşir, age, s.223-224.

lediye Reisi, Müftü ve meşayihden şeyh Ahmet imzalarıyla Heyeti Temsiliye Riyasetine ve İstanbul'daki İtilaf devletleri ile tarafsız devletlerinin temsilcilerini gönderilen protesto telgrafını baş kısmında Heyeti Temsiliye hitap edilerek şöyle denilmiştir.⁵¹ “Mütarekenin imzalanmasından beri birçok yerlerin haksız işgal edildiğini İzmir’de Yunanların yarattıkları feci olayları ve milletimize uymayan birçok haksızlıkların yapıldığını gördük. Bütün bu haksızlıkları medeni aleme protesto ettik. Yalvardık, yakardık, hiçbir yere sesimizi duyuramadık” denildikten sonra, telgrafta Wilson Prensiplerine değinilmiş, İngiliz basımında Türkiye aleyhine çıkan yazılar ve Ayasofya'nın kilise yapılmak istenmesi eleştirilerek, telgraf şöyle sürmüştür.⁵² “Fakat bugüne kadar soylu Fransız milletinden de fiili ve maddi yardım görmedik Kilikya da Maraş, Antep ve Urfa vilayetlerinde dindaşlarımıza yapılan hareketler, istiklal hakkımıza vurulan darbeler, bizleri pek mütehasis etmiştir. Biz bu haksızlıklara asil Fransız milletinin taraftar olmadığını, sırf hissi düşünen Fransız memurlarının teşebbüslerinin neticesi olduğunu ümit ederek, Fransa'yı ikaz için, olan bu haksızlıkları İstanbul'daki Düvel-i Muazzama'nın ve tarafsız devletlerin temsilcilerine aşağıdaki surette arz edeceğimiz haksızlıkların tamirini rica ederiz.”⁵³

Sözünü ettiğimiz bu telgrafın ikici kısmı olan ekinde de şu hususlara yer verilmiştir:

1- General Guro'nun,⁵⁴ idari işlere katılmak ve kontrol etmek teklifini protesto için Maraşlıların gönderdiği heyeti tevkif etmesi ve şehirde sebepsiz ateş açturtması ile 21.01.1920 tarihinden beri Maraş'taki müsademe devam ediyor. Gerek dışarıdan getirilen Ermeni askerleri gerekse silahlandırılan yerli Ermeniler, Müslümanların üzerine saldırıyor. Şehir büyük çaplı toplarla bombardıman ediliyor. Her taraf yanıyor. Korumasız Müslümanlar katliamdan korkarak, her taraftan çevrilmiş durumda, müdafaaya devam ediyorlar.”

“Şüphesiz bunlar ölüyor, yaralanıyor, fakat namuslarını müdafa ediyorlar. Gayri Müslimleri silahlandıran, bu hadiseden evvel minarede ezan okuyan müezzine Ermeni askerleri vasıtasıyla kurşun atılmasına, camilerin, vakıf hanelerin bombalanmasına meydan veren General Guro, bu sebeple insanlar arasına

tefrika sokmakla medeniyete aykırı hareket etmiş oluyor.” Bu şekilde devam eden telgrafın ekinde ki 5 ve 6. Maddelerinde Urfa'da Fransızlarca uygulanan ve yasal olmayan tutumları dile getirilmiş ve şöyle denilmiştir:

5-Urfa'da bir aşireti kendilerine meyl etmek için bu aşirete mensup 12 kişi kendiliğinden hapis haneden çıkarılmıştır.

6-Urfa'da bazı kanunların tatbik edilmemesi için emirler verilmiştir.

Adana'daki durum ve Fransızların buradaki uygulamalara ilişkin hususlar dile getirildikten sonra, telgraf şöylece de sonlandırılmıştır:

“Muhterem sefirler, medeniyet dünyasına insaniyet ve adalet esaslarını açıklayan bir büyük devletin memurları tarafından yapılan ve adeta İzmir’de Yunan faşiaları ile yarışmasına devam eden mezalime hükümetiniz ve matbuatınız nazarı dikkatine celp olunarak, insanlığa aykırı bu hareketlerin tekrarına mâni olunmasını insanlık namına rica ederiz.”⁵⁵

Diyarbakırlılar bu telgrafın bir suretini Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya göndermişlerdir. Mustafa Kemal Paşa Diyarbakırlıların bu telgrafına teşekkür etmiş⁵⁶ ve Heyeti Temsiliye adına bu girişimi takdirle karşıladığını belirtmiştir.⁵⁷

Ayrıca Diyarbakır Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Sivek Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile temasa geçerek, Urfa Kuvayi Milliyesine gönderilecek silah, cephan ve sağlık malzemesinin Urfa'ya ulaştırmaları hususunda yardımlarını talep etmiştir.⁵⁸

Midyat

Midyatlılar da Güney Anadolu illerindeki Fransız işgalini iki kez kınamış ve protesto telgraflarını, İtilaf Devletleri mümessilleri ve ilgili makamlara 13 ve 14 Kasım 1919 tarihlerinde göndermişlerdir. İşgalleri kınayan Midyatlılar, Maraş'ta Fransız ve Ermenilerin sebep olduğu mezalim ve Fransızlarca burasının da diğer illerle beraber haksızca işgal edildiğini ifade ederek olayı protesto etmişlerdir.⁵⁹

Hiçbir yabancı hükümete vatanın en küçük bir parçasını bile vermemeye yemin ettiklerini belirten Midyat-

⁵¹ Bu telgrafın altında, Mudafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa, Diyarbakır Müftüsü İbrahim, Belediye Reisi Abdurahman ve meşayihden Gülşahzade Şeyh Ahmet'in imzaları bulunmaktadır. Özçelik, age, s. 345.

⁵² Geniş Bilgi için bakınız: Özçelik, age, s.342-352.

⁵³ ATASE, Kl.24. D.1336/13-4. F. 3-32. 33. 34. 35.

⁵⁴ Fransız işgal kuvvetleri komutanı.

⁵⁵ ATASE Arşivi, Kl.24. D.1336/13-4. F.3-36,37,38,39.

⁵⁶ Fırat, age, s.45.

⁵⁷ Özçelik, age, s.135.

⁵⁸ Özçelik, age, s.350.

⁵⁹ Özçelik, age, s.339.

lılar, hazırladıkları protesto namenin bir suretini İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilciliği aracılığıyla Sulh Konferansı'na göndermişlerdir.⁶⁰ Bu protestonamenin bir suretini de Ankara Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'ne gönderilmiştir. Söz konusu Telgraftan birinde şöyle denilmiştir: **“Mütareke şartları ihlal edilerek, Fransız askerleri tarafından işgal olunan Maraş ve havalisindeki, İslam ahali hakkında Ermenilerce yapılmış olan eski Sason mezalimine rahmet okutturacak ateşli silahlar ile feci ve acıklı bir surette katliam ve yakıp yıkmakta olduklarını, büyük bir teessür ile haber alan kazamız ahali, hiçbir yabancı hükümete vatanımızdan bir tutam yeri bile vermeye yemin ederek, müsebbiplerini protesto eder ve bu faciaların önünün alınmaması halinde, insanlık aleminden akacak kanların yegane mesulü olacağını arz ederiz”**⁶¹

Midyat'ta Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti, Belediye Reisi Hamdi Bey başta olmak üzere, ulemeden dört ve eşraftan beş üyeden oluşuyordu. Ayrıca protesto telgrafının altında halktan da 25 kişinin de imzası bulunuyordu.⁶²

Malatya

Urfa, Antep ve Maraş'ın işgaline tepki olarak Malatya'dan İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya Bey çektiği bir telgrafta şu ifadeleri kullanmıştır. **“Mukaddes vatanımızı elimizden almak maksadıyla bin bir türlü hile ve entrikaları çeviren düşmanlarımızın para ve sair vasıtalarla oynatmak istedikleri rol etkisiz kaldı. Gümüş ve altınla milletin hayatını mağlup edememekten etkilenmiş olarak Maraş'taki kardeşlerimiz üzerine ateşler saçma ve zulümler icraya başladılar”** diyen Hacı Kaya Bey, telgrafını **“yaşamak için ölmeye karar verdik”** cümlesiyle bitirmiştir.⁶³

Sonuç

Görüldüğü gibi İşgal sürecinde Anadolu ve Trakya'nın tüm şehir ve kasabaları Urfa ve havalisinin işgaline tepki ile karşılaşmış ve hem mitingler hem de protesto telgraflarıyla telin etmişlerdir. Bu arada yöre halkı örgütlenip direnişlerini sürdürürken civar il ve ilçelerde de maddi manevi her türlü destek ve protestolar yoğun bir şekilde yapılmıştır. Bu tepkilerin Fransızların ikmal yollarının kesilmesi ve yörede başlatılan gerilla harbinin Maraş'tan sonra Urfa'nın da Fransızlardan kurtulma-

sında önemli bir payı ve katkısı olduğunu söylemek mümkündür. Burada yaşananlara halkın gösterdiği direniş ve tepki dikkat çekicidir. Halk bu tepki ve örgütlenme ile direnişini aynı zamanda Erzurum ve Sivas Kongreleri sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde oluşturulan Heyeti Temsiliye ile koordineli olarak sürdürmüştür. Bir plan dahilinde yaşanan bütün bu gelişmeler, milli konulara duyarlı olan Anadolu Basınına da yansımış ve kamuoyunun bu yolla bilgilendirilmesi sağlanmıştır.

KAYNAKÇA:

- ATASE, K1.24. D.1336/13-4. F. 3-32. 33. 34. 35.
- ATASE Arşivi, K1.24. D.1336/13-4. F.3-36,37,38,39.
- ATASE Arşivi, K1.24. D.1336/13-4.F.3-73.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, 114/53980.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, 10/1730.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, 38/4589.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 21 Şubat, 1920. Sayı 10, s.3- 4.
- İrade-i Milliye Gazetesi, 8 Aralık 1919, Sayı: 15, s.4.
- İrade-i Milliye Gazetesi, 1 Aralık 1919, Sayı:14, s.3.
- İrade-i Milliye Gazetesi, 24 Teşrin-i Sani 1919, Sayı 13, s.2.
- İrade-i Milliye Gazetesi, 3 Teşrin-i Evvel1919, sayı 10, s.1.
- Akalın Müslüm, *Millî Mücadelede Urfa, Anılar-Belgeler*, Özlem Kitabevi, Şanlıurfa,1985.
- Andrea, P, *Suriye ve Kilikya Muharebatı*, Çev., Kadri, İstanbul, (Erkan-ı Harbiye Dairesi), 1344.
- Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul,1945.
- Bremonde, *La Cilicie en 1919-20*, Imprimerie Nationale, Paris, 1921.
- Coşar, Ömer Sami, *Millî Mücadelede Anadolu Basını*, As Matbaası, Ankara, 1964.
- Fırat, Kerim, *Urfa Savaşından Yapraklar*, C.H.P. Basımevi, Gaziantep, 1940.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul,1960
- Özçelik, İsmail, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.
- Özçelik, İsmail, *Anadolu Basınında Güney Cephesi, Adana, Antep, Maraş, Urfa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, “1919-1938”* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Müdanya'ya Kadar*, Cilt:2, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1977.
- Ursavaş, Ali Saip, *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi*, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1340.
- Veou. Paul du, *La Passion de la Cilide*, Librairie Orientaliste, Paris, 1937.
- Yalçın, Osman, *Mardin*, İstanbul,1969.

⁶⁰ ATASE Arşivi, K1.24. D.1336/13-4.F.3-73.

⁶¹ Özçelik, age, s, 339.

⁶² Özçelik, age, s, 340.

⁶³ Hakimiyet-i Milliye 21 Şubat, 1920. Sayı 10, s.3-4.

Urfa Milli Mücadelesinin Siyasi ve Toplumsal Dayanakları Açısından Analizi*

Doç. Dr. Tülay AYDIN**

Giriş

Topluşsal aidiyetin ve bütünleşmenin en önemli unsurlarından birini ortak yaşamışlıklar oluşturmaktadır. Bu yaşamışlıkları temsil eden en önemli unsur ise hafızadır. Hafıza temel olarak her biri ayrı bir alanı temsil eden dört mekân üzerine bina edilmektedir: Kraliyet hafızası, devlet hafızası, ulus hafızası, yurttaş hafızası. Bunlara ek olarak Ortakmal hafızası olarak beşinci bir hafızadan bahsedilmektedir. Kraliyet hafızası; henüz ulus bilincinde olmayan kralın, ilahiyatçıların ve kraliyet memurlarının elinde ilerler. Devlet hafızası ise bizzat kendi eli ile oluşturduğu imgeye kendini kaptıran anıtsal ve görsel hafıza biçimidir. Tarihsel, ekonomik, hukuksal ve coğrafi yönleri ile yeniden şekillenen ulus hafızası ise romantik ve liberal bir geçmiş içinde kendini oluşturur. Yurttaş hafızası, ulus hafızasının etkinleştirildiği, eğitsel anılarla demokratikleştirilmiş kitleye bilinç kazandırıldığı bir sistemi ifade etmektedir. Yurttaş hafıza, uluslaşmış bir toplum ile devletin aşılmasız bir sentezini oluşturmaktadır. Hafızanın geleneksel hedeflerinin ortak mal ve kolektif mirasa dönüştürüldüğü bu hafıza ise hafızadaki tezatlıkların eritilmesi ile oluşturulmaktadır.¹

Kolektif hafıza ve tarihsel bellek kavramalarının da anlam kattığı bu bütünleme de, kolektif hafıza yani toplumsal hafıza, toplumsal anıların ve olayların saklandığı hafıza olarak dikkat çekmektedir. Bu hafızada yer edinen anıların topluluk üyeleri tarafından benimsenmiş olması, mevcut toplumsal düzeni meşru kılmaktadır. *Ortaklık* ve *aidiyet* üzerine oturan toplumsal hafıza bireylerde zamanla *sahiplik* duygusu oluşturmaktadır.² Kolektif hafızada saklı tutulan ortak anılar, ortak mutluluklar ve ortak kederler üzerinde birlik sağlayarak bireyi toplumla toplumu devletle bütünleştirir. Bu süreç sonunda ortaya çıkan sahiplenme, bireyi ve toplumu bütünleştirerek, tehdit ve tehlikeler karşısında ortak harekete geçme şansı sunmaktadır. Nitekim kolektif bir aidiyet bilincinin olması yani bir özdeşleşme ve toplumun kolektif bilincinin yara alması, tehlikeler karşısında harekete geçme gücü oluşturmaktadır. Yani toplum, tehdit karşısında eski kolektif hayatlarını geri getirecek yeni bir *bilinç* ve *vizyona* sahip olmaktadır.³ Bu durumda fertlerin kendilerini toplumun ve devletin bir üyesi olarak görmeleri önem kazanmaktadır.

*Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, tlyaydn05@gmail.com.

¹ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 154-157.

² Lale Çeviker, *Şiddet ve Toplumsal Hafıza*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 22-23, 37.

³ Mustafa Erdoğan, "Milliyetçilik İdeolojisine Dair", *Liberal Düşünce*, Sayı: 15, 1999, s. 2.

“

Kolektif hafızanın işlerlik kazandığı ve millet olma bilincinin en iyi örneklerinden birini sunan Urfa Milli Mücadelesi, toplumsal bir hareket olarak kendi kaderini kendi inşa etme çalışmasının güzel bir örneğidir.

”

Aksi durumda birey ve toplum, böyle bir tehlike karşısında umarsız davranacak ve kendini topluma karşı aidiyetsiz hissedecektir.⁴

Bu anlamda kimlik, kişisel veya kolektif bir bilinçli seçim öngörmektedir. Ferdi, Toplumsal (aşiret-millet-ümme) ve İnsanlık (evrensel) kimliği olmak üzere üç farklı kategoride ele alınan kimlik sınıflamasında, ferdi kimlik, bireysel tutumlar içermekte sosyal kimlik ise ortak bir katılım ve değer paylaşımını ön görmektedir.⁵

Bahsi geçen sahiplenme ve toplumsal bütünleşme millet olma bilincini de ortaya koymaktadır. Millet olma kan, toprak, dil, din, kültür bağının yanı sıra yaşayanlar arasında bir hissel bağlılığın oluşmasını da gerektirmek-

tedir.⁶Hobsbawn, millet olgusunu açıklarken üç önemli kriter belirlemiştir. Buna göre ilk olarak milletin mevcut devletle bir tarihsel bağı, ikinci olarak milli edebi ve idari bir anadile sahip olan kültürel bir elitin var olması ve son olarak kolektif bir var oluşun simgesi olan fetih yeteneğinin varlığı gerekmektedir.⁷Arsal'ın millet tanımında kabul gören etkenler ise bir hukuk ve devlet otoritesinin varlığı, nüfus, ülke-coğrafya birliği, dil-din-ırk birliği, kültür birliği, bağımsızlık ve milli bir karaktere sahip olma gibi etmenlerdir.⁸

Kolektif hafızanın işlerlik kazandığı ve millet olma bilincinin en iyi örneklerinden birini sunan Urfa Milli Mücadelesi, toplumsal bir hareket olarak kendi kaderini kendi inşa etme çalışmasının güzel bir örneğidir. Toplumsal kesimlerin çeşitli derecelerde aktivite sağladığı bu mücadelede genel hatları ile üç temel unsurun faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Milli Mücadele, üst düzey yöneticiler, eşraf ve halk tabakasına dayanmaktadır. Tehlike ve tehdit karşısında inisiyatif alan bu güçlerin yanında moral değerlerin üst düzeyde tutulması konusunda görev alan din adamlarının da bu sınıflamaya dahil edildiği görülmektedir. Bu adlandırmaların ardındaki içeriğe bakılırsa; üst düzey yöneticileri askeri birlik komutanları ve üst sivil yöneticiler oluşturmaktadır. Eşraf kesimini ticaret ve sanayi erbabı, toprak ağaları, aşiret reisleri oluşturu-

⁴ Ahmet Yücekök, “Toplumsal Üst Yapı Olarak Siyasal Davranış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 24, Sayı: 04, 1968, s. 184.

⁵ Yücel Öztürk, “Tarih ve Kimlik”, *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2007, s. 8; 9.

⁶ Yusuf Sarıay, “Atatürk ve Milliyetçilik”, *www.ata.tsk.tr*, Erişim Tarihi: 08.01.2017, s. 1.

⁷ Eric J. Hobsbawn, *Milletler ve Milliyetçilik Program Mit Gerçeklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 55.

⁸ Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Esasları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1979, s. 68.

gurken şeyhler (dini önderler) ve din bilginleri ise diğer önemli grubu oluşturmaktadır. Bu güçlerin birbirleri ile ilişkilerine bakıldığında ise eşrafın halk içinde bariz bir hâkimiyetinin olduğu görülmektedir. Toprağa hâkim görünen, sanayi ve ticareti elinde bulunduran bu güçler, şeyhlerinde dinsel gücü altında bulunmaktaydı. Bütün bu denklemde üst düzey yönetici ve bürokrasinin eşrafa insan ve mal gücü açısından muhtaç olduğu görülürken, eşrafında mal ve mülk koruma gayesinde olduğu bu amaçla iyi bir liderliğe ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Bu liderliği sağlayan ana unsur ise bürokrasi kademeleri olmuştur.⁹ Her üç unsurunda farklı gayelerle de olsa toplumsal birliği sağlamak adına toplum hafızasını harekete geçirdiği ve bu amaçla faaliyet yürüttüğü bilinmektedir.

1. Aşiret, Eşraf ve Bürokrasinin Urfa Milli Mücadelesi Üzerindeki Etkisi

Tarihsel perspektif içinde iki tür örgütlenme biçiminden bahseden Morgan'a göre bunlardan ilki aynı zamanda ilkel bir örgütlenme biçimi olan toplumsal örgütlenmedir. Bu örgütlenme soylara ve kabilelere dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal örgütlenme ise toprak ve mülkiyet üzerine kurulan siyasal örgütlenmedir.¹⁰ Toplumsal örgütlenmenin alt birimlerinden birini oluşturan aşiret örgütlenmesi de sistematik ve hiyerarşik bir tablo ortaya koymaktadır. Aşiretin temel unsurlarını mal, malbat ve kabile oluşturmaktadır. Mal, aileyi temsil ederken, malbat beş göbekten bir araya gelen aileler toplamını ifade etmektedir. Kabile, malbatların oluşturduğu bir yapılanmadır. Aşiret ise nihai bağlamda kabilelerin bir araya gelmesi ile oluşan, en az iki yüzyıl boyunca birlikte yaşayan, kendi içinde örf, adet, gelenek ve kuralları olan, erkek erkin güçlü olduğu siyasi, toplumsal ve ekonomik yapı olarak değerlendirilmektedir.¹¹ Aşiret yapılanması, geleneksel yasa veya töre ile oluşturulmuş akrabalık bağına dayalı bir yapılanmadır. Bu yapı uzun süreli birlikte yaşamanın gereği olarak bilinçli kişiliklerin kenara bırakılması, kolektif bilinç paralelinde grup çıkarı ile tutarlı bir anlayışın yerleşmesine sebep olmaktadır. Kolektif bilinç ise sevgi ve tasada ortak bir bilincin oluşmasını sağlamaktadır.¹²

Aşiret, yapısı gereği sıkı bir hiyerarşi ve buna bağlı olarak keskin bir itaat kültürünü bünyesinde taşımakta-

⁹ Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 18; 21; 23.

¹⁰ Lewis Henry Morgan, *Eski Toplum I*, Çev. . s. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1994, s. 150.

¹¹ Ahmet İlyas, *Türkiye'de Aşiret-Siyaset İlişkisi: Urfa Örneği (1950-2003)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009, s. 18.

¹² A. Vahap Uluç, "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", *Mukaddime*, Sayı: 2, 2010, s. 38-39.

Urfa, şehir olarak birçok aşirete ev sahipliği yapan ve aşiret kültürünü kendi içinde barındırıp, yetiştiren bir konumdur. Bu aşiretlerin toplumsal yıkımlar karşısında edindiği yer büyük önem kazanmaktadır. Milli Mücadele sırasında Urfa'daki aşiretlerin işgal karşısındaki tutumu savaşın gidişatı üzerinde belirleyici olmuştur.

dır. Aşiret içindeki bu itaat kültürü yüzyıllardır yaşatılan geleneklere ve ata kültürüne olan saygıdan ileri gelmektedir.¹³ Bruinessen'e göre Kürt aşiretleri arasındaki bu tabi olma durumu aşiretin büyüklüğüne göre değişmektedir. Buna göre bir aşiret ne kadar büyük ve güçlü ise aşiretlerin iç yapısı o kadar hiyerarşik ve aşiret ile köylü ilişkisi de o kadar feodal bir yapı göstermektedir.¹⁴ Bu itaat kültürünün doğal olarak aşiret yönetimini ve aşiret reisliğini önemli bir noktaya taşıdığı aşikârdır. Devlet, aşiretler kanalıyla yörede düzen ve intizamını sağlarken, aşiret reisleri hâkim oldukları geniş insan ve mali kaynağı sayesinde varlığını etkinleştirebilmektedir. Böylece aşiret reisine sağlanan tabiiyet ile beraber reis bir kontrol ağı kurabilmektedir. Urfa'nın işgali sürecinde de bu itaat kültürünün ve aşiret reisinin tavrı ve fikrinin önem kazandığı görülmektedir.

Urfa, şehir olarak birçok aşirete ev sahipliği yapan ve aşiret kültürünü kendi içinde barındırıp, yetiştiren bir konumdur. Bu aşiretlerin toplumsal yıkımlar karşısında edindiği yer büyük önem kazanmaktadır. Milli Mücadele sırasında Urfa'daki aşiretlerin işgal karşısındaki tutumu savaşın gidişatı üzerinde belirleyici olmuştur. Şehirde yer alan irili ufaklı birçok aşiretin Milli Mücadele yanında yer aldığı ve işgallere karşı tepki gösterdiği bilinmektedir. Birçok aşiret reisinin bir araya gelerek Dâhiliye Vekâletine gönderdikleri yazıda Osmanlı Devletine sadık kalacakları ifade edilmiştir. Yazının altındaki imzalar Urfa'nın önde gelen aşiret önderlerine aittir (Picanlı, Berazi,

¹³ Uluç, *a.g.m.*, s. 39.

¹⁴ Martin Van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik, Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, Çev. Hakakn Yurdakul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 17.

Tarihen bilinmektedir ki Urfa sancağı Selçukilerden beri Türklerin ve Eyyubiler zamanında perişan Kürtlerin kadim vatanıdır. Yüzde beşi aşmayan gayrimüslim unsurlara göre büyük bir çoğunluk oluşturan sancağımız, mektepleri, camileri ve bütün uygarlık eserleri ve kurumlarıyla Osmanlı memleketidir. İtilaf Devletleri yüksek meclisince adalet ve haktanırlık esasları içinde istişare ettiğimiz Osmanlı Devletinden ayrılmamak kesin kararında bulunan Berazi aşireti Türklerle birlikte oluşturduğumuz çoğunluğumuz göz önüne alınarak herhalde Osmanlı topluluğunda kalacağımızı Barış konferansı adalet huzuruna iletilmesini milli mukadderatımız adına arz eyeriz

Pıcanlı, Berazi, Şeddadı, Didan, Bozankara, Milli, Dinai ve Osmanlı Aşiretleri

Şeddadı, Didan, Bozankara, Milli, Dinai ve Osmanlı Aşiretleri):

*Tarihen bilinmektedir ki Urfa sancağı Selçukilerden beri Türklerin ve Eyyubiler zamanında perişan Kürtlerin kadim vatanıdır. Yüzde beşi aşmayan gayrimüslim unsurlara göre büyük bir çoğunluk oluşturan sancağımız, mektepleri, camileri ve bütün uygarlık eserleri ve kurumlarıyla Osmanlı memleketidir. İtilaf Devletleri yüksek meclisince adalet ve haktanırlık esasları içinde istişare ettiğimiz Osmanlı Devletinden ayrılmamak kesin kararında bulunan Berazi aşireti Türklerle birlikte oluşturduğumuz çoğunluğumuz göz önüne alınarak herhalde Osmanlı topluluğunda kalacağımızı Barış konferansı adalet huzuruna iletilmesini milli mukadderatımız adına arz eyeriz.*¹⁵

Bu ifadelerden çıkarılacak en önemli sonuç toplumsal bütünleşmenin en güzel örneklerinden biri olan toplumsal kurumlar ve bu kurumların toplum hafızasında edindiği yere yapılan vurgudur. Mektep, cami ve uygarlık eserlerinin ortak mirasın parçası olduğu ve aşiretlerin toplumun bir unsuru olarak devlete sadık kalma isteği de önemlidir. Kürtlük bilinci ve vurgusunun hatırlatılmasının yanında esas önemli olanın toplumsal bütünleşme olduğu görülmektedir.

Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'in aşağıya alınan sözleri de bu durumu onaylar niteliktedir:

Düşmana söz vermek değil, Diyarbakır halkıyla birlikte din, vatan ve Osmanlı egemenliği uğrunda milletçe verilmiş ve cihana ilan edilmiş olan kararları her

*zaman icraya hazırız. Bu husustaki azim ve kararımızın kesinliği dahi ilan edilmiştir. Baba ve dedelerimiz bu uğurda şehit ve gazi oldu. Bizde onların torunları olduğumuzu şarktan Kur'an-ı Kerim'i kaldırmak gayesini takip edenlere ispat edeceğiz. Vatanımızın her tarafını yangınlar sarmıştır. Kardeşlerimiz Garbi Anadolu'da Yunanlılar ile çarpışıyor Bizlerde yarın Şarki Anadolu'da hayatımızın devamı için çarpışacağız.*¹⁶

Bir aşiret reisinin bu ifadeleri kolektif hafızanın canlandırıldığı ve yeni tehdit karşısında toplumun bütün kesimlerini bütünleşmeye çağıran söylemlerle doludur. Bu ifadelerde ortaklık, aidiyet ve sahiplik iyelerinin hepsini bulmak mümkün görünmektedir.

Mustafa Kemal tarafından Urfa Müftüsü Açanal'a gönderilen telgrafta bu aşiret ve eşrafın mektuplarının değerlendirildiği şu ifadelerle belirtilmiştir:

*Eşraf ve ileri gelenlerin imzalarını taşıyan telgraflar değerlendirildi. Urfalıların dini kuvvetleri, kutsal hâlifelik makamına sonsuz bağlılıkları ve kutsal vatan uğrunda her fedakarlığı göze alacak hamiyetlilikleri tarihçe kabul edilmiştir.*¹⁷

Urfa Milli Mücadelesinde aktif rol alanlardan bir diğer unsurda sivil idarecilerden oluşan kesimdir. Devlet memuru olmanın ve resmi statüde bulunmanın gereği olarak bir panik ve kaygı içinde ilk sürüklenenler arasında bu yönetici unsurlar bulunmaktadır. Nitekim şehrin İngilizlerce işgali sırasında yapılan ilk şey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in şehrin ileri gelenlerini bu işgal karşısında ne yapılacağı konusunda bir toplantıya çağırması olmuştu. Şehrin valisi konumunda bulunan Nusret Bey,

¹⁵ Müslüm Akalın, *Urfa Kurtuluş Destanı "Milli Mücadele Urfa" Anılar-Belgeler, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 28.*

¹⁶ Akalın, a.g.e., s. 29.

¹⁷ Akalın, a.g.e., s. 46.

bu durumda gelen resmi talimatların ötesinde bir çözüm arayışına girerek ileri gelenler ile yeni bir yol bulmak istemiştir. Ali Saip Bey'in düzenlediği toplantıya ilk katılanlar arasında da askeri ve sivil idareciler bulunmaktadır. Urfa Askerlik Şubesi Başkanı İlyas Bey, Kaymakam Şevket Bey, Veteriner Müfettişi Adil Bey, Jandarma Teğmeni Hulusi Bey'in olması dikkat çekicidir. Ayrıca ekibe alınanlar arasında Belediye Başkanı Hacı Mustafa Bey, Barutçu Hacı İmam ve Bedir Ağa Oğlu Halil Ağa'da bulunmaktadır.¹⁸ Öte yandan 9 Şubat 1920 tarihinde belediyede toplanan gruba şehrin idaresini eline aldığı ifade edenler arasında şehrin eşrafı ve memurları da bulunmaktaydı. Adli organlarda görev yapanların da Kuva-yi Milliye adına göreve devam edecekleri bildirilmişti.¹⁹ Böylece şehrin idari kadrosu mücadele safına katılmış ve bütünleşmenin diğer ayağı da sağlanmıştır.

Urfa Milli Mücadelesinin üçüncü büyük unsurunu ise eşraf denilen geniş yelpazeli bir kesim oluşturmaktadır. Nitekim Nusret Bey'in düzenlediği toplantı sırasında oluşturulan Merkez Heyeti;
Hasan Açınal (*Urfa Müftüsü*)
Eski Müftü Hacı Esat
Hacı Kamalzade Büyük Hacı Mustafa (*Belediye Başkanı*)
Hacı Kamalzade Hacı Yusuf
Hatıpzade Ahmet
Yağlıcızade Belediye Reisi Hacı Ahmet
Hartavizade Bedi
Hüseyinağazade Haydar Bey'den oluşturulmuştu.

Heyetin yapısına bakılırsa heyetin hem zadelere hem de din adamlarından oluşan bir eşraf topluluğu olduğu görülecektir.²⁰ Eşraf, Urfa Milli Mücadelesinde yer almayı farklı kaygılar nedeniyle ilk etapta benimsememişti. Mal ve mülk zengini olan bu gruplar, karşı bir mücadeleden çekinmişlerdi. Yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kendisini diğer eşrafa tanıtmak ve kabul ettirmek amacıyla güvenilir bir yer belirlenmesi istenmişti. Belediye Başkanı Hacı Mustafa bu görevi sahiplenmiş ve evinde toplanılması uygun görülmüştü. Anlaşılan o ki bir araya gelen şehir eşrafı bu harekete direnerek karşı çıkmıştır. Ancak daha sonra cemiyetin amaç ve niyeti konusunda tatmin olarak bu milli hareketin yanında bulunacaklarını belirtmişlerdir. Bu durum eşrafın toprak ve birlik düşüncesini ön plana alarak, kay-

¹⁸ Ali Saip Ursavaş, *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, Çev. Hüseyin Işık, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 49.

¹⁹ Akalın, *a.g.e.*, s. 77.

²⁰ Hasan Açınal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları: 24, Ankara, 2001, s. 22.

“
Eşraf, Urfa Milli Mücadelesinde yer almayı farklı kaygılar nedeniyle ilk etapta benimsememişti. Mal ve mülk zengini olan bu gruplar, karşı bir mücadeleden çekinmişlerdi. Yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kendisini diğer eşrafa tanıtmak ve kabul ettirmek amacıyla güvenilir bir yer belirlenmesi istenmişti. Belediye Başkanı Hacı Mustafa bu görevi sahiplenmiş ve evinde toplanılması uygun görülmüştü. Anlaşılan o ki bir araya gelen şehir eşrafı bu harekete direnerek karşı çıkmıştır. Ancak daha sonra cemiyetin amaç ve niyeti konusunda tatmin olarak bu milli hareketin yanında bulunacaklarını belirtmişlerdir.

gılarını var olma kaygısına dönüştürmesi ile ilişkilidir. Tek amacın *memleketin kurtuluşu* olduğunu belirten eşraf, gerekli yardımı yapacağını beyan etmiştir.²¹

Yine İstanbul'daki saltanat temsilcilerine gönderilen bir bildiri aralarında vekil olarak tayin edilen Urfalı Hafız Hilmi Efendi ve liva adına Mollazade Abdülgani Efendi'nin seçildiği ve Urfa'yı bu işgale karşı direnmek için harekete geçirmek istedikleri belirtilmiştir. Ayrıca bu yazı altına atılan 42 imzanın hemen hemen çoğunluğunu eşraf ve tüccar oluştururken önemli bir kısmını da müderris ve yerel yönetim temsilcilerinin oluşturduğu görülmektedir.²²

1 Ekim 1919 tarihinde Urfa'da açılan ilk Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin üyeleri de yine şehrin ileri gelen ailelerine mensup kişilerden oluşmaktaydı. Buna göre idare heyeti şu isimlerden oluşturulmuştu:²³
Abdurrahman Ağazade Şih Müslüm
Güllüzade Osman
Jandarma Çavuşu Sofuzade Hacı Mustafa

²¹ Akalın, *a.g.e.*, s.15.

²² Açınal, *a.g.e.*, s. 29-31.

²³ Açınal, *a.g.e.*, s. 60.

Komiser Urfalı Arabi Katibizade Şakir
Meclis-i İdare Azasından Hacı Kamilzade Hacı Mustafa
Hacı Kamilzade Hacı Mustafa Reşit Kamil
Mollazade Mahmut
Barutçuzade Hacı İmam
Nebozade Hacı İmam
Şellizade Ali
Abozade Halil
Arabizade Reşit.

Görüldüğü üzere çoğu zade ve aşiret reisleri olan örgüt mensupları arasında birlik sağlanmış ve ortak bir aidiyet içinde hareket etme fikri benimsenmiştir.

2. Din Olgusu ve Urfa Milli Mücadelesi

Dinin temel misyonunun ne olduğu konusu oldukça tartışıla gelmiştir. Ancak en çok savunulana dinin kişisel doyum ve mutluluk sağlamasının yanı sıra insanları bir araya getirerek onlara ortak bir zemin sağladığı görüşüdür. Din, ortak bir hafıza çerçevesinde insanların toplandığı, sosyalleştirme, meşrulaştırma ve anlamlandırma amaçlarını da ortaya koymaktadır. Yani din insanları topluma entegre eder. Din, insanlara psikolojik destek sağladığı gibi toplumsal düzen, sağlık ve süreklilikte sağlamaktadır.²⁴

Dinin diğer önemli misyonu ise sosyal bütünleşmeyi sağlamasıdır. Kimilerine göre sosyal çatışmaya da sebep olduğu düşünülen dinin yine de bütünleşme konusunda daha ağır bastığı görülmektedir. Sosyal bütünleşme ise ilim insanları tarafından normatif, fonksiyonel ve bir mana etrafında bütünleşme olarak farklı şekillerde incelenmektedir. Normatif bütünleşme de toplumun ortak değerleri kurumlaşmış ve kurallaşmıştır. Fonksiyonel sosyal bütünleşmede bireyler işgal ettikleri rolleri açısından toplum içinde birbirini tamamlarlar. Ancak ikisi de maddi bütünleşmeye atıf yapan bu sosyal bütünleşme türlerinden ziyade manevi bir bütünlük veya bir mana etrafında bütünleşme şekli daha anlamlı bir bütünleşme ifade etmektedir. Din ise toplumda yayılıp kökleşirken, o toplumun sosyal varlığı ile kaynaşarak bireyi toplumla dini ve sosyo-kültürel açılardan birleştirici rol oynar.²⁵ Bunun yanı sıra kültürün oluşumundaki temel etken olarak din, kültüre bir çerçeve sunarak, insanlığı bunalım ve ümitsizlikten kurtarma işlevi görmektedir.²⁶

Dinin toplumsal işlevlerine açıklık getirenlerden biri de Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp, bir milletin medeniyet birliğinin dine dayandığını ifade etmiştir.²⁷ Dini ümmet anlayışı içinde ve toplumsal düzenin temeli olarak gören anlayışlara göre ise ümmet; kan, toprak ya da ortak maddi çıkarlar ile açıklanamayan fikri sorumluluğu olan ve ortak hedefler için bir araya gelmiş insan topluluğu olarak adlandırılmaktadır. Yani İslam'ın toplum felsefesi ümmet esasına dayanmıştır.²⁸

Toplumun moral ve ahlak değerlerinin canlı tutulması ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması konusunda din adamları önemli bir güç oluşturmaktadır. Keza Milli Mücadele boyunca din adamları, cami kürsülerinde mitinglerde ve cephelerde bulunarak halka rehberlik yapmışlardır. Urfa gibi eski çağlardan itibaren dini yönü ön plana çıkan bir şehirde aşiret yapılanmasının da ağırlıklı olması, din adamlarına olan tabiiyeti daha da artırmıştır.

Bu noktada din adamlarının dinin önemli bir parçası olduğu açıktır. Toplumun moral ve ahlak değerlerinin canlı tutulması ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması konusunda din adamları önemli bir güç oluşturmaktadır. Keza Milli Mücadele boyunca din adamları, cami kürsülerinde mitinglerde ve cephelerde bulunarak halka rehberlik yapmışlardır.²⁹ Urfa gibi eski çağlardan itibaren dini yönü ön plana çıkan bir şehirde aşiret yapılanmasının da ağırlıklı olması, din adamlarına olan tabiiyeti daha da artırmıştır. Din adamlarının Urfa açısından önemi, şehrin köklü manevi dokusunun yanı sıra aşiretler içinde din adamlarına verilen önemin artmasında etkili olmuştur. Özellikle 19. yy ile beraber emirliklerin kaldırılması ile aşiretler arasında artan çatışmalarda din adamlarının

²⁷ Recep Kılıç, "Ziya Gökalp'te Din ve Medeniyet İlişkisi", *Dini Araştırmalar*, C: 3, Sayı: 7, Mayıs-Ağustos 2000, s. 12.

²⁸ Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, Düşünce Akımları Yayınları, Zafer Matbaası, İstanbul, 1980, s. 151-152.

²⁹ Ali Sarıkoyuncu, "Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'de Din Adamları", Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 25 Aralık 1997 yılında tarihli konferans metni, s. 980.

²⁴ Abdurrahman Kurt, "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, s. 78-80.

²⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 345; 348.

²⁶ Mustafa Güven, "Kültürün Bir Unsuru Olarak Din", *Batman University Journal of Life Sciences*, Volume 1, Number 1, (2012), s. 938.

üstlendikleri görev dikkat çekicidir. Yine aynı yüzyılda bölgede artan misyoner faaliyetlerinin de halkın din ve din adamlarına olan eğilimini artırdığı söylenebilir.³⁰

Kürt aşiretleri arasındaki şeyhler ve tarikatların etkinliği ve özellikle köylüler ve kentsel alt sınıflar arasında fazlasıyla rağbet görmesi din adamlarını daha da önemli kılmaktaydı.³¹ Urfa'nın işgali sonrasında şehrin ileri gelenleri ile yapılan ilk toplantının bir müftülükte ve sonrasında Hasan Padişah Camiinde yapılması da bu önemi gösteren verilerdir.³² Halkın korku ve tehdit zamanlarında bir sığınak olmasının yanı sıra camiler bir iştişare mecrası niteliğini taşımaktaydı. Bu aynı zamanda İslam dini ve camilerin bu din içinde edindiği önemli birleştirici yer ile ilişkilidir. Keza camiler, cemaatin cemaat bilincinin yerleştiği, hutbelerin okunduğu ve politik bir tören niteliğinde toplantılara sahne olmaktadır. Osmanlı Devleti zamanında kentlerde resmi bir kurum, hükümet konağı ve benzeri kurumların olmaması camilere bu noktada bir misyon yüklemiştir.³³ Nitekim Urfa'nın işgali sırasında yapılan ilk toplantılar ya müftülük ya da camilerde yapılmıştır. Halk bu simge yapılarla örgütlenerek bir anlamda bu manevi güce sığınarak bütünleşmiştir. Aynı durumu din adamlarının birleştirici tondaki söylemlerinde de görmek mümkündür. Urfa'nın işgal sırasında halihazırda Urfa Müftüsü bulunan Hasan Açıanal'ın yaptığı konuşmadaki vurgularda Türk ve Kürtler arasında dinin birleştirici bir unsur olarak nitelenmesi amacı söz konusudur: *Urfa'nın Türklerini ve Türk harsı ile yetişen Kürtlerini huzurunuzda temsil eden bizler, vilayetimizin anayurttan ayrılmamasına el birliği ile çalışacağız. Bu bizim yegâne gayemizdir. Şimdiye kadar hür ve müstakil yaşadık, bundan sonra da hedefimiz hür ve müstakil yaşamaktır.*³⁴

Bu ve bunun gibi birçok söylemde Osmanlılık çatısı altında Türk ve Kürtler ortak bir mücadeleye çağrılmıştır. Keza sayısal değerlerde de bu durumu takip etmek mümkündür. Buna göre toplam 142.626 olan Urfa nüfusunun 62.385'i Türk, 54.908'i Kürt, 14.500'ü Arap, 7.245'i Ermeniler ve 3.588'i Musevilerden oluşmaktadır.³⁵ Bu karışık ve kozmopolitik görüntü içinde Türkler, Kürtler ve Araplar arasındaki birleştirici unsurun İslam olduğu vurgulanmıştır.

³⁰ Uluç, a.g.m., s. 42.

³¹ Bruinessen, a.g.e., s. 11.

³² Açıanal, a.g.e., s. 22.

³³ Nuri Adıyeke, "Bir Siyasi-İdari Kurum Olarak Osmanlı'da Cami", Kebikeç, Sayı: 30, 2010, s. 5-8.

³⁴ Açıanal, a.g.e., s. 26.

³⁵ Açıanal, a.g.e., s. 29.

Urfa'nın Türklerini ve Türk harsı ile yetişen Kürtlerini huzurunuzda temsil eden bizler, vilayetimizin anayurttan ayrılmamasına el birliği ile çalışacağız. Bu bizim yegâne gayemizdir. Şimdiye kadar hür ve müstakil yaşadık, bundan sonra da hedefimiz hür ve müstakil yaşamaktır.

Din adamlarının bu toparlayıcı misyonlarının yanı sıra şiddeti önleyici tavırlarının da bulunduğu bilinmektedir. Açıanal, şehrin ileri gelenlerine ve eşrafa bildirdiği talimatlar arasında Ermeni ve Fransızlarca sebebiyet verilmedikçe herhangi bir silahlı saldırıda bulunulmaması konusu da vardı.³⁶ Ali Saip Bey'in 7 Ocak 1920 tarihinde aşiret başkanlarına gönderdiği bildirmede de üzerinde durulan esas şey İslam'ın birleştiriciliği ve işgal edilen yurdun ortak vatan toprağı olduğu yönündedir:

*Ey Aşiret başkanları! Bilirsiniz ki bundan kırk yıl önce de Ruslar doğu illerini Ermenistan yapmak istiyorlardı. Eğer babalarınızın azmi ve inancı olmasaydı bugün yok olmuştuk. Dünyada İslam dinini koruyanlar, özgür ve bağımsız olanlar ancak Türkler ve çeşitli Türk boylarıdır. Bugün İslam dini ve yurdu tehlikededir. Siz ki tüm Hıristiyanlık dünyasına karşı kendisini savunan Selahattini Eyyubi'nin torunlarısınız. Dininiz ve yurdunuz sizden yardım bekliyor. Düşman saldırısına uğrayan yerlerden kanlı dumanlar çıkıyor, iki günden beri Maraş'ta kanlı çatışmalar oluyor, Antep ayaklanmaya hazırlanmış bulunuyor. Anezeler de buraya geleceklerdir. Hacim Bey nerede ise kendisine haber yollayınız. Aranızda bir antlaşmazlık varsa onu başka zamana bırakıp el ele vererek tek bir kitle halinde Fransızları ve Urfa'nın karşısında görünmenizi rica ederim. Urfa sizi bekliyor. Gönderdiğim gizli yönetmeliğe tam olarak uyulması kurtuluş nedeniniz olacaktır. En ünlü ve en soylu bir aşiret başkanı olduğunuzu dünyaya karşı kanıtlayacak zaman bu zamandır.*³⁷

Görüleceği üzere bütün Müslüman unsurlar İslam adına savaşa çağrılmaktadır. Bilhassa Kürt aşiretlerinin milliyetçilik söylemleri ile karşı bir harekete çağrıldığı

³⁶ Akalın, a.g.e., s. 46.

³⁷ Ursavaş, a.g.e., s. 50.

“
...işgal sırasında Çanakkale’de görev almış askerlerden Urfa’da bir bölük oluşturulmuş ve toplumsal hafızanın güç veren bu dinamiğinden istifade edilmiştir. Tarihsel başarılarından hem de yakın tarihin bu unutulmaz anılarından faydalanılmaya çalışılmıştır.
 ”

bu ortamda bu ifadeler önem kazanmaktadır. Bu mücadelede yer alan unsurların tanımlanmasında da *İslamlar* vurgusu yapılmıştır. Örneğin Albayrak Gazetesindeki bir haberde *Urfa’da tecavüze uğrayan* kesimlerin herhangi bir etnisiteye dayandırılmadan *İslamlar* olarak tanımlanması aynı düşüncenin ön plana çıkarıldığını göstermektedir. Bu habere göre *Fransız elbiseli Ermeniler ile İslamlar arasında* yoğun bir mücadele yaşanmaktadır.³⁸

Öte yandan savaşın ve dinlerin simgeleri olan ve aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin simgesel mekânları olan kilise ve camiler bu dönemde ayrı bir önem kazanmıştır. Yine bir toplumsal aidiyetin göstergesi olan *bayrak* simgesinin kullanım yerlerinden biri de bu yapılar olmuştur. Buna göre Urfa’da süren kuşatma sırasında Ali Saip tarafından Fransız komutana gönderilen mektupta şehrin terk edilmesi ve en kısa zamanda kilisenin uygun bir yerine Türk bayrağı çekilmesi istenmiştir.³⁹ Ayrıca cemiyete katılan ya da cemiyet kuranların Kur’an üzerine yemin ederek el basmaları da bu kapsamda ele alınmalıdır. Yine Urfa’daki bazı aşiretlerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yanında harekete geçirilmesi için simge bir kişilik olarak hürmet gösterilen İmam Bakır Hazretlerinin kabri başına gidilerek burada Kur’an üzerine ant içmişlerdir. Manevi büyüklerin birleştirici misyonunu bu örnek üzerinde de görmek mümkündür. Toplumsal örgütlenmenin iki güzel örneğini yine Urfa’da görmek mümkündür. İlk olarak işgal sırasında Çanakkale’de görev almış askerlerden Urfa’da bir bölük oluşturulmuş ve toplumsal hafızanın güç veren bu dinamiğinden istifade edilmiştir.⁴⁰ Tarihsel başarılarından hem de yakın tarihin bu unutulmaz anılarından faydalanılmaya çalışılmıştır. İkincisi ise 9 Şubat 1920’de Urfa’daki ha-

pishane boşaltılarak buradaki mahkûmlardan mücadele sırasında faydalanılmak istenmesidir. Keza serbest bırakılan mahkûmların heyecanları, o sırada yaşanan hengâmeden anlaşılmaktadır.⁴¹ Böylece toplumun her kesimi bu mücadele için aktif hale getirilmiştir.

3. Ermeni Unsurunun İşgalci Statüsü ve Urfa Milli Mücadelesi Üzerindeki Etkisi

Urfa’da etnik yapının nüfusa dağılımına göre şehir nüfusu; 20 yy, başlarında 21.352 Müslüman nüfus, Hıristiyan nüfus 8.984 kişiden oluşmaktadır. Ancak 1915 Ermeni tehciri ile Urfa’da Ermeni nüfusu artmış ve Hıristiyan nüfusu 19.860’a yükselmiştir. Buna mukabil Doğu’dan gelen göçler nedeniyle Müslüman sayısı da artacak ve sayı 69.526’ya yükselecektir.⁴² Amerika, Alman ve Fransız misyonerlerinin Ermeniler üzerindeki çalışmaları da bu uyanışta çok etkili olmuştur. Keza henüz 1830’da dahi Amerikalı misyonerlerin Ermeni harfleri ile yazılmış İnciller dağıttıkları bilinmektedir. 1895’te başlayan Amerikalı misyoner faaliyetleri, Ermeni milliyetçilik hareketlenmesi, Zeytun’da başlayan Ermeni isyanı gibi faktörler ile Urfa’da da bir isyanın kıvılcımı beklenmekteydi. İki toplum arasında gerilen ilişkiler ve isyana elverişli hava Ermeni ve Türk bir vatandaş arasında gelişen basit bir alacak-verecek tartışmasının Ermeni vatandaşın ölümü ile sonuçlanması ile önü alınamaz bir hale gelmişti. İsyanın bastırılmasından sonra 20 yıl boyunca ufak olaylar dışında bir olay yaşanmayan Urfa’da Ermeni olaylarını tetikleyen birçok etken bir araya gelmişti. 1915 yılında çıkarılan tehcir ile Urfa’ya Erzurum ve farklı illerden gönderilen Ermenilerin bu bölgede yeniden yoğunlaşarak başlattıkları olaylar Urfa’da uzun süreli bir savaşa sebep olmuştu. *Yedi Prens* olarak bilinen Ermeni kardeşlerin başlattıkları isyan ancak Fahri Paşa’nın ordusu ile bölgeye gelişinden sonra bastırılabilmişti.⁴³

Ermenilerin koruma isteyen davet mektubu üzerine İngilizlerin işgali ile başlayan yeni süreçte ise Ermenilerin daha itidalli ve tedbirli davrandıkları görülmektedir. Bununla birlikte hafızalardaki olay örgüsü silinmemiştir. Ancak Halep’ten beraberinde getirdikleri Fransız üniformalı Ermeni askerlerin şehirde oluşturduğu ambiyans oldukça yıkıcı olmuştur. Açıkan’ın hatıratındaki *Urfa halkına kanlı bir intikam hissi besleyen Ermeni fedaileri, intikamcı Ermeniler* gibi ifadelerden geçmiş yaşan-

³⁸ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele’de Anadolu Basımında Güney cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 273.

³⁹ Ursavaş, a.g.e., s. 81.

⁴⁰ Akalın, a.g.e., s. 31; 78.

⁴¹ Ursavaş, a.g.e., s. 70.

⁴² Halil Özşavlı, *Urfa Ermeni Olayları (1880-1920)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2011, s. 13.

⁴³ Urfa’da Ermeni isyanları için bkz. Özşavlı, a.g.e., s. 31-38.

■ Milisler ve Belediye Reisi Hacıkâmilzade Hacı Mustafa Efendi (Hacıkamiloğlu)

mışlıklar üzerine kurulu bir olay örgüsünün varlığı anlaşılmaktadır. Hatta Urfa halkının İngiliz işgali sonrasında bu Ermenilerin halkın can ve namusuna kast edeceği korkusuna sahip olduğu dahi ifade edilmektedir.⁴⁴

İngilizlerin Urfa'yı işgalinin ardından yeniden Urfa'ya dönme fırsatı bulan Ermeniler, burada Ermeni gençlere silah talimleri yaptırmaya başlamış, aynı zamanda aşiretler ve İngilizler arasında ajanlık faaliyetlerine başlamışlardı. Ayrıca İngilizler vagonlarla yiyecekler getirerek, Ermenilere dağıtmaktaydılar.⁴⁵

Fransız işgali sırasında da Ermeni askerlerin işgalci sıfatıyla şehre girişi ve şehirdeki Ermenilerin bu durumu büyük bir neşeye karşılaması, kilisede Fransızlar adına bir yemek verilmesi ile gün yüzüne çıkmıştı. Öte yandan birçok Ermeni de 50 madeni para karşılığında Fransızlar adına askere yazılıyordu. Şehirde yaşayan Ermenilerin de olağanüstü bir durum varmış gibi sıklıkla aniden işyerlerini kapatması bu havayı olumsuz etkilemekteydi.⁴⁶

⁴⁴ Açıanal, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁴⁵ İsmail Özçelik, "Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi", *Ulakbilge*, C: 5, Sayı: 11, 2017, s. 668.

⁴⁶ Özşavlı, *a.g.e.*, s. 95-96.

“
Urfa'da toplumsal varoluşun bir tehdit unsuru ile karşılaşması karşısında kendi çözümünü kendi üreten toplum dinamikleri, birlik ve bütünleşmenin en güzel örneğini sergilemiştir. Şehir halkı, tarihsel hafızanın da yardımı ile Ermenilere karşı birlik kurmayı başarmış ve yaşadığı ortak değerlerin önemini sıklıkla dile getirmiştir.

”
 Bütün bu emareler Müslüman halk arasında bir birlik kurulmasını daha da kolaylaştırmıştı. Yıllardır beraber yaşanan bu topraklarda yeni karşıt güç olarak beliren Ermenilerin bu faaliyetleri karşı bir savunma durumu ortaya çıkarmıştır. Fransızlar ise halkın tepkisini yumuşatmak adına özellikle Tunus ve Cezayir'den Müslüman asker getireceklerini ve Ermeni askerler getirmeyeceklerini ifade etmişlerdir.⁴⁷

⁴⁷ Açıanal, *a.g.e.*, s. 54.

■ Badıllı Aşireti'nden kurtuluş mücadelesine katılmış bir grup.

Bu durum aidiyet politikasının Fransızlarca da benimsenmiş olduğunu göstermekte idi. Nitekim şehri işgalleri sırasında 300 kişilik bir kuvvetle gelen Fransızlar içinde Türkçe şarkı söylenmesinden dolayı Ermeni oldukları anlaşılan askerlerin bulunduğu bilinmekteydi.⁴⁸ Bu durum halk içinde bir infial oluşturmuştu. Öte yandan dini aidiyet hissedenden Süryanilerin de İngiliz işgali sonrasında hayat ve mallarının tehlikede olduğundan bahsederek bir tutanak hazırlamaları dinin etki gücünü ortaya koymaktadır.⁴⁹

Sonuç

Toplumsal bütünleşmenin ve toplumsal var oluş mücadelesinin en güzel örneğini sunan yerlerden biri olan Urfa'nın doğal yapısının bu durumu hızlandırdığı aşikârdır. Aynı dönemde Maraş ve Antep'te de gerçekleşen var oluş mücadelelerinde Urfa'yı farklı kılan asıl şey bir çok farklı etnik ve dini kimliğe ev sahipliği yapmasıdır. Bu farklı kimlikleri özellikle Osmanlılık ve İslam çatısı altında bir araya getirmeyi başaran şehrin, yüzyıllardır beraber yaşama tecrübesini de başarıyla ifa etmiş bir şehir olmuş olması dikkat çekicidir.

Urfa'da toplumsal varoluşun bir tehdit unsuru ile karşılaşması karşısında kendi çözümünü kendi üreten toplum dinamikleri, birlik ve bütünleşmenin en güzel örneğini sergilemiştir. Şehir halkı, tarihsel hafızanın da yardımı ile Ermenilere karşı birlik kurmayı başarmış ve

yaşadığı ortak değerlerin önemini sıklıkla dile getirmiştir. Bu noktada aşiretlerin, eşrafın, bürokrasi kademelerinin ve din adamlarının organize olarak halkı da birleşmeye çağırmaları, şehrin ambiyansını etkilemiştir. Böylece önemli liderlik özelliğini ortaya koyan bu kesimlerin öncülüğünde halk, Fransız ve İngiliz tahkir edici hareketlerine karşı tepkisini koymayı başarabilmiştir. Bu noktada kolektif bilincin harekete geçirilmesi sırasında tarihsel malzemeden bolca faydalanılmış olduğu ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında Osmanlılık, toprak bilinci ve aidiyeti ile İslami figürlerden fazlası ile yararlanılmış olduğu tespit edilmiştir.

⁴⁸ Akalın, *a.g.e.*, s. 17; 20.

⁴⁹ Akalın, *a.g.e.*, s. 5.

KAYNAKÇA

- Açıanal, Hasan: *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları: 24, Ankara, 2001.
- Adıyke, Nuri. “Bir Siyasi-İdari Kurum Olarak Osmanlı’da Cami”, *Kebikeç*, Sayı: 30, 2010.
- Akalın, Müslüm: *Urfa Kurtuluş Destanı “Milli Mücadele Urfa” Anılar-Belgeler, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları*, İstanbul, 2008.
- Arsal, Sadri Maksudi: *Milliyet Duygusunun Esasları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Bruinessen, Martin Van: *Kürtlük, Türklük, Alevilik, Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, Çev. Hakan Yurdakul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Çeviker, Lale: *Şiddet ve Toplumsal Hafıza*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- Erdeha, Kamil: *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Erdoğan, Mustafa, “Milliyetçilik İdeolojisine Dair”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 15, 1999.
- Günay, Ünver: *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012.
- Güven, Mustafa. “Kültürün Bir Unsuru Olarak Din”, *Batman University Journal of Life Sciences*, Volume 1, Number 1, (2012).
- Hobsbawn, Eric J: *Millîyetler ve Milliyetçilik Programı Gerçeklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İlyas, Ahmet: *Türkiye’de Aşiret-Siyaset İlişkisi: Urfa Örneği (1950-2003)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009.
- Kılıç, Recep. “Ziya Gökalp’te Din ve Medeniyet İlişkisi”, *Dini Araştırmalar*, C: 3, Sayı: 7, Mayıs-Ağustos 2000.
- Kurt, Abdurrahman. “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008.
- Morgan, Lewis Henry: *Eski Toplum I*, Çev. Ünsal Oskay, Payel Yayınları, İstanbul, 1994.
- Nora, Pierre: *Hafıza Mekânları*, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- Özçelik, İsmail: “Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi”, *Ulakbilge*, C: 5, Sayı: 11, 2017.
- Özçelik, İsmail: *Milli Mücadele’de Anadolu Basınında Güney cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- Öztürk, Yücel. “Tarih ve Kimlik”, *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2007.
- Özşavlı, Halil: *Urfa Ermeni Olayları (1880-1920)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlı Urfa, 2011.
- Sarıkoyuncu, Ali, “Mustafa Kemal ve Milli Mücadele’de Din Adamları”, *ATAM*, 25 Aralık 1997 tarihli Konferans Metni.
- Sarınoy, Yusuf. “Atatürk ve Milliyetçilik”, www.ata.tsk.tr, Erişim Tarihi: 08.01.2017.
- Şahin, Köksal. “Bir İdeoloji Olarak ‘Milliyetçilik’”, *Akademik Bakış*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 12, Mayıs 2007.
- Şeriatı, Ali: *İslam Sosyolojisi Üzerine*, Düşünce Akılları Yayınları, Zafer Matbaası, İstanbul, 1980.
- Ursavaş, Ali Saip: *Kilikya Dramı ve Urfa’nın Kurtuluş Savaşları*, Çev. Hüseyin Işık, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Uluç, A. Vahap. “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime*, Sayı: 2, 2010.
- Yücekök, Ahmet. “Toplumsal Üst Yapı Olarak Siyasal Davranış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 24, Sayı: 04, 1968

Fransız İşgalinden İstiklâl Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Urfa

Doç. Dr. İsmail EFE*

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele döneminde çıkardığı ilk gazete İrade-i Milliye'dir. Bu gazete, Sivas Kongresi sırasında alınan bir karar sonucunda, 14 Eylül 1919'da yayınlanmaya başlamıştır. Temsil Heyeti'nin Sivas'tan Ankara'ya nakli sırasında İrade-i Milliye Gazetesi'nin Ankara'ya taşınması imtiyaz sahibinin tutumu nedeniyle mümkün olmamıştır.¹ 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelen Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ilk verdiği emir heyet adına Ankara'da bir gazete çıkarmak olmuştur. Ancak bu sırada Ankara'da bir gazete çıkarmak hiç de kolay değildir. Şehirde bulunan tek matbaa, makinesi için işe yaramaz denilen Vilayet Matbaası idi. Fakat onu kullanmaktan başka da çare yoktu.² Sivas'ta yayınladığı gazeteye “İrade-i Milliye” adını veren Atatürk, Ankara'da yayınlanacak olan gazeteye “Hakimiyet-i Milliye” adı verilerek yayın hayatına devam etmesini istedi ve öyle de oldu. Gazetenin sahipliği ve yazı işleri müdürlüğü izni Recep Zühdü (Soyak) adına Ankara Vali Vekili Defterdar Yahya Galip Bey'den alındı.³

Gazete idarehanesi için, Ankara'nın Ulus Meydanı'nda ilk Büyük Millet Meclisi binasına yakın Veli Hanı'nın birinci katında iki oda kiralandı ve yazı heyeti bu odaya yerleşti. İlk etapta imkânsızlıklar ve şartların el vermemesi nedeniyle Hâkimiyet-i Milliye'nin haftada 2 defa ve 4 sayfa olarak yayınlanmasına karar verildi.⁴ 10 Ocak 1920'de ilk sayısı çıkan Hakimiyet-i Milliye, 10 Ocak-30 Ekim 1920 tarihleri arasında haftada iki gün, 30 Ekim 1920 tarihinden itibaren de haftada üç gün yayınlanmaya başlandı. 22 Ocak 1921'de yayımına iki haftalık bir ara verildi,

6 Şubat 1921'den itibaren günlük olarak yayınlanmaya başlanan gazete, bu tarihten itibaren Avrupa'nın önemli merkezlerinde Paris, Roma, Berlin, Budapeşte, İsviçre ve Amerika'da muhabirler bulundurmaya başladı.⁵

10 Ocak 1920 Cumartesi günü yayımlanan ilk sayısı, gazetenin başlığı için bir klişe yaptırılmadığından, matbaadaki 36 iri punto harflerden dizdirilmiş ve başlık olarak kullanılmıştır. Gazete 57 x 82 boyutlu kâğıdın ikiye katlanması ile 4 sütun üzerinden hazırlanmıştı.

* Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, efe5772@gmail.com

¹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.2, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 503.

² İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Anadolu Basımında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa), 1919-1921*, AKDİTYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 14.

³ Kansu, s. 503-504.

⁴ Enver BehnanŞapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın*, Ankara 1960, s. 192.

⁵ *Hakimiyet-i Milliye (HM)*, 6 Şubat 1338, S.101, s. 1.

Başlığın sağında (Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mes'ulü Recep Zühdü) (Adresi: Ankara-Hâkimiyet-i Milliye) yazısı yer alıyordu. Başlığın altında da (Mesleği, milletin idaresini hâkim kılmaktır) yazısı okunuyordu. Gazetenin ilk sayısında Heyet-i Tahririye imzalı, Atatürk'ün Hakkı Behiç'e not ettirdiği (Hâkimiyet-i Milliye) başlıklı bir başyazı yer aldı. Bütün bir sayfayı dolduran başyazıda gazetenin tutacağı yol ve Milli Mücadele'nin hedefleri şu şekilde ortaya konuluyordu:

Hakimiyet-i Milliye, ilk sayısı olan 10 Ocak 1920 tarihli nüshasında, Urfa'yı işgal eden Fransızların kendileriyle işbirliği yapmayan Urfa Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey ve Suruç Jandarma Bölük Komutanı'na işten el çektirdikleri haberini kamuoyuna duyurmuştur. Ayrıca, gazete bir başka haberinde, Urfa Jandarma Kumandanı Binbaşısı Ali Rıza Bey, Suruç Kazası Jandarma Bölük Kumandanı Mülazım Hüseyin Pertev Efendi'nin Fransız emellerine hizmet etmedikleri için tevkif edilip muhafız eşliğinde sevk edilirken, Ali Rıza Bey'in firar ettiği, Hüseyin Pertev Efendi'nin ise nereye götürüldüğünün bilinmediğini okurlarına duyurmuştur.

Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan ve süntunlarında bütün Anadolu ile onu alâkadar eden muhitlerin ahvâl ve hadisâtını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücâhedenin de nev'idir. Şu halde diyebiliriz ki, Hâkimiyet-i Milliye'nin mesleği, milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır... Başyazının sonarına doğru, "Hâkimiyet-i milliye üç büyük istinadgâh tanır: Zekâ, irfan, hamiyet... Bunlar haricinde hiç bir şeye istinat edemez. Millet hâkimiyetine sermayelerin,

ne içi boş siyasetlerin, ne kinlere, menfaatlara, ikbal ve istikballere müteveccih geçici heveslerin bâzîçesi olamaz. Millet yaşamağa, hür ve müstakil yaşamağa, yaşadıkça da mesut ve mütekâmil bir unsur-ı terakki olmağa muhtaçtır. Hâkimiyetini bunun için istimal edecektir. Gazetemizin de gayesi milletin bu ihtiyacıdır"⁶ denilerek gazetenin amacı açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Amacını net bir şekilde "milletin hakimiyetini savunmak" olarak belirleyen Hakimiyet-i Milliye de izlenen yayın politikalarında Anadolu topraklarının kurtarılması öncelikli olduğu için, bu amaca yönelik yayınlar ön planda tutulmuştur. Gazetenin ilk iki yılında özellikle, Milli Mücadele ile ilgili haberler ilk sırada yer almış, işgallere karşı gönderilen protesto telgrafları, işgalcilerin ve onlarla işbirliği yapan gayrimüslim unsurların Türk'lere yaptıkları zulümler, cephelerdeki gelişmeler sürekli halka aktarılmaya çalışılmıştır. Bu yayın anlayışı doğrultusunda Urfa ile ilgili haber ve yorumlara geniş yer verilmiş, haksız olarak yapılan işgaller kınanmış, protesto telgrafları sütunlarında neşredilmiştir. Urfa'da teşekkül eden Kuvayı Milliye'nin mücadelesi ve Urfa'nın kurtuluşu haberleri Hakimiyet-i Milliye tarafından bütün kamuoyuna duyurulmuştur.

Urfa'nın Fransızlar Tarafından İşgali

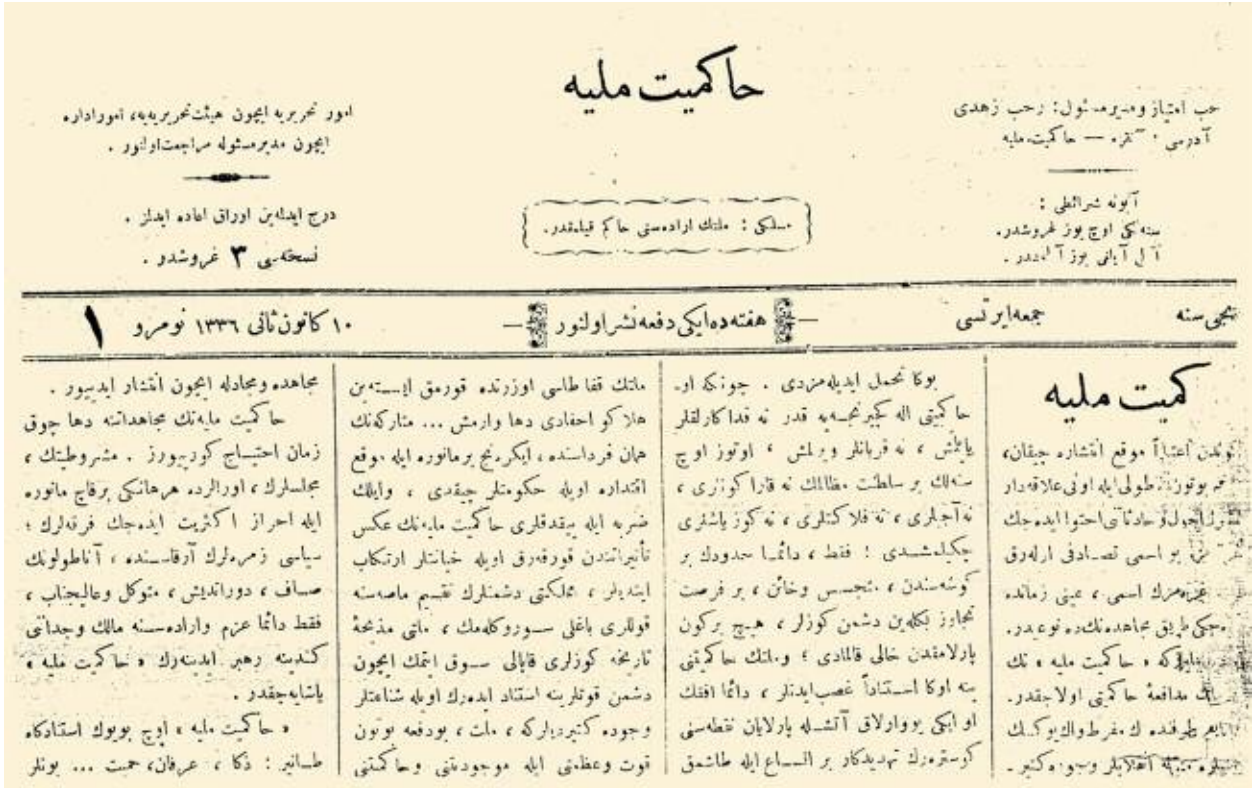
Urfa'da ilk işgal 24 Mart 1919'da öğle vakti şehre giren İngilizler tarafından gerçekleştirildi. İşgalin gerçekleşmesinden hemen sonra İngilizler, şehrin resmi haberleşmelerini kontrol altına alarak, gizli ve özel şiflerle haberleşmeyi yasaklamışlardır. Urfa'nın işgal edilmesinden sonra 1. Süvari Alayı'nın Urfa'dan çekilmesi yönündeki baskılar üzerine Türk kuvvetleri yöreden çekilince, İngilizler bölgede rahat hareket edebilme imkânı buldular.⁷ İngiltere ile Fransa arasında yapılan görüşmelerde "Sykes-Picot Antlaşması" üzerinde yapılan tadilatla 15 Eylül 1919'da bir çeşit ek sözleşme niteliği arz eden "Suriye İtilafnamesi" imzalanmıştır. Bu sözleşme ile İngilizler Urfa, Antep ve Maraş'ı Fransızlara bırakmış, kendileri de Musul'u almışlardır.

Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi bahane edilerek İngilizler tarafından haksız bir şekilde işgal edilen Urfa'da işgalin sona ereceği düşünülürken, Fransızlara bırakılması bölge halkında endişeye sebep olmuştur.

⁶ Özçelik, (2005), s.17; HM, 10 Kânunusani 1336, S.1, s. 1.

⁷ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, AKDYYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s.46-50.

■ Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nin basılan ilk nüshası.

Nitekim çok geçmeden 30 Ekim 1919'da Urfa, İngiliz işgal kuvvetleri tarafından tahliye edilmiş ve Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.⁸ İngilizlerin aksine her alana el atan Fransızların halkın üzerinde kurdukları baskı, halk arasında ancak kuvvetin milleti koruyabileceği kanaatini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Fransızların Urfa'yı işgal ettikleri sırada Fransız üniforması giymiş birçok Ermeni'yi beraberlerinde getirmeleri, yerli Ermenilerin de Fransızlarla işbirliğine girmeleri, bölgedeki Müslüman ahaliyi iyiden iyiye endişeye sevk etmiştir. Bu endişe Urfa'da milli teşkilatlanmanın yapılmasına ve Milli Mücadele hareketinin başlamasına neden olmuştur.⁹ Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey ile Belediye Başkanı Hacı Mustafa önderliğinde kurulan, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Fransızlara karşı mücadeleye başlamıştır. 29 Aralık 1919'da Urfa'ya tayin olan Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) Bey'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığına getirilmesi ile O'nun liderliğinde Fransızlara karşı mücadele daha etkin bir hüviyete kavuşmuştur.

Urfa'da yaşananlar 10 Ocak 1920 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlayan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi tarafından iç ve dış kamuoyuna duyurulmaya başlanmıştır. Hakimiyet-i Milliye, ilk sayısı olan 10 Ocak 1920 tarihli nüshasında, Urfa'yı işgal eden Fransızların kendileriyle

işbirliği yapmayan Urfa Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey ve Suruç Jandarma Bölük Komutanı'na işten el çektikleri haberini kamuoyuna duyurmuştur. Ayrıca, gazete bir başka haberinde, Urfa Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey, Suruç Kazası Jandarma Bölük Komutanı Mülazım Hüseyin Pertev Efendi'nin Fransız emellerine hizmet etmedikleri için tevkif edilip muhafız eşliğinde sevk edilirken, Ali Rıza Bey'in firar ettiği, Hüseyin Pertev Efendi'nin ise nereye götürüldüğünün bilinmediğini okurlarına duyurmuştur.¹⁰

Güney bölgesindeki işgalini sağlamlaştırmak niyetinde olan Fransızların Antep, Maraş ve Urfa sancaklarındaki kuvvetlerinin kumandanı General Keret, Fransa Hükümeti ile Osmanlı Padişahı arasında Suriye, Kilikya ve şark arazisi üzerinde antlaşmaya varıldığı yönünde beyanlar ile bölge halkını teskin ve teslimiyete sevk etmeye çalışmaktaydı. General Keret'in bu yöndeki icratları 20 Ocak 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "Adana, Urfa, Maraş ve Antep Ahvali" başlıklı haberde yer almıştır. Gazete haberinde General Keret'in Antep'te neşrettiği bir beyannameye Zat-ı Şahane ile bila-italaf Kilikya ve şark arazisi ile Suriye'nin Fransa himayesine verildiğini, herkesin Fransız silahlarına hürmet ederek işiyle gücüyle meşgul olması lazım geldiğini ilan eden beyanına da yer verdi. Aynı haberin devamında ise bölgedeki İslam ahalinin bu açıklamaya

⁸ Özçelik, (2003), s.63-67.

⁹ Özçelik, (2003), s.67-71.

¹⁰ HM, 10 Kânunusani 1336 (10 Ocak 1920), S.1, s.4

inanmadığı “ahalinin padişahın ve halifenin hukukuna tecavüz edilmek suretiyle yapılan bu bühtandan müteessir olduğu ifade edilmiştir. Fransızların hak işgallerini kabul ettirmek maksadıyla tevessül ettikleri bu hileye hiç kimsenin inanmadığı, Saltanat-ı Osmaniye’ye muhafaza-i merbutiyetleri uğrunda feda-i cana amade bulunmakta oldukları” vurgulanmıştır.¹¹

General Keret’in daha önce Antep’te yaptığı açıklamayı daha baskıcı ve emredici bir dille 25 Ocak’ta Urfa, Antep ve Maraş’ta duvarlara yazılı ilanlar şeklinde yaptırdığı, 28 Ocak 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye de “Bir Bühtan-ı Elim” başlığı altında yer almıştır. Duvarlara yapıştirılan ilan aynen şöyledir, “*Suriye ve Kilikya’da Fransa Cumhuriyeti’nin Fevkalade Komiseri ve Şark Ordusu Başkumandanı olan Diboyziyon generalin emriyle Antep, Maraş ve Urfa sancaklarındaki Fransız kuvvetlerinin kumandasını deruhte ediyorum. Fransa Hükümeti, Zatı Şahane ile bila-ıtilaf hal-i hazırımızda nüfuz-u himayekarisini Suriye, Kilikya ve arazi-i şarkıye üzerine teşmil ediyor. Bila-tefrik cins ve mezhep bütün ahali kuvvet ve kudreti galibiyeti ile tayin eden silahlarımızın himayesi altındadır. Mezahibe emlak-ı hususiye ye ve Hükümet-i Osmaniye’nin kavaninine hürmet edecek ve ettireceğiz. Uzun harp senelerinden sonra sulh ve güven ortamı sağlanmıştır. Namuslu olanlar Fransa tarafını iltizam etsinler.*”¹²

Hakimiyet-i Milliye, Urfa’dan İngilizlerin çekilmesi beklenirken şehirde işgalin kalıcı olmasını isteyen Ermenilerin kurdukları tezgahları ve yaptıkları propagandaları da sayfalarında ifşa etmiştir. Gazete haberinde; İngilizlerin çekilecekleri söylenmeye başladığında tam bir sükunetin hakim olduğu, adi bir kavganın dahi söz konusu olmadığı Urfa’da, Ermenilerin sanki şehirde asayiş yokmuş, can güvenlikleri yokmuş havasını yaymak için 17 Ocak’ta iş yerlerini kapatıp mahallelerine, evlerine çekilerek işgalin kalıcı olmasını amaçladıkları anlaşılmıştır denilmektedir. Aynı hadisenin Ermeniler tarafından birkaç gün ara ile iki defa tekrarlanmasından sonra Urfa, Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Fransız işgaline zemin hazırlayan Ermenilerin bu tavrı Belediye Reisi Mustafa, Sabık Müftü Müslim, Urfa Müftüsü Hüseyin beyler tarafından protesto edilmiştir. Bu protesto telgrafi 6 Şubat’ta “Protesto Telgrafi, Urfa’dan” başlığıyla Hakimiyet-i Milliye de yer almıştır. Protesto telgrafi aynen şöyledir:

¹¹ HM, 20 Kânunusani 1336 (20 Ocak 1920), S.3, s.4.

¹² HM, 28 Kânunusani 1920, S.5, s.2-3.

“1920 senesi Kânunusaninin on yedinci günü alaf-ranga saat on da meçhul bir sebep dolayısıyla Ermeniler, evvela fark edilmeyecek derecede birer ikişer dükkânlarını kapatarak gitmişlerdi. Biraz sonra bu hal ani ve umumi bir şekilde yapılmış ve heyecanla koşup mahallelerine çekilmekle neticelenmişti. Amal ve efkârı en ciddi gayesi sükûndan başka bir şey olmayan Ahali-i İslamiye bu heyecanın sebebini bir türlü anlayamadığı halde işyerlerini açık bırakıp gitmek isteyenlere, koşup gidenlere ve herkese mümkün olan muaveneti yapmış idi. Aynı gün ve hadiseden bir saat sonra, hatta bu güne kadar erkek, kadın, çocuk ve ihtiyar her sınıf ahali-i Hristiyanıye sabahtan akşama kadar pazarda, hamamda ve her tarafta serbest dolaşp ahz ve ita etmekte oldukları ve hiçbir İslam’dan fena bir muameleye maruz kalmadıkları ve vaktinde adi bir kavga bile görülüp işitilmediği halde Hristiyanlar, memlekette asayişsizlikten bahsederek dükkânlarını açmamakta devam ediyorlar. Urfa, İngilizlerin taht-ı işgalinde iken aynı hadise aynı şekilde iki defa daha tekrar etmişti. Daima bir sükûnet-i mutlaka içinde yaşayan Urfa ahali-i İslamiyesi bu ahvale hayret ve şüpheyle bakmakta ve bir mana verememektedir. Ahaliyi İslamiyenin sükunet severliğine anasır-ı hristiyanıye bütün meşhudat ve delillere vakıf gelmesinin hakiki manasıyla kani ve müsadık oldukları halde, memleketin asayişini lekelemekte bir siyasi maksat olduğuna artık kanaat hasıl ediyoruz. İngilizlerin Urfa’dan çekilecekleri rivayeti söylenmeye başladığı zaman, Fransızların işgaline dair henüz bir rivayet şayi olmamış iken bu hadise birkaç günlük fasıla ile iki defa tekrar etti ve bunu müteakip Fransız işgali vukuu buldu. Anlaşıyor ki şimdide Osmanlı yaşamak isteyen Urfa’yı senelerce taht-ı işgalde bulundurmamak zaruretine sulh meclis-i alisini ikna için havadis icadı hilesine teşebbüs ediliyor. Alem-i medeniyetin hakiki mümessili olan Amerika’nın surf insani prensiplerine ve bütün beşeriyetin tebcil ettiği düsturlarına karşı siyasi dimağları istila emellerine çare bulmak istiyorlarsa, vatanını milletini düşünen, vatandaşlarıyla hüsnü muaşeretten başka bir hisle mütehassıs olmayan ve bunu Hristiyanlara sermaye vermek, ticaret ve ziraat şirketleri addetmek, cins ve mezhep tefrik etmeksizin memuriyetlere intihap etmek suretiyle de hüsnü niyetini ispat etmiş olan memleketimizin, milletimizin tarihini şerefini bu siyasetle alem-i medeniyette lekelemek usulünü takbih eder ve bütün alem-i medeniyette protesto ederiz.”¹³

¹³ HM, 6 Şubat 1920, S.7, s.4.

İşgal bahanesi oluşturmak amacıyla ortaya atılan iftiralara 16 Şubat tarihli gazetede *“Urfa'nın Tathiri”* başlığını taşıyan yorumla karışık haberde *“...Türlere isnat edilen vahşet, meri bir medeniyetin acı bir iftirasından ibarettir. Müslüman ve Ermeni unsurların arasına nifak ve husumetlik edenler, her zaman haricen Hristiyanlık gayreti ile daim olan teşvikat ve müdahale niyetindedir. Urfa hadisesi bu hakikati son defa bir daha ispat etmiştir”*¹⁴denilmiştir.

Memleketin birçok yerinde olduğu gibi Maraş, Antep ve Urfa'da, Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi bahane edilerek hukuksuz bir şekilde işgal edildi. Bu hukuksuzluk Sadrazam Rıza Paşa tarafından hükümet beyannamesinin okunması sırasında 9 Şubat 1920 tarihinde, Millet Meclisi'nde Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Bey tarafından da dile getirildi. Rauf Bey mecliste yaptığı konuşmada; *“Maraş, Antep ve Urfa'nın hatta Trakya'nın işgalinin kati surette mütareke şartlarına aykırı olduğunu”* ifade etti.¹⁵

Kuvayı Milliye'nin Teşekkülü ve İstiklal Mücadelesi

Maraş'ı işgal eden Fransızlarla işbirlikçi Ermenilerin, Maraş'taki Müslüman halka uyguladıkları zulmün Urfa'da da yaşanması endişesine kapılan Urfalılarda, Fransızlara karşı kin ve nefret duyguları artmaya başladı. Fransızlara karşı artan kin ve nefret duygusu, Maraş'ta işgale karşı mücadele eden vatanperverlere destek vermek düşüncesini ortaya çıkardı. Bu düşünce doğrultusunda Urfa'da yoğun bir şekilde Kuvayı Milliye hazırlığına girildi. Urfa'daki bu Kuvayı Milliye hazırlığı 6 Şubat 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde *“Urfa ve Kürdistan Ahvali”* başlıklı haberde kamuoyuna şöyle duyuruldu: *“Urfa'da dahi Maraş müsademesinin doğurduğu fevkalade heyecan her gün daha ziyade şiddetlenmekte ve Fransızlara karşı korkunç bir kin ve nefret galeyanı şeklinde tezahür etmektedir. Bütün Urfa livasında Maraş müsademesine iştirak ederek orada müdafaa-i memleket için mücadelede bulunan vatanperverlere muavenet etmek emelleri halkı tahrik ediyor. Fevç fevç Kuvayı Milliye hazırlanmaktadır. Maraş'ta yakılan zulüm ateşinin Urfa'ya da yansımından korkulmaktadır. Urfa adliyesinin teftişi vazifesiyle Habib Efendi namında bir Süryani Fransızlar tarafından memur edilerek buraya gelmiştir. Aslen Diyarbakırlı olan bu zatın asıl görevi, Fransız efkârına hizmet etmeyen memurları tebdil ederek yerle-*

*rine gayrimüslimleri yerleştirmek ve kendilerine mensup olan şahısların suçlarını örtmektir...”*¹⁶

Urfa ve havalisinin Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine oluşturulan Kuvayı Milliye kuvvetleri ve aşiret güçleri, işgalci Fransızlara ve işbirlikçi Ermenilere karşı harekete geçtiler. İşgalcilere karşı başlatılan istiklal mücadelesi Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde geniş yer buldu. 11 Şubat 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde *“Aşair Hal-i Kıyamda”* başlığı altında verilen haberde, *“Anze (?) aşireti Maraş müsademesi ve Fransız istilası haberlerinden müteessir olarak seferber olmuştur. Bunların mühim bir öncü kuvvetleri Urfa, Maraş ve havalisine yakınlaşmakta olduğu haber alınmıştır. Cerablus garbındaki şimendifer hatları ve telgraf telleri tamamen tahrip edilmiştir. Suruç ve Cerablus istasyonlarına vuku bulan taarruzda, bu istasyonlar elde edilerek muhafızları olan Fransız kuvvetleri tamamen itlaf olunmuştur. Urfa, Antep ve Maraş arasında bütün yollar silahlı milli kuvvetlerle doludur. Urfa şehrinde sükûnet mevcuttur. Fakat etrafında cereyan eden tehdid-âmez ahvale karşı Fransızlar ve hükümeti mahalliyenin jandarma kuvvetleriyle birlikte devriyeler tertip edilmek suretiyle muhafaza-i asayişe gayret olunmaktadır”*¹⁷ ifadeleri yer almıştır.

Urfa'da teşkil edilen Kuvayı Milliye güçleri, işgalcilere karşı başlattıkları istiklal mücadelesinde kısa sürede büyük başarılar elde ettiler. Urfa şehrini işgalcilerden temizlenmeye başladılar. Urfa Kuvayı Milliyesinin elde ettiği bu büyük başarılar Hakimiyet-i Milliye Gazetesi tarafından kamuoyuna heyecanlı bir şekilde duyuruldu. 16 Şubat 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, Urfa'da meydana gelen ve şehrin yarısının Kuvayı Milliye'nin eline geçmesiyle neticelenen çatışmalar *“... Maraş katliamından endişelenen Urfa ahali, Fransız kuvvetlerine iltihak etmiş olan Ermenilerin saldırılarda ileri gitmeleri üzerine müdafaa-i nefeste amade bir vaziyete gelmiştir. Ahali heyecana düştükçe Fransız kuvvetleri de cebir ve tahakkümü, zulüm ve taziyki arttırmıştır. Ermenilerin teşviki ile ateş açmışlardır. Maraş katliamı gibi tertip edilmiş bir hadisenin karşısında bulduklarını hisseden ahali derhal mukabeleye mecbur olarak müsademeye başlatmıştır. Yaptıkları hareketin elim sonucunu sonradan idrak eden Fransız kuvvetleri, 500 nefer ve 400 mitralyözle Gureba Hastanesi'ne tahsin ederek bir müddet muka-*

¹⁴ HM, 16 Şubat 1920, S.9, s.2.

¹⁵ HM, 24 Şubat 1920, S.11, s.3.

¹⁶ HM, 6 Şubat 1920, S.7, s.3.

¹⁷ HM, 11 Şubat 1920, S. 8, s.2.

beleye devam etmiş, ancak sonra uzlaşma arzusunu ifade etmişlerdir. Milli kuvvetler şehrin tahliyesini talep etmişler ve Fransızlar kasabayı terke mecbur olmuşlardır. Fransızların çekilmesi üzerine kendilerine iltihak etmiş olan Ermeniler alicenap Müslüman ahali tarafından affedilmiştir. Şehirde hemen emniyet ve inzibat tesis edilmiştir. Bu hadise de gösterir ki Türklere isnat edilen vahşet ikiye bölünmüş bir medeniyetin acı bir iftirasından ibarettir. Müslüman ve Ermeni unsurların arasına nifak ve düşmanlık sokanlar, her zaman Hristiyanlık gayretiyle dışarıdan teşvik ve müdahalede bulunanlardır. Urfa hadisesi bu hakikati son defa bir daha ispat etmiştir. Maraş katliamının uyandırdığı galeyana yalnız Urfa şehrinde değil, bütün o havalide korkunç bir isyan mahiyetinde tecelli etmektedir. Urfa'da Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırılması, Ermeni çetelerinin Diyarbakır, Harput ve Malatya cihetlerine kadar işgal sahalarını genişletmek istemeleri ve buralarda intikam hissi ile hareket etmeleri, buna ilaveten Ermenilerin de Fransızlar tarafından himaye görmeleri, çöllerdeki aşiretleri ve bütün Müslümanları ayaklanmaya sevk etmiştir. Dökülmekte olan bütün kanların sorumluluğu yeni bir müstemleke ihdası ile iki unsuru beşeriyeti birbirine kırdırmaya çalışan Fransız siyasetine aittir. Bu siyasetin yakında değişeceğini hala ümit etmek istiyoruz.” “Suruç Kazasında, Harran merkezinde, demiryolu istasyonlarının tamamında Fransız kuvvetleri tard edilmek üzeredir. Cerablus ile Arappınar arasındaki Şimendifer Köprüsü tahrip edilmiştir. Ahali ihtiyaç duyduğu silah ve cephane için her türlü fedakârlığı yapmakta, askeriye nasihatlerle halkı teskine çalışmaktadır.”¹⁸

20 Şubat 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye de ise “Maraş, Urfa Hadisatının Tesirâtı” başlıklı yazıda: Urfa'da, tıpkı Maraş gibi katliamlar tertip edilmesi endişesinin bütün Osmanlı vilayetlerinde had safhaya ulaştığı ifade edilmektedir. Maraş'ın tahliyesi, Urfa şehrinden Fransız kuvvetlerinin çekilerek hastaneye ilticaya mecbur olmaları, bir dereceye kadar halkı teskin edebilecek mahiyette olmakla beraber, işgal sahalarının temizlenmesi ve işgal mıntıklarına destek verilmesi arzusu dile getirilmektedir. Ayrıca, icap ederse bu uğurda orada dövüşen vatanperverlerle fedayı hayatın göze alındığı, ülkenin hemen her tarafından sert ve tehditkâr bir lisanla yapılan açıklamalar ve gönderilen telgraflarla ilan edilmektedir. Bu hususta Hakimiyet-i Milliye Gazetesine

gönderilen o kadar çok telgraf vardır ki, bunların hepsine gazete sayfalarında yer vermek mümkün olmadığından, seçilen bazı örneklerle yetinildiği ifade edilmiştir. Bu meyanda gerçekten samimi ve tam bir vatanperverlik örneği teşkil eden İzol Aşireti Reisi Hacı Kaya Beyin telgrafi yayınlananlar arasındadır. Hacı Kaya Beyin telgrafi aynen şöyledir: “Vatan-ı mukaddesimizi elimizden almak maksadıyla bin bir türlü hile ve entrikalar çeviren düşmanlarımızın para ve sair vasıtalarla oynatmak istedikleri rol etkisiz kaldığı, gümüş ve altınla milletin hayatını mağlup edememekten etkilenmiş olarak... Maraş'taki kardeşlerimiz üzerine ateşler saçmağa ve zulümler icraya başladılar. 20. Asrın medeniyete yakışmayan bu zulmü sarıh tarih-i beşerin hiçbir millet hakkında şimdiye kadar tatbikini reva görmediği mezalimi şiddetle icra eylemekte, koyun yavruları gibi kesmekte oldukları tüyü bitmemiş İslam yavrularının feryadı kâinata aksetmektedir. Fransızların yaptıkları yalnız Müslümanların değil bütün beşeriyetin içini kan ağlatacak caniliktir...” diyen Hacı Kaya Bey telgrafına şöyle son veriyor: “Yaşamak için ölmeye karar verdik, binlerle İslam hareketine hazırız. Heyet-i Temsiliyenin de bu husus hakkındaki çare-i acileye tevessül buyurmasını arz ve istirham eyleriz efendim” Aza-i Milliye namına İzol Aşiret Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hafız Ahmet Emin, heyet idare reisi Hacı Kaya.¹⁹

Güney Cephesi'nde Fransızların ve işbirlikçi Ermenilerin Müslüman ahaliye karşı yaptıkları katliam ve mezalimi protesto eden telgraflarından birkaç örnek daha verilecek olursa: Bünyan Hamid'den gönderilmiş olan telgraf aynen şöyledir: “Maraş, Urfa, Antep ve Kilikya havalisindeki Müslüman ahalinin Fransız kisveli Ermenilerin zulüm ve gadirleri altında mahvı perişan olduklarını alem-i medeniyet ve insaniyet huzurunda reva görülen cinayet ve katliamlar defalarca protesto edildiği halde hala şiddetlerini arıtmaktadırlar. ... Mütarekeye mugayir olarak işgal edilen mezkûr mahallerin tahliyesini son söz olarak talep eyler, aksi takdirde akacak kanların mesuliyeti müsebbiplerine raci olacağını tekrar intizar-ı umumiye de arz ve protesto eyleriz.” Müdafaa-i Milliye Reisi Nail, Belediye Reisi Mustafa, Müftü Hakkı.²⁰

Benzer protesto telgrafları 21 Şubat tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer almıştır: Nevşehir, Akçadağ, Çankırı, Alucra bunlar arasında yer almaktadır.²¹

¹⁹ HM, 21 Şubat 1920, S.10,s.3-4.

²⁰ HM, 21 Şubat 1920, S.10,s.4.

²¹ HM, 21 Şubat 1920, S.10,s.4.

¹⁸ HM, 16 Şubat 1920,S.9,s.2.

Gazetenin 3 Mart 1920 tarihli nüshasında “Urfa’da Vaziyet” başlığını taşıyan bir yazıda *“Urfa’da şehri terk ederek, hastaneye iltica etmiş Fransız kuvvetleri ile büsbütün tahliyeyi bekleyen ahali arasındaki vaziyet değişmemiştir. Kışın pek şiddetli olması, bütün havalinin karlar altında olması, iki taraf için de her türlü hareketi imkânsız bırakmıştır. Fransız kuvvetlerinin herhalde ahaliye taarruza devam etmek suretiyle Maraş’ta olduğu gibi çirkin bir vaziyet ihdas etmeyeceklerini ve nihayet sükûnetle mevkillerini terk ederek, milletin hukukuna riayet edeceklerini ümit ederiz. Boş bir ısrarla kan dökülmesini ne oradaki Fransız kumandanının ne de muvafıklarının arzu edemeyeceğini zannediyoruz.*

Esasen bu şekilde vaziyet uzun müddet devam etmez. Hükümet-i merkezîyeye sık sık müracaat ederek mütareke ahkâmından bahseden İtilaf Devletleri mümessillerine durumun izah edilmesi gerekir” temennisinde bulunduktan sonra *“...Anadolu ahalisi mecbur olmadıkça hiçbir zaman silaha sarılmış değildir. Silahlı olduğu zaman dahi sükûn ve itidalini her millettten ziyade muhafaza eder. Fakat bu gün o kadar elim bir felaket içindedir ki, ona sabır ve sükûnet tavsiye etmek elemleri ile alay etmek demektir...”*, *“Mütareke ahkâmı hilafında işgal olunan asayiş ve muhafaza-i sükûn bahanesiyle bulunan ecnebi kuvvetler, huzur ve emniyet namına ne varsa yok etmiştir. ...Uğrunda iki milyon gencimizin kanını akıttığı bayrağımız mevkii resmîyeden indirilmek isteniyor. Antep, Maraş, Urfa ve Kilis’te muhdarat-ı İslamiye sokaklarda tecavüzlere uğruyor, askeri binalar önünde genç masum İslam yavrucakları bila-hürmet acımasızca süngüleniyor.”*²² denilerek milletin meşru müdafaası anlatılmıştır.

Gazete 10 Mart 1920 tarihli nüshasında, Fransızlarla Urfa şehri dışındaki yaşanan çatışmaları *“Maraş ve Havalisinde Vaziyet”* başlıklı haberde; *Urfa’da işgal kuvvetleriyle ahali kuvvetlerinin şehrin haricinde, karşı karşıya intizar vaziyetindedirler. Mülhakatın birçok yerinde ahali kuvvetleri ile Fransız elbisesi giymiş Ermeni kuvvetleri arasında müsademeler vukua gelmektedir. Bütün bu havalî Kuvayı Milliyenin umumi bir taarruz hususunda gösterdikleri azim kati müşkülât ile teskin olunuyor. Çöllerde ve Kürt aşiretleri arasında vaziyetin yeniden had safhaya gelmesiyle beraber hareket etmek üzere mühim kuvvetler toplanmaktadır.*²³

²² HM, 3 Mart 1920, S.13, s.3.

²³ HM, 10 Mart 1920, S.14, s.2.

■ Hakimiyeti Milliye Gazetesi’nin, Milli Kütüphane arşivinde muhafaza edilen nüshalarından biri.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde, Fransızların Urfa’dan çekilmeleri *“Urfa’nın Tahliyesi”* başlıklı haberle kamuoyuna duyurulmuştur. Haberde: *“Urfa’daki Fransızlar evvelki gün sabahleyin orasını terk ederek tahliye ile çekilmişlerdir”* denilmektedir. Haberin devamında ise Fransa Başvekilinin Meclis-i Mebusan’daki beyanatı yer almaktadır: *“Fransa Başvekili Miler’in Meclis-i Mebusan’da Türkiye sulhuna dair beyanatta bulunarak: Evvel-i emirde Fransa kabiliyet-i hayatiyeye haiz bir Türkiye’nin mevcudiyetini elzem addeder ve bu makatlardır ki padişahı İstanbul’da bırakmayı münasip gördük. Aynı esasa göre Türkiye Osmanlı ekseriyetine haiz ve talisine lazım iktisadi mahreçleri muhtevi araziye sahip olmalıdır”* şeklinde haber vermiştir.²⁴

Şehrin Tahliyesinden Sonra Urfa Haberleri

Urfa’nın tahliyesinden sonra 13 Nisan 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde, Ankara’da açılacak olan Büyük Millet Meclisi için Urfa’dan kimlerin mebus seçildiği haberi yer almıştır. Haberde; Jandarma Kumandanı Ali Rıza, Suruçlu Barazi Aşiret Reisi Bozan, Urfa Belediye Reisi Hacı Mustafa Kemal, Urfa eşrafından Hacı Esat, Birecikli Hacı Hayali beylerin Urfa mebusu olarak seçildikleri ifade edilmiştir.²⁵

²⁴ HM, 13 Nisan 1920, S.21, s.3.

²⁵ HM, 13 Nisan 1920, S.21, s.3.

Şerif Paşa'nın Kürt murahhası unvanı kullanarak İtilaf Devletleri nezdindeki girişiminden rahatsız olan Urfa'lılar, Şerif Paşa'nın kendilerini temsil etmediğini beyan eden bir telgraf çekmiştir. Telgrafta; Urfa Kuvayı Milliye Kumandanı Nuri, Belediye Reisi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Azasından Esat imzaları bulunmaktadır. Urfa'dan çekilen bu telgraf, 17 Nisan 1920 tarihli Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nde "**Kürtlerin Sadakati**" başlığını taşımaktadır. Telgraf metni şöyledir:

"Kürt murahhası unvanı takınarak bir takım amali şahsiyye ve husiyyeyi terviç gayeleri takip edilmekte bulunduğu istihbar kılınan Şerif Paşa'nın kim ve nereli olduğu bizce meçhul olup, bu adamı murahhas tayin etmedik ve kendisine itimat ve emniyetimiz dahi yoktur. Binaenaleyh Hilafet-i İslamiye ve cemiyeti Osmaniye'den ayrılmak bizim için mümkün olmadığından, eski halimizde Türkiye idaresinde kalma kararında olduğumuzu bütün aşiretlerin de aynı görüşte olduğunu ilan ederiz. Hususiyetle şimdiki vaziyette, umumi harpten çok ehemmiyetli bir hadise olarak gayet büyük ve emsalsiz bir inkılap önüne katılmış sürüklenip gidiyor. Yeniden kabine teşekkülüne memur olduğunu kemali tesirle anladık, beş seneden beri na-hak ve mazlum kanlarını ihtirasat uğrunda dökmekten çekinmeyen Avrupa'ya bir defa daha milli bir feryadı dinlemenizi ve Ferit Paşa hükümetine katiyen tabiyen itaat etmeyeceğimiz gibi kararlarını da yok saydığımızı ve Avrupa süngülerini turnaklarımızla karşılamaya hazırlandığımızı kemal-ı metanet ve azimle tekrar eyleriz."²⁶

Urfa şehrinin Fransızlar tarafından tahliye edilmesinden sonra, Amerikan Muavenet Cemiyeti Halep şubesi reisi Doktor Lanberd'in tahkikatta bulunmak üzere şehre geldiği, 23 Nisan 1920 tarihinde Hakimiyet-i Milliye de "**Urfa'da bir Amerikalı**" başlıklı haberde kamuoyuna duyurulmuştur. "**Urfa'ya gelen Amerikan Muavenet Cemiyeti Halep şubesi reisi Doktor Lanberd Urfa'yı tahliye mecbur olan Fransızların buradaki faaliyetleri hakkında tahkikat icra etmiştir. Doktor Lanberd özellikle Ermenilerin mahzar oldukları siyaneti memnuniyetle karşılamış ve ahaliyi İslamiye ile Hükümet-i Osmaniye lehinde ora ahali hakkında raporlar istemiştir. Doktor Lanberd asayişin mahfuz olduğunu, Fransızların bir daha buraya gelmemelerini emniyetle görüşmüş ve sulh neticesine kadar buna bizzat mani olacağını söylemiştir. Urfa Ermenileri de Fransızların**

Urfa'ya tekrar gelmelerini istemediklerini ve şayet gelirlirse diğer Osmanlı ahali ile birlikte silahla mukabele edeceklerini Doktor Lanberd'e beyan etmişlerdir."

²⁷

Urfa şehrini tahliye eden Fransızlarla mülhakatta mücadelede devam edildiğine dair haberler, Hakimiyet-i Milliye'de yer almaya devam etmiştir. Gazetenin 23 Nisan 1920 tarihli nüshasında "**Urfa havalisinde Suruç civarına gelen Fransızlar, ahali ve bölgedeki aşiretlerin mukabelesiyle istasyon istikametine ricat eylemişlerdir**"²⁸ şeklinde gelişmeler kamuoyuna duyurulmuştur.

6 Mayıs tarihli Hakimiyet-i Milliye de ise "**Arappınarı İstasyonundaki düşman ahali kuvvetleri üzerine 1.205 piyade ve 200 süvari ve dört cebel, iki sahra topu ve müteaddit makineli tüfeklerle 6 Mayıs sabahı taarruza başlamıştır. Ahali kuvvetleri tertip edilen plan dahilinde Suruç'a hakim surlara çekilen düşmanı ovaya celp etmiş ve altı saat devam eden muharebede düşman pek ağır zayıyata uğratarak Suruç'un cenubuna çekilmeye mecbur edilmiştir. Bu muharebede düşmanın 150 maktul ve mecruhu vardır**"²⁹ ifadeleri ile gelişmeler haber yapılmıştır.

24 Mayıs 1920 tarihli nüshada ise "**Suruç'un cenubuna çekilen düşmana karşı ahali kuvvetleri tarafından 15 Mayıs'ta bir keşif taarruzu yapıldığı, düşmanın üç cebel topundan ikisi tahrip edildiği ve on sekiz hayvanın iğtinam olduğu ifade edilmiştir. Düşmanın zayıyatı pek fazla olduğundan, Fransızların maktul ve mecruhları üzerine salib-i ahmer bayrakları çekmeye mecbur kaldıkları ve ahali kuvvetlerinin derhal ateşi kestikleri, 700 mevcutlu düşman kuvvetinin harekete muktedir olamayacak surette kamilen imha edildiği anlatılmıştır.**"³⁰

7 Şubat 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde "**Urfa Muhaberati**" başlıklı haberde; **Urfa hali en ziyade şayan-ı kayd ve tezat kârdır. Orada bir tabur Fransız askeri esir alınmış, 5 gün muhasara edilmiştir. Susuz kalan, erzak ve mühimmatı tükenen bu asker 60 km mesafede ve muhasara altında bulunan Arappınar mevkiine kadar yol almaya teşebbüs etmiş ve bu hareket esnasında azami zayıyata duçar olmuştur. Kalanlar**

²⁷ HM, 23 Nisan 1920, S.24, s.2.

²⁸ HM, 23 Nisan 1920, S.24, s.2.

²⁹ HM, 13 Mayıs 1920, S.29, s.4.

³⁰ HM, 24 Mayıs 1920, S.32, s.4.

²⁶ HM, 17 Nisan 1920, S.22, s.3.

*esir edilmiş ve on iki zabitten on biri telef olmuştur.*³¹

Sonuç

10 Ocak 1920 tarihinde yayın hayatına başlayan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Fransız işgal kuvvetlerinin Urfa'daki faaliyetlerine ve işgale karşı verilen istiklal mücadelesi ile ilgili çok sayıda haber ve yoruma yer vermiştir. Gazete kimi zaman haberlerini Güney bölgesindeki birkaç vilayeti kapsayıcı nitelikte verirken, kimi zamanda sadece Urfa ile ilgili haberlere yer vermiştir. Urfa'nın mütareke ahkâmına aykırı olarak işgal edilmesini kınamış, Anadolu'nun bir çok bölgesinden gönderilen işgali kınayan protesto telgraflarını sütunlarında neşretmiştir. Bölgede Müslümanlar ile Ermeni unsurların

arasına husumetin nasıl sokulduğunu, işgalcilerle işbirliği yapan Ermenilerin Müslüman halka yaptıkları zulümleri sayfalarına taşımıştır. Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan haberler sayesinde Türk Milletinin Urfa'da yaşananlardan haberdar olması sağlanmıştır. Bu haberler kamuoyunda işgalcilere karşı tepki ve protestoları artırırken, milletin nasıl bir tehlike ile karşı karşıya bulunduğunu anlamasını yardımcı olmuştur. Urfa'da teşekkül eden Kuvayı Milliye'nin mücadelesi ve Fransızların Urfa'yı tahliye etmek zorunda bırakılmaları, Urfa'nın tahliyesinden sonra da şehrin mülhakatındaki Fransız güçlerinin bölgeden tamamen atılması için verilen mücadeleler de gazete sahifelerinde yer almıştır.

³¹HM, 13 Şubat 1921,S.107,s.1.

KAYNAKÇA:

- Kansu, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.2, TTK. Basımevi, Ankara 1997.
- Özçelik, İsmail; Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa), 1919-1921, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005.
- .....; Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 2003.
- Şapolyo, Enver Behnan; Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Ankara 1960.
- Hâkimiyet-i Milliye; 10 Kânunusani 1920, S.1.
- .....; 20 Kanunusani 1920, S.3.
- .....; 28 Kanunusani 1920, S.5.
- .....; 6 Şubat 1920,S.7.
- .....; 11 Şubat 1920, S. 8.
- .....; 16 Şubat 1920,S.9.
- .....; 21 Şubat 1920, S.10.
- .....; 24 Şubat 1920, S.11.
- .....; 3 Mart 1920,S.13.
- .....; 10 Mart 1920, S.14.
- .....; 13 Nisan 1920,S.21.
- .....; 17 Nisan 1920, S.22.
- .....; 23 Nisan 1920,S.24.
- .....;13 Mayıs 1920, S.29.
- .....; 24 Mayıs 1920, S.32.
- .....; 13 Şubat 1921,S.107.
- .....; 6 Şubat1338,S.101.

Tarihsel süreç içerisinde Urfa, birçok dine ev sahipliği yapıp, kültürel bir zenginlik içerisinde varlığını sürdürmeyi başardı. Bölgenin bu kültürel çeşitliliği, Batılı Hristiyan misyonerlerin de ilgisini çekti. Kent özellikle Fransız, Amerikan, Alman ve İsviçreli misyonerlerin XIX. yüzyıldaki misyonerlik çalışmalarına sahne oldu. Bu çerçevede misyonerler tarafından din öğretisinin yanı sıra eğitim, sağlık, yetimhane ve endüstriyel alanda meslek edindirme programları gibi çok yönlü faaliyetler gerçekleştirildi. Dönemin modern eğitim anlayışı, sağlık hizmetleri ve verimli üretim tekniklerini Urfa halkıyla buluşturan misyonerler, zaman içerisinde şehirdeki nüfuzlarını artırdılar.

Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti'nin Milli Mücadele Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları*

Doç. Dr. Cenk DEMİR** - Doç. Dr. Süleyman TEKİR***

Giriş

Kadim şehir Urfa, derin tarihi kökleri ile Mezopotamya coğrafyasının önemli yerleşim yerlerinden birisidir. Çok kültürlü nüfus yapısı, geçmiş dönemlerde olduğu gibi bugün de zenginliğini korumaktadır. Farklı inanç ve kültürleri içinde barındıran şehir, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaptı ve ilgi çekici bir cazibe merkezi şeklinde varlığını sürdürdü. Şüphesiz kentin bu çok kimlikli yapısı, Batılı Hristiyan misyoner örgütlerinin de ilgisini çekti. Bu bağlamda Urfa ve çevresindeki ilk misyonerlik faaliyetleri Katolik Fransisken tarikatına bağlı Kapusen rahipler ile birlikte başladı. Kapusen rahipleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Urfa'da bir kilise inşa ettikten sonra, 1883'te Kapusenlerin kentteki misyonerlik faaliyetlerine Fransisken rahibeler de katıldı. Fransisken rahibeler, şehirdeki Süryani nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgede küçük bir kilise-ev'de yaşamlarını sürdürürken açtıkları dikiş-nakış kursları ile Hristiyan bayanların sevgisini kazanmaya çalıştılar.¹

Diğer taraftan Protestan bir misyoner teşkilatı olan *Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği* (The Ame-

rican Board of Commissioners for Foreign Missions, ABCFM)'ne bağlı misyonerlerin özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urfa'da misyonerlik faaliyetlerine başladıkları söylenebilir.²

Söz konusu örgüt tarafından 1860 yılında Harput'ta yapılan toplantı sonrasında alınan kararlar gereğince Osmanlı coğrafyasındaki misyon faaliyetlerinin düzenli bir teşkilat şeması üzerinden yürütülmesine karar verildi ve coğrafi bir taksimat yapıldı. Buna göre Sivas'ın güneyinden Mersin'e, Mersin'den Halep'e çekilen ve Halep'in de içinde yer aldığı bölge, *Merkezi Türkiye Misyonu* olarak adlandırıldı.³ Bu misyonun en önemli merkezi Antep olup, Urfa da aynı misyon sınırları içinde yer aldı.⁴ ABCFM'e bağlı gezici kadın ve erkek misyonerlerin, 1850'lerden sonra düzenli olarak Urfa'yı ziyaret edip, ayin ve toplantılar yapması neticesinde kentte bini aşkın bir Protestan cemaat oluşturuldu.⁵

² Ayrıca Urfa, Antep ve Maraş şehirlerindeki Ermenilere yönelik 1830'ların başında, İngiliz Protestan misyonerler tarafından Ermenice harfli Türkçe hazırlanmış İncil nüshalarının dağıtılması şeklinde bölgede birtakım misyonerlik faaliyetlerinin olduğu da bilinmektedir. Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, Çeviren: Ayşe Aksu, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, 2011, s. 178.

³ "Merkezi Türkiye Misyonu, 1860'lardan önce, Türkiye Misyonu, ardından Ermeni misyonu, bu misyonun Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmesinden sonra da güney kısmını oluşturan bölge içinde yer almıştır." Gülbadı Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 259.

⁴ 1848 yılında Antep, Merkezi Türkiye Misyonu'na bağlı bir merkez istasyon konumuna getirildi. Amerikan Board misyonerlerinin bölgede yaptığı incelemeleri neticesinde ise Urfa ve Kilis'in 1850'de Antep istasyonuna bağlı birer dış istasyon olmasına karar verildi. İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005, s. 171; Alan, a.g.e., s. 271.

⁵ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'ndeki Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çeviren: Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2010, s. 328; Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 376.

* Bu çalışma *The Studies of the Ottoman Domain (SOTOD)* dergisinin 8. cilt 15. sayısında "Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti'nin Milli Mücadele Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları" başlığı ile Ağustos 2018 tarihinde yayınlanmıştır.

** Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cenkdemir@sinop.edu.tr

*** Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, stekir@sinop.edu.tr

¹ Cihat Kürkçüoğlu, "Urfa'da İlk Misyonerler ve Küçük Bir Klinikten Urfa Misyoner (İsviçre) Hastanesi'nin Doğuş Öyküsü", *Şanlıurfa: Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002, s. 61.

■ Urfa, 1919-1920 civarı. Ortada, beyaz taşlı bina Surp Sarkis Manastırı
Kaynak: https://www.houshamadyan.org/fileadmin/_migrated/pics/FRAD027_6Fi00376_web.jpg

Ne var ki misyoner Corinna Shattuck'un Ekim 1892'de bir kez daha Urfa'ya gelmesi ise ABCFM'nin şehirdeki misyonerlik faaliyetleri açısından önemli bir dönüm noktası olacaktı.⁶ Kendisinin, Urfa'daki yetimhane çalışmalarına ek olarak, endüstriyel faaliyetler çerçevesinde yetim çocuklara çeşitli zanaat kollarında eğitimler vermesi ve en önemlisi ise körler için açtığı okul, Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin şehirde iyiden iyiye hissedilmesine vesile oldu. C. Shattuck, 1902'de Mary Harutunian ile birlikte Urfa Körler Okulu'nu faaliyete geçirdi. Rahatsızlığı nedeni ile 1910'da C. Shattuck'ın Urfa'dan ayrılmasının ardından 1914 yılına kadar kusursuz bir biçimde yürütülen Urfa Körler Okulu projesi, Birinci Dünya Savaşı'nın derin etkilerinin bir sonucu olarak 1915'ten itibaren tamamen sona erdi.⁷ Okul, birçok görme engellinin hayata kazan-

dırılması bakımından önemli bir misyonu yerine getiren Urfa'daki Protestanlık propagandasına ve bölgedeki Amerikan nüfuzuna katkı sağlayarak da bir başka amaca hizmet etti.

Öte yandan Amerikan misyonerlerin Urfa'daki çalışmalarından esinlenen Alman Protestan misyonerlerinin de şehirde önemli faaliyetleri olacaktı. 1894-1896 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşanan Ermeni olayları, Almanya'da da yankı bulmuş, kısa bir süre sonra *Alman Ermeni Yardım Kuruluşları* hayata geçirilmişti. Bu arada Eylül 1895'te Friesdorf/Almanya'da Doğu'daki Hristiyan ve Müslümanlar arasında yürütülen misyonerlik faaliyetlerini görüşmek üzere çeşitli cemaatlerden gelen misyonerler ile birlikte geniş katılımlı bir toplantı düzenlendi. Aynı günün akşamında Papaz Johannes Lepsius⁸ ve iki arkadaşı, Doğu'da Müslümanlar

⁶ C. Shattuck, *Merkezi Türkiye Misyonu*'na bağlı Antep istasyonunda çalışmak üzere 1873'te Osmanlı topraklarına geldi. Gelişinden üç yıl sonra 1876'da Urfa'ya ilk ziyaretini gerçekleştirdi ve at sırtında bölgede incelemeler yaptı. Bu incelemeler neticesinde yetişkin kızlara okul açmak amacıyla kısa süreliğine Urfa'ya yerleşti. Sağlık sorunları sebebiyle ABD'ye dönen misyoner C. Shattuck, sağlığının ABD'de olduğu kadar Türkiye'de de iyi olabileceğini düşünerek, 1883'te Maraş'a geldi ve buradaki misyoner kız okulunda öğretmen olarak görevine başladı. 1892'de ise Maraş'taki görevinden ayrılıp, misyonerlik faaliyetlerini Urfa'da sürdürmeye başladı. Füsün Çoban Döşkaya, "Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (ATDD)*, İlkbahar 2018, 5 (14), s. 99-101.

⁷ İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 7, S. 14, Güz 2011, s. 73-82. Hürü Sağlam Tekir, *Osmanlı Devleti'nde Sağlık, Dilsiz ve Âmaların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Roller (1899-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2015, s. 171-173. Diğer taraftan Corinna Shattuck'un Urfa'daki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi edinmek bkz. Abdullah Ekinci, İsmail Asoğlu, "Urfa'da Bir

Hristiyan Kadın Misyoner: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri", *Osmanlı Urfası*, İstanbul, Editör: Abdullah Ekinci, Cilt: 1, Urfa Okulu Yayınları, 2018, s. 404-421.

⁸ 1858'de Berlin'de doğan Alman teolog Johannes Lepsius, teoloji eğitimini tamamladıktan sonra Aralık 1884'ten 1886 yazına kadar Kudüs'teki Alman cemaati papaz yardımcılığı ile şehirdeki Alman cemaat okulunda müdürlük ve öğretmenlik yaptı. Daha sonra Almanya'ya dönen Lepsius, Ocak 1887'de Friesdorf'ta küçük bir köy olan Wippra-Harz'da papazlık görevine başladı. Aynı zamanda halkılığa ilgi duyan Lepsius, köyün iktisadi kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla kırk kadının istihdam edildiği bir halı dokuma atölyesi kurdu. 1896'da Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında, ABCFM tarafından bakımları sağlanan Kayseri ve Urfa'daki Ermeni yetimlerle yakından ilgilendi. Bu gezi sonrası Anadolu'daki Ermeni toplumunun sorunlarına daha fazla eğilmeye başlayan Lepsius, aynı zamanda Türkleri katil, fail; Ermenileri maktul, meful olarak gösteren çok sayıda makale ve kitabı kaleme aldı. Yazıları bugün Batı kamuoyunda, Ermenilerin soykırımına uğradıkları yönünde yazılan birçok kitaba kaynak teşkil

■ Urfa Körler Okulu'nda bir grup çocuk eğitim görürken.

arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak düşüncesi ile yeni bir misyoner örgütü kurmaya karar verdiler. Bu yeni örgütün oluşumunda, *Ermenistan için Alman Yardım Birliği*'nin merkez komitesinde yer alan Dr. Johannes Lepsius'un ismi ön plana çıkacaktı. Almanya'daki Ermenilere yönelik yardım kuruluşlarının idari antlaşmazlıklar sonucu bölünmelerinden sonra, 1896 yılının paskalyasında Lepsius'un girişimleri ile temelleri atılan, ancak yaklaşık bir yıl sonra örgütsel yapılanmasını tamamlayan *Alman Şark Misyonu* (Deutsche Orient Mission/DOM) isimli yeni bir misyonerlik örgütü oluşturuldu. Öte yandan Lepsius, 1896 baharında Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında Amerikalı misyonerlerle yakın ilişkiler kurdu. Talas ve Urfa'daki yetimlere yönelik çalışmalara destek olmak için topladığı bağışları söz konusu misyonerlere teslim etti. *Alman Şark Misyonu* (DOM)'nun merkezi olarak Urfa'yı seçen Lepsius, görevlendirdiği Amerikalı misyoner Corinna Shattuck'un Temmuz 1896'm sonlarında kentte bir Alman yetimhanesi tesis etmesine vesile oldu. Bir süre sonra ise ilk Alman misyonu çalışanları Franz Eckart ile Pauline Par-

tunky Şubat 1897'de Urfa'ya geldiler ve Mayıs ayında şehirdeki Ermeni dullar için bir halı dokuma atölyesi faaliyete geçirildi.⁹

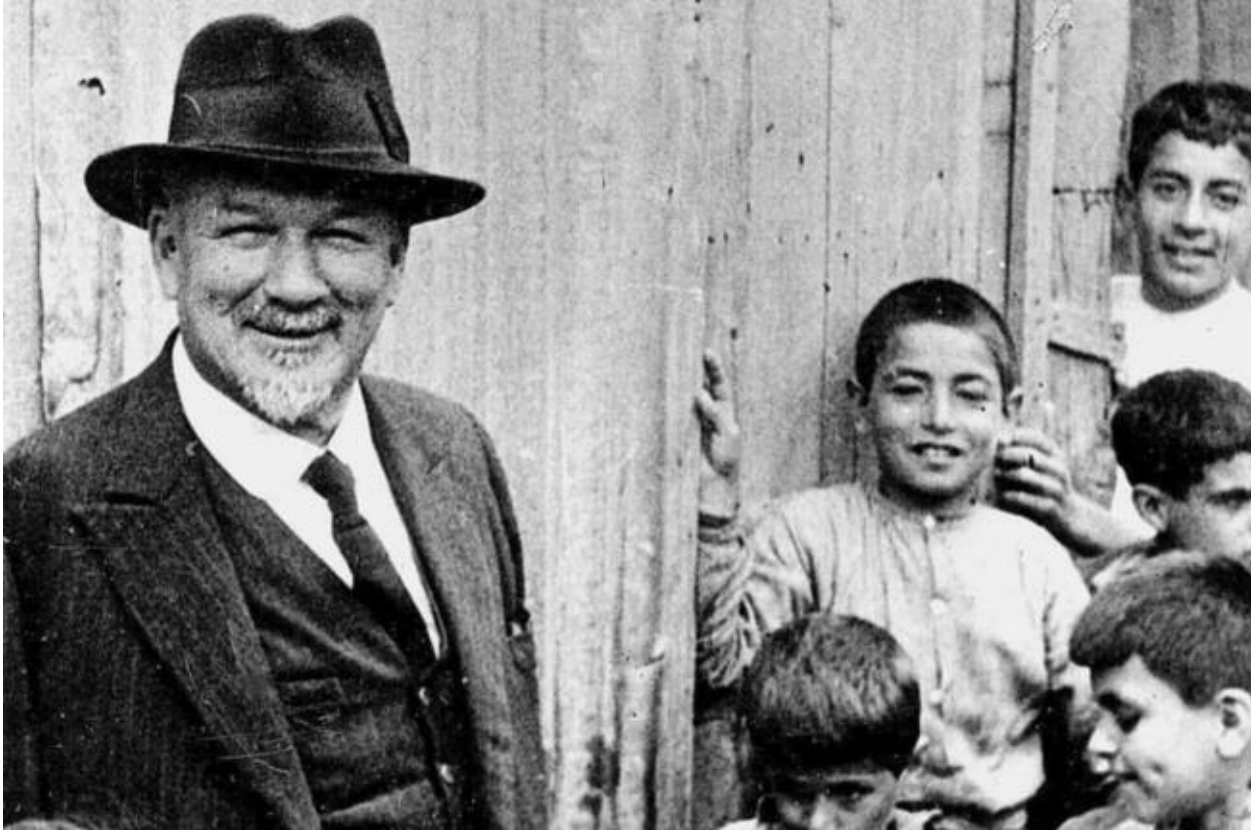
Diğer taraftan Urfa'daki gerek misyonerlik gerekse de yardım faaliyetleri açısından önemli kuruluşlardan birisi ise Urfa İsviçre Hastanesi idi. Urfa'yı DOM'un merkezi olarak belirleyen Lepsius, Zürih'te parlak bir tıp eğitimi alan ve İsviçre'nin ilk kadın hekimlerinden olan Josephine Zürcher'i işe alarak Zürcher'den Urfa'da bir klinik açmasını istedi. Temmuz 1897'de Urfa'ya ulaşan Zürcher, Antep'teki Amerikan hastanesinde kendisini yetiştirmiş olmasına rağmen resmî diploması bulunmayan Doktor Abraham Attarian'ı çevirmen ve asistan olarak görevlendirdi. İleride eşi olacak olan Alman Heinrich-Fallsher ise kliniğin idari işlerinden sorumlu tutuldu. 22 Temmuz 1897'de açılışı yapılan klinikte, kısa zaman içerisinde şehirdeki pek çok hasta muayene edildi. Bölgeye gelir gelmez yakalandığı hastalık nedeni ile güçsüz düşen Zürcher, bir süre çalıştıktan sonra bitkin bir şekilde Aralık 1897'de işi bırakıp Urfa'dan ayrılmak zorunda kaldı.¹⁰

etmektedir. Johannes Lepsius'un hayatı, kendisinin ve kurucusu olduğu *Alman Doğu Misyonu* (Deutsche Orient Mission /DOM)'nun Urfa'daki faaliyetleri ile eserleri için bkz. İnan, *a.g.e.*, s. 320-409; Kieser, *a.g.e.*, s. 228-234.; Selami Kılıç, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi (ATAM)*, XVII, Kasım 2001, s. 585-601.

⁹Kieser, *a.g.e.*, s. 232-233.

¹⁰Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Derleyenler: François Geogon, Paul Dumont, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2011, s. 259-260.

■ İsviçreli Misyoner Jacob Künzler.

“
Mayıs 1916’da kent hekimi işten ayrılınca, yeni sıhhiye müfettişinin emri ile hastane kapatılıp, eczane mühürlendi. Bu zorunlu kapanış sonrası Künzler bütün zamanını mültecilere ayırdı. İngilizlerin Urfa’yı işgal etmesi ve Hint asıllı İngiliz askerî doktorunun yönetimi ele almasıyla ise Mart 1919 sonunda İsviçre Hastanesi yeniden açıldı

”
 Josephine Zürcher’in yerine 1898’te İsviçreli Doktor Hermann Christ, misyon kliniğinin yöneticiliğini devraldı. Kendisine 1899’tan itibaren bir başka İsviçreli, di-yakoz (Protestan sağlık görevlisi) Jacob Künzler eşlik etmeye başladı.¹¹ Dr. Christ, Basel’deki dostlarının kendisine gönderdiği yardımlar sayesinde 1901 yılında tıbbî donanım açısından yeterli olan bir hastane inşa etmeyi

başardı.¹² Ancak karısının hastalığı nedeniyle Dr. Christ, 1904’te hastanenin sorumluluğunu Dr. Andreas Vischer’e devrederek Urfa’dan ayrıldı.¹³ Aradan geçen on yılın sonunda Vischer’ler Temmuz 1914’te İsviçre’ye dönerken hastanenin bütün sorumluluğu Jacob Künzler’in başkanlığındaki ekibin geri kalanına yüklendi. Kentin Yahudi hekimi ise hastanenin resmî tıbbî yönetimini yürüttü. Ancak Mayıs 1916’da kent hekimi işten ayrılınca, yeni sıhhiye müfettişinin emri ile hastane kapatılıp, eczane mühürlendi. Bu zorunlu kapanış sonrası Künzler bütün zamanını mültecilere ayırdı. İngilizlerin Urfa’yı işgal etmesi ve Hint asıllı İngiliz askerî doktorunun yönetimi ele almasıyla ise Mart 1919 sonunda İsviçre Hastanesi yeniden açıldı.¹⁴

Hastanenin yeniden faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra Vischer çifti, Haziran 1919’da Urfa’ya geri döndü ve böylelikle Künzler çifti tatil amaçlı Urfa’dan ayrılma fırsatı buldu.¹⁵ Vischerler artık Urfa’da çalışmaya başlayacak, ancak bir farkla; *Alman Doğu Misyonu*’nun değil *İsviçreli Ermeni Dostları Birliği*’nin hizmetinde çalışmalarını yürüteceklerdi.¹⁶

264; Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 62.

¹¹ Kieser, a.g.e., s. 344. Ayrıca Jacob Künzler hakkında bilgi için bkz. Jacob Künzler, *Kan ve Gözyaşları Ülkesinde; Dünya Savaşı Strasında Mezopotamya’da Yaşananlar 1914-1918*, Çeviren: Perim Ozan, İstanbul, Belge Yayınları, 2012, s. 9-31; İnan, a.g.e., s. 390.

¹² Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 62. *Alman Doğu Misyonu* (DOM)’nun, Urfa’daki sağlık çalışmalarına dair genel istatistikî bilgiler için bkz. Kieser, a.g.e., s. 799-806.

¹³ Kieser, a.g.e., s. 345.

¹⁴ Kieser, a.g.m., s. 274, 278, 281.

¹⁵ Bununla birlikte, bazı Ermeniler Jacob Künzler’i, 1915’te emanet ettikleri parayı zimmetine geçirmekle suçladılar. Kieser, a.g.m., s. 282.

¹⁶ Kieser, a.g.e., s. 696; Kieser, a.g.m., s. 282-283.

Dr. Andreas Vischer ise kısa zamanda hastaneyi ayağa kaldıracak, Ağustos 1920’de ise Künzler ailesi nöbeti tekrar devralacaktı.

1. Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti ve Urfa’daki Çalışmaları

1890’lardan sonra Kapusen Misyonu, ABCFM ve Alman Doğu Misyonu’nun Urfa sahasındaki misyonerlik faaliyetlerine yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Bu ilginin özellikle 29 Aralık 1895’te Urfa’daki Ermeni ve Müslüman cemaatler arasında yaşanan vaka ile birlikte arttığı söylenebilir.¹⁷ 1896’dan, 1922’ye kadar olan dönem incelendiğinde yabancı ve Hristiyan unsurların Urfa’da güçlendikleri görülmektedir.¹⁸ Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru ve Millî Mücadele döneminde Urfa havalisindeki çalışmaları ile dikkat çeken yabancı yardım örgütlerinden birisi ise Yakınoğu Yardım Heyeti idi. Bu örgütün Urfa bölgesindeki faaliyetlerine geçmeden önce genel bir çerçevede örgütün kuruluşu ve Osmanlı topraklarındaki teşkilatlanması hakkında bilgi vermekte yarar vardır.

Bilindiği üzere Osmanlı Hükümeti tarafından 27 Mayıs 1915’te yayınlanan Sevk ve İskân Kanunu neticesinde Anadolu coğrafyasındaki Ermeniler göçe tabi tutulacaklardı. Bu göç sonrası ABD’nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau’nun Eylül 1915 tarihli *acil* ibareli telgrafında,¹⁹ Ermenilerin sürgününe zorlanıp, yok edilmelerinden kaynaklı sıkıntıların yaşandığı belirtiliyor,

¹⁷ Söz konusu olay hakkında iki farklı görüş vardır. Ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv vesikalarına dayalı olan ilk görüşe göre, Temmuz 1895’te Urfa çevresinde Ermeni komitacılar ayrılıkçı hareketler çerçevesinde bir isyan başlattı. Açıkçası bu dönemde ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi ve Urfa’da da Müslüman ve Ermeniler arasında ciddi bir güven sorunu ortaya çıktı. 29 Ekim 1895 tarihinde Urfa’da bir Müslüman, bir Ermeni’yi öldürürken Ermeniler de intikam duygusuyla karakolu basarak bu katili öldürecekleri. Alacak verecek kavgasıyla başlayan bu vaka bir anda iki toplum arasında ciddi bir çatışmaya dönüştü. Karakol baskınına gerçekleştiren Ermeniler teslim olmadı ve nitelikli iki toplum arasındaki gerilim tırmandı. 29 Aralık 1895’te aşiret ve ahaliden oluşan büyük bir kalabalık Ermeni mahallesine saldırdı ve gün boyu çatışmalar devam etti. Bu olaylar sırasını yaklaşık yedi yüz ila sekiz yüz arasında Ermeni yaşamını yitirdi. Sayının bu kadar yüksek olmasının nedeni, redif askerlerinin yerli olması ve sayıca askeri müfrezenin yetersiz kalıp, müdahale edememesinden kaynaklanıyordu. Bu olay ve sonucunda ortaya çıkan rakamlar ise Batı basına abartılarak yansıtıldı. İlhami Yurdakul, “Urfa’da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)”, *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Aralık 2016, s. 136-144. İkinci görüşe göre ise alacak verecek meselesinden çıkan ilk olaylar nedeniyle otuz dokuz (sonraki raporla göre altmış) Ermeni, beş ya da altı Müslüman hayatını kaybetmişti. 28 ve 29 Aralık 1895 tarihlerinde gerçekleşen ikinci vakada ise ABCFM’in Urfa misyon şubesi sorumlusu Corinna Shattuck’a göre beş bin Ermeni öldürüldü. İngiliz İkinci Konsolosu G. H. Fitzmaurice, ölen Ermeni sayısını sekiz bin, Kapusen raporların da ise bu sayı on bin olarak ifade ediliyordu. İlgili görüş tarafından pogrom şeklinde nitelendirilen bu olaylar sonucunda, Ermeni cemaati müthiş bir kan kaybına uğrayacaktı. Kieser, *a.g.e.*, s. 328-338, 763-766.

¹⁸ Kieser, *a.g.e.*, s. 329.

¹⁹ 1915 yılı Sevk ve İskân Kanunu’nun İstanbul ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde uygulanışı hakkında Amerikan kamuoyunu yönlendirilmesi ve Ermeni Yardım Komitesi’nin tesisinde, Osmanlı Devleti’ndeki Amerikalı konsolos, diplomat, misyoner, doktor ve eğitimcilerin rapor ve mektupları etkili oldu. Konu ile ilgili olarak bu kişilerin yazdığı bazı rapor ve mektuplar için bkz. James L. Barton, *Story of Near East Relief (1915-1930)*, The Macmillan Company, New York 1930; Robert L. Daniel, *American Philanthropy in the Near East 1820-1860*, Ohio University Press, Athens, 1970, s. 38-48.

Mary Caroline Holmes, ilk başta Presbiteriyen Kilisesi’ne bağlı bir misyoner, ardından Amerikan Kızılhaç Örgütü’nde yönetici ve daha sonra ise NER’de yardım çalışanı olarak otuz beş yıl Ortadoğu coğrafyasında çalışmalar yaptı. Yerel halk tarafından the Yankee woman yakıştırılması yapılmış olan Holmes, çok iyi düzeyde Arapça konuşmasının yanı sıra Kur’an’ı anadili gibi okuyabilecek bir dil yeteneğine sahipti. Bu yeteneğinin bir sonucu olarak Avrupalılara ve Türklere tercümanlık yapmış, akademik çalışmalar yapan bilim insanlarına ve arkeologlara yardımcı olmuştu. Hatta Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’ne karşı Arap ayaklanmalarında üstlendiği rolle ünlenen İngiliz ordusu subaylarından Thomas Edward Lawrence da savaş öncesi Holmes’tan, uzunca bir süre Arapça gramer bilgisinin yanı sıra Arap coğrafyası ve Arap toplumu hakkında eğitimler almıştı.

Morgenthau Amerikalı dostlarından bir an önce bu soruna eğilmelerini istiyordu. Bu telgrafa cevaben ABD menşei *Ermenilere ve Suriyelilere Yardım Heyeti* (ACASR) adı ile ilk organizasyon komitesi oluşturuldu.

Bu komiteyi meydana getiren komiler ve bağlı oldukları misyoner örgütleri ise şöyleydi:²⁰

–Ermenilere Muavenet Komitesi (Armenian Relief Committee); Amerikan Board bünyesinde oluşturulmuştur.

–Filistin-Suriye Muavenet Komitesi (Palestine-Syrian Relief); Presbyterian Board bünyesinde oluşturulmuştur.

–İran Muavenet Komitesi (Persian Relief Committee); Presbyterian Board bünyesinde oluşturulmuştur.”

Tüzel kişilik kazanmamış bu kuruluş, öncelikli olarak Amerikan kamuoyunun ilgisini çekmek adına konu ile ilgili yayınlar yaptı. Propaganda çalışmaları kısa zamanda kamuoyunda ses getirdi ve karşılık buldu. Ekim 1915’ten, 14 Ekim 1919’da kadar Amerikan halkından toplanan paralar, önce elçi Morgenthau, ardından kendi-

²⁰ Aynı amaca hizmet için kurulmuş olan bu üç örgüt, faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütmek amacıyla ACASR çatısı altında toplanmıştır. Alan, *a.g.e.*, s. 28.

■ Amerikalı misyoner Corinna Shattuck (fotoğrafın merkezinde yazı yazarken) işlemeçi atölyesinde çalışan Ermeni kadın ve kızlarla birlikte. (Kaynak: Mişel Pabuççıyan koleksiyonu, Paris).

sinden sonra göreve gelen elçi Abram Isaac Elkus ve diğer Amerikalı temsilciler aracılığı ile yardım çalışmalarında kullanılmak üzere Yakındoğu'ya gönderildi. *Yakındoğu Amerikan Yardım Heyeti*'nin (ACRNE) mütevelli heyeti ve üyelik sistemi, 6 Ağustos 1919'da *Yakındoğu Yardım Heyeti* (NER) adını aldıktan sonra da hemen hemen aynı şekilde devam etti. NER mütevelli heyeti, ilk toplantısını 14 Ekim 1919'da yapması ile örgütün kuruluş aşaması tamamlandı.²¹ Örgüt, 1930 yılında ise yeniden ve son defa bir isim değişikliği daha yapıp *Yakın Doğu Vakfı* (The Near East Foundation) adını aldı. NER'in Yakındoğu'daki yardım faaliyetleri, İstanbul ve ona bağlı olarak Doğu Trakya, Anadolu, Suriye, Filistin, İran ile Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan oluşan Transkafkasya ülkelerini kapsamaktaydı. Çalışmalar ise ağırlıklı olarak bu coğrafyalar dâhilindeki Ermeni, Rum, Nesturi, Süryani ve Suriyelilere yönelik oldu.²² Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında aktif faaliyetlerde bulunan heyet, Osmanlı kaynaklarında *Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti* adı ile anılacaktı.²³

²¹ 14 Ekim 1919 öncesi belgelerde örgütün ismi ACRNE olarak geçmektedir. Ancak, bu kronolojik isim değişikliğinin de bilinci ile metin içerisinde anlam karmaşası oluşmaması için bundan sonra örgüt ismi kısaca [NER] olarak ifade edilecektir.

²² Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research / Near East Relief (NER), *ABA132C027026, Hand Book - Near East Relief*, Publisher: The Headquarter of the Near East Relief Committee, October 1920, s. 4-5. Dipnot içerisinde bu arşiv belgelerine bundan sonra [NER] kısaltması ile referansta bulunulacaktır. Ayrıca çevrimiçi (online) olarak söz konusu arşiv belgelerine ulaşmak için bkz: <https://www.archives.saltresearch.org/>.

NER hakkında ayrıntılı bilgi için ise bkz. Barton, *a.g.e.*, s. 148-170.

²³ Mehmet Canlı, "Millî Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 38, Ankara,

Diğer taraftan yardım faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yürütülmesi amacıyla NER tarafından Osmanlı coğrafyası on üç ana yardım merkezine ayrıldı.²⁴ Söz konusu merkezî bölgelerden birisi Halep olup, ilk önce Antep, Urfa, Kilis ve Bilecik gibi yerleşim yerlerindeki yardım faaliyetlerinin Halep'teki ana yardım merkezine bağlı olarak sürdürülmesi ön görüldü.²⁵ NER'in 28 Nisan 1919 tarihli saha organizasyon planı kararları gereğince Mardin, Diyarbakır ve Maraş'ın da Halep bölgesine dâhil edilmesine karar verildi.²⁶

NER tarafından organizasyon şemasının oluşturulmasından sonra, yardım malzemeleri ağır tonajlı gemiler ile Amerika'dan Yakındoğu'ya taşınmaya başlandı. Süt tozu, un ve konserve gıdalar, ilaç, serum ve çeşitli tıbbî malzemeler, giyim eşyaları, tarım aletleri, ulaşım ve nakliyyede kullanılmak üzere kamyon ve otomobil gibi motorlu taşıtlardan oluşan birçok malzeme, NER'in Anadolu'daki lojistik merkezi olan İzmit Körfezi'ndeki Derince Limanı'na getiriliyordu.²⁷

1995, s. 42.

²⁴ 1920 yılından itibaren NER'in Anadolu, Yunanistan, Kafkasya ve Suriye'yi içine alan bölgelerdeki yardım çalışmaları, birbirinden bağımsız dört faaliyet alanına bölünerek devam etti. Bu dört bölge: Kafkas, Anadolu, Beyrut ve İran bölgesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbadi Alan, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları", *Geçmişte Günümüze Göç*, Editör: Osman Köse, Cilt: 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017, s. 664-666.

²⁵ NER idarecilerininin 27 Şubat 1919 tarihli coğrafi taksimat önerisine göre İstanbul, İzmir, Samsun, Sivas, Konya, Adana, Kayseri, Maraş, Harput, Diyarbakır, Mardin, Halep ve Kafkasya'dan oluşan on üç ana merkez ile bu merkezlere bağlı otuz şubede yardım faaliyetlerinin yürütülmesi teklif ediliyordu. NER, *ABA132C037002A13*, 27 Şubat 1919.

²⁶ NER, *ABA132C037014A03, 16th Meeting*, 28 Nisan 1919.

²⁷ ACRNE, *Speakers' Handbook of American Committee for Relief in the Near East*, Publisher: TheHeadquarters of theCommittee, Volume: 19, New York,

■ Misyonerlerin Urfa'da açtığı halı atölyelerinden biri.

Limandaki ambarlara indirilen malzemeler Bağdat Demiryolu hattı üzerinden Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya, Ulukışla, Adana ve Halep'e ulaştırılıyor, bu bölgelerden Anadolu ve Suriye'nin iç kesimlerindeki şubelere dağıtılıyordu.²⁸ Karadeniz ve Kafkasya'daki yardım merkezlerine ise gemilerle sevkiyat sağlanıyor, Samsun, Trabzon ve Batum Limanları dağıtım merkezleri olarak kullanılıyordu.²⁹

NER'e bağlı olarak Urfa'ya gelen ilk yardım çalışanlarından birisi Amerikalı Mary Caroline Holmes³⁰ idi. 1919'un ilk aylarında Urfa'ya gelen Bayan Holmes, 1919 baharından 1922 Nisan'ına kadar NER adına kentte

kesintisiz olarak görev yapan tek Amerikalı yardım çalışanıydı. Bu bakımdan Yakındoğu Yardım Heyeti'nin Urfa'daki faaliyetlerinde kendisinin büyük katkısı olduğunu söylemenin pek de yanlış olmayacağı kanısındayız. Holmes'ın ardından aralarında NER yönetim kurulu başkanı James L. Barton'ın da olduğu NER'in ilk delegeleri, 7 Nisan 1919'da Urfa'ya ulaştı. Heyetin gelmesinden bir ay önce yani 7 Mart 1919'da ise İngilizler tarafından Urfa işgal edilecekti. İngilizlerin şehrin yönetimini ele geçirmesi Amerikalı yardım çalışanlarının Urfa'daki faaliyetleri açısından son derece olumlu oldu. Barton, gelir gelmez yaptığı izlenimleri karşısında Urfa'da karşılaştığı manzarayı *korkunç* şeklinde tanımlayacak, şehirdeki Ermeni kadın ve yetimlerin durumuna dair notlar tutacaktı.³¹

İsviçreli misyonerler Jacob Künzler ve eşinin bakımı altındaki yaklaşık altı yüz Ermeni kadın ve yetim ile ilgilenen NER görevlileri, Amerikan misyonuna ait binalara yerleşirken Künzler'lerin de yükünü biraz olsun hafifletiyordu.³²

1920, s. 17.

²⁸ Barton, *a.g.e.*, 112-114.

²⁹ NER, *ABA132C0105005, TheAcorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 5.

³⁰ Mary Caroline Holmes, ilk başta Presbiteryen Kilisesi'ne bağlı bir misyoner, ardından Amerikan Kızılhaç Örgütü'nde yönetici ve daha sonra ise NER'de yardım çalışanı olarak otuz beş yıl Ortadoğu coğrafyasında çalışmalar yaptı. Yerel halk tarafından *the Yankee woman* yakıştırılması yapılmış olan Holmes, çok iyi düzeyde Arapça konuşmasının yanı sıra Kur'an'ı anadili gibi okuyabilecek bir dil yeteneğine sahipti. Bu yeteneğinin bir sonucu olarak Avrupalılara ve Türklere tercümanlık yapmış, akademik çalışmalar yapan bilim insanlarına ve arkeologlara yardımcı olmuştu. Hatta Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'ne karşı Arap ayaklanmalarında üstlendiği rolle ünlenen İngiliz ordusu subaylarından Thomas Edward Lawrence da savaş öncesi Holmes'tan, uzunca bir süre Arapça gramer bilgisinin yanı sıra Arap coğrafyası ve Arap toplumu hakkında eğitimler almıştı. Ayrıca Holmes, Küçük Asya, Kutsal Topraklar ve Türk sorunları üzerine kitaplar yazdı. 1919-1922 yılları arasında NER adına şehirdeki yardım çalışmaları ile ilgilenen Holmes, daha sonra Urfa'daki günlerine dair anlamlarını *Between the Lines in Asia Minor* isimli kitapta topladı. Kitap, Vedii İlmen tarafından *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)* adı ile Türkçeye çevrilmiştir. Holmes'ın aynı zamanda *Who Follows in Their Tran? A Syrian Romance* adında bir başka eseri de vardır. Yıldız Devenci Bozkuş, "Mary Caoline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9/4, Bahar 2014, s. 347-351.

³¹ Kaley M. Carpenter, *A Worldly Errand: James L. Barton's American Mission to the Near East*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton Theological Seminary, Princeton, 2009, s. 337. NER adına Urfa'da incelemeler yapan Dr. White'in ifadelerine göre ise şehirdeki Ermeni mülkler hemen hemen harabeye dönmüştü. Savaştan önce kentte yirmi beş bin Ermeni yaşarken savaş sonrası bunların iki bin ila altın bini geri dönmüştü. Diğer taraftan kentte bulunan çeşitli yetimhanelerde ise yaklaşık bin yetim bulunuyordu. NER, *ABA132C010600, TheAcorne*, Volume: 1, No. 6, 12 Temmuz 1919, s. 1.

³² Kieser, *a.g.e.*, s. 693.

■ Amerikalı misyoner Corinna Shattuck bir toplantı esnasında.

Derince'den hareket eden bir yük treni ortalama iki haftada Halep'e ulaşıyordu. Yine trenle Halep'ten Tel Abyad'taki³³ tren istasyonuna gönderilen yardım malzemeleri, buradan NER'e ait Reo marka kamyon ile Urfa'ya taşınıyordu. Araçla yaklaşık kırk beş dakika uzaklıktaki Tel Abyad'a her gün iki sefer yapan bu kamyon battaniye, kumaş, dikiş makinesi, ayakkabı, iğne iplik, sabun, ilaç ve hastane malzemeleri, şeker, gıda ürünleri ve bakıma muhtaç çocuklar için kıyafetler getiriyordu.³⁴ Urfa, İngiliz işgali altında kaldığı dönemde NER'in yardım malzemeleri İngiliz ordusu tarafından dağıtıldı. Yardımlarda öncelik çocuklu ve müşkül durumdaki kadınlara verilirken kendilerine para, buğday ve giyim eşyası dağıtımı yapıyordu.³⁵

Urfa'daki yardım çalışmaları ağırlıklı olarak üç alanda yürütüldü. Bunlardan ilki acil ve genel tıbbî yardımlardı. Urfa ve çevresinde görülen dizanteri, tifo, tifüs ve kolera gibi epidemik vakalar ile başta uyuz ve çiban olmak üzere çeşitli deri hastalıkları sıklıkla görülen sağlık sorunlarıydı. Dolayısıyla yardım çalışanlarının çözmeleri gereken öncelikli konu sıhhi meselelerdi. İkinci faaliyet türü yetimhane hizmetleriydi. Bu hizmet sadece kimsesiz çocukları himaye altına almak üzerine değil, aynı zamanda gıdasızlık gibi nedenlerle bakıma muhtaç

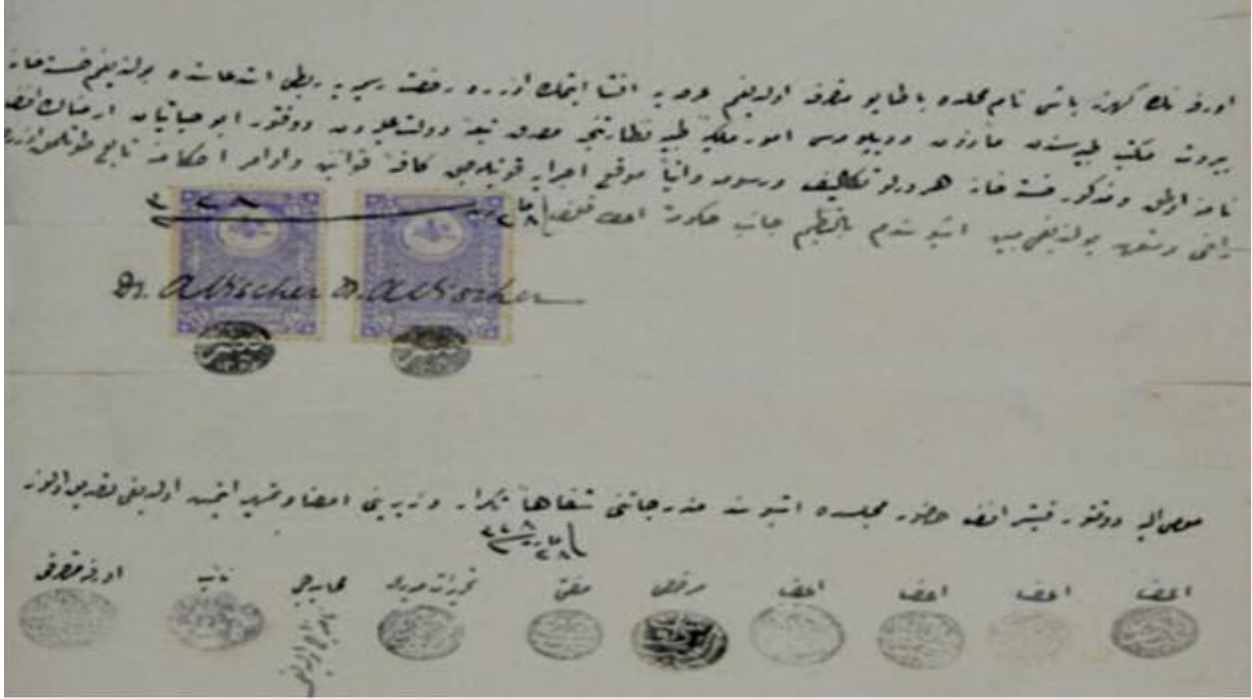
ya da baskı ve şiddete maruz kalmış çocukların korunmasına yönelik de oldu. Üçüncü faaliyet türü ise sığınmacı olarak Urfa'ya dönen veya geçim sıkıntısı çeken erkek ve kadınların endüstriyel alanda meslek edinmelerine yönelikti. Aslında meslek edindirme çalışmaları NER'in yardım faaliyetlerinin maddi ve manevi en önemli kolunu oluşturuyordu. Bu proje ile birlikte öncelikli olarak ihtiyaç sahiplerine sürekliliği olan geçim kaynakları sağlanıyordu. İnsanlara yiyecek ve giyecek yardımı yapmak elbette önemliydi ancak kalıcı bir hizmet olamazdı.

Yardım çalışanlarının çözmeleri gereken temel sorunlardan birisi ise NER yetimhanelerindeki yetimlerin kıyafet sıkıntılıydı. Yerli kumaş çoğunlukla tedarik edilemiyor, dolayısıyla ham haldeki materyalin eğrilmesi, boyanması ve dokumalık kumaşa dönüştürülmesi gerekiyordu. Amerika'dan büyük yük gemileri ile gönderilen ithal Amerikan kumaşı ile yerli üretim kumaşlar, NER'in endüstriyel bölümü tarafından tesis edilen dikimevlerinde giysiye dönüştürülüyordu. Ancak bu şekilde üretilen kıyafetler ne NER'e bağlı bütün yetimhanelerdeki çocukların ne de sığınmacıların ihtiyacını karşılamaya yetiyordu. Kıyafetler sadece vücudu sıcak tutmak için önemli değildi. Ayrıca bu yeni giysiler dağıtılıp, eski kıyafetlerin yakılması ile tifüs ve diğer salgın hastalıkların önüne geçilmesi açısından da elzemdi. Bu amaçla 1919 yılında ABD'den eskimiş ya da kullanılmış iki yüz elli

³³ Burası bugünkü Akçakale'yi ve güneyindeki Suriye sınırlarında kalan bölgeyi içine almaktaydı.

³⁴ Mary Caroline Holmes, *Urfa'daki Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çeviren: Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Yayınları, 3. Basım, 2017, s.19-20, 25.

³⁵ Holmes, *a.g.e.*, s. 28.

■ Dr. Andreas Vischer'in Urfa Meclisi'nde imzaladığı, kanuna uygun hareket edeceğini belirten taahhüt senedi.

bin parça giyim eşyası Ortadoğu ve Kafkaslardaki NER merkezlerine ulaştırılmak üzere gönderildi. 1920 yılında ise soğuk ve hastalıktan yaşamını yitirenlerin sayılarının artmaması için daha fazla giysiye ihtiyaç duyulduğu NER raporlarında belirtilecekti. Bu genel soruna dikkat çekmek adına ilgili raporlarda Urfalı Wee David'in hikâyesi ise örnek bir vaka olarak betimlenip, aktarılmıştı. İki yaşlarındaki David, kilise bahçesinde ağlarken pislik içerisinde, vücudu bit ve yaralarla kaplı olarak bulunmuştu. NER çalışanları ilk iş olarak üzerindeki çıkarıp, küçük çocuğu yıkadılar. Daha sonra kaşıntıları giderilip, yaraları iyileştirilen çocuk, temiz giysiler giydirilerek NER'in koruması altına alındı.³⁶

1919 baharından itibaren Urfa'da hızla işe koyulan NER çalışanlarının yardım faaliyetlerine dair istatistiki veriler de yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. İlk üç aylık çalışmalar sonucunda oluşturulan 21 Haziran 1919 tarihli NER raporuna göre, Urfa yetimhanesinde yedi yüzün üzerinde yetim çocuk bulunuyordu ve %70'inde yoğun bir biçimde uyuz (skabi) vakası gözlemlenmekteydi.³⁷ Diğer taraftan yatak kapasitesinin düşüklüğünden dolayı her bir yatakta iki çocuk tedavi edilmeye çalışılıyordu. Bir süre sonra ise bu çocukların ellisi, yirmi beş yatak kapasiteli İsviçre Hastanesi'ne yatırılacak ve tedavileri burada sürdürülecekti. Söz konusu hastane, NER üzerinden ihtiyaç malzemelerini karşılıyordu. Ayrıca bu hastanede görevli bir doktorun maaşı da Amerikan yardım

heyeti tarafından ödenmekteydi. Buna karşılık İsviçre Hastanesi'nden Dr. Vischer, NER sorumluluğu altındaki yetim çocukların ve yardım çalışanlarının tıbbî bakımları ile ilgileniyordu. 19 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla Urfa İsviçre Hastanesi'nin yatak kapasitesi yirmi beşten kırka yükselmişti. Yatak sayısı çadırların da kullanımı ile birlikte altmışa çıkıyordu.

Kentteki çeşitli salgın vakaları ile mücadele etmek amacıyla şehir ahalisinin yoğun ilgi göstereceği ücretsiz bir klinik de NER tarafından faaliyete geçirildi.³⁸ Bu klinikte Haziran ayı içerisinde günlük yüz elli hasta tedavi edilirken Temmuz 1919'da muayene edilen günlük hasta sayısı iki yüze ulaşıyordu.³⁹ Temmuz ayı boyunca kentte yürütülen sıhhi yardım çalışmaları genel olarak incelendiğinde ise NER çalışanları için yoğun bir ay geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde hastanede yatarak tedavi edilen hasta sayısı yetmiş idi. Temmuz ayında hastane ile yetimhane kliniklerindeki eski ve yeni hasta vakalarının toplamı altı bin olarak kayıtlara geçiyordu. Bu dönemde yüz yirmi iki cerrahi müdahale yapılmış, bin elli yedi reçete yazılmış ve iki yüz laboratuvar muayenesi gerçekleştirilmişti. Farklı türdeki tıbbî yardımlar kapsamında Urfa'ya yaklaşık otuz altı bin kuruşluk yardım ise işin finansal boyutunu ortaya koyuyordu.⁴⁰

³⁸ Mayıs 1919'da Kızılhaç hemşiresi Harriett A. Smith'in Urfa'ya gelmesi ile birlikte bu klinik faaliyete geçti. Ayrıca hemşire Smith, birçok Ermeni kız çocuğuna tıbbî alanda eğitimler vererek kendisine yardımcı yetiştirdi. Holmes, *a.g.e.*, s. 28.

³⁹ NER, *ABA132C0103005, TheAcorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5; NER, *ABA132C0107006, TheAcorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 6.

⁴⁰ NER, *ABA132C0113001, TheAcorne*, Vol. 1, No. 13, 30 Ağustos 1919, s. 1.

³⁶ NER, *ABA132C027026, HandBook-Near East Relief*, s. 44. Wee David'in hikâyesi için ayrıca bkz. Holmes, *a.g.e.*, s. 38-40.

³⁷ NER, *ABA132C0103005, TheAcorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5.

Tablo-1: NER'in Halep Bölgesindeki Sağlık ve Yardım Faaliyetleri – Ekim 1919⁴¹

NER'in Halep Bölgesindeki Sağlık ve Yardım Faaliyetleri – Ekim 1919	Halep	Antep	Maraş	Urfa	Mardin	Diyarbakır	İskenderun	Toplam
Amerikalı personel	25	12	11	8 ⁴²	9	3	2	70
Yerli çalışanlar	160	100	112	50	40	10		472
Kullanılan bina	20	14	13	8	14	3	2	74
Hastaneler	3	1	2	1	1	0	0	8
Hastanelerdeki yatak kapasitesi	163	75	95	45	40	0	0	418
Klinikler	4	2	2	2	3	1	1	15
Yetimhane	1	3	5	2	3	1	0	15
Kurtarma Evi ⁴³	1	1	1	1	1	0	0	5
Dağıtılan giysi	15481	- ⁴⁴	2864	-		-	1188	19533
Dağıtılan battaniye	1612	-	660	-		-	201	2373
Hastane ve kliniklerdeki medikal tedavi	9153	5002	6288	8584	7399	+ ⁴⁵	405	36831
Hastane ve klinikler aracılığıyla yardım edilenler	2357	1019	2317	1492	1611	+	405	9201
Yetim sayısı	536	1119	938	1021	850	200	0	4664
Kurtarma evlerinde kalanlar	289	280	65	80	183	0	0	897
İstihdam edilenler	1027	500	507	1375	864	100	-	4373
Dağıtılan giysi ve battaniye	6263	-	958	-	520	-	583	8324
Yiyecek yardımı	0	0	0	-	60	-	0	60
Para yardımı	850 ⁴⁶	0	2509	-	267	-	746	4380
Toplam	11330	2918	7294	3968	4355	300	1734	31899
Genel Toplam								31899⁴⁷

Yukarıdaki Tablo-1'de ise Ekim 1919 itibarıyla Halep ve yardım çalışmaları kapsamında Halep'e bağlı olan bölgelerdeki sağlık ve yardım faaliyetlerinin kapsamlı durumu gösterilmektedir.

Diğer taraftan mütareke sonrası Urfa'ya dönmeye başlayan sığınmacı sayısındaki artış yardım çalışanlarını kaygılandırıyor. Raporlardan anlaşıldığı üzere bu kalabalık grup nedeni ile yetimhanedeki çocuk sayısının

yaklaşık bine çıkması beklemekteydi. Urfa'da bulunan üç yetimhane binasında toplam sekiz yüz eli yetim çocuk koruma altına alınırken aynı zamanda bu yetimhanelerin dışındaki elli yetimin de ihtiyacı karşılanıyordu.⁴⁸

5 Temmuz 1919 tarihli bir başka belgede ifade edildiği üzere, NER çalışanlarının sorumluluğu altında olan Maraş'ta bin otuz altı, Antep'te yedi yüz doksan, Urfa'da altı yüz otuz olmak üzere toplam iki bin dört yüz elli altı yetim bulunmaktaydı. Beş yüz erkek Ermeni yetim için Halep'in kuzeyinde çadır kent şeklinde yeni bir yetimhane oluşturulmuştu. Ayrıca NER'in takibi altındaki Ermeni sığınmacılara ait evlerde, Urfa'da kırk, Maraş'ta yüz altmış, Antep'te iki yüz otuz ve Halep'te yüz altı

⁴¹ NER, *ABA 132C0201004, The Acorne*, Volume: 2, No. 1, 3 Ocak 1920, s. 4.

⁴² Bu sayıya iki tane İsviçreli de dahildir.

⁴³ Bu kelime ilgili belgede *rescuehome* olarak ifade edilmektedir. Müslümanlara ait evlerden toplanan Ermeni kadın ve kızların, NER çalışanlarının koruması altına alındıkları ve barındırıldıkları evleri ifade etmektedir.

⁴⁴ Herhangi bir raporun bulunmadığı kısımlar tire işareti (-) ile gösterilmiştir.

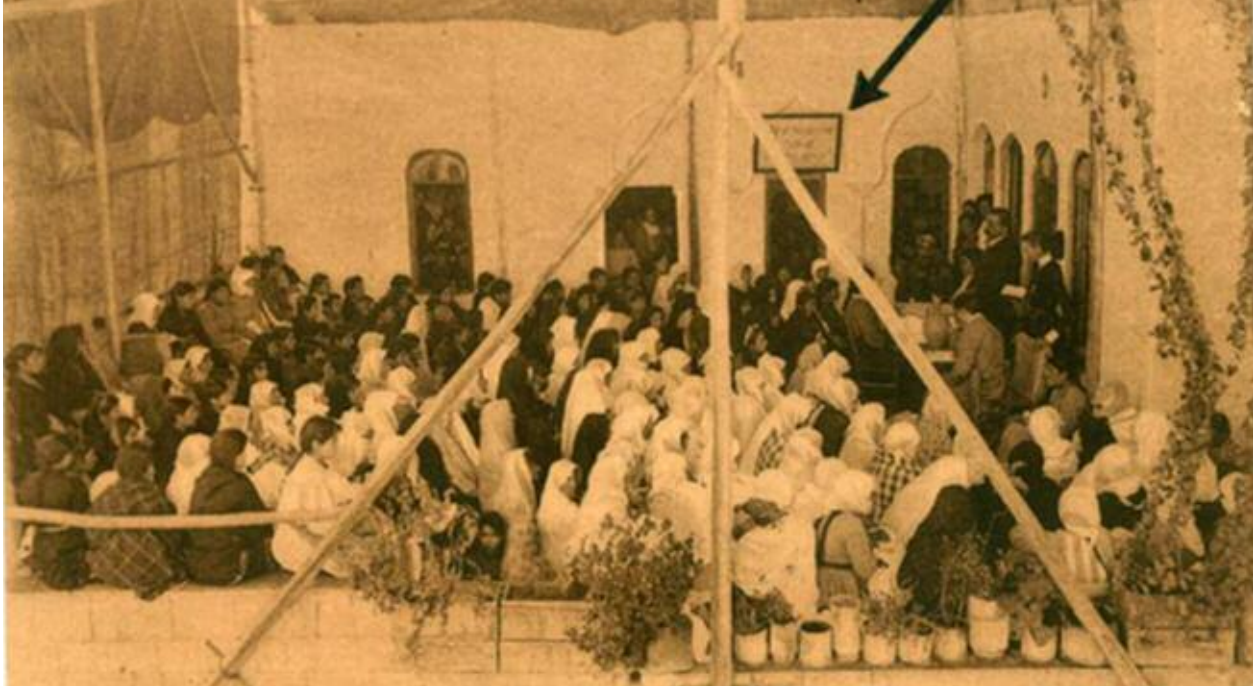
⁴⁵ Diyarbakır'da muayene edilen hasta sayıları Mardin'deki hasta sayıları ile birlikte verilmiş olup, artı işareti (+) ile gösterilmiştir.

⁴⁶ İngiliz fonundan yapılan yardım miktarı.

⁴⁷ Tablodaki sütunlarda yer alan bilgilerin yaklaşık 5.000'i iki kez yazılmış olup, genel toplamda söz konusu istatistik bilgilerin nihai sayısı verilmiştir.

⁴⁸ NER, *ABA132C0103005, The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5; NER, *ABA132C0107006, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 6.

■ Misyonerlerin Urfa'da açmış olduğu bir kursta toplanmış kadınlar.

olmak üzere toplam beş yüz otuz altı kız çocuğu bulunuyordu.⁴⁹ İleride görüleceği gibi kısa bir süre içerisinde Urfa'daki yetimhane çalışmaları, Amerikalıların kentteki en önemli faaliyet kolunu oluşturacaktı.

Urfa'daki sağlık hizmetleri ve yetimlere yönelik faaliyetlerin yanı sıra bölge halkının sınai (endüstri) ağırlıklı meslek edinmeleri amacıyla da NER yetkilileri tarafından eğitimler verildi. Biraz da olsa insanların ekonomik sıkıntılarını hafifletme düşüncesi ile verilen bu mesleki eğitimler hem erkeklere hem de kadınlara yönelikti. Söz konusu çalışmalar ise yeni yetimhane binasının bir bölümünün atölyeye dönüştürülmesi ile sürdürülmüştü.⁵⁰ Bu endüstriyel üretim faaliyetleri kapsamında Halep, Antep ve Urfa şehirlerinde kısa süre içerisinde iki bin altı yüz kırk kişi istihdam edildi. Ayrıca endüstriyel istihdam projesi dâhilinde, bölgede bulunan üç köyde ipek böceği yumurtası yetiştiriciliği ve ham ipek üreticiliği

hususunda üç yüz kişiye iş imkânı sağlandı. Böylelikle bu kişiler de dikkatte alındığında sadece söz konusu üç kentte toplam iki bin dokuz yüz kırk kişi sanayi sahasında çalışır hale geldi.⁵¹

Diğer taraftan Halep, Antep ve Urfa'nın yanı sıra NER tarafından Maraş, Mardin, Diyarbakır ve İskenderun şehirlerinde de meslek edindirme çalışmaları kapsamında birçok kişi istihdam edilmişti. Temmuz 1919 yılına dair 30 Ağustos 1919 tarihli istatistiki veriler incelendiğinde sadece Urfa'da dikiş, iplik eğirme, dokuma, örgü ve iğne işi ile uğraşan günlük ortalama bin iki yüz elli üç kadın vardı. Bu kadınların yüzde 60'tan fazlası iplik eğirme işinde çalışıyordu. İplikçilikten sonra kadınların yaygın olarak çalıştığı iş kolu ise örücülüktü. Görece daha ince bir işçilik gerektiren iğne işi ise kadınlar arasında daha az rağbet görmekteydi. Bu çalışmalar sonundaysa kumaş, giyim eşyası, şilte (minder, yastık) ve örme ürünler ortaya çıkmaktaydı. Diğer taraftan kadın ve erkekler çok gerekli olan otomobil yolu inşaatı işlerinde istihdam ediliyor, günde ortalama elli kişiye iş imkânı sağlanıyordu.⁵² Farklı işlerde çalışanlarla birlikte Urfa'da günlük bin dört yüz beş kişi muhtelif işlerde çalışmaktaydı. NER'in Urfa'nın yanı sıra Halep, Antep ve çevre illerdeki mesleki istihdam sahaları ile buralarda üretilen ürünlere dair istatistiki bilgileri için Tablo-2'deki veriler incelenebilir.

⁴⁹ NER, *ABA132C0105003, TheAcorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 3. Yetim sayılarının yanı sıra söz konusu şehir ve çevresindeki yerleşim yerlerindeki genel nüfus oranları da yine NER belgelerinde belirtilmiştir. NER'in Halep bölgesinden sorumlu yöneticisinin aktardığı bilgiye göre, Temmuz 1919 itibarıyla şehirlere göre nüfus oranları şöyledir; Halep 250.000, Diyarbakır 75.000, Antep altmış bin, Urfa 60.000, Maraş 50.000, Mardin 40.000, Kilis'in nüfusu ise 15.000 idi. NER, *ABA132C0107001, TheAcorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 1.

⁵⁰ NER, *ABA132C0103005, TheAcorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5. Ashında NER'den önce meslek edindirme amaçlı atölye çalışmaları Urfa'nın yanı sıra ABCFM misyonerlerinin ulaşabildiği birçok misyon şubesinde uygulanmaktaydı. Urfa'da CorinnaShattuck ile başlayan bu türdeki çalışmalar, Shattuck'ın şehirden ayrılmasından sonra 1910'larda Urfa'ya gelen genç ABCFM misyoneri Francis H. Leslie ile kaldığı yerden devam ettirildi. Bu kapsamda erkekler için marangoz, dülgere, terzi ve ayakkabıcı atölyelerinin yanı sıra çilingir atölyeleri ve makine salonları tesis edildi. Ayrıca nakış ve mendil imalatı için büyük atölyelerde kadınlar istihdam edildi. Örneğin 1912'te tekstil işletmesi, iki bin altı yüz kadın çalışanı ile on beş bin kişinin geçimini sağlayabilen bir kapasiteye ulaşmıştı. Diğer taraftan pek çok işçiye okuma ve yazma öğretilmekteydi. Şehirde bulunan Alman Doğu Misyonu'na ait klinik ise Amerikan yetimhanesindeki çocuklara hizmet veriyordu. Kieser, *a.g.e.*, s. 648.

⁵¹ NER, *ABA132C0105003, TheAcorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 3.

⁵² Urfa'daki NER çalışanlarının para ve ulaştırma işlerini yöneten Teğmen Charles F. Weeden Jr., yol inşaatının ve kamuya ait yolların taşlardan temizlenmesiyle de ilgilenip, yüzlerce kadın ve erkeğe iş verdi. Holmes, *a.g.e.*, s. 28.

Tablo-2: NER Halep Bölgesi Endüstriyel Bölüm Raporu - Temmuz 1919⁵³

NER Halep Bölgesi Endüstriyel Bölüm Raporu	Halep	Antep	Urfa	Maraş	Mardin ve Diyarbakır	İskenderun
Amerikalı Personel Sayısı	1	1	1			
Yerli Yardımcı Sayısı	4	15	14			
İş Kolları						
Dikiş	206	60	138			
İplik Eğirme	70	100	779			
Dokumacılık	18	75	48			
Örgücülük	231	50	248			
İğne işi	106	370	40			
Yol inşası	550		50? ⁵⁴			
Çeşitli	20	45	107	Tahmini		
Günlük ortalama	1201	700	1405	500	600	25
Ödenen ücret	86,331 Gümüş Kuruş					
Satın alınan hammadde miktarı	19,834.10					
Üretilen Eşya Çeşitleri						
Kumaş ⁵⁵	2831	2426	10,560			
Giyim parçaları	9646	2127	2,801			
Örme ürünler	733	105	411			
Şilteler		# ⁵⁶	285			
İğne işi	220					
Çeşitli	1914	3				
Toplam Parça Başı Üretilen Eşya (Kumaş hariç)	12513 ⁵⁷	2235	3467			

Amerikalı yardım çalışanları yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdürürken diğer taraftan İngiliz işgali altındaki Urfa'da, işgalci devlet statüsünde değişikliğe gidilecekti. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin kendi aralarında yaptıkları antlaşma neticesinde 1 Kasım 1919'da Urfa'nın denetimi İngilizlerden, Fransızlara geçiyordu. Bu bayrak değişimi ve sonrasında Fransızların şehirdeki tutumları Urfa'da rahatsızlık yaratırken açıkçası Amerikalıların da çalışmalarındaki verimliliği etkileyecekti. Çok geçmeden kentteki huzursuz ortam iyiden iyiye artacak, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafından örgütlenen yerel halk Fransız işgalinin üçüncü ayında şehrin düşman işgalinden kurtulması amacıyla Urfa müdafaa-sını başlatacağı.

9 Şubat'ta başlayıp 10 Nisan 1920'ye kadar süren Urfa müdafaa-sı sırasında Kuvâ-yı Millîye birlikleri ile

Fransız askerleri arasında yaşanan çatışmalar, Amerikalı yardım çalışanların tanıklıklarına sahne oldu. Kuşatma günleri ile ilgili olarak NER çalışanların anlamları ise döneme dair ilginç bilgiler içermektedir. Kuşatma günlerini, şehrin Ermeni mahallesindeki ABCFM'ye ait eski yetimhanede⁵⁶ yetim çocuklarla birlikte geçiren Mary Caroline Holmes anlamlarında, altmış günü geçen kuşatma süresince yaşadığı zorluklara değinmektedir.

7 Şubat günü Kuvâ-yı Millîye komutanının, şehri boşaltmaları için Fransızlara verdiği yirmi dört saatlik ultimatomun 8 Şubat günü öğleden sonra dolması ile birlikte, Fransız Komutan Binbaşı Hauger'in uyarısı neticesinde Millet Köprüsü'nün karşısında bulunan NER'e ait yeni binadaki Bayan Holmes ile bir başka Amerikalı yardım çalışanı M. Louise Law, daha güvenli olacağı düşüncesi ile çadırlarda kalan yaklaşık dokuz yüz yetim ile birlikte eski binaya taşınacaktı.

⁵³ NER, *ABA132C0113002, TheAcorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919, s. 2.

⁵⁴ İlgili belgede soru işareti (?) ile gösterilmiş ve aynı şekilde tabloya aktarılmıştır.

⁵⁵ Kumaş ölçüsü tabloda yarda cinsinde verilmiş olup, 1 yarda = 91,4 cm'dir.

⁵⁶ 07.04.2018 tarihinde Şanlıurfa il merkezinde yaptığımız saha araştırması sırasında söz konusu eski yetimhanenin Vali Fuat Bey Caddesi (Büyükyol)'nde bulunan Fırfırlı Cami (On İki Havarî Kilisesi/ Aziz Havariler Kilisesi) ile Elçi Konağı Butik Otel'in yer aldığı ada üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

■ NER'in bir süre Ermeni Yetimhanesi olarak kullandığı Millet Köprüsü yanındaki Millet Hanı (Han-ı Delilan)

Ayrıca burada Müslüman evlerden toplanan Ermeni kız ve kadınlar da kalıyordu. Yeni bina ve çevresindeki çadırlarda kiler olmadığından bulgur, pirinç, kuru bakla, mercimek ve fasulye gibi gıda malzemeleri eski binada muhafaza ediliyor olmasından dolayı kuşatmanın ilk günlerinde eski yetimhanedekiler gıda sıkıntısı çekmemişti. Tek sıkıntı yeteri kadar ilacın olmaması ve kasada az miktarda paranın bulunmasıydı.⁵⁷ Ancak yeni binada kalan ve kuşatma süresince eski yetimhane ile irtibatı kesilecek olan Amerikalı yardım çalışanları için aynı şeyi söylemek mümkün değildi.

9 Şubat günü kuşatmanın başlamasından, sonuna kadar NER çalışanları ile işgalci Fransız askerlerinin yakın ilişkileri oldu. Gelişmeler hakkında Bayan Holmes bilgilendirilirken kuşatma günlerinde Urfa'ya geleceğine inanılan Fransız destek kuvvetlerindeki askerler için Amerikalı çalışanlar yün çoraplar örecekti. Ancak Amerikalıların ümit ettikleri Fransız askerleri gelmedi. Kuşatma uzadıkça eski yetimhanedeki sıkıntılar da arttı. Bayan Holmes ve Bayan Law, yiyeceklerin sınırlı tüketilmesi için kararlar alırken binaya ateş açılmaması için kırmızı renkli bir yorgadan yırtılan kumaştan Kızılhaç bayrağı dikecek ve binanın üzerine asacaklardı. Su ve ekmek sıkıntısı karşısında üç öğün yemek vermemek için çocuklar akşam altıda yatırılıp, ertesi gün sabah dokuza kadar yataкта tutulmaya çalışıldı. Sabahları sadece

suda haşlanmış bulgur ya da pirinç, ikindiüstü saat dört buçuk gibi bir avuç kuru üzüm ya da dut kurusu veya iki üç incirle bir dilim ekmek veriliyordu. Akşam yemeği olarak da ince bir dilim ekmekle öğün geçirilmeye çalışılıyordu. Gıda sıkıntısının iyice hissedildiği günlerde Amerikalı yardım çalışanları yetimler ile birlikte at ve eşek eti bile yemek zorunda kalacaktı. Kuşatma günlerinde gıda sıkıntısının yanı sıra yakacak sıkıntısı da yaşanmıştı. Yemek pişirmek için eski yetimhanenin merdiven korkulukları, dolapları, hatta tavanı tutan bir kiriş sökülüp, yakılacaktı.⁵⁸

Urfa'da NER adına görev yapan bir diğer Amerikalı grup ise kuşatma günlerini yeni binada geçirmek zorunda kaldı. Öte yandan Urfa müdafaasının ilerleyen günlerinde Kuvâ-yi Millîye taarruzları karşısında Fransızlar, savunma hattını geriye çekmeye zorlandı. Artık savunma hattı NER'e ait yeni binadan başlıyordu ve Fransızlar bu binaya el koydular. Dolayısıyla buradaki Amerikalıların da hayatı tehlikeye girdi. Millî güçlerin top ve tüfeklerle yayılım ateşine tuttuğu bina bir süre sonra ağır hasar aldı. Amerikalı arkadaşları ile birlikte yeni binada kuşatma günlerini geçirmek zorunda kalan Charles F. Weeden ise yaşananları günlüğüne yazacak, Weeden'in günlük notları NER'in İstanbul merkezli bülteninde yayımlanacaktı.

⁵⁷ Holmes, *a.g.e.*, s. 71-74.

⁵⁸ Holmes, *a.g.e.*, s. 74-78, 104. Ayrıca Mary C. Holmes'in kuşatma günlerine dair görüşlerine *TheAcorne*'de de yer verilmiştir. Bkz. NER, *ABA132C0219003*, *TheAcorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

■ Franz Eckart Urfa'da Ermeni yetimleriyle birlikte. (<https://twitter.com/GenocideReport/status/1687863896433164288>)

6 Şubat 1920'de başlayan günlük notlarında; Arap ve Kürtler tarafından demiryolu ve telgraf hattı bağlantısının kesilmesi nedeniyle Urfa'dan çıkamadıklarını ve dış dünya ile iletişim kurulamadığına vurgu yapıyordu.⁵⁹ Bu durum Amerikalılar için bir tehlike arz etmese de kendilerini mahkûm gibi hissetmelerine neden olmuştu.⁶⁰

Kuşatma başlamadan önce Bayan Holmes ve Law'ın yetimlerle birlikte eski yetimhaneye taşındığını, geri kalan Amerikalıların yeni binada kaldığını belirten Weeden, herhangi bir saldırıya maruz kalmamak amacıyla çatışmalar başlamadan önce binanın üzerine Kızılhaç ve yanına küçük bir Amerikan bayrağı astıklarını yazıyordu. İlk günden itibaren su sıkıntısı çekmeye başlayan Amerikalılar, bu sıkıntılarını kar suyu kullanarak gidermeye çalışacaktı. Dışarıdan girişi olan bodrum katına ulaşımı kısaltmak için kuşatmanın dokuzuncu gününde evin ze-

minine bir delik açılacak ve çatışmalar sırasında burada saklanılacaktı. Ayrıca tüm camları kırılan binanın pencere önlerine süt tozu kutuları yerleştirilerek bir nevi savunma mevzii oluşturulmuştu. Geceleri devam eden muharebeler sırasında ev içerisinde karartma uygulanıyor, buna rağmen zaman zaman binaya kurşunlar isabet edebiliyor, bu da Amerikalıları tedirgin ediyordu. Hatta 25 Şubat'taki çatışmalar sırasında camdan giren bir kurşun NER çalışanı Margaret Waller'ın omzunu sıyırıp, arkasındaki kutulara isabet etmişti. Can güvenliğinden duyulan endişenin yanı sıra zamanla gıda, ısınma ve temiz su ihtiyacı kendini iyiden iyiye hissettiriyor, mevcut konserve hızla azalıyor.

Evin içinde biriken pislikten kurtulmak için Amerikan bezinden çantalar yapan yardım çalışanları, bu çantaları pencere önlerine dizerek barikat hattını güçlendirmeye çalıştılar. Her şeye rağmen temiz bir ortamdan söz etmek mümkün değildi. Günde bir kez bulaşık yıkıyor, bir tabaktan yemek yeniyor, tıraş olunamıyor, banyo yapılamıyor ve temiz kıyafet sıkıntısı çekiliyordu. Çatışmaların başlamasından on altı gün sonra banyo yapabilen ve beş gün aranın ardından kıyafetlerini değiştirmenin keyfini yaşayan Weeden, bu mutluluğunu günlüğünde dile getirmeyi de ihmal etmeyecekti. 28 Şubat günü Urfa

⁵⁹ The Acorne'de yer alan 6 Mart 1920 tarihli haber de Weeden'ı doğrular nitelikteydi. İlgili haberde; Halep'in doğusundaki demiryolunun hizmet verememesinden dolayı, Urfa ya da Mardin'deki yardım çalışanlarından ve yardım faaliyetlerinden haber alınmadığı, bölge iletişimin kesildiğine vurgu yapılıyordu. NER, *ABA132C0210002, TheAcorne*, Volume: 2, No. 10, 6 Mart 1920, s. 2.

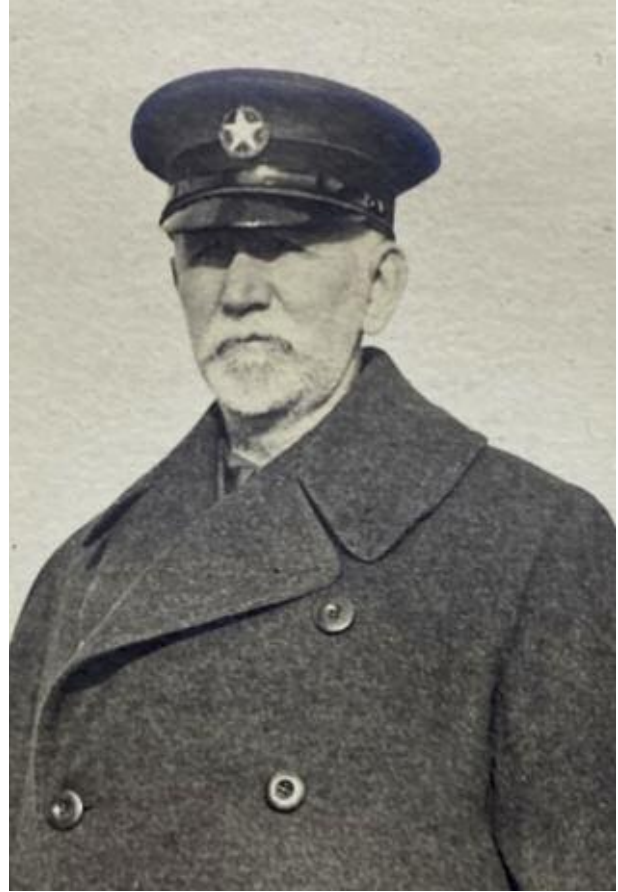
⁶⁰ Aslında Urfa müdafaası sırasında Amerikalı yardım çalışanlarının hayatlarının tehlikeye atılmaması hususunda Mustafa Kemal Paşa tarafından *Namık* takma adlı Kuvâ-yı Milliye kumandanı Ali Saip (Ursavaş) Bey'e kapalı bir telgraf gönderilmişti. İlgili telgrafta, zorlu günlerin yaşandığı bu zamanlarda ülkemizde misafir olarak bulunan ve milletimizin kıymetli dostları olan Amerikalıların huzuru, rahatlığı ve can güvenlikleri için gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu. Ayrıca Amerikalıların bir yere seyahat etmek istedikleri zaman hayatlarının korunması için talep edecekleri koruma ve yardımın kendilerine derhal sağlanmasının altı çizilmişti. Metin Ayrıştığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 96, 132.

semalarında uçan Fransız ordusuna ait uçak ise Fransızlar gibi Amerikalılara da umut olmuş, şehrin dışındaki lerinin kendilerini unutmadıklarına dair bir işaret olarak yorumlayıp, bu uçağı sevinçle karşılamışlardı.

Bir yıl önce, 6 Mart 1919'da NER başkanı James Barton ve beraberindeki heyetin içinde yer alan Weeden, Derince'den hareket eden yardım treni ile Urfa'ya doğru yola çıkmış, 7 Nisan'da şehre gelmişti. Ancak Weeden aradan geçen bir yılın sonunda içinde bulunduğu durumu sorgular haldeydi. 19 Mart geldiğinde aydınlatma için mum tükenmiş, yeteri kadar gaz yağı kalmamasından dolayı da motor yağı kullanılmaya başlanmıştı. Eski yetimhane binasındakiler gibi yeni evdeki Amerikalılar da Fransız süvarisine ait atların etini yemek zorunda kalacak, Weeden notlarının arasına tat açısından at etinin hiç fena olmadığını yazacaktı.

21 Mart'ta Bayan Holmes'dan gelen bir mektupta kendisinin ve yanındakilerin iyi olduğunu yazıyor ve böylece uzun bir aradan sonra yeni evdekiler ile Ermeni mahallesinde bulunan eski yetimhanedekiler arasında iletişim kuruluyordu. Birkaç gün sonra ise Holmes, bir Fransız konvoyu aracılığı ile taze soğan, patates, taze koyun eti ile erkekler için tütün, sigara kâğıdı ve kibrit gönderdi. Weeden ve arkadaşları için Holmes'ın gönderdiği yiyecekler adeta *kudret helvası*⁶¹ gibi geldi, karşılığında ise Holmes'a çay ve kahve yolladılar. 7 Nisan'da yani kuşatmanın başlamasından elli dokuz gün sonra su kaynakları bitme noktasına gelmiş, yemek pişirmek için kullandıkları yağ tükenmişti. Yani Weeden'in ifadesi ile işler kötüleşiyordu.⁶² Lakin kısa bir süre sonra Türk ve Fransızların yaptıkları antlaşma ile kuşatma sona erecek, Amerikalı yardım çalışanları derin bir nefes alacaktı.

Bilindiği üzere 9 Nisan 1920 tarihinde Kuvâ-yi Milliye yetkilileri ile Fransızlar arasında ve Amerikalı Teğmen Charles F. Weeden'in de tanıklığında Millet Köprüsü üzerinde yapılan görüşmeler sonucu Fransızlar şehri boşaltmayı kabul etti ve böylelikle Urfa müdafaası başarıya ulaştı. Yapılan antlaşma gereğince Fransızlar 11 Nisan'da şehirden ayrıldılar. Ancak Urfa yakınlarında bulunan Şebeke mevkiinde milis kuvvetlerinin taarruzu sonucu Fransız garnizonuna bağlı askerlerin birçoğu yok edilirken bir kısmı da esir alındı.⁶³ Bu olay gerek Fransız

■ NER Başkanı James Levi Barton

(https://en.wikipedia.org/wiki/James_L._Barton#/media/File:James_Levi_Barton.jpg)

gerekse de Amerikan basınında yer aldı. Aslında Fransız işgali altındaki Urfa ve Antep gibi şehirlerdeki gelişmeler bu bölgelerde görev yapan NER çalışanları aracılığı ile Halep'teki ana merkeze, buradan telgrafla İstanbul ve Beyrut'taki Amerikan temsilciliklerine, oradan da ABD'deki yetkililere ve Amerikan basınına servis ediliyordu.⁶⁴ Örneğin The New York Times gazetesinin 15 Nisan 1920 tarihli haberinde, şehri çevreleyen dağların Kürt, Türk ve Araplar tarafından kuşatıldığı, Fransızların iâşe bakımından zor durumda bırakılarak şehri terk etmelerine çalışıldığına yer veriliyordu. Aynı haberde, Ermenilerin de gıda sıkıntısı çektiği, bu konuda İstanbul'daki ABD temsilcisi Amiral Bristol'a ve ABD'nin Beyrut Konsolosu General Paul Knabenshue çekilen telgraflarda yardım çağrıları yapıldığına yer verilmiştir.⁶⁵

ında detaylı bilgi için bkz. Müslim Akalın, *Urfa Kurtuluş Destanı: "Millî Mücadelede Urfa"*, *Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 143-168.

⁶⁴ Güneydoğu Anadolu'daki Fransız işgalleri ve buna karşılık Kuva-yi Milliye örgütünün karşı taarruzu nedeni ile yaşanan çatışma hali NER'in bölgedeki faaliyetlerini güçleştirmişti. Fransız işgallerini meşru gören NER raporlarında, Halep ana merkezine bağlı Antep'in aralıksız kuşatma altında olduğu ve kahramanca savunulduğuna dair ifadeler yer veriliyordu. Ayrıca Halep'in, Urfa, Mardin ve Diyarbakır ile iletişiminin sık sık kesildiğinden, dolayısıyla altmış gün kadar uzun bir süre bu bölgelerde neler olduğuna dair sağlıklı bilgi alınmadığı ilgili raporlarda geçmekteydi. NER, *ABA132C0219003, TheAcorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

⁶⁵ "Americans Besieged in Two Turkish Towns; Their Flag Defied; French Movement-Rescue", *The New York Times*, 15 April 1920, s. 1.

⁶¹ Eski ahit ve Kur'an'da adı geçen ve gökten indiğine inanılan yiyecek.

⁶² NER, *ABA132C022801; ABA132C022802, TheAcorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920, s. 1-2. Ayrıca bkz. Holmes'a.g.e., s. 105-106.

⁶³ Kuvâ-yi Milliye temsilcileri ile Fransız askerleri arasında araçlar vasıtasıyla 8 Nisan'da başlayan antlaşma görüşmeleri, 9 Nisan 1920 tarihli şehrin boşaltılmasına dair antlaşma hususları ile Fransız ordusuna karşı düzenlenen taarruz hak-

“
Ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi Urfa'daki misyonerler de eskisi kadar rahat hareket edemeyeceklerdir. Özellikle Güneydoğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde yaşanan Fransız işgalleri gerek Ankara Hükümeti gerekse de halk nezdinde Fransızlara karşı Anadolu'da olumsuz bir havanın esmesinde önemli bir etkendi. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak Urfa'daki Kapusen keşişleri ile Fransisken rahibeler, hükümet kararı ile Ocak 1921'de şehri terk etmişlerdir.
”

Daha sonra Kuvâ-yi Millîyeciler ile yapılan antlaşma sonucu Urfa'dan ayrılan Fransız garnizonunun, şehrin yakınlarında uğradığı baskın ise ABD kamuoyunda ses getirdi. Associated Press kaynaklı The New York Times gazetesinin 26 Nisan 1920 tarihli haberinde, beş yüz kişilik Fransız birliğinin Urfa'yı tahliye ettikten sonra yok edildiğine dair raporların geldiği, olayla ilgili detaylı bilgilere ulaşamadığı ancak Amerikalı yardım çalışanlarının tamamının güvende olduğu belirtiliyordu.⁶⁶ Aynı gazetenin ertesi günkü haberinde, NER'in Halep merkezi yöneticisi Dr. Robert A. Lambert'ten alınan bilgiye göre Fransız birliğinin katledildiğine dair haberin doğru olduğu, Fransız garnizonundan üç yüz kişinin Cerablus'a doğru giderken öldürüldüğü ifade ediliyordu.⁶⁷ Fransızların uğradığı baskın sonrası Fransız askerlerinin kayıplarına dair gazeteye sağlıklı raporların ulaşmadığı çelişkili ölü sayılarından anlaşılmaktadır.

Örneğin 1 Mayıs 1920 tarihli The New York Times gazetesinin *Türkler ve Kürtler 400 Fransız'ı Katletti* başlıklı haberinde, Urfa yakınlarındaki bir dağ geçidinde Kürt ve Türklerden oluşan üç bin kişilik bir eşkıya grubu tarafından Fransızların saldırıya uğradığı, bu saldırı so-

nucu dört yüz Fransız askerinin⁶⁸ öldüğü belirtilmektedir. İlgili haberde, NER'de muhasebe uzmanı olarak çalışan ve 1920'nin başlarında Urfa'daki yardım çalışmalarının mali yapılarını denetlemek amacıyla şehre gelen Britanya asıllı Albay G. W. Woodward'ın da bu olaylara tanıklık ettiği vurgulanmıştır.⁶⁹

Yine Woodward'ın ifadelerine dayalı The New York Times, The Evening World, Los Angeles Evening Herald ve The Healdsburg Tribune gazetelerinde yer alan benzer haberlerde bu olay hakkında biraz daha detaylı bilgilere yer verilmişti. İlgili haberlerde, iki bin kişilik Kürt birliğinin sabah saat 08:00'dan saat 10:30 kadar yaklaşık iki buçuk saatlik taarruzu sonucu üç yüz altmış yedi Fransız'ın öldüğü, bir subay ile yüz otuz iki askerin esir alınarak Urfa'ya getirildiği vurgulanıyordu.⁷⁰

Fransızların Urfa'dan ayrılması ve ardından yaşanan olaylar sonrasında NER'in Halep bölgesi sorumlusu Dr. Lambert, incelemelerde bulunmak üzere şehre geldi. Gelişinden kısa bir süre sonra Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Dr. Lambert'e resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Ali Rıza Bey, Dr. Lambert'a Fransızların öldürülmesinde bir sorumluluğunun olmadığını, hatta önlemeye çalıştığını ifade etti. Dr. Lambert, kendisinden yazılı bir savunma ile suçsuz olduğunu, kuşatma sürecini ve Kuvâ-yi Millîye kuvvetlerinin tutumunu beyan etmesini istedi. Yapacağı yazılı beyanatın birer kopyasını ise Fransız, İngiliz ve Amerikalı yetkililere vereceğini belirtti. Bunun üzerine Ali Rıza Bey, başından sonuna kadar Urfa'da yaşananları Dr. Lambert'e aktardı.⁷¹ Dr. Lambert, dört gün kaldıktan sonra kentten ayrıldı. Kendisi ile beraber NER ile sözleşmeleri biten Colin Campbell Clement, Bayan M. Louise Law ve Bayan Mansfield da Urfa'dan Halep'e geçti.⁷² Ardından önce hemşire Harriett A. Smith ve Margaret Waller, 31 Mayıs 1920'de ise Teğmen Charles F. Weeden⁷³ bölgeyi terk etti. Margaret Waller, 1920 sonbaharında Urfa'ya tekrar geri geldi. Yedi ay NER'in Urfa'daki kliniğini yönettikten sonra kentten ayrılarak

⁶⁸ Urfa'yı işgal eden Fransız garnizonun içerisindeki askerlerin çoğunluğu Müslüman Cezayir ve Senegal asıllı askerlerden oluşuyordu. Holmes, *a.g.e.*, s. 65.

⁶⁹ "TurksandKurdsMassacre 400 French", *The New York Times*, 1 May 1920, s. 17.

⁷⁰ "Tells of Slaughter of French Garrison", *The New York Times*, 9 Mayıs 1920, s. 1; "AmericanSeesKurdsSlaughter 367 Frenchmen", *The Evening World*, 8 May 1920, s. 2.; "KurdTroopersSlay French Soldiers", *Los Angeles EveningHerald*, 9 Haziran 1920, s. A14; "AreVictims of TurkTreachery", *TheHealdsburgTribune*, 29 Haziran 1920, s. 4.

⁷¹ Holmes, *a.g.e.*, s. 125-129.

⁷² NER, *ABA132C0219003, TheAcorn*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3; Holmes, *a.g.e.*, s. 130.

⁷³ *TheAcorn*'nin 10 Nisan 1920 tarihli tezkibinde; Charles F. Weeden'in 21 Şubat 1920'de Urfa'dan ayrıldığına dair bir haber geçilmesine rağmen şehirde yaşanan olağanüstü siyasi durum (kuşatma) nedeni ile kendisinin Urfa'dan ayrılmayıp, kentteki yardım çalışmalarında görev almaya devam ettiği ifade edilmiştir. NER, *ABA132C0215003, TheAcorn*, Volume: 2, No. 15, 10 Nisan 1920, s. 3.

Amerika'ya döndü. Diğer taraftan Urfa İsviçre Hastanesi'ni yöneten Dr. Andreas Vischer ve eşi İsviçre'ye giderken hastaneyi ve mülklerini Bayan Holmes'e emanet ettiler. Dolayısıyla Holmes, Vischer'lerin meslektaş Jacob Künzler'in Ağustos 1920'de Urfa'ya gelişine kadar tam teşekküllü bu hastane ile de ilgilenmek zorunda kaldı.⁷⁴

Diğer taraftan Dr. Lambert ziyareti sonrasındaki izinimlerini 21 Nisan 1920 tarihli mektubu ile İstanbul'daki NER merkezine iletenecekti. 15 Mayıs 1920 tarihli *The Acorne*'de ise Dr. Lambert'in Urfa'ya dair notlarına yer verildi. Yol boyunca farklı bölgelerdeki nüfuz sahibi kişilerin ve jandarma birliklerinin koruması altından ihtiyatlı bir yolculuk geçirdiğini ifade eden Dr. Lambert, Arap ve Türk memurların kendilerine karşı kibar ve yardımsever bir tutum sergilediklerinin altını çiziyordu. İşgalci Fransızlar ile millî güçler arasındaki silahlı çatışmaların 9 Şubat'ta başladığını belirten Dr. Lambert, şehrin tahliyesi için Fransızlara bir ultimatom verildiği ancak bu notanın Fransızlarca geri çevrildiğini ifade ediyordu. Kısa süreli çatışmaların devam ettiği Urfa'da, gıda sıkıntısı çekilmesi ile birlikte 9 Nisan'da Fransızların şehirden çekilmeyi kabul ettiği ilgili haberde belirtilmişti. Bu işgal süresince Urfa'daki Amerikalıların, Kuvâ-yi Millîye birlikleri ile Fransızlar arasında kaldığı vurgulanmaktaydı. Dr. Lambert, işgal sırasında Fransızların şehirde yaklaşık beş yüz kişilik bir garnizona sahip olduğu, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu millî güçlerin sayısının ise zaman zaman değişmekle birlikte muhtemelen üç bin ila dört bin arasında olduğunu belirtmekteydi. Kısa bir süre sonra şehir yönetimi Kuvâ-yi Millîyecilerin eline geçmişti. Dr. Lambert'in ifadesine göre şehirdeki Ermeniler kendi bölgelerinde gerek Fransız gerekse de Türk kuvvetlerinin yer almasına müsaade etmemişlerdi. Aynı haberde, çatışmalar sırasında birkaç Ermeni'nin ölmüş olmasının ise muhtemelen kaza kurşunundan kaynaklı olduğu vurgulanıyordu.

Dr. Lambert'in tespitlerine göre, Fransız askerleri asla gelmeyen ikmalle birlikte son yiyeceklerini, umutlarını ve beklentilerini çatışmalar sırasında kaybetmişti. Fransızlar, 9 Nisan 1920 tarihli antlaşmaya göre Urfa'yı müdafaa edenlerinin kendilerine saldırmayacaklarına kanaat getirdikten sonra 11 Nisan gecesi şehirden ayrıldı. Sabaha karşı sayıları birkaç bini bulan ve Urfa müdafaa-sında yer alan Kürtler tarafından yapılan taarruz netice-

⁷⁴ Holmes, *a.g.e.*, s. 133.

“

Holmes'in mektubuna cevap olarak yazılan yazıda, Urfa'daki yetimhanenin taşınması emri verildi. Aynı yazıda, Diyarbakır ve Mardin'deki yetimhanelerin de Beyrut'a taşınması hususunda bu şehirlerdeki NER çalışanlarının da bilgilendirilmesi isteniyordu.

”

sinde dört yüz elli Fransız askerinin çoğu öldü. Yaşanan bu çatışma sırasında Urfa'da bulunan NER muhasebecisi Albay G. W. Woodward da yer almıştı. Bölgeden ayrılan Fransızlara refakat eden Türk jandarmalarına sığınan Woodward canını zor kurtarıırken NER'in Ermeni yardım çalışması ise ölenler arasındaydı. Yüz kişiden az olmak üzere bir grup Fransız askeri ise esir alınarak Urfa'ya getirilmişti.

Yine Dr. Lambert'in ifadesi ile şehir, kuşatma sonrası oldukça düzenliydi. Ermeniler serbestçe hareket edebiliyor, uzun süre işgal altında kalmakla beraber büyük bir ihtiyaç içerisinde değildiler. Kentte beş binden fazla Ermeni yaşamaktaydı, şehirde asayiş sağlandığı takdirde büyük çoğunluğu kendilerini geçindirebilirdi. Türk yetkililer ise kendisine, Ermenilerin koruma altına alınacağını söylemişti.⁷⁵

Diğer taraftan kuşatma sırasında Fransızların savunma hattı dâhilinde kalan NER'in yeni binasının camları ve kapıları kırılmış, duvarları mermi izleri ile ağır hasar alan bu ev neredeyse kullanılmaz hale gelmişti. Dolayısıyla Bayan Holmes'in niyeti, eski yetimhanede kalıp, yardım çalışmalarını buradan organize etmekte. Ancak Dr. Lambert, bu isteği veto ederek, yeni evin onarılmasını ve buraya geçilmesini istedi. Bunun üzerine yeni binada hummalı bir çalışma başladı. Öncelikli olarak çalınan ya da yırtılan çadırlardan arta kalanlarla derme çatma bir yemekhane oluşturuldu. Uygun bir fiyata Ermeni mahallesindeki yıkılmış evlerin taşları satın alınarak fırın, mutfak ve deponun üzerine bir kat çıkıldı. Binanın etrafı basit bir duvarla çevrelendi ve arazi içeri-

⁷⁵ NER, *ABA132C0219003, TheAcorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

sine çocukların yatacakları çadırlar yerleştirildi. 1 Haziran 1920'de Ermeni yetimler yeni binaya nakledildi. Böylelikle NER'in Urfa'daki faaliyetleri yeniden organize edildi. Çok sayıdaki çocuğu idare etmek için çeşitli bölümler oluşturuldu. Müslüman evlerinden ayrılıp, NER'e sığınan Ermeni kadınlar ve kızlar, bölüm başkanı sorumlusu olarak atandılar. Bunun karşılığında barınmaları NER tarafından karşılanmış, ayrıca yaklaşık beş dolarlık bir ücret ödenmişti.

Gündelik hayata dair ne varsa her şey iş bölümüne ayrılarak başarılı bir sistematik içerisinde yürütüldü. Buna göre; buğday yıkayıcılar, ekmek yapıcılar, fırıncılar, pişiriciler, aşçı, mutfakçılar, yatak yapanlar, neversim dikenler, dikiş ve tamir yapanlar, çamaşır yıkayanlar, eczaneye, kliniğe ve küçük çocuklara bakmakla sorumlu olanlar gibi pek çok iş kolunda çocuklar örgütlendi. Bütün ev işlerini kızlar yaparken erkekler alanı temizliyor, su taşıyor, değirmencilik, duvarcılık, terzilik, marangozluk ve kunduracılık gibi zanaatlarla uğraşıyorlardı. Kunduracılık bölümü o kadar verimli çalışmıştı ki 1920 sonbaharı geldiğinde bütün yetim çocuklar ayakkabı ile donatılmıştı. Hatta kundura atölyesi ve terzihanedeki üretim fazlası malların satılmasına karar verilerek, Eylül 1920'de şehir merkezinde bulunan kapalı çarşının girişinde yıllık kirası elli dolardan az olan bir dükkân kiralandı. Ayrıca kızların ördükleri çoraplar ve kazakların da satıldığı bu dükkân bir yıl açık kaldıktan sonra kapatıldı. Bir yıl sonunda yapılan satışlardan ise bin dolarlık bir kâr elde edildi.⁷⁶

Ankara hükümetinin iyiden iyiye Anadolu'da varlığını hissettirmesine müteakip 1920'lerin sonlarına doğru birtakım kısıtlamalarda beraberinde gelmişti. Özellikle gümrük vergilerinin artması Urfa'daki NER çalışanların Halep üzerinden getirdikleri mallarda sıkıntılar yaşamasına neden olacaktı. Amerikalıların şehirde karşılaştıkları diğer bir sıkıntı ise iletişim sorunuydu. Bayan Holmes'un ifadesine göre, 1920'lerin sonlarından Ağustos 1921'e kadar bölgeye düzenli posta hizmeti sağlanamayıp, mektuplar sansüre uğrarken gazete ve dergiler yasaklanmıştı.⁷⁷

Ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi Urfa'daki misyonerler de eskisi kadar rahat hareket edemeyeceklerdir. Özellikle Güneydoğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde yaşanan Fransız işgalleri gerek Ankara Hükümeti gerekse de halk nezdinde Fransızlara karşı

Anadolu'da olumsuz bir havanın esmesinde önemli bir etkendi. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak Urfa'daki Kapusen keşişleri ile Fransisken rahibeler, hükümet kararı ile Ocak 1921'de şehri terk etmişlerdir. Kendileri Urfa'da buldukları süre içerisinde NER çalışanları ile tam bir uyum içerisinde hareket etmişlerdi. Hatta bu misyonerler giderken sorumlulukları altındaki yüz kadar öksüzün bakımını NER'e devredecekti.⁷⁸ Diğer taraftan Mart 1921'den itibaren Urfa'daki yetimhanenin Beyrut'a taşınmasın dair görüşler NER yetkilileri arasında dillendirilmeye başlandı. Taşınma fikrindeki temel nedenlerden ilki Halep'ten gelen yardım malzemelerinin sağlıklı bir şekilde şehre ulaşamaması, ikincisi ise Misak-ı Milli sınırları dışından kentte gelen mallara Ankara hükümeti tarafından koyulan yüksek gümrük vergileriydi.⁷⁹ Dolayısıyla NER üyeleri için de artık rüzgâr tersten esmeye başlıyordu.

Temmuz 1921 ile Kasım 1921 yılları arasında Yakın-doğu Yardım Heyeti'nin Urfa'daki çalışmalarını Mary C. Holmes tek başına yürüttü. Kasım ayının sonuna doğru Bayan Flora Stanton Kalk ile Bay Menno Shellenberger ve Shelly çalışmalara destek vermek adına Urfa'ya geldi. Bu sırada kentte yoğun bir şekilde çiçek hastalığı salgını söz konusuydu. Kısa bir süre sonra Bay Shelly, NER'in Diyarbakır ve Mardin'deki yardım çalışmalarına katılmak adına Urfa'dan ayrıldı. Ancak bu genç Amerikalı yola çıkmadan önce tedbir amaçlı çiçek aşısı yaptırmamanın bedelini birkaç hafta sonra canıyla ödedi.⁸⁰

NER tarafından Urfa'da 1919-1922 yılları arasında sağlık faaliyetleri, yetimhane hizmetleri ve meslek edinme programları başarılı bir şekilde yürütülürken yardım çalışanlarının çok arzularıyla da istikrar yakalayamadıkları tek faaliyet kolu eğitim alanında oldu. Okul binası, kara tahta, ders kitabı, defter ve nitelikli öğretmen eksikleri NER adına şehirdeki eğitim çalışmalarının başarılı bir şekilde hayata geçmesine imkân vermemişti. Dolayısıyla 1921 yılında Mary C. Holmes, NER'in Beyrut'taki genel müdürü Howard B. MacAfee'ye, gerekçeleri ile birlikte Urfa'daki çalışmalarının yararlı olmamaya başladığını ifade eden uzun bir mektup gönderdi. Holmes'ın mektubuna cevap olarak yazılan yazıda, Urfa'daki yetimhanenin taşınması emri verildi. Aynı yazıda, Diyarbakır ve Mardin'deki yetimhanelerin

⁷⁶Holmes,a.g.e., s. 134-142.

⁷⁷Holmes,a.g.e., s. 144, 146, 164.

⁷⁸Holmes,a.g.e., s. 158-159.

⁷⁹Holmes,a.g.e., s. 164, 166.

⁸⁰Holmes,a.g.e., s. 184, 185.

de Beyrut'a taşınması hususunda bu şehirlerdeki NER çalışanlarının da bilgilendirilmesi isteniyordu.

Böylece 1922 yılına girildiğinde Urfa'daki yetimhanenin Beyrut'a taşınması için hazırlıklara başlandı. Bu konuda Ankara hükümetinden de gerekli izinler alındı ve kış mevsiminin bitmesi için beklemeye geçildi. Bu süre zarfında çocukların nakli için Bayan Holmes ve Bayan Kalk sevkiyat planları üzerine çalışmalar yaptılar. Her bir çocuk için ayakkabı atölyesinde ayakkabılar yapıp, terzihanede kıyafetler dikildi ve yedek giysilerini taşımaları için çocuklara göre sırt çantaları hazırlandı. İlk grup 2 Nisan 1922'de Urfa'dan Bayan Kalk ve Jacob Künzler'in⁸¹ sorumluluğunda Urfa'dan yola çıktı. İlk gün yirmi beş kilometre yürüyen çocuklar, çevredeki uygun mağaralarda geceyi geçirdiler. Ertesin gün Suruç'a varıldı ve bir handa geçirilen gecenin sabahında çocuklar temin edilen arabalarla Fırat nehri yakınlarındaki Cerablus'a nakledildi.⁸² Çocuklar buradan Halep'e, Halep'ten NER tarafından Beyrut yakınlarındaki Ghazir'de (Gazir) tesis edilen Amerikan yetimhanesine götürüldüler.⁸³ Urfa'daki yetimhanenin boşaltılması Nisan ayının sonlarına kadar sürdü. 27 Nisan 1922'de Bayan Holmes'ın yanındaki dört kişiyle Urfa'dan ayrılması neticesinde NER'in Urfa'daki çalışmaları son buldu.⁸⁴

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Urfa, birçok dine ev sahipliği yapıp, kültürel bir zenginlik içerisinde varlığını sürdürmeyi başardı. Bölgenin bu kültürel çeşitliliği, Batılı Hristiyan misyonerlerin de ilgisini çekti. Kent özellikle Fransız, Amerikan, Alman ve İsviçreli misyonerlerin XIX. yüzyıldaki misyonerlik çalışmalarına sahne oldu. Bu çerçevede misyonerler tarafından din öğretisinin yanı

“

Şubat - Nisan 1920 tarihleri arasında Urfa'da yaşanan Millî Mücadele hareketi neticesinde Fransızlar bölgeden çekilmek zorunda kalırken NER yeniden toparlanma sürecine girdi. Ancak Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki başarısı ve Misak-ı Millî sınırları içerisinde oluşturmaya başladığı denetim mekanizması ile birlikte yabancı kurum ve kuruluşların hareket sahaları zaman içerisinde daraldı. Dolayısıyla değişen siyasi ve askeri dengeler NER'in Anadolu'daki faaliyetlerini de derinden etkiledi. Bunun sonucunda NER yetkililerinin aldığı karar gereği Nisan 1922'de NER'in Urfa'daki yardım faaliyetlerine son verildi.

”

sıra eğitim, sağlık, yetimhane ve endüstriyel alanda meslek edindirme programları gibi çok yönlü faaliyetler gerçekleştirildi. Dönemin modern eğitim anlayışı, sağlık hizmetleri ve verimli üretim tekniklerini Urfa halkıyla buluşturan misyonerler, zaman içerisinde şehirdeki nüfuslarını artırdılar.

1890'ların ortalarına kadar demografik çeşitliğin uyum içerisinde yaşadığı bu kentte, 1895'te Ermeni ve Müslüman ahali arasında yaşanan olaylar huzur ortamının bozulmasına neden oluyordu. Aslında adi bir vaka olarak nitelendirilen bu hadiseleri, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında yaşanan sosyal patlamaların Urfa'daki tezahürü olarak yorumlayabiliriz. Dolayısıyla bozulan toplumsal ve kültürel uyum, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde çok farklı bir boyuta ulaşacaktı. Ermeniler ile Türkler arasında vuku bulan bu olaylar dünya siyasetinin, özellikle de ABD kamuoyunun dikkatini çekti. Sonucunda ise Ermenilere yardım etmek amacıyla ABD merkezli *Ermeni Yardım Komitesi* (The Armenian Relief Committee,

⁸¹ Urfa'da uzun yıllar görev yapan Jacob Künzler ile eşi, dile ve bölgeye hâkim oldukları için Ermeni yetimlerin nakledilmesinde önemli rol oynamışlardır. Nisan 1922'den Kasım 1922'ye kadar Urfa, Mardin, Diyarbakır, Harput, Eğin, Arapkir ve Malatya civarlarında yaşayan sekiz bin kadar Ermeni yetim çocuğunun nakliyesi hususunda NER tarafından görevlendirilmişlerdir. Künzler, *a.g.e.*, s. 179.

⁸² Holmes, *a.g.e.*, s. 192-194.

⁸³ NER'in Beyrut/Lübnan bölgesi sorumlusu Howard B. MacAfee öncülüğünde bölgede dört büyük yetimhane oluşturuldu. Bunlar Beyrut, Sidon (Sayda), Jebail (Biblos) ve Ghazir (Gazir)'de yer alıyordu. Sidon'da karma bir yetimhane oluşturulurken Jebail'deki yetimhane erkek yetimlere, Ghazir'deki yetimhane ise kız yetimlere tahsis edilmişti. Güneydoğu Anadolu bölgesindeki yetimlerin bir bölgede toplanma nedenlerinin başında Anadolu'daki siyasi dengelerin değişmesi gelmekle birlikte, aynı zamanda NER'in gider kalemlerini azaltma düşüncesi de vardı. Ayrıca birleştirme programı sayesinde NER yetkilileri, yetimhanelerde büyüyen çocukların belirli bir yaşa gelip, yetimhaneden ayrıldıkları zaman iyi birer yurttaş ve özgür bireyler olmaları için çocuklara eşit düzeyde eğitimler ve mesleki programlar tesis etmeyi hedeflemişlerdi. Bu kapsamda Lübnan'ın yüksek kesimlerinde yer alan Ghazir'deki yetimhaneye bin iki yüz Ermeni kız yetim yerleştirildi. Aslında burada tesis edilen yetimhane önceden Katolik manastırıydı ve NER çalışanı olan Bay ve Bayan Louis Foley'in denetimindeki bu yetimhanede köyün papazı da dersler verdi. NER, *ABA132C0418001; ABA132C0418002, Near East Relief*, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922, s. 1-2.

⁸⁴ Holmes, *a.g.e.*, s. 199.

ARC) adı ile bir yardım organizasyonu tesis edildi. 1919 yılında ise bu örgüt *Yakındoğu Yardım Heyeti* (Near East Relief, NER) adını alarak örgütlenme sürecini tamamladı. Bu örgüt, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Urfa'da da yardım çalışmaları yaptı.

Yakındoğu Yardım Heyeti (NER)'nin 1919 baharında Urfa'da başlattığı yardım faaliyetleri Nisan 1922 yılına kadar devam etti. Söz konusu yardım hizmetlerini sağlık, gıda ve giysi, yetimhane ve meslek edindirme çalışmaları olarak sınıflandırmak mümkündür. Sağlık hizmetleri çerçevesinde kentte bulunan İsviçre Hastanesi ile iş birliği yapılarak hastanenin tıbbî ihtiyaçları da NER tarafından karşılandı. Ayrıca NER'in açtığı bir başka klinikte ise Urfa halkına sağlık hizmetleri verildi. Öte yandan savaş döneminin bir sonucu olarak yaşanan iktisadi buhran ve enflasyon ile kente gelen çok sayıdaki Ermeni sığınmacıdan kaynaklı bölge halkının ihtiyacını karşılamak üzere gıda ve giysi yardımları yapıldı. Aynı zamanda çok sayıdaki Ermeni yetimini koruma altına alan NER çalışanları, iki yerleşim yerinde yetimhane hizmetleri verirken bu yetimhanelerde Müslüman hanelerden toplanan Ermeni kadın ve kızlar da barındırıldı.

NER'in Urfa'daki faaliyetleri incelendiğinde 1919 yılındaki faaliyetlerin daha kapsamlı ve etkili olduğu görülmektedir. Bunun temelinde ise Urfa'nın yıl içerisinde İngilizler tarafından işgal edilmesi ve İngilizlerin Amerikalı yardım çalışanlarının şehirdeki faaliyetlerine destek olmaları yatmaktadır. Ancak Kasım 1919'dan itibaren şehrin yönetiminin Fransız işgal kuvvetlerine geçmesi yardım çalışmalarını olumsuz etkiledi. Çünkü Fransızların tutum ve davranışları karşısında Müslüman halkın örgütlenip, Urfa müdafaasını başlatması şehirde olağanüstü bir durumun yaşanması sebep oluyor, NER'in de çalışmalarını sekteye uğratıyordu. Şubat - Nisan 1920 tarihleri arasında Urfa'da yaşanan Millî Mücadele hareketi neticesinde Fransızlar bölgeden çekilmek zorunda kalırken NER yeniden toparlanma sürecine girdi. Ancak Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki başarısı ve Misak-ı Millî sınırları içerisinde oluşturmaya başladığı denetim mekanizması ile birlikte yabancı kurum ve kuruluşların hareket sahaları zaman içerisinde daraldı. Dolayısıyla değişen siyasi ve askeri dengeler NER'in Anadolu'daki faaliyetlerini de derinden etkiledi. Bunun sonucunda NER yetkililerinin aldığı karar gereği Nisan 1922'de NER'in Urfa'daki yardım faaliyetlerine son verildi.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

- Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research/Near East Relief (NER):
- NER, *ABA132C027026, Hand Book-Near East Relief*, Publisher: The Headquarter Of the Near East Relief Committee, October 1920.
- NER, *ABA132C037002A13, 27 Şubat 1919*
- NER, *ABA132C037014A03, 16th Meeting*, 28 Nisan 1919.
- NER, *ABA132C027026, HandBook-Near East Relief*, s. 44.
- NER, *ABA132C0103005, The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919.
- NER, *ABA132C0105003, The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919.
- NER, *ABA132C0105005, The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919.
- NER, *ABA132C010600, The Acorne*, Volume: 1, No. 6, 12 Temmuz 1919.
- NER, *ABA132C0107001, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919.
- NER, *ABA132C0107006, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919.
- NER, *ABA132C0113001, The Acorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919.
- NER, *ABA132C0113002, The Acorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919.
- NER, *ABA132C0201004, The Acorne*, Volume: 2, No. 1, 3 Ocak 1920.
- NER, *ABA132C0210002, TheAcorne*, Volume: 2, No. 10, 6 Mart 1920.
- NER, *ABA132C0215003, The Acorne*, Volume: 2, No. 15, 10 Nisan 1920.
- NER, *ABA132C0219003, TheAcorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920.
- NER, *ABA132C022801, The Acorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920.
- NER, *ABA132C022802, The Acorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920.
- NER, *ABA132C0418001, Near East Relief*, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922.
- NER, *ABA132C0418002, Near East Relief*, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922.

2-Telif ve Tetkik Eserler

- ACRNE, *Speakers' Handbook of American Committee for Relief in the Near East*, Publisher: The Headquarters of the Committee, Volume: 19, New York 1920.
- AKALIN, Müslim, *Urfa Kurtuluş Destanı: "Millî Mücadelede Urfa", Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.
- ALAN, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- _____, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları", *Geçmişte Günümüze Göç*, Editör: Osman Köse, Cilt: 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 661-681.
- AYIŞIĞI, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- BARTON, James L., *Story of Near East Relief (1915-1930)*, The Macmillan Company, New York, 1930.
- CANLI, Mehmet, "Millî Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 38, Ankara, 1995, s. 42-49.
- ÇOBAN DÖŞKAYA, Fusun, "Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (ATDD)*, İlkbahar 2018, 5(14), s. 84-119.
- DANİEL, Robert L. *American Philanthropy in the Near East 1820-1860*, Ohio University Press, Athens, 1970.
- DEVECİ BOZKUŞ, Yıldız, "Mary Caoline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9/4, Bahar 2014, s. 341-370.
- EKİNCİ, Abdullah, ASOĞLU, İsmail, "Urfa'da Bir Hristiyan Kadın Misyoner: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri", *Osmanlı Urfası*, Editör: Abdullah Ekinci, Cilt: 1, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul, 2018, s. 404-421.
- HOLMES, Mary Caroline, *Urfa'daki Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çeviren: Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Yayınları, 3. Basım, 2017. İNAN, Uğur, *Osmanlı Devlet'inde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- KILIÇ, Selami, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi (ATAM)*, XVII, Kasım 2001, s. 585-601.
- KİESER, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'ndeki Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çeviren: Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- _____, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon, Paul Dumont, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2011, s. 257-287.
- KÜNZLER, Jacob, *Kan ve Gözyaşları Ülkesinde; Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya'da Yaşananlar 1914-1918*, Çeviren: Perim Ozan, İstanbul, Belge Yayınları, 2012.
- KÜRKÇÜOĞLU, Cihat "Urfa'da İlk Misyonerler ve Küçük Bir Klinikten Urfa Misyoner (İsviçre) Hastanesi'nin Doğuş Öyküsü", *Şanlıurfa: Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002, s. 61-64.
- STONE, Frank A., *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, Çeviren: Ayşe Aksu, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- YURDAKUL, İlhami, "Urfa'da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Aralık 2016, s. 136-144.
- YÜCEL, İdris "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körleri Okulu (1902-1904)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 7, Sayı: 14, Güz 2011, s. 65-86.

3- Tezler

- CARPENTER, Kaley M. *A Worldly Errand: James L. Barton's American Mission to the Near East*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton Theological Seminary, Princeton, 2009.
- TEKİR, Hürü Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Sağlık, Dilsiz ve Âmaların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Roller (1899-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2015.
- YÜCEL, İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005.

4- Süreli Yayınlar

- *Los Angeles Evening Herald*
- *The Evening World*
- *The Healdsburg Tribune*
- *The New York Times*

Milli Mücadele Döneminde Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in Faaliyetleri

Prof. Dr. Bayram AKÇA* - Dr. Tuğba ÇALIŞKAN**

Giriş

Mehmet Nusret Bey, 1876 Yanya doğumludur. Yanya'da ibtidâiye ve rüştiye eğitimini almış ve Mekteb-i Mülkiye'den 1 Ağustos 1895 yılında mezun olmuştur¹.

İlk olarak 1899 yılında Yanya Vilayeti Maiyyet Memurluğuna, daha sonra 1901 yılında Konya Vilayeti Maiyyet Memurluğuna, 1903'te Erzurum Vilayeti Keskin Kazası Kaymakamlığına, aynı yıl Ağustos ayında Yanya Vilayeti Tepedelen Kazası Kaymakamlığına, 1906'da Aydonat Kazası Kaymakamlığına, 1908'de Filat Kazası Kaymakamlığına, aynı yıl Aralık ayında Meçova Kazası Kaymakamlığına, 1909'da Delvine Kazası Kaymakamlığına, aynı yılın Aralık ayında Beyrut Vilayeti Sur Ka-

zası Kaymakamlığına, 1910'da Beyrut Vilayeti Safed Kazası Kaymakamlığına, aynı yılın Ağustos ayında Cirs-i Ergene Kazası Kaymakamlığına, 1912'de İskeçe Kazası Kaymakamlığına, 1914'de Bayburt Kazası Kaymakamlığına ve 1917'de Urfa Mutasarrıflığı'na tayin edildi.²

I. Dünya Savaşı'nın en buhranlı günlerinde Bayburt Kaymakamlığı yapan Nusret Bey, bir yandan Ermeni tehciri ve Ermenilerin çetecilik faaliyetlerini engellemekle meşgul olurken, diğer yandan da 3. Ordu'ya erzak temin ederek bunu bir an evvel orduya ulaştırmak için çaba sarf ediyordu³.

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Urfa Mutasarrıflığı'na atanmasıyla birlikte burada Urfa Müdafaa-yı Hukuk Teşkilatı'nın temelini attı. Öte yandan da Urfa'nın İngiliz işgaline uğramasını engellemeye çalıştı⁴.

* Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü, abayram@mu.edu.tr

** Öğretim Görevlisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, tugbacaliskan@mu.edu.tr

¹ Bayram Akça, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, sayfa 35.

² Akça, *a.g.e.*, s. 35, 36, 37, 38, 39, 46.

³ Akça, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁴ Akça, *a.g.e.*, s. 46-57.

1. Urfa Mutasarrıflığı ve Urfa'nın İşgali

Nusret Bey, 14 Haziran 1917 tarihinde, o sırada Yıldırım Orduları 2. Grup Kumandanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Urfa Mutasarrıflığına tayin edildi⁵. Nusret Bey Urfa'da göreve başladığı zaman I. Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam ediyordu. Nusret Bey, 27 Ocak 1918'de Dâhiliye Nezareti'ne bir şifre çekerek:

Urfa ve Havalisi'nde asayişin tesis edilmesi için Suriye ve Arabistan Umum Kumandanlığı ile iribat kurulup Urfa'daki asker sayısının artırılması ve askerlerin ihtiyaçlarının bu kumandanlıktan temin edilmesini, Haran Havzası ve çevresinde güvenliğin sağlanması için bölgede on karakol kurulmasını, Siverek bölgesindeki cinayet olaylarının takip edilmesi için elli piyadenin merkez bölüğüne ilave edilmesini istedi⁶.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti ile yaptığı yazışmada Kilikya hududu hakkında kabinenin dikkatini çekerek, mütareke hükümlerinin uygulanması halinde bütün vatanın işgal edilebileceğini söylemiştir⁷.

İngilizlerin Suriye Komutanı Mareşal Allenby, İngilizlerin mütareke şartlarına aykırı isteklerine karşı çıkan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerine son verilerek İstanbul'a çağırılması ve 6. Ordu'nun silah ve cephanelerinin İngilizlere teslim edilmesini içeren 12 maddelik bir ultimatomu 11 Şubat 1919'da İstanbul Hükümeti'ne verdi. Ali İhsan Paşa bu ultimatomun gerekçesi olarak hatıratında faaliyetlerini şöyle açıklıyor⁸:

“İngilizlerin, Mütareke'nin vermiş olduğu yetkiden yararlanmalarının önüne geçemediğimiz için her kasabanın ve şehrin Müslüman halkının hukukunu korumak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve mahalli Milis teşkilatları kurmalarını, valilerle bağımsız mutasarrıflıklara tavsiye ettim. Bu hususta gereken silah ve cephaneleri 6. Ordu'nun elindeki kaynaklardan vereceğimi bildirdim”.

Ali İhsan Paşa'nın tavsiyelerini ilk kavrayanlardan birisi de Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey olmuştur. Bu ko-

nuda Nusret Bey ile birlikte görev yapan dönemin Urfa Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey şöyle söylemektedir⁹:

“Halep'in düşmesi üzerine Urfa heyecan ve telaşa kapıldı. Memleket tehlikeler karşısında bulunuyordu. Ertesi gününden emin olmayan memlekette, terhis ve firar dolayısıyla pek eksik kadrolu jandarma taburundan başka kuvvet yoktu. Bütün memleket bu kuvvete dayanıyordu. Urfa'nın bu durumda geleceğini düşünen Nusret Bey, Arap aşiretlerinin Urfa'ya hücum edeceğini düşünüyor, acil tedbirlerin hazırlığını yapıyordu.

Ordular bozulmuş, kumandanlar çekilmiş, telgraf hatları tahrip edilmiş, kurtuluş yolları kapanmıştı. Nusret Bey, elindeki jandarma kuvvetiyle olağan dışı işler yapmayı planlıyor, jandarma kumandanını nezdine çağırarak, memleket aydınlarını ve eşrafı toplayarak acı bir dille memleketin düşme ihtimaline karşı alınacak tedbirlerden ilki olarak milli bir kuvvetin acele olarak oluşturulmasını ve bu kuvvetin jandarma kumandanı emrine verilmesini istiyordu. İtilaf ve istila ordularına karşı hiçbir iş göremeyeceği belli olan bu kuvvetin, yalnız şehre hücumları akla gelebilecek olan aşiret kuvvetlerini önleyebileceğini düşünüyordu.

Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, memleket eşrafından Hacı Kamilzâde Hacı Mustafa Reşid, biraderi Ahmet Rami ve Barutçuzâde Hacı İmam ve Arabizade Reşid ve daha bazı kişilerin yardımıyla bir milis alayı oluşturuyor ve sayısı altı yüze yaklaşan bu kuvvete silah ve cephaneye dağıtıyordu. Alay, oluşturulduktan sonra kasaba, bölgelere ayrılarak geceli gündüzlü devriye görevlerinin yerine getirilmesiyle memleketin korunmasına çalışılıyordu.

Bir nizâmiye alayı kadar düzen ve disipline sahip bu alay, aşiretin memlekete olabilecek hücumunu bertaraf etmiştir. İngilizlerin Anadolu'da Mütarekeyi çiğneyerek memleketi işgal etmeleriyle Nusret Bey derin düşüncelere dalmıştı. O sırada düşman ordularından daha çok Türklüğe düşman kesilen Arap kavmi, kafile kafile Urfa ve çevresinde taşkınlıklara, katle yağmaya başlamışlardı”.

Ali İhsan Paşa; Nusret Bey'in bu faaliyetlerini mahalinde incelemek ve teşvik etmek, yardım göndermek ve diğerlerini de cesarete sevk etmek için 10 Ocak

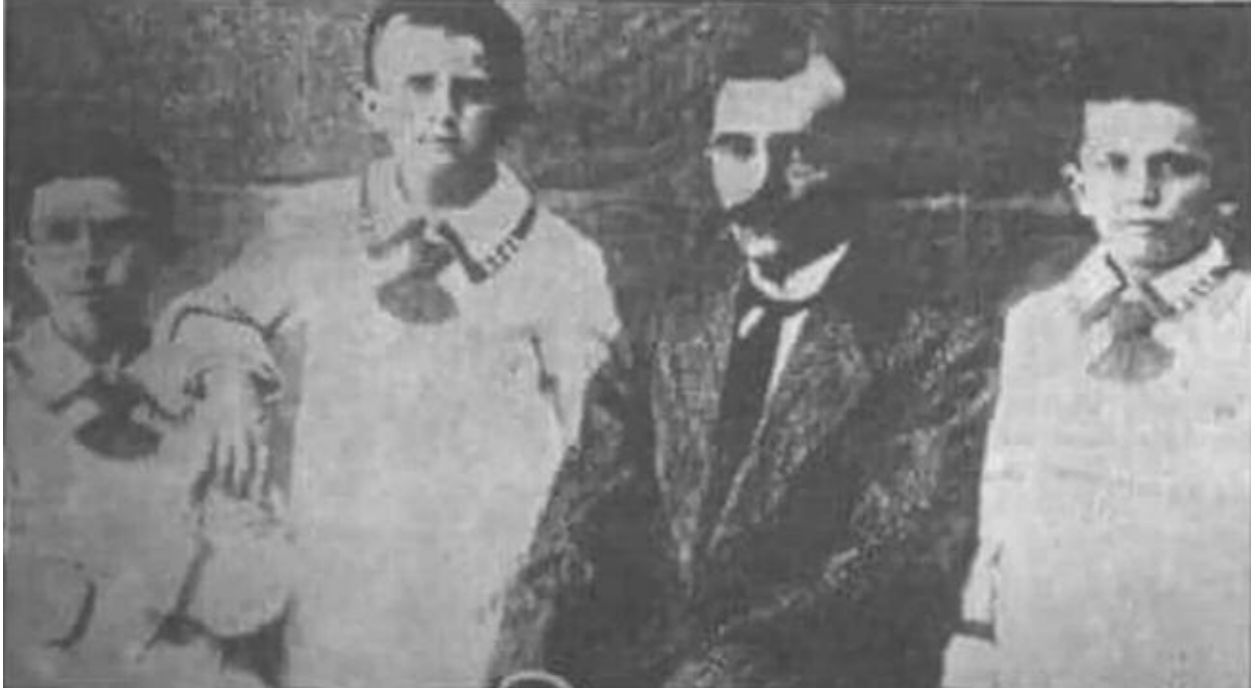
⁵ Akça, a.g.e., s. 46.

⁶ Akça, a.g.e., s. 47.

⁷ İsmail Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, Ank., 1992, s. 29-30; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1, İstanbul, 1991, s. 37.

⁸ Akça, a.g.e., s. 48.

⁹ Akça, a.g.e., s. 48.

■ Nusret Bey'in 1918'de Urfa'da çocuklarıyla beraber çekilmiş bir fotoğrafı.

1919'da Urfa'ya gelerek Nusret Bey ve mahalin ileri gelenleriyle görüşmüştür¹⁰.

Ali İhsan Paşa, Allenby'in İstanbul Hükümeti'ne kendisi ile ilgili 11 Şubat 1919 tarihli ultimatomu vereceğini haber alınca ondan daha önce davrandı ve Harbiye Nezareti'ne 8 Şubat 1919 tarihli bir şifre telgrafi çekerek, Fırat'ın doğusunda ve Urfa topraklarında bulunan İngiliz birliklerinin geri çekilmesi için teşebbüste bulunulmasını istedi. Allenby'in notasından iki gün önce 6. Ordu, 13. Kolordu'ya çevrilmiş ve Ali İhsan Paşa da İstanbul'a çağırılmıştır¹¹. Bu olaydan sonra İngilizler bütün gücüyle 13. Kolordu ile uğraşmaya başladılar¹². Diğer yandan da İngilizler, 13. Kolordu Bölgesi'nde durmadan ilerleyerek 1 Ocak 1919'da Antep'i, 30 Ocak 1919'da Cerablus'u işgal ettiler. Cerablus'un işgali, Urfa Sancağının işgali için bir başlangıç olmuştu. İngilizler daha önce işgal ettikleri Cerablus, Siftek, Arappınar istasyonlarına ilave olarak Şubat ve Mart aylarında doğu ve kuzey yönünde harekete geçerek işgal hareketini sürdürdüler. Böylece Urfa Sancağı, bir kıskaç içine alınarak sarılmış ve her an işgale hazır hale getirilmişti¹³.

İngilizlerin Urfa'yı işgalinden bir süre önce Urfa'ya gelen bir süvari subayı Nusret Bey'i şöyle anlatır¹⁴:

“Resülayn'den hareketimden sonra Urfa'ya uğra-

arak asayiş mahalli hakkında bilgi almak, icraat derecesi için siyasi hükümetin fikrine başvurmak üzere Nusret Bey ile görüştüm. Kendisinin bu konuda yüzysel bilgisi olmakla birlikte, zaman ve mekânın nezaketini göz önüne alarak işlerin silah patlamadan üslûb-u hakimane ile çözülmesi taraftarıydılar. Gerçekten, Mutasarrıf'ın fikrini bu merkezde toplayan neden ve etkenlerden en birincisi İngilizlerin pek yakın bulunması, antlaşmaya aykırı bir hareketle Antep ve Cerablus'u işgal etmeleri idi”.

İngilizlerin Urfa'yı işgal edecekleri haberinin alınması üzerine Nusret Bey, işgal vukuunda mutasarrıflığa yolda talimat verilmesi gerektiğinin bildirilmesi için 19 Mart 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne şu şifre telgrafını çekmiştir¹⁵:

“İngilizlerin 22 Mart Cumartesi günü Urfa'yı işgal edeceklerini ve işgal ettikleri mahallerde mühim telgraf muhaberatını men etmekte buldukları cihetle tensib-i âli Nazır şihanperver buyurduğu takdirde Liva'ya ait şifre muhaberatının serian mutasarrıflık vasıtasıyla icrası ve işgal vukûunda ne sûretle muamele itası lazım geldiğinin sûret-i iş'arına müsaade buyrulması ehemmiyet-i fevkalade ile müsterhamdır”.

Uzun bir süre geçmede, 24 Mart 1919'da Urfa'da bulunan 1. Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Hüseyin, Urfa'nın İngilizler tarafından işgal edildiğini 13. Kolordu

¹⁰ Akça, a.g.e., s. 49.

¹¹ Akça, a.g.e., s. 50.

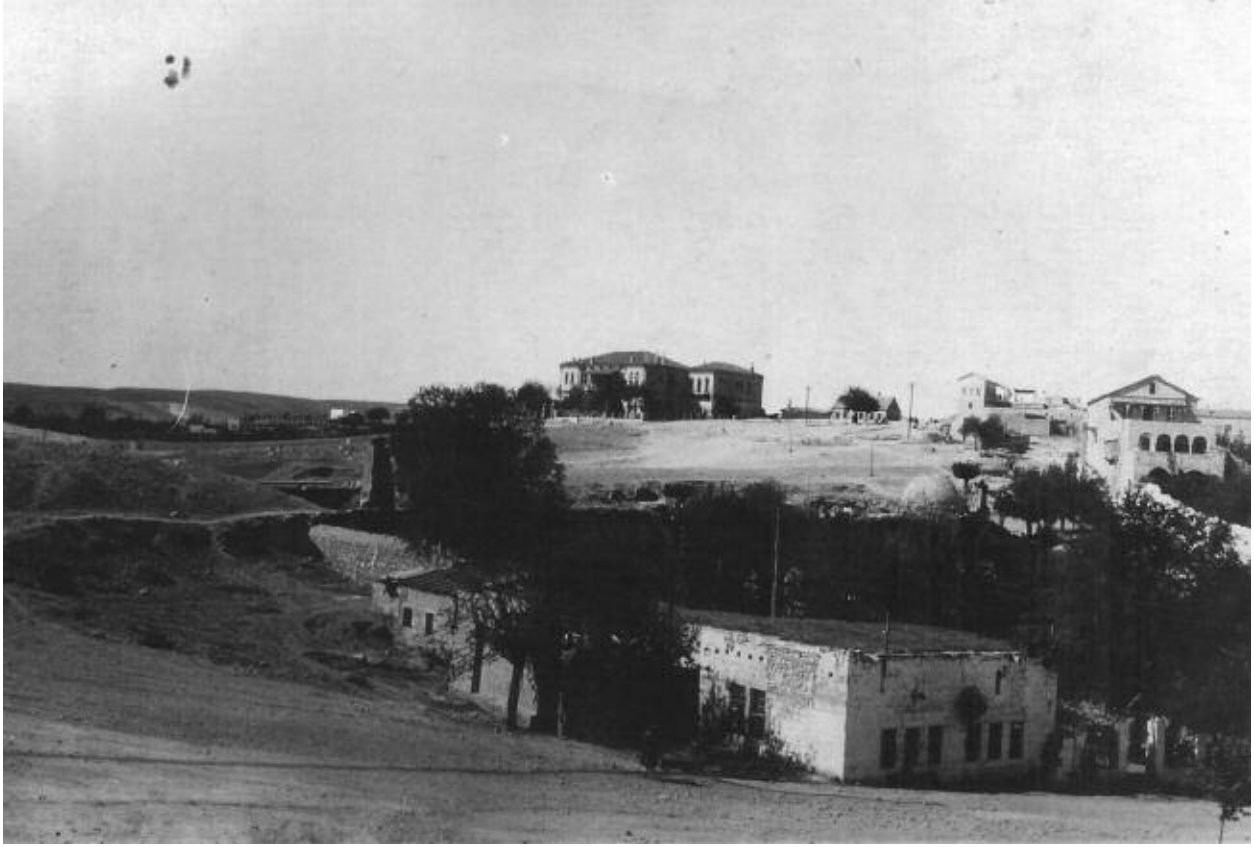
¹² Akça, a.g.e., s. 50.

¹³ Akça, a.g.e., s. 50.

¹⁴ Müslim Akalın, *Şehit Nusret Bey'in Savunması*, Ankara, 1992, s. 15.

¹⁵ Akça, a.g.e., s. 50.

■ İşgal yıllarında gureba hastanesi ve Mahmut Nedim Konağı

Komutanlığı'na bildirdi¹⁶. İngiliz Yarbay ve iki subayın bindiği bir binek otomobili ile bir zırhlı otomobil, eski sarayın yıkılan, şimdi Köprübaşı'na karışan yerindeki dar kapıdan zorlukla geçip makineli tüfeklerini mutasarrıflık makamına çevirdiğinde Nusret Bey, ne kumandanı karşıladı ne de makamına girdiği zaman koltuğunu ona verdi. İşgal kumandanının sinirli ve terslemeye varan **“Memleketinize geliyoruz, galip bir hükümetin askeri neden karşılanmıyor?”** biçimindeki sorusuna ise Nusret Bey pek ünlü olan **“Haksız yere memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamak bir Türk mutasarrıfına yakışmaz. Bir misafir gibi gelseydiniz, sizi Birecik'te karşılardım”¹⁷** cevabını verdi.

İngiliz işgal kumandanı bir süre Nusret Bey ile görüştüktan sonra, İsviçreli Yakub'un evine misafir oldu. Askerleri için de bina tahsis edilmesini istedi. Kendisine boş bulunan Süvari Kışlası gösterildi, ancak burasını beğenmeyen kumandan, Gurebâ Hastanesi'ndeki hastaları dışarı attırarak, hastaneyi işgal ettiği gibi gözleri görmeyen Mahmut Nedim Efendi'yi konağından çıkartarak burayı da işgal etti¹⁸.

Nitekim Urfa'yı işgal ettikten sonra İngilizler, sık sık

mutasarrıflığa emirler vermeye başlayınca Nusret Bey, tabancasını masanın üzerine vurarak Ermeni tercümana **“Git, kumandanına söyle, ben kendisinin emir eri değilim. Bir daha tekerrür ederse, bunu beyinde patlatırım”** diye azarlamıştır¹⁹.

Nusret Bey, 29-30 Mart 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne Urfa ve civarında asayişin teminini sağlamak için şu şifreyi göndermiştir²⁰:

“İngiliz kıtaatı kumandanı makamına ait bazı mütelâbatta bulunmak üzere acizleri namına davet eylediği Tahrirat Müdürü Efendi'yi General Allenby'in 12. maddeden mütalebe-yi ma'lümesine mütareke-yi cedide şeklinde göstererek bunun tatbikine tevessül edileceğini ve binaenaleyh liva dahilinde müstahdem bulunan memurların isim ve vazifelerini mübeyyin bir listenin verilmesini ve mezkûr mütâlebenin 5. maddesi mucibince memurunin azil veya nasbının kendisine ait olduğunu isbat etmiş ve aynı günde nezdine davet ettiği jandarma tabur kumandanına da mezkûr mütâlebenin 3., 4., 5. maddelerinin musaddıkının tatbikinde vereceği emrinin efdalına lazım geldiğini ve liva dahilinde vukûa gelecek cerâim-i vesaireden kendilerinin haberdar edilmesi teklif ve beyan edilmiş ise de her ikisi bu

¹⁶ Akça, a.g.e., s. 51.

¹⁷ Akalın, a.g.e., s. 12.

¹⁸ Akça, a.g.e., s. 51.

¹⁹ Akça, a.g.e., s. 52.

²⁰ Akça, a.g.e., s. 52.

mükareke-yicedideden malumatları olmadığı ve verilecek bir emrin infaz olunabilmesi ma-fevkleri olan makam-ı mutasarrıftan verildiği taktirde bi't-tabi ifaya mecbur olup aksi halde mağdur alacaklarını dermiyan etmişlerdir.

Şu ahval ve icrasında hiçbir mahzur olmayan ufak tefek tekliflere nazar-ı umur-ı hükümete müdahale etmeleri ve bilhassa mutâlebe-yi mezkurenin mühim olan mevadının tatbikine teklif ettikleri takdirde taraf-ı âsâfanelerinden bir emir vü-rud etmediğinden red edileceği tabii ise de bu babta olunacak muamelenin Siverek Liva'sı vasıtasıyla sur'at-i emr ve iş'arına müsaade buyrulması”.

Aradan çok geçmeden Dâhiliye Nezareti emriyle, tehcirle ilişkisi olduğu iddiasıyla Nusret Bey'in İstanbul'a mahfuzen gönderilmesi emir edildi. Nusret Bey, emrin tebliğinden birkaç gün sonra bir polis ve jandarma eşliğinde İstanbul'a hareket etti.

Müslüm Akalın'ın belirttiğine göre; **“Şehidi muhteremin Urfa'dan hareketinde bütün ahali uğurlamaya çıktı. Ayrılırken jandarma Kumandanı A. Rıza Bey'e sarılarak Urfalılara yararlı hizmetlerde bulunacak bir arkadaş bıraktığını söyledi²¹”.**

Nusret Bey, İstanbul'a vardığıktan sonra da Urfa'daki faaliyetleriyle ilgili olarak Urfa Müftüsü Hasan Efendi'ye 1919 Ekim'inde şu mektubu yazmıştır²²:

“Elhamdülillah, Anadolu'nun Hüda-yi hoşnut kılan hareketi milletin yüzünü biraz güldürdü. Şu toplu harekette, ne yalan söyleyeyim, Urfa'nın can-ı gönülden katılmasını isterim. Urfa, hamiyet meydanı, Anadolu'nun hiçbir yerinde hareket yokken, bir cemiyet teşkil etmiş ve o vakitten, vatanın selameti için çalışmıştı”.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın şiddetli bir şekilde devam ettiği sırada Urfa'ya mutasarrıf olarak atanan Nusret Bey, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından bölgenin işgali uğraması ihtimaline karşılık derhal güvenlik önlemleri almaya çalışmıştır. 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın tavsiyesi üzerine Urfa'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil etmek suretiyle işgale karşı koymaya çalışmıştır. Diğer taraftan ise bölgedeki Ermeni çeteleri ile mücadele etmiştir.

²¹ Akça, a.g.e., s. 53.

²² Akça, a.g.e., s. 53.

“Elhamdülillah, Anadolu'nun Hüda-yi hoşnut kılan hareketi milletin yüzünü biraz güldürdü. Şu toplu harekette, ne yalan söyleyeyim, Urfa'nın can-ı gönülden katılmasını isterim. Urfa, hamiyet meydanı, Anadolu'nun hiçbir yerinde hareket yokken, bir cemiyet teşkil etmiş ve o vakitten, vatanın selameti için çalışmıştı”

Urfa ve civarında Ermeni çetelerinin faaliyetleri ile mücadele eden Nusret Bey, Ermeni tehirci sırasındaki tutumlarından suçlu bulunarak görevinden alındı ve İstanbul'a yargılanmak üzere götürüldü. Bu yargılama sürecinin ardından ise suçlu olduğu kararı çıktı ve idama mahkûm edildi. Ancak daha sonra gerçekleştirilen incelemelerde Nusret Bey'in suçsuz bir şekilde idam edildiği kararına varıldı.

Nusret Bey hem Urfa'ya mutasarrıf olarak atanmadan önce hem de atandıktan sonra vatani ve milleti için çalışmış, yararlı hizmetler yapmak için mücadele etmiştir.

KAYNAKLAR:

- Akça, Bayram, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- İsmail Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, Ank., 1992.
- Müslim Akalın, *Şehit Nusret Bey'in Savunması*, Ank., 1992.
- Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1, İstanbul, 1991

Urfa'nın Kurtuluşu'nda Onikilerden Hüseyin Pertev Efendi

Av. Müslüm AKALIN

Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunda sembol bir kavram olan 12'ler¹, Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da başlayan toplumsal hareketlenmelerin yerel inisiyatiflere, Sivas Kongresi'nden sonra ise önemli bölümünün Müdafaayı Hukuk Cemiyetlerine dönüştüğü bir sürece işaret eder.

1919 yılı Eylül ayı boyunca, Liva Jandarma Komutanı Bnb. Ali Rıza Bey'in davet edildiği ilk toplantıyı izleyen çok sayıdaki toplantı sonucunda Ekim ayı başlarında Müdafaayı Hukuk Cemiyeti olarak Sivas'a bildirilen 12 kişilik kurul, işgal süresinde mücadelenin omurgasını oluşturmuş, şehrin hemen her mahallesinde oluşturulan çok sayıda 12'lere rehber olmuştur².

Bu ilk toplantı ve katılan oniki kişiyle ilgili ilk ve en eski kayıt, Urfa Jandarma Kumandanı Bnb. Ali Rıza Bey'in Diyarbakır Vilâyeti Jandarma Kumandanlığına atandıktan sonra Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu 4 Şubat 1923 tarihli raporunda yer almıştır. Ali Rıza Bey raporunda, ilk toplantıya katılan 12 kişiyi şöyle sıralamıştır³:

1. Sabık Meclisi İdare azasından halen Belediye Reisi Hacıkâmilzâde Hacı Mustafa Efendi.
2. Eşraftan Hacıkâmilzade Reşit Efendi mahdumu Ha-

cıkâmilzâde Hacı Mustafa Efendi.

3. Eşraftan Mollazâde Hacı Mahmut Efendi.

4. Polis Komiserliğinden müstafi Arabizâde Şakir Efendi.

5. Tüccardan Barutçuzâde Hacı İmam Efendi.

6. Tüccardan Güllüzâde Osman Efendi.

7. Esnaftan Şellizâde Ali Ağa.

8. Tüccardan Nebozâde Hacı İmam Efendi.

9. Jandarma tabur mülhâkı Mülâzım Hulûsi Efendi.

10. Jandarma takım kumandanlarından Mülâzım Pertev Efendi

11. Jandarma Çavuşu Sofi oğlu Hacı Mustafa Çavuş.

12. Eşraftan Bedirağazâde Halil Ağa.

Diyarbakır'dan, Sinop Jandarma Kumandanlığına tayini çıkan Ali Rıza Bey Urfa jandarma kumandanlığında halefi bulunan Yzb. Ali Saip Bey'in o yıl Ankara'da yayınlamış olduğu "Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri" adlı hatıratını⁴ okuduğunda üzüldü. Çünkü Hatıratıta, kendisi ve birlikte çalıştıkları Urfa Kuvayı Milliye mücahitlerine Urfa Mücadele'sinden hiçbir "hisse-i tefahür"⁵ verilmemiştir. Ali Rıza Bey bunun üzerine Urfa'dan eksik bilgilerle mücahitlerin bir kısmının fotoğraflarını temin edip Diyarbakır'dan gönderdiği raporu genişletmek suretiyle "Urfa Mücahede" adıyla kendi hatıratını yayınladı⁶.

¹ 1930'lu yıllardan sonraki yayınlarda 12'ler olarak adlandırılmaya başlanan bu kurul hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akalın, Müslüm. "Urfa'nın Kurtuluşunda 12'ler". ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi Sayı:26 sf. 3-9.

² Açıanal, Hasan. "Urfa Kurtuluş Savaşı Hatıratı" Ankara 2001.

³ Bnb. Ali Rıza'nın Raporu. ATASE, D:1336/13-6, F: 47-5. (Ek-1)

⁴ Ali Saip, *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1924.

⁵ Övünme payı.

⁶ Ali Rıza, *Urfa Mücahede "Ahfada Yedigâr"* Sinop 1924.

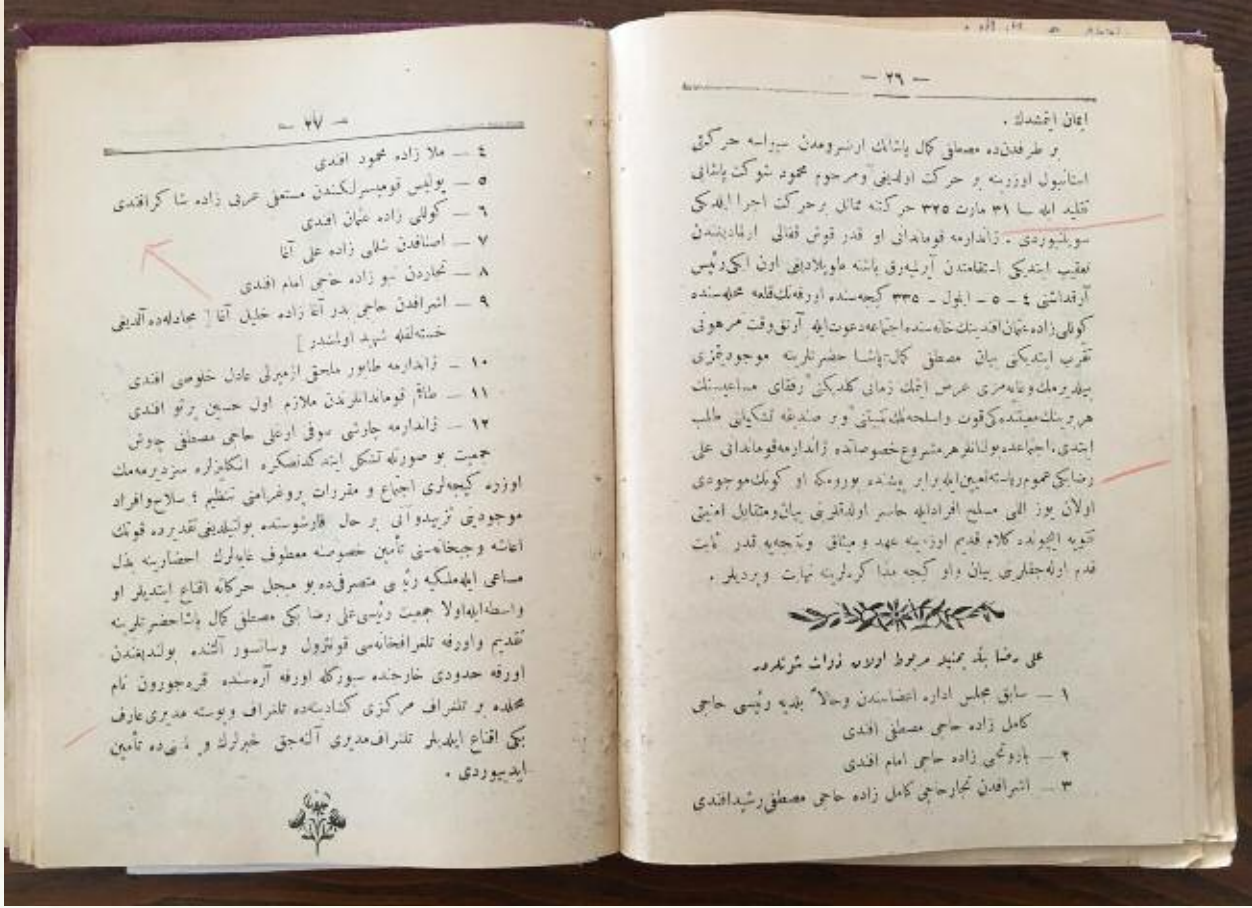

■ Urfa Jandarma Kumandanı Bnb. Ali Rıza Bey'in "Urfa Mücahede" adlı hatıratı. Sf. 26-27

12'lerin, Ali Rıza Bey'in Raporu'ndaki listesinin 10. sırasında; Hatıratındaki listesinin ise (yeri değiştirilerek) 11. sırasında⁷ yer alan Mülâzım Hüseyin Pertev Efendi'nin üçe ayırabileceğimiz hayat hikâyesini, Urfa'da hakkında en az bilgiye sahip olunan kişilerden biri olmakla kurtuluşumuzun yıl dönümünde bir yazıyla anlatıp rahmetle anmanın ruhunu şad edeceğine eminim.

Hekimhan'dan Bağdat'a, Irak cephesinden Urfa'ya

Hüseyin Pertev Sanaç, Rumî 1312, Milâdî 1896 tarihinde o zaman Malatya'ya bağlı bulunan Hekimhan kazasının Karadere köyünde doğdu. Nüfus kaydında köyün 125 hane numarasında kayıtlı bulunduğu, baba adının Ölü Mustafa, anne adının Zehra olduğu yazılıdır⁸.

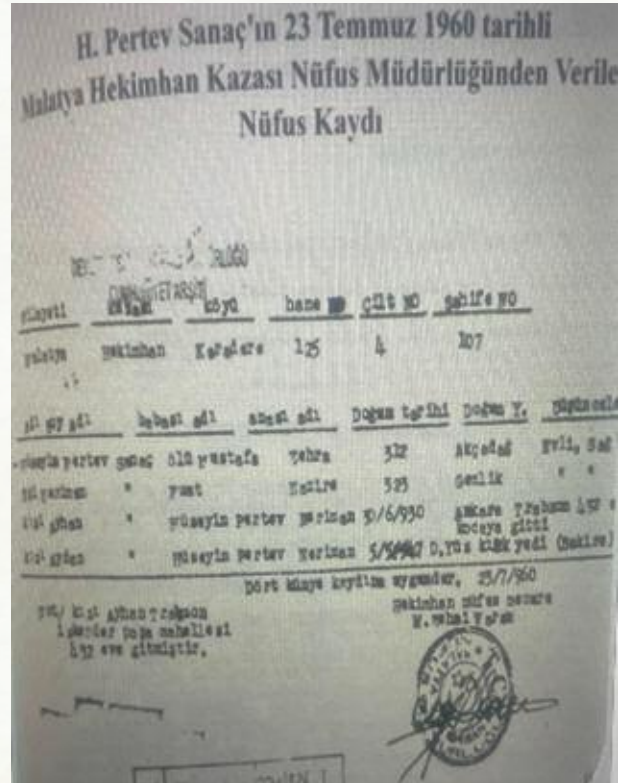
Öğrenimini 1903 yılında başladığı Bağdat Mülki İdadî⁹ mektebinde yaptı.

⁷ Ali Rıza, a.g.e. sf. 26-27 (Ek-2).

⁸ Devran, Türkiye, "Hekimhan'da İzzet Burakanlardan Hüseyin Pertev Sanaç". Hekimhan Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi. Güz/2021, sf. 3. Urfa Jandarma Kumandanlığı arşivindeki biyografik bilgilere göre Hüseyin Pertev Sanaç'ın baba adı "Mustafa Lütfî" olarak görünmektedir. Devran Türkây'ın makalesinde yer alan nüfusa kayıt tarihi itibarıyla babasının ölü olduğu belirtildiğine göre (Ek-3) Hüseyin Pertev'in 7 yaşındayken Hekimhan'a oldukça uzak bir yer olan Bağdat Mülki İdadî'si'ne kaydedilmesi yakınlarının ilgisini akla getirmekte ve Arapça bilmesinin kaynağına işaret etmektedir.

⁹ Mülki İdadî, Tanzimat'tan sonra mülki idareye memur yetiştirmek için açılmış olan hazırlık okuludur. Bkz. Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, C:2 sf. 603-605.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine genç yaşında askere alındı.

■ H. Pertev Sanaç'ın 23 Temmuz 1960 tarihli Malatla Hekimhan kazası Nüfus Müdürlüğü'nden verilen nüfus kaydı.

Irak Cephesinde 18. Kolordu'ya bağlı 51 ve 52. Tümenlerde¹⁰ ve Dicle Grubunda¹¹ yedek topçu subayı olarak savaşın sonuna kadar devam eden muharebelere katıldı, Fellâhiye¹² muharebesinde yaralandı¹³, 1916 yılı sonunda birçok yedek subay gibi zabıt vekili, 1 Mart 1918'de Teğmen oldu. Mondros Mütarekesinden sonra İngilizlerin Urfa'yı işgal etmesinden iki hafta önce, 10 Mart 1919 tarihinde "Urfa Jandarma Alayı Ester Süvari Bölüğü Takım Kumandanlığı"na, 30 Nisan'da Urfa Jandarma Taburuna atandı. O sıra Liva Jandarma Kumandanı Bnb. Ali Rıza Bey idi.

1919 yılı yaz sonu, İngilizlerin Urfa'yı anlaştıkları Fransızlara terk edeceği haberlerinin bölgede yayıldığı günlerdi. Urfa'nın kahvelerinde, çarşılarında, sıra gecelerinde konuşulan tek konu buydu. 1919 yılının 4 Eylül'ünü; o yıl Kurban Bayramı arefesi olan 5 Eylül'e bağlayan Perşembe günü akşamı Güllü Osman Efendi'nin Kaleboynu'ndaki evinde toplanan 12 kişinin de misafir ettikleri Jandarma Kumandanıyla konuştukları konu buydu¹⁴. Eylül ayı boyunca devam ettirilen ve Hüseyin Pertev Efendi'nin de katılmış olduğu bu toplantılar sonunda kurulup Sivas Kongresi'ne bildirilen Müdafaa Hukuk Cemiyeti'ne halkın daha sonraları verdiği isim "12'ler" idi ve Hüseyin Pertev Efendi'nin özgeçmişinde, bu hususta "Urfa Millî Kuvvetlerinin Kurucular Heyeti meyanında çalıştım" ifadesi bulunuyordu¹⁵.

Demiryolu dolayısıyla yüksek stratejik önemi bulunan Suruç ilçesinin Jandarma komutanı Yzb. Sabri Bey; işgalcilerin teşvikiyle yoğunlaşan şakilik hareketleri hakkında görüşüp talimat almak için gittiği Urfa tabur merkezinden dönerken Sarımağara'da şakilerin saldırısına uğrayıp çıkan çatışmada yaralanmış ve Antep'te tedavi altına alınmıştı¹⁶. Bunun üzerine Suruç Jandarma Bölük Kumandanlığında görevlendirilen Hüseyin Pertev Efendi, merkez livanın talimatları gereğince Suruç aşiretlerini Müdafaa Hukuk Cemiyeti'ne katma çalışmalarında bulunarak, "„aralarında Şahinbeyzade Mustafa ve Bozan ile Galip Bey ve Basravî'ninde bulunduğu aşiret reisleriyle birlikte, kaza kaymakamı ve belde eşrafi ve aşiret ağaları önünde Kur'an-ı Azimüşşana el

“

Hüseyin Pertev Bey, 1920'de İstanbul Zabıt Mektebi'ni bitirdikten sonra Diyarbakır taburunda çalışmış ve Elcezire Cephesinde Deyrzor Kuvvei Seferiyesi ile Fransızlara karşı savaşmış, daha sonra Urfa Bölüğü Yaylak Takım Kumandanlığı (1921 Mayıs) ve aynı yılın Eylül ayında üsteğmenliğe terfiini müteakip Urfa Taburu Harran Bölüğü Merkez Takım Kumandanlığına atanmıştır.

”

koyarak dinine, nikâhuna ve mukaddesatına yemin etmelerini sağlamış"¹⁷ ve durum hakkında rapor vermek için Urfa'ya gitmiştir¹⁸. Ali Rıza Bey'in rapor ve hatıratına göre; bu toplantının, yemininden dönen aşiret reisi Basravî tarafından Fransızlara ihbar edilmesi üzerine kendisi işgal kumandanınca sorgulanıp tutuklanmış, Kaymakam Mesut Beyle birlikte Arappınar'daki komuta merkezine davet edilen Hüseyin Pertev Efendi ise görevlerinden uzaklaştırılarak tutuklanmış ve Adana'ya sevk edilmişlerdir¹⁹. Pertev Bey'in bu konudaki anlatımına göre, "„Harekât esnasında Fransızlar tarafından tevkif edilerek Halep yoluyla o zamanlar Kilikya Fev-kâlâde Komiserliği Karargâhı olan Adana'ya götürüldüm, İtalyan işgal kuvvetlerine teslim edilerek Konya'da serbest kalmağa muvaffak oldum."²⁰

Jandarma Subaylığından Millî Emniyet Teşkilâtına

16.12.1919 tarihinde Konya'da Jandarma Piyade Alay Muallimliğinde görevlendirilen Hüseyin Pertev Bey, 1920'de İstanbul Zabıt Mektebi'ni bitirdikten sonra Diyarbakır taburunda çalışmış ve Elcezire Cephesinde Deyrzor Kuvvei Seferiyesi ile Fransızlara karşı savaşmış, daha sonra Urfa Bölüğü Yaylak Takım Kumandanlığı

¹⁰ Irak Cephesiyle 51. ve 52. Tümenler için bkz. İsmet Görgülü *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Ank.1993, sf. 155, 163, 165.

¹¹ Tamamı esir olan 14. Tümen Dicle Grubu için bkz. Görgülü, a.g.e. sf. 174.

¹² Küt savunması dahilindeki Birinci, İkinci ve Üçüncü Fellâhiye Muharebeleri için bkz. General V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, İstanbul 2012, 4. Kısım, sf.371-603; Görgülü a.g.e. sf. 165.;

¹³ Hüseyin Pertev Efendi'nin TBMMdosyasındaki özgeçmiş.

¹⁴ Bu toplantı ve ayrıntıları için bkz. Akalın, Müslüm. *Millî Mücadele'de Urfa*, 1920, sf. 10 vd.

¹⁵ Hüseyin Pertev Efendi'nin TBMMdosyasındaki özgeçmiş.

¹⁶ Ali Rıza, a.g.e., sf. 92

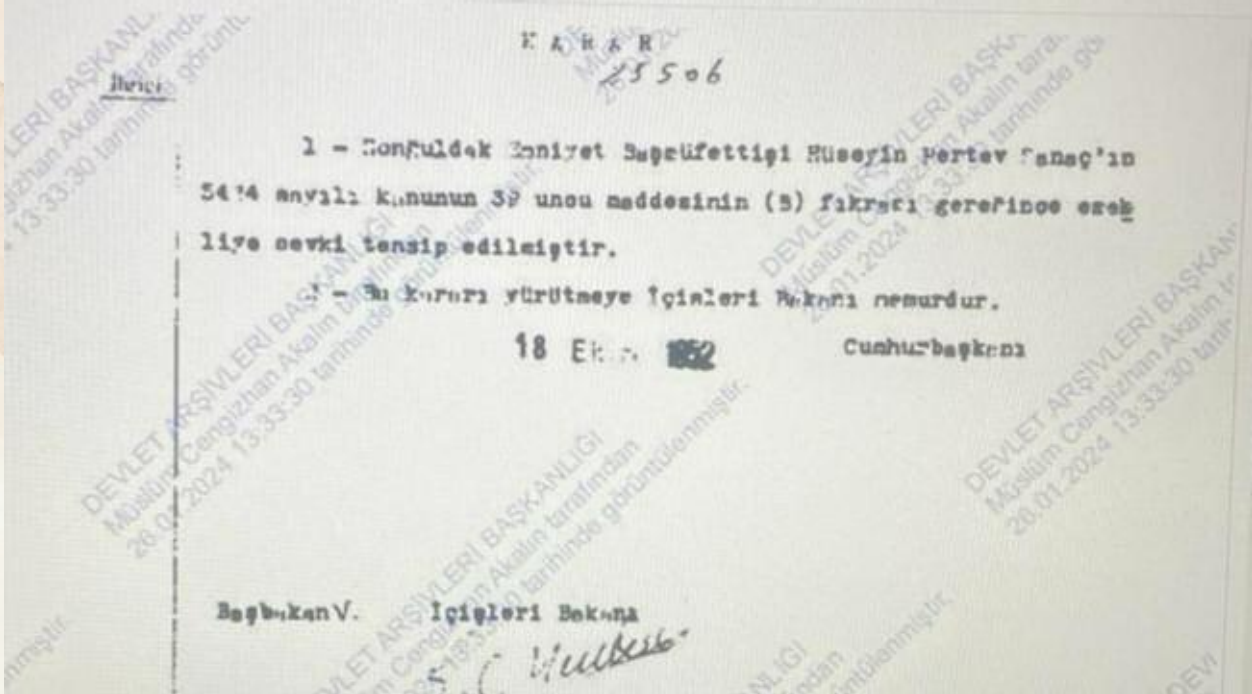
¹⁷ Ali Rıza. Rapor, ATASE D:1336/13-6, F:47-26.

¹⁸ Ali Rıza, a.g.e. sf. 35 (Ek-4) ; Bnb. Ali Rıza Bey, Suruç ve Harran'daki aşiretleri örgütleme faaliyetleri dolayısıyla Fransız karargahına davet edilip sorguya mürur kaldığında Fransızların H. Pertev Bey'in faaliyetlerinden ve Suruç'tan Urfa'ya gelişinden haberdar olduklarını görmüş, İstanbul'a gönderilmek üzere tutuklanması üzerine de Siverek'e firar etmiştir. Ali Rıza Bey'in sorgusu için bkz. Ali Rıza, *Urfa Mücadelesi*, sf.63-68.

¹⁹ Ali Rıza, Rapor, ATASE D:1336/13-6, F:47-26; Ali Rıza, a.g.e. sf. 58; Fransız işgal kumandanı Urfa Mutasarrıfına bilgi verdiği yazıda, "„işgal altındaki toprakların güvenliğine aykırı eylemleriyle müttetiklerle Türkiye arasında imzalanmış bulunan Mütarekenâme hükümlerini ihlâlden dolayı" Suruç Kaymakamı Mesut Bey ve Suruç Jandarma Kumandanı Hüseyin Pertev Beylerin tutuklandıkları bildiriliyordu. Belge için bkz. Akalın, *Millî Mücadelede Urfa*, sf.41,231.

²⁰ Hüseyin Pertev Efendi'nin TBMM dosyasındaki özgeçmiş.

■ H. Pertev Sanaç'ın 18 Ekim 1952 tarihli emekliliğe tensip kararı.

(1921 Mayıs) ve aynı yılın Eylül ayında üsteğmenliğe terfii müteakip Urfa Taburu Harran Bölüğü Merkez Takım Kumandanlığına atanmıştır (1922 Kasım). Özgeçmişinde, Şeyh Sait isyanının tenkil harekâtına da katıldığını belirten Pertev Sanaç, Afyon Şuhut Takım kumandanlığı (1926 Mayıs) ve Kütahya Mektebi Kumandanlığından (1927 Haziran) sonra 1927 yılı Ekim ayında Millî Emniyet Hizmetine girmiş, 1930 Ağustos'unda Yüzbaşılığa yükselmiş, 1933'de Mardin kıtası emrine verilmiştir. 1. Cihan Harbi, Millî Mücadele ve diğer cephelerdeki hizmetlerinden dolayı İstiklâl Madalyasına lâyük görülen H. Pertev Efendi, 1934 yılında Yüzbaşı rütbesinde istifaen²¹ emekli olmuş, 1940 yılında uzun zaman çalıştığı Urfa bölgesinden Trabzon Bölgesine terfian tayin olmuştur.²²

Hüseyin Pertev Bey bu şekilde; Urfa'nın İngiliz ve Fransızlarca işgali sürecinde Fransızlar tarafından tutuklanıncaya kadar, Urfa'nın Kurtuluşu'ndan sonra Jandarma Subayı olarak ve 1935-1940 yılları arasında ise istihbaratçı olarak Urfa'da bulunmuştur.

Emeklilikten TBMM üyeliğine:

18 Ekim 1952 tarihinde Zonguldak Emniyet Başmüfettişi iken emekli olan²³ Hüseyin Pertev Sanaç, büyük kızı Ayhan Hanım'ın evli bulunduğu Trabzon'a yerleşmiş²⁴, Hukuk Fakültesi mezunu olduğu için 12 Kasım

²¹ BCA 90-35-10; 08.10.1934. "Kanunen istifa hakkını kazanmış olan jandarma yüzbaşısı Hüseyin Pertev Efendi'nin isteği veçhile istifasının kabulü.."

²² BCA 137-7-3, 20.02.1040

²³ BCA 234-29-2, 18.10.1952 (Ek-5)

²⁴ Arslan, Zehra. *Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Pertev Sanaç* (1954-

1953 tarihinde Trabzon Barosu'na kayıt yaparak serbest avukatlığa başlamıştır²⁵.

Trabzon'da dünürü olan Fikrî Karanis'in²⁶ ısrarları üzerine DP'ye giren Sanaç²⁷, 1954 (10. Dönem) ve daha sonra da 1957 (11. Dönem) seçimlerinde²⁸ Trabzon milletvekili olarak seçilmiştir²⁹.

TBMM'de aktif bir milletvekili görünümünde bulunmayan Pertev Sanaç, milletvekilliği yaptığı iki dönemde de daha çok parti tarafından gösterildiği komisyonlarda görev yapmak suretiyle yasama görevini yerine getirmiştir. 10. Dönemde 1110 sayılı Askerî Memnu Mıntıklar Kanununun³⁰ bir maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifinin görüşülmesi sırasında istihbaratçılıktan gelmesi dolayısıyla sık sık söz alması ise bu durumun istisnası olmuştur. Bir ecnebinin memnu mıntıkaya girmesinde yetkili bulunan Millî Savunma ve Dahiliye Vekâletleri yerine Valilere de yetki verilmesi istenilen

1961), Karadeniz Araştırmaları, Kış-2015, Sayı 48, sf.112

²⁵ Devran, Türkyay, "Hekimhan'da İz Bırakanlardan Hüseyin Pertev Sanaç". Yazarın, dedesinin yeğeni olduğunu belirttiği Hüseyin Pertev Bey hakkındaki aile anılarını da paylaştığı bu yazısı için bkz: *Hekimhan Kültür-Sanat-Edebiyat*. Güz/2021, sf. 3-7.

²⁶ Fikrî Karanis 1957 yılında Pertev Sanaç'la birlikte 11. Dönem Trabzon milletvekilliğine seçilmiş, yargılandığı Yassıada'da iddia makamınca Anayasayı taşıyıcı, tebdil ve ilga suçuna 'fer'iserik' olarak iştirak ettiği gerekçesiyle TCK md.. 146/3'den mahkûmiyeti istenmişse de Yüksek Adalet Divanı'nca suçsuz bulunarak beraat etmiştir. Bkz. YAD 1960/1 E. Sayılı dosya iddianamesi 14.07.1961 35. Oturum, Celse:2; YAD 1960/1 Anayasayı İhlâl Davası, hüküm celsesi, 15.09.1961, Tutanak sf.63, BCA 105-330-1.

²⁷ 1953 yılının Eylül ayında Avukat Pertev Sanaç'ın katılımı ile birlikte Trabzon'da DP Teşkilatı daha da güçlenmişti. Arslan, Zehra *Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)*, Doktora Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. sf.338.

²⁸ Cumhuriyet Gazetesi 6 Ekim 1957 sf.5

²⁹ Devran a.g.m. sf. 4; *TBMM Albümü* (1920-1991) Ankara 1994 sf. 243.

³⁰ 1927 yılında çıkartılmış olan 1110 sayılı kanun 1981 yılında 2565 sayılı kanunun 34. Maddesiyle ek ve değişiklikleri ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır.

değişiklik tasarısına Sanaç şiddetle karşı çıkmış; **“ben-deniz bu mevzu ile bilfiil 25 sene meşgul olmuş ve bu sahada çalışmış bir arkadaşınızım, bu itibarla vaziyeti yakînen bilirim. Valilere salâhiyet veren hüküm doğru değildir, salâhiyetin Millî Savunma ve Dahiliye vekâletlerinde kalmasını arz ve teklif ediyorum”** der, ancak değişiklik teklifi kanunlaşır³¹.

Bunun dışında Pertev Sanaç'ın adının geçtiği siyasi faaliyetler, Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümeni'nde bulunmak³², Kıbrıs ihtilâfı konusunda Londra'da imzalanılan antlaşmalarda Hükümetin takip ettiği politikanın tasvibine dair olan önergeye oy vermek³³ veya milletvekili maaşlarının zam yapılmasıyla ilgili kanun teklifleri vermek³⁴ gibi rutin görevler dışında 1957 seçimlerine girmeden iktidarın seçimi kendi lehlerine çevirebilmek için seçim kanununda değişiklik teşebbüsüydü. Teklif laiyhası için kurulan muvakkat encümenin üyeleri arasında Pertev Sanaç da yer alıyordu³⁵.

Dönemin unutulmaz hadiselerinden biri de Kırşehir Vilâyetinin Kaza'ya çevrilmesi ve Kaza'dan Vilâyete çevrilen Nevşehir'e bağlanmasıdır. Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın TBMM'deki konuşmasında **“Arkadaşlar; Başbakan bu kürsüde Kırşehir'in ilgasının siyasi sebeplere dayandığını açıkça itiraf etmiştir, bu tarihe geçecektir, milletin haftasında bu yaşayacaktır”** dediği görüşmeler sonunda Kırşehir Vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair kanun lâiyhası 259 kabul; 39 ret olmak üzere 299 rey kullanılmak suretiyle kanunlaşmıştır³⁶. Pertev Sanaç, Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi için hazırlanan encümen mazbatasını imza edenler arasında bulunduğu için³⁷ YAD Başsavcısının Esas hakkındaki iddianamesinde suçlamaya³⁸ maruz kalmıştır.

Kalp rahatsızlığı bulunan Pertev Sanaç'ın 11. Dönemde de TBMM zabıtlarında yasama faaliyeti anlamında partisinin verdiği görevler dışında adının geçtiği kayıtlar fazla değildir. Yassıada'da yargılanmasına sebep olan bu döneme ait önemli görevi kamuoyunda “tahkikat

■ Hüseyin Pertev Sanaç

komisyonu”³⁹ adıyla bilinen yasayla ilgili encümendeki faaliyetidir.

TBMM'den Yassıada'ya

27 Mayıs sonrası evinden alınarak gözaltında tutulan Hüseyin Pertev Bey, mahkemece tutuklanarak cezaevine konulmuştur⁴⁰.

Darbe yönetimi tarafından Yassıada'da oluşturulan mahkeme, Yüksek Adalet Divanı (YAD) adını taşıyordu⁴¹. 9 üyeli Mahkemenin Başkanı Salim Başol, Mahkemenin Başsavcısı ise 10 yardımcısı bulunan Altay Ömer Egesel idi⁴². Divanın 1960/1 Esas Numarasına kayıt edilen “Anayasa'yı İhlâl” davasının ilk duruşması 14/10/1960 Cuma günü saat 9.30'da idi.

Sanıklar; Reisicumhur ve Başbakan'ın da içinde bulunduğu 18 Bakan, Meclis başkanı ve vekilleri olan 4

³⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun Kanun No 7468 Kabul tarihi: 27/4/1960. RG.28.04.1960 Sayı: 10491.

⁴⁰ “Yassıada'ya sevk edilen 150 kişinin tam listesi açıklandı” Cumhuriyet 1 Haziran 1960, sf.5.

⁴¹ Yüksek Adalet Divanı (YAD) 27 Mayıs 1961 darbesi sonrası Millî Birlik Komitesi tarafından çıkarılan 1 Numaralı Geçici Kanuna göre (Düşük Reisicumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar Mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri) yargılamak üzere kurulan mahkemedir. Bkz. MBK tarafından çıkarılan 12/6/1960 tarih ve 1 sayılı, “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasîye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” (RG.14.06.1960 t. No:10525).

⁴² YAD 1960/1 E. Sayılı Anayasa'yı İhlâl Davası, 1. Oturum 14.10.1960 Cuma, İd.sf.2.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D:10, 28.01.1955, İ:33, C:1

³² TBMM Zabıt Ceridesi, D:11, 13.01.1959, İ:2, C:1

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, D:11, 04.03.1959, İ:50, C:1

³⁴ Cumhuriyet Gazetesi 9 Şubat 1959 sf.3

³⁵ YAD 1960/1 E. Sayılı dosya 33 Oturum 2. Celse 11.07.1961 Salı, İd. sf. 139;

³⁶ Kırşehir Vilâyetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) Adıyla Yeniden Bir Vilâyet Kurulmasına dair 6429 sayılı Kanun. Resmî Gazete 7 Temmuz 1954 tarih, sayı: 874.

³⁷ YAD 1960/1 E. Sayılı dosya 11.05.1961 2. Oturum 3. celse sf.79

³⁸ YAD 1960/1 E. Sayılı dosya iddianamesi. 32 Oturum 10/07/1961, İd.22 vd.

Menfaatlere gelince altı yıl mebusluk yaptım. Bir tek menfaat görmedim. Gayrı meşru servetim olmadığı yüksek kararınızla sabit olmuştur. Liderlerle hiçbir hususiyet ve münasebetim yoktur. Herkesten sorabilirsiniz. Seçimle gelmiş bir mebusum. Kimseye minnettarlığım yoktur. Maruzatım bundan ibarettir.

mebus, Tahkikat Komisyonu Başkan ve Üyeleri 15 mebus, Yetki Kanununu teklif eden 4 mebus olarak 41 kişi ile çeşitli illerden 352 mebus olmak üzere toplam 392 kişiydi. İddianamede, Trabzon mebusları arasındaki H. Pertev Sanaç sanıkların 383. sırasında yer alıyordu⁴³.

İddia makamının iddiaları ve

Hüseyin Pertev Bey'in savunmaları şunlardı:

1. Haksız Mal Edinme: Gayrimeşru servet iktisabı sahibi olduğu hakkındaki iddia üzerine Yüksek Soruşturma Kurulu'na yapılan incelemeler sonucunda *"..Sabık Trabzon mebusu Pertev Sanaç'ın kendisinin eşinin ve velâyet altında bulunan çocuklarına ait gayrimeşru servet edinmiş olduğuna dair bir delil ve hususa rastlanmadığından incelemelerin derinleştirilmesine lüzum ve mahal bulunmadığı kanaatine varılmakla"*⁴⁴ Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından evrakın takdir edilmek üzere Yüksek Adalet Divanı'na sevkine ve Kurulca malları üzerine konulmuş olan ihtiyati tedbirlerin kaldırılmasına karar verilmiş⁴⁵, bu konuda sanık hakkında herhangi bir yargılama yapılmamıştır.

2. "Kırşehir Vilayetin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında Nevşehir adı ile Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkındaki Kanun" layihasıyla ilgili Encümen mazbatasında bulunan imzasıyla ilgili sorgusunda Pertev Sanaç; 1954 yılında mebus seçildiğini, yasama dönemi içinde anayasayı kasten ihlal etmek şöyle dursun aksine olarak bunu bu mukaddes emaneti her türlü müdahaleden masun bulundurmaya şiar edinen bir insan olduğunu, bu nedenle de diktaya gidişi ve diktatör olma temayülünde olan bir kimseye ne şahit olduğunu ne de görüp hissetmiş olduğunu, 1954 ve 1957 yılına kadar çıkan ve

iddianamede suç olarak kendisine isnat olunan kanunların çoğuna, bunların anayasaya aykırı olmadıklarına o günün şartlarına ve milli menfaate uygun oldukları kanısıyla her türlü tesir ve müdahaleden azade olarak vicdanının emri ile samimi bir kanaatle oy verdiğini söyledi.

Mahkeme Başkanı'nın *"Meselâ Kırşehir Kanununa oy verdiniz mi?"* sorusuna Sanaç, *"Verdim, maalesef verdim."* dediğinde Başkan, *"Hem verdim diyorsunuz hem maalesef diyorsunuz"* deyince Sanaç, *"Bendeniz o zaman 39 sene bilfiil memleketi hizmet etikten sonra siyasi hayatın ne olduğunu bilmeden mebus olarak gelmiştim. Hakikati arz ediyorum, hatırladıkça şimdi huzurunuzda bile hicap duyuyorum"* diye cevap verdi.

Başkan *"Dediniz ki memleketin menfaatine uygun olduğunu bile bile verdim"* deyince Pertev Sanaç, *"O gün için hükümetin daima amme menfaati düşüncesiyle hareket eden bütün beyan ve mütalaalarını milletin ve amme menfaatinin yolunda ifade eden bir heyet olduğunu kabul ettiğim için, hükümetin mümessilleri geldi, dahiliye vekili geldi, izahat verdi, benim hayatım esnasında böyle vakalara tesadüf ettiğim için bunu samimi olarak o an için kabul etmişim. Sonradan siyasi havaya biraz girince anladım, hata edilmiştir. Sonradan telâfi edildi"*⁴⁶. *Samimiyetle arz ediyorum. Bunlara bu şekilde oy verdim. Meclis tahkikat komisyonuna aynı düşünce ve mülâhazalarla oy verdiğimi kemâli samimiyetle arz ederim"* dedi.

"Menfaatlere gelince altı yıl mebusluk yaptım. Bir tek menfaat görmedim. Gayrı meşru servetim olmadığı yüksek kararınızla sabit olmuştur. Liderlerle hiçbir hususiyet ve münasebetim yoktur. Herkesten sorabilirsiniz. Seçimle gelmiş bir mebusum. Kimseye minnettarlığım yoktur. Maruzatım bundan ibarettir." dedi. Okuduklarınız dilekçe halinde mi? diye soran mahkeme başkanına Pertev Sanaç, dilekçe vermemesinin sebebini *"Pul bulmadım efendim"*⁴⁷ diye izah etti⁴⁸.

3. 1954 seçimlerini hemen ardından çıkartılan kanunlardan biri 6428 Sayılı Kanun idi. İddianameye göre, *"..atom devri süratiyle bir gün içinde değiştirilen seçim kanununa göre, vatandaş artık muhtelif partilerin en iyi*

⁴³ YAD aynı oturum sf. 3-10.

⁴⁴ Hakkı Kâmil Beşe başkanlığındaki 3 üyeli Yüksek Soruşturma 3. Numaralı Kurulunun 13.12.1960 t. 1960/214 s. Kararı. BCA. 270-826-3.

⁴⁵ Fazlı Öztan başkanlığındaki 22 üyeli Yüksek Soruşturma Kurulu'nun 11/01/1961 tarih E:132, K:128 sayılı kararı. BCA 270-826-3

⁴⁶ Kırşehir, 12.06.1957'de kabul edilen kanunla yeniden İl olmuştur. "Nevşehir vilâyetine bağlı Kırşehir kazasında (Kırşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulması hakkında 7001 sayılı Kanun" R.G.19.06.1957-Sayı: 963.

⁴⁷ Uzun yıllar boyunca mali mevzuata göre yurttaşların dilekçelerine yapılandırılması zorunlu kılınan ve sonra uygulamadan kaldırılan damga pulundan bahsediliyor.

⁴⁸ YAD 1960/1 E. Anayasa'yı İhlâl Davası 21. Oturum 3. Celse 16.6.1961 Cuma. Tutanak Sf.1801

“
Yıllarca Milli Emniyette görev yapan Malatyalı DP Trabzon Milletvekili Pertev Sanaç'ın ailesi, Yassıada'ya iki defa gitmişti. O zaman henüz 13 yaşında olan küçük kızı Aydan Olcay'ın ilk dikkatini çeken, bir hayli kilolu olan babasının zayıflığıydı: “O zaman Dolmabahçe'den kalkıyordu araçlar. Müthiş bir arama ve koruma, önlemler. Yassıada'ya vardığımızda patika demeyeyim de dar bir küre halinde barakalar. Ben oradan babamı gördüm. Benim babam, baya kilolu bir insandı. Çok zayıflamış ve pantolonunun bir kemeri yoktu bir ip veya pijama gibi bir şeyle bağlamış. Küçük masalarda oturuluyordu. Bir de teğmen oturdu yanımıza. Her barakada örneğin on masa var. Tek sıra halinde giriyoruz. Masalarda bir ailenin yanına, bir de teğmen oturturlardı. Yalnız görüşemezsiniz. Bizimkisi denizci bir teğmendi. Biz babama, 'Baba iyi olacak, çıkacaksın buradan' deyince o teğmen gülerken başını sallıyordu..”
“..yolluk alınırdı her yılbaşında Meclisten. O yollukları geri istediler bizden büyük faizlerle. Çok zor durumda kaldık. Ben o zaman özel okulda, Ankara Koleji'nde okuyordum. Okuldan ayrılmak zorunda kaldım. Beni eniştem okuttu.”

(Pertev Sanaç'ın kızı Aydan Olcay'ın anlatımı).

Cumhuriyet Gazetesi 22 Eylül 1961 sf.1,5.; Prof. Dr. Zehra Aslan Independent Türkçe için yazdı, 30/05/2020: “Geride kalanlar. Yassıada ve Kayseri Cezaevi'nden anılar, izlenimler ve mektuplar”:

4. Tahkikat Komisyonu'yla ilgili, Anayasa'nın tağyir ve tebdili mahiyetindeki hükümlerin kanunlaştırılması:

18 Nisan 1960'ta DP tarafından verilen ve muhalefet hakkında bir “tahkikat komisyonu” kurulması istenilen önerge Meclis tarafından kabul edilerek, partilerin kongrelerini, toplantılarını, bütün siyasi faaliyetlerini, yeni örgüt kurmalarını vs.yasaklama yetkisi gibi geniş yetkilere sahip 15 kişilik bir komisyon kuruldu. Kısa bir süre sonra bu hüküm ve yetkileri kanunlaştıran ve 27 Nisan 1960 tarihinde Meclis'ten çıkan Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında 7468 sayılı Kanun⁵³ TBMM'de iktidar milletvekillerince bile ciddi şekilde eleştirilecekti.

İktidar mebuslarından Sıtkı Yırcalı'nın; “..bu kanunla Anayasanın ve İçtüzüğün bu tahkikat komisyonlarına yüklemiş olduğu görevin ilerisinde bir görev verildiğini, yalnız birlik tahkikat yapmaktan ibaret vazifesinin genişletilerek bazı hükümlerle karar mercii ve bazı icraatylaicranın yanında yeni bir organ haline getirildiğini, bu suretle Anayasanın maksadı dışında yetkilerledonatılmış olacağını, kararlarına itiraz kabil olmamasının, Anayasaya ve mevcut mevzuata aykırı düşeceğini, hatta bu şekliyle Örfi İdare Kanununun hükümleri dışına çıktığını, İçtüzüğe göre vazifesi bir tahkikattan ibaret olan komisyonun bir tedbirler komisyonu ve kararları yerine getiren bir icra makamı haline getirilmesinin doğru olmadığı” şeklindeki beyanlarıyla ağır şekilde tenkit ettiği kanun muhalefet tarafından da “Bu tasarının idari ve yargısal yetkilere ilâve tasarısı olmaktan ziyade, rejimin bünyesini değiştirmeyi ve yeni bir nizam getirmeyi hedef tutan bir teklif olduğu” şeklinde tenkide uğramıştır⁵⁴.

Pertev Sanaç sorgusunda, bundan evvel çıkan bütün kanunlarda oy verdiğini önceden arz ettiğini ve bu hususun tespit edilmiş olduğunu, son kanunda o gün orada olduğunu, kalp hastası olması dolayısıyla Meclisten sık sık çıkıp girdiğini, kanun oya sunulurken oylama sırasında orada olmadığını söyleyip “*Dışarda idim, salonda, yani Mecliste idim, fakat oylamada oy kullanmadım. Dışarda idim, amma sabahtan akşama kadar Mecliste idim.*” şeklinde devam etti. Mahkeme Başkanı'nın “*Oylama zamanında nerede idin?*” sorusuna “*Orada değilim dışarda idim*” şeklinde cevap veren sanığa Başkan “*Neden geçen oturumda söylemediniz?*” deyince sanık, “*bilmiyorum efendim*” diye cevap vermiştir.⁵⁵

tışmalar, Van 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2021/51 sf.467-468.

⁵³ Bkz. Dipnot:38.

⁵⁴ YAD 1960/1 E. Anayasayı İhlâl Davası 5.Oturum 3. Celse 16.05.1961 Salı, Tutanak sf.352

⁵⁵ YAD 1960/1 E. Anayasayı İhlâl Davası 6. Oturum 18.05.1961 Perşembe. Tutanak

■ Yassıada'daki mahkemenin 15 Eylül 1961 tarihinde yapılan karar duruşması.

Sanaç, bir ay sonraki sorgusunda da konuyla ilgili olarak *“Sayın Başkanım, bendeniz mizacen mutedil ve sakın bir insanım. Yaşımın icabı da budur. Mebus olduktan sonra ağır bir enfarktüs ve şeker hastalığı geçirdim. Avukatım raporlarımı takdim edecektir. Bu hastalıklar dolayısıyla ve mizacım itibarıyla daima heyecandan kaçan bir insanım. 7468 sayılı kanunun müzakeresi esnasında mecliste idim. İktidar ve muhalefet hatiplerini dikkatle dinlemekte iken hava birdenbire hırçınlaştı. Sert münakaşalar başladı. Buna dayanamadım. Kendimi koridora attım. Orada dinlenmekte iken o sırada kanun onaylanmış. Bunu arkadaşlarımdan öğrendim. Oy vermedim, fakat kanunun Anayasa'ya aykırı olduğuna da kani değilim... Arzettiğim gibi olaylar hakkındaki bilgimi ancak hükümetin mecliste ve grupta verdiği izahlarla ve basındantakip edebiliyordum.”* dedi.

Başkan'ın *“Basında pek yazdırmıyorlardı. Yasak vardı, işte o yasalara karşı koymak lazımdı”* sözü üzerine sanık Pertev Sanaç, *“Arzedeyim, hakikati ifade edeyim”*, dedi. *“Edindiğim kanaat şu: iktidar ve muhalefet partilerinin son hadde yükselen esef verici mücadelelerinin bir tezahürü olarak bunu kabul ediyorum ve hâlâ o kanaatteyim.”* dedi⁵⁶.

1961 yılı temmuz ayında YAD Başsavcısı, esas hakkındaki iddianamesini okudu.⁵⁷ İddianamede; vatana

sf.401

⁵⁶ YAD 1960/1 E. Anayasa'yı İhlâl Davası 21. Oturum 3. Celse 16.6.1961 Cuma. Tutanak Sf.1801.

⁵⁷ YAD 1960/1 E. Anayasayı İhlâl Davası, Esas Hakkında İddianame: 32. Oturum

“

En çok vatana ihanet suçlamasından rahatsızlık duyan Pertev Sanaç 40 yıla yakın hizmet süresi içinde vatani için yaptığı çalışmaları anlatarak Devlet tarafından İstiklâl Madalyası'na lâyık görülmüş olduğunu ve Genelkurmay'ın Kahramanlar Destanı'nda kendisine yer verilmiş olduğunu hatırlatmıştır.

İsnat edilen iddiaları şiddetle reddeden Sanaç, avukatı Ruhi Eyüpoğlu'na, **“Avukat Bey, savunmamızda yazarsınız: Birinci Cihan Savaşı'nda İngiliz, Fransız ordusuna, Arabistan'da Araplara ve nihayet şimdi de Türk Ordusuna esir düştüm”**

”

ihanet suretiyle Türk Anayasasını tağyir ve iptal ettiği sabit olan, iddianamede adları yazılı şahısların hareketlerine uyan Türk Ceza Kanununun 146/1 maddesi gereğince ölüm cezasına çarptırılmaları⁵⁸, Anayasayı tağyir, tebdil, ilga suçuna fer'i şerik olarak⁵⁹ iştirak ettiği delilleriyle sabit olan Pertev Sanaç ve bir grup sanığın ise sabit bulunan hareketlerine uyan TCK 146/3 gereğince hapis cezasıyla cezalandırılmaları⁶⁰ isteniyordu.

Pertev Sanaç duruşma salonundaki sorgusunun yanında mahkemeye hem kendi el yazısıyla ve hem de avukatı Ruhi Eyüboğlu'nun dilekçeleriyle uzun açıklamalarda bulunmuştur⁶¹. En çok vatana ihanet suçlamasından rahatsızlık duyan Pertev Sanaç 40 yıla yakın hizmet süresi içinde vatani için yaptığı çalışmalarını anlatarak Devlet tarafından İstiklâl Madalyası'na lâyık görülmüş olduğunu ve Genelkurmay'ın Kahramanlar Destanı'nda kendisine yer verilmiş olduğunu hatırlatmıştır. İsnat edilen iddiaları şiddetle reddeden Sanaç, avukatı Ruhi Eyü-

10.07.1961 Pazartesi, İd. Sf.10

⁵⁸ YAD 1961/1 E. Anayasayı İhlâl Davası35. Oturum 2. Celse 14.07.1961 Cuma,İddianame sf.302

⁵⁹ Fer'i şeriklik bir suçta iştirak çeşididir. 765 s. eski TCK'da suçun işlenişine katkı "Birkaç kişi bir cürüm veya kabahatin icrasına iştirak ettikleri takdirde" ifadesiyle açıklanmıştı. (m.64 vd.)

⁶⁰ YAD 1961/1 E. Anayasayı İhlâl Davası35. Oturum 2. Celse 14.07.1961 Cuma,İddianame sf.303

⁶¹ YAD 1960/1E.Anayasayı İhlâl Davası 23. Oturum 20.06.1961 Tutanak sf. 1909; Başkan: Sanık Pertev Sanaç, 19.6.1961 tarihli üç sahifelik dilekçesini verdi; YAD 1960/1E.Anayasa'yı İhlâl Davası 53. Oturum 11.08.1961 Cuma, Tutanak sf. 3270; Başkan: Sanık Pertev Sanaç,11.08.1961 tarihli dört sahifelik dilekçesini verdi; Sanık Pertev Sanaçmüdafî Ruhi Eyüboğlu, 11.08.1961 tarihli altı sahifelik dilekçesini verdi;

poğlu'na, "Avukat Bey, savunmamızda yazarsınız: "Birinci Cihan Savaşı'nda İngiliz, Fransız ordusuna, Arabistan'da Araplara ve nihayet şimdi de Türk Ordusuna esir düştüm"⁶².

Duruşmaların sonuna doğru yaklaşıyordu. 1961 yılı Ağustos ayındaki duruşmada Mahkemece sanıkların son sözleri sorulduktan sonra duruşmanın bittiği ve dosya incelenip hazırlanacak kararın tefhimi için duruşmanın 15 Eylül 1961 Cuma gününe bırakılmasına karar verildiği açıklandı.⁶³

15 Eylül 1961 tarihinde yapılan karar duruşmasında mahkemenin açıkladığı hükme göre Pertev Sanaç; Anayasayı ihlâl suçundan fer'i şerik olarak TCK 146/3. ve 173. maddelerine göre beşer sene ağır hapisle âmme hizmetlerinden müebbeden yasaklanmalarına ve 1 sene Trabzon'da umumi emniyet nezareti altında bulundurulmalarına karar verilenler arasında bulunuyordu.⁶⁴

Yassıada'dan Kayseri Cezaevi'ne

Pertev Sanaç, 22 Eylül 1961 tarihinde yayınlanan Millî Birlik Komitesi'nin 64 numaralı tebliğinde Kayseri Cezaevine gönderilecekler arasında yer aldığından oraya nakledildi.⁶⁵

Sanaç dört duvar arasındayken dışarıda siyasal hayat hareketlenmiş, 27 Mayıs 1960'da DP iktidarına son verip yönetime el koyan darbe yönetiminin kurmuş olduğu Millî Birlik Komitesi göreve başlamıştı. Yeni Anayasa yürürlüğe girene kadar yasama ve yürütme yetkilerine sahip olan bu Komite'nin Anayasa'nın hazırlanması için oluşturduğu Kurucu Meclis, Millî Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi'nden meydana gelmiş, Kurucu Meclis tarafından hazırlanan ve 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulan yeni Anayasa, oylamaya katılanların yüzde

⁶² Devran Türkây,a.g.m. sf.6

⁶³ YAD 1960/1 E. Anayasayı İhlâl Davası 54. Oturum 2. Celse 14.08.1961, Tutanak sf. 3311

⁶⁴ YAD 1960/1 E. Anayasayı İhlâl Davası,hüküm celsesi, 15.09.1961, Tutanak sf.65, BCA 105-330-1.

⁶⁵ Cumhuriyet Gazetesi 22 Eylül 1961 sf.1,5.; Prof. Dr. Zehra Aslan Independent Türkçe için yazdı, 30/05/2020: "Geride kalanlar. Yassıada ve Kayseri Cezaevi'nden anılar, izlenimler ve mektuplar": Yıllarca Millî Emniyette görev yapan Malatyalı DP Trabzon Milletvekili Pertev Sanaç'ın ailesi, Yassıada'ya iki defa gitmişti. O zaman henüz 13 yaşında olan küçük kızı Aydan Olca'yı ilk dikkatini çeken, bir hayli kilolu olan babasının zayıflığıydı: "O zaman Dolmabağçe'den kalkıyordu araçlar. Müthiş bir arama ve koruma, önlemler. Yassıada'ya vardığımızda patika demeyeyim de dar bir küre halinde barakalar. Ben oradan babamı gördüm. Benim babam, baya kilolu bir insandı. Çok zayıflamış ve pantolonunun bir kemeri yoktu bir ip veya pijama gibi bir şeyle bağlamış. Küçük masalarda oturuluyordu. Bir de teğmen oturdu yanımıza. Her barakada örneğin on masa var. Tek sıra halinde giriyoruz. Masalarda bir ailenin yanına, bir de teğmen otururlardı. Yalnız görüşmezdiniz. Bizimkisi denizci bir teğmendi. Biz babama, 'Baba iyi olacak, çıkacaksin buradan' deyince o teğmen gülererek başını sallıyordu." "...yolluk almırdı her yılbaşında Meclisten. O yollukları geri istediler bizden büyük faizlerle. Çok zor durumda kaldık. Ben o zaman özel okulda, Ankara Koleji'nde okuyordum. Okuldan ayrılmak zorunda kaldım. Beni eniştem okuttu."(Pertev Sanaç'ın kızı Aydan Olca'yı anlatımı).

61,7'sinin "evet" oyunu alarak 20 Temmuz 1961 tarihinde yürürlüğe girmişti⁶⁶.

15 Ekim 1961 tarihinde yapılan TBMM seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Adalet Partisi (AP) katılmış ve seçim sonuçlarına göre hiçbir parti tek başına hükümeti kuracak milletvekili sayısına ulaşamamıştı. Hükümeti kurma görevi, 10 Kasım 1961 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından seçimden birinci parti olarak çıkan CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü'ye verildiğinde siyasi ortamdan kaynaklanan psikolojik güçlükler yaşanmış ancak bunlar aşularak DP'nin devamı olduğu iddiasıyla 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan A.P. ile koalisyon kurulmuştu. 7 ay sürebilen bu koalisyon yerini 25 Haziran 1962 tarihinde kurulan ve 2 Aralık 1963 tarihine kadar devam eden İnönü başkanlığındaki (CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar) İkinci Koalisyon'a bırakmıştı.

İkinci Koalisyon hükümeti zamanında 16.10.1962 tarihinde kabul edilen 78 sayılı Af Kanunu⁶⁷ ile affa uğrayan Sanaç, Kayseri Cezaevinden tahliye sırasında kapıdan ilk çıkanlar arasındaydı ve arkadaşlarıyla birlikte şehirde durmadan otobüsle Ankara'ya doğru yola çıktı⁶⁸. Kaydını aldırılmış olduğu Ankara Barosuna bağlı olarak eski DP milletvekili Mazlum Kayalar ile birlikte avukatlık yapmaya başlayan Perteve Sanaç'ın⁶⁹ 1967 yılında Merkez Bankası Müdürler Kurulu üyeliği görevi yapmış olduğu ölüm ilânından anlaşılmaktadır. Evli ve iki çocuklu olan 1896 Hekimhan doğumlu, TBMM'nin 2185 sicil nolu 10. ve 11. dönem Trabzon Mebusu Avukat Hüseyin Perteve Sanaç geçmişle ilgili suskunluğunu hep koruyarak ne konuşmuş ne de yazmış, 13/09/1967 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir⁷⁰.

Merhum Mustafa bey ve
merhume Zehra hanımın
oğulları, Neriman Sanaç'ın
kıymetli eşi, Aynan ve Ay-
dan'ın sevgili hanaları, Sü-
dika Poyraz'ın ağabeyisi
Kadri Karanış'ın kayınpede-
ri, Aygen ve Bülent'in de-
deleri, Fuat ve Nazire Kızı-
kaya'nın damatları, Nihal Zi-
leli, Metin ve Semra Kızı-
kaya'nın enisteleri,
Trabzon eski DP Milletvekili
Avukat

PERTEVE SANAC

Hakkın rahmetine kavuş-
muştur. Cenazesi 15.9.1967
Cuma günü öğle namazını
müteakip Hacıbayram Ca-
miinden kaldırılacaktır

■ H. Perteve Sanaç'ın 15 Eylül 1967 tarihli Milliyet Gazete-
si'nde çıkan vefat ilanı.

⁶⁶ 9 Temmuz 1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmî Gazete, 20.7.1961, s.10859.

⁶⁷ Anayasayı İhlâl Suçundan Yüksek Adalet Divanıca Mahkûm Edilenlerin Ceza-
larının Kısmen Affı Hakkında Kanun, Resmî Gazete: 18.10.1962, Sayı: 11235.

⁶⁸ Cumhuriyet Gazetesi 19 Ekim 1962 sf.5.

⁶⁹ Arslan, Zehra. *Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Perteve Sanaç* (1954-
1961), Karadeniz Araştırmaları, Kış-2015, Sayı 48, sf.122

⁷⁰ Ölüm ilânı: Cumhuriyet Gazetesi 15 Eylül 1967 sf.7.

Ali Saip Bey (Ursavaş)

Milli Mücadele'de jandarma ve Urfa Kuvayı Milliye Komutanı.
TBMM 1,3,4,5, dönem Urfa ; 2. dönem Kozan üyesi.

Urfa'nın İşgali ve Ali Saip Ursavaş

Prof. Dr. Şerif DEMİR*

Asker bir ailenin oğlu olarak 1885'te Irak Revandiz şehrinde dünyaya gelen Ali Saip Ursavaş, ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1905'te Harp Okuluna kayıt oldu. 1908'de Teğmen, 1912'de Üsteğmen ve 1 Mart 1917'de Yüzbaşı oldu. Ali Saip Bey'in ilk görev yeri Bağdat'ta 6'ncı Ordu'ydu. Trablusgarp savaşının başlaması üzerine gönüllü olarak Bingazi'ye gitti. Bu cephede Mustafa Kemal ile İtalyanlara karşı savaşan Ali Saip Bey, Mustafa Kemal'i yakından tanıma fırsatı buldu. Daha sonra Balkan savaşlarında katılan Ali Saip Bey, Beyrut, Halep ve Musul ve Kars'a gitti. I. Dünya Savaşı sonrasında Adana'da görev yapan Yzb. Ali Saip Bey, Fransızların Adana ve çevresini işgal etmesinden büyük rahatsızlık duydu ve işgallere karşı gizli direniş faaliyetleri içinde yer aldı¹.

Ali Saip Ursavaş, yalnız askerlikte değil siyasette, hukukta ve bürokraside önemli görevler üstlendi. Uzun yıllar mecliste parlamenter olarak görev yaptı, İstiklal Mahkemelerinde vazifeler aldı ve ülkenin farklı coğrafyalarını teftiş ve denetime çıktı. Kısacası Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet sonrası yeni bir devletin tesisinde mühim rol oynayan Ursavaş, dikkat çekici bir kişiliktir². Fakat bu çalışmanın öncelikli amacı Ursavaş'ın Milli Mücadele döneminde Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşundaki yerini ve önemini belirlemektir.

Ali Saip Bey ve Urfa

Urfa, Mondros Ateşkes antlaşmasına dayanılarak İngilizler tarafından 24 Mart 1919'da işgal edildi. Urfa'da bulunan 1. Süvari Alayı olası bir çatışma ortamına imkân tanımamak için Karaköprü Köyüne ve ardından Sive-rek'e çekildi. Şehirden askeri kuvvetlerin çekilmesiyle birlikte işgal kuvvetleri çok daha rahat hareket imkânı buldular. İngilizlerle Fransızlar arasında imzalanmış Sykes-Picot Antlaşmasında yapılan tadilatla **"Suriye İtilafnamesi"** gereğince İngilizler Urfa'yı Fransızlara terk ettiler³.

30 Ekim 1919'da Urfa'ya giriş yapan Fransız kuvvetleri içinde Fransız üniforması giymiş Ermenilerin varlığı dikkat çekti. Fransızlar öncelikle şehirde kendilerine hizmet edecek kişileri belirlediler. Kendilerine iyi hizmet etmeyeceğini düşündükleri Urfa Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'i şehirden uzaklaştırdılar⁴. Fransız işgaliyle birlikte Urfa'da bulunan Amerikalı misyonerler, bu işgale büyük destek verdiler, sahip oldukları bütün imkânları Fransız askerleri için seferber ettiler. Asırlardır Müslümanlarla birlikte yaşayan gayrimüslim unsurlardan Ermeniler ve Süryaniler'de Fransız işgalini destekleyerek çeşitli yardımlar ve işgali kolaylaştıracak destekler de bulundular⁵.

Yzb. Ali Saip Bey 29 Aralık 1919'da Urfa Jandarma Kumandanlığına tayin edildi⁶. Adana Kozan'dan gelen Yzb. Ali Saip Bey'e yöre insanı, ilk zamanlarda kuşkuyla yaklaştı. Bir önceki komutanın gönderilme gerekçesini düşünen Urfalılar, yeni komutanın Fransızlar tarafından Fransız işgal bölgesinden getirilerek işgal kuvvetlerine hizmet edeceğini düşündüler⁷. Şehirde Ali Saip Bey'e karşı olumsuz bir ön yargı vardı.

“**Kent ağır bir karabasan altında acıyla kıvranarak uyuyor gibi idi. Kimsenin yüzü gülmüyor, bakışlarda derin ve ortak acının donuk bir yası var. Önceleri şehrin temiz ve duru gökyüzünü bir fıskiye halinde dalgalandıran Urfa ağzı gazeller artık duyulmuyor, hatta bir ses bile işitilmiyor.**

Yüzbaşı Ali Saip Bey, Urfa'ya geldiği ilk andan itibaren şehrin işgalden nasıl kurtarılacağını düşünmeye başladı. Şehre ilk girdiği anda Ali Saip Bey'in duyguları, "Kent ağır bir karabasan altında acıyla kıvranarak uyuyor gibi idi. Kimsenin yüzü gülmüyor, bakışlarda derin ve ortak acının donuk bir yası var. Önceleri şehrin temiz ve duru gökyüzünü bir fıskiye halinde dalgalandıran Urfa ağzı gazeller artık duyulmuyor, hatta bir ses bile işitilmiyor" şeklinde oldu⁸.

Yzb. Ali Saip Bey, görevine başlamasıyla birlikte şehrin önde gelen isimleri ve aşiret liderleriyle görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler neticesinde şehir hakkında bilgi alan Ali Saip Bey, kendisinden evvel görev yapan Binbaşı Ali Rıza Bey'in de kendisine benzer düşüncelere sahip olduğunu fakat başarılı olamadığını öğrendi. Şehirdeki inceleme ve gözlemleri neticesinde Ali Saip Bey, şehirde Fransız işgaline karşı koyabilecek bir potansiyelin olduğunu görerek bu gücü harekete geçirmek için çalışmalarına başladı.

Ali Saip Bey, işgali sona erdirmek için üç önemli adım belirledi. Öncelikle Urfa'da Fransızlara karşı bir kamuoyu oluşturularak aşiretlerin desteği ve katılımı sağlanacaktı. Ardında hapishanelerde tutuklu bulunan gençler silahlandırılarak ayaklanma başlatılacak ve şehrin dışarıyla bağlantısı kesilerek aşiretlerle şehrin etrafı kuşatılacaktı.

Bu planı uygulamak için Ali Saip Bey, Fransız askerleri ve Ermenilerin Adana'da yapmış olduğu hukuksuz davranışları ve insanlığa yakışmayan eylemlerini çevresiyle paylaşmaya başladı. Daha evvel Fransızların işgal ettikleri bölgelerde halkla ilişkileri hakkında hiçbir fikri olmayan Urfalılar böylece Fransızları daha iyi tanıma imkânına sahip oldular. Aşiretlerle yapılan görüşmelerden olumlu sonuçlar elde edildi. Aneze Aşireti ilk andan desteğini açıkladı. Ali Saip Bey aşiret liderlerine gönderdiği mektupta savaşa hazırlıklı olmalarını ve ilk fırsatta milli bir ayaklanma başlatmayı planlandığını bildirdi. Bu gayret ve çaba sonucunda Ali Saip Bey, Urfa ve yöresi Kuvayı Milliye Kumandanlığına ve Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına getirildi.

Ali Saip Bey, Antep ve çevre vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk cemiyetleriyle iletişime geçerek destek temin etmeye çalıştı. Urfa'da işgale karşı sürdürülen ça-

■ Fransız işgali sırasında Fransız askerleri toplarıyla Mahmut Nedim Efendi'nin konağında.

İşmalar hakkında Ali Saip Bey, milli mücadele lideri Mustafa Kemal ile sürekli iletişim ve irtibat halindeydi. Böylece Urfa'daki direniş Milli Mücadele perspektifine uygun bir şekilde yürütülüyordu. Yzb. Ali Saip Bey yaptığı görüşmeler ve ortaya koyduğu eylem planına göre ayaklanma tarihini 15 Ocak olarak belirledi. Fakat aşiretlerden beklenen cevaplar zamanında gelmediğinden direnişin başlangıç günü 18 Ocak'a ertelendi⁹.

Ali Saip Bey'in bu yoğun mesaisi ve ulusal direniş için tasarladığı direniş planlarını Fransızlar öğrendiler. Fransızların olası bir tutuklama hareketinden çekinen Ali Saip Bey, Urfa'nın ileri gelenleriyle bir toplantı yaparak şehirden ayrılmanın daha doğru olacağına karar verdi¹⁰. Yakın arkadaşlarıyla Ali Saip Bey şehri gizlice terk ederek Diyarbakır'a geçtiler. Ali Saip Bey'in şehirden ayrılması milli ayaklanmaya zaman kazandırdı¹¹. Ali Saip Bey, Urfa'daki gönüllülerin olası bir mücadeleye yetersiz kalabileceğini düşünerek Urfa'nın ilçelerindeki aşiretlerden ve Diyarbakır'dan daha fazla destek sağlamaya çalıştı.

Ali Saip Bey'in girişimleriyle aşiretlerden temin edilen gönüllüler Karaköprü'ye çağrıldılar. Böylece Karaköprü'de toplanan gönüllülerin sayısı 3000'e ulaştı. Savaş için tecrübesiz ve hiçbir askeri eğitimi olmayan bu gönüllü insanlar Urfa için bir araya gelmişlerdi. Bu kadar kalabalık bir gönüllü ordusunu Fransızlar karşısında askeri eğitim vererek hazırlamaya zaman yoktu. Fakat Yzb. Ali Saip Bey idaresinde bu kadar fazla bir gönüllünün toplanabilmesi halkın moralini yükseltti ve direnişe olan desteği artırdı.

Emrindeki gönüllülerle şehre taarruz etmeden evvel Yüzbaşı Ali Saip Bey, Fransız İşgal Komutanlığını "Kuvayı Milliye Komutanı Namık" imzalı bir mektup gönderdi. Bu mektupta "Urfa'daki konukluğunuza daha fazla izin verebilmemiz olanaksızdır, Ateşkes antlaşmasına uygun olmayan işgalinizi şiddetle reddeder 24 saat içinde Urfa'yı boşaltmadığımız ve Urfa'dan ayrılmadığınız takdirde kesin harekâta başlanacağını ve dökülen kanların sorumluluğunun sizlere ait olacağını bildiririz" dedi¹².

Fransızların cevap mektubunda Ali Saip Bey'in söz konusu talebine cevap verecek yetkilerinin olmadığını kesin cevabı verebilmek için üstlerinden haber beklediklerini bildirdiler.

“

Fransızlar; Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Müftü Hasan Efendi ve Belediye Başkanı Hacı Mustafa Bey'i Karaköprü'ye göndererek taarruza engel olmaya çalıştılar.

Ali Saip Bey'le görüşen komite, gönüllülerin inanç, azim ve gayretini gördükten sonra "Ne duruyorsunuz yürüyün!" demekten kendisini alamadı.

”

Fakat Fransızlar aynı zamanda Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Müftü Hasan Efendi ve Belediye Başkanı Hacı Mustafa Bey’i Karaköprü’ye göndererek bu taarruza engel olmaya çalıştılar. Ali Saip Bey’le görüşen komite gönüllülerin inanç, azim ve gayretini gördükten sonra “Ne duruyorsunuz [Urfa’nın üzerine] yürüyün!” demekten kendisini alamadı¹³.

8 Şubat 1920’de saat 23.00’de gönüllü kuvvetler Haran ve Bey kapıları üzerinden iki koldan Urfa’ya giriş yaptılar. Gönüllülerin şehre girişiyle şehir fiilen ikiye bölündü. Fransız askeri karargâhı ile Urfalı direnişçiler arasında sadece bir dere kaldı. Her iki gücün aynı anda şehirde olması bir şehir savaşı yaşanacağını gösteriyordu. Fransızlar karşılarındaki gücü gördükten sonra savunma tedbirleri almaya başladılar. Müdafaa-i Hukuk cemiyeti şehrin ihtiyaçlarını karşılamak ve halkın taleplerini yerine getirmek için bir komite kurdu. Şehirden Fransızların tamamen çıkarılması için hazırlıklar yoğunlaştırıldı¹⁴.

Urfa’dan işgal kuvvetlerinin tamamen atılması için Kuvayı Milliye milisleriyle birlikte Badilli Aşireti, Döğçerli Aşireti, Şeyhanlı Aşireti, Baziki Aşireti, Berazi Aşireti, İzoli Aşireti, Aneze Aşireti ve Siverek Aşiretlerinden gelen gönüllülere çevre vilayetlerden katılımlar oldu. Bu milli güç karşısında 500 Fransız askerinin yanında gönüllü Ermenilerle birlikte 1000 kişilik bir silahlı gücü vardı. Fakat Fransız askeri gücü donanımlı, eğitilmiş ve elinde ağır makineli silahlara sahiptiler. Fransızlar askeri bakımdan üstün fakat lojistik destek bakımından zayıf-

Urfa’dan işgal kuvvetlerinin tamamen atılması için Kuvayı Milliye milisleriyle birlikte Badilli Aşireti, Döğçerli Aşireti, Şeyhanlı Aşireti, Baziki Aşireti, Berazi Aşireti, İzoli Aşireti, Aneze Aşireti ve Siverek Aşiretlerinden gelen gönüllülere çevre vilayetlerden katılımlar oldu. Bu milli güç karşısında 500 Fransız askerinin yanında gönüllü Ermenilerle birlikte 1000 kişilik bir silahlı gücü vardı.

Fransızlarla yapılan görüşmeler neticesinde Ermenilerin hayatlarının korunması, Amerikalılara zarar verilmemesi, ölen Fransız askerlerinin mezarlarına saygı gösterilmesi ve esir Fransızların serbest bırakılmasına mukabil Fransızlar şehirden ayrılmasında antlaşma sağlandı. Bu antlaşmayı başarı olarak gören Fransızlar 11 Nisan 1920 saat 01.00’da Urfa’yı boşaltmaya başladılar. Böylece doğan güneşle birlikte Urfalılar büyük sevinç gösterileri içinde özgürlüklerini kutladılar.

tılar. Şehrin etrafı kuşatıldığından Fransızların dışarıdan yardım alabilme imkânı yoktu. Ellerindeki temel tüketim malzemesi sınırlıydı. Hava koşulları ağır, savaş öncesi şehirde daha evvel nadir görülmüş bir soğuk ve kar yağışı vardı.

Ali Saip Bey, daha evvel yaptığı plana uygun bir şekilde hapisanedeki gençleri serbest bırakarak silahlandırırken durumdan haberi olmayan bir nöbetçinin uyarı ateşiyle Urfa’da savaş başladı. Son derece gergin ve stresli olan Fransızlar, kendilerine ateş edildiğini zannederek şiddetli bir karşı ateş başlattılar. Fransızlar savunma savaşı yapıyor ve gelecek askeri yardımı bekliyorlardı. 15 Şubat’ta Ermeni ve Süryanilerden Fransızlara katılımların olması, Ermenilerin Fransızlara açık destek vermesi savaşı Fransızların durumunu daha güçlendirdi. Ali Saip Bey çevre vilayetlerden sınırlı sayıda getirebildiği toplarla Fransa lehine olan savaşın yönünü değiştirdi. Fakat bu toplar düzgün çalışmıyor ve savaşta sürekli kullanılmadığı için beklenen verim alınmıyordu. Ayrıca savaşın uzaması üzerine bazı gönüllülerin savaşı bırakarak bağa bahçeye gitmesi Yzb. Ali Saip Bey’in işini daha da zorlaştırıyordu.

Ali Saip Bey emrindeki güçlere 5-6 Mart’ta taarruz emri verdi. Fransızlar ağır kayıplar vererek birçok noktadan geri çekilmek zorunda kaldılar.

29-30 Mart gecesi Badilli Aşireti, Fransızlara ani baskınlar yaptılar. 1/2 Nisan'da Fransızlar karşı taarruza geçtiler. Savaş karşılıklı hücumlarla devam ediyordu fakat taraflardan hiçbirisi diğerine kesin üstünlük sağlayamıyordu. Savaşın sonunu Fransızlara yönelik uygulanan katı kuşatma getirdi. Etrafı tamamen kuşatılmış ve her türlü malzeme tedariki tamamen kesilmiş olan Fransızların, uzun süre mevcut durumlarını korumaları mümkün değildi. Fransızlar savaşın başlangıcında on günlük bir direniş sonrasında ihtiyaç duyulan askeri yardımın geleceğini düşünüyorlardı. Fakat Fransızların beklediği askeri yardım gelmediği gibi şehirdeki direniş ateşinin şiddeti daha da arttı. Daha fazla dayanma imkânı kalmadığını gören Fransızlar 8 Nisan'da mütareke yapılmasını istemek zorunda kaldılar.

Fransızlarla yapılan görüşmeler neticesinde Ermenilerin hayatlarının korunması, Amerikalılara zarar verilmemesi, ölen Fransız askerlerinin mezarlarına saygı gösterilmesi ve esir Fransızların serbest bırakılmasına mukabil Fransızlar şehirden ayrılmasında antlaşma sağlandı¹⁵. Bu antlaşmayı başarı olarak gören Fransızlar¹⁶ 11 Nisan 1920 saat 01.00'da Urfa'yı boşaltmaya başladılar. Böylece doğan güneşle birlikte Urfalılar büyük sevinç gösterileri içinde özgürlüklerini kutladılar¹⁷. 61 gün süren kurtuluş mücadelesiyle Fransız işgali sona erdirilmiş şehir tamamen düşmandan kurtarılmış oldu.

■ Ali Saip Bey'in dokunulmazlığının kaldırıldığına dair 19 Ekim 1935 tarihli Son Posta Gazetesi'nde çıkan haber.

■ Urfa Milletvekili olduğu yıllarda Ali Saip Ursavaş.

Ali Saip Bey'in Siyasi Hayatı

Urfa'da savaş sürerken Ankara'da yeni bir meclisin açılması için hazırlıklar yapılıyordu. 23 Nisan 1920'de açılacak TBMM için Urfa'dan beş milletvekilinin seçilmesine karar verildi. Urfa'nın kurtuluşu için büyük çaba gösteren Ali Saip Bey de TBMM'de Urfa'yı temsil edecek vekiller arasında yer aldı. Fakat Urfa'daki direniş hareketi başarıyla sonuçlanana kadar Ali Saip Bey'in şehirden ayrılmasının doğru olmayacağı düşünüldü. 9 Nisan'da Fransız İşgalinin sona ereceği kesinleşerek 11 Nisan'da şehirden ayrılmalarıyla birlikte Ali Saip Bey'de, 15 Nisan'da görevini başarıyla tamamlamanın gururuyla Ankara'nın yolunu tuttu.

Ali Saip Bey 9 Mayıs'ta Ankara'ya gelerek Meclis çalışmalarına katıldı. Ankara zor günler yaşıyordu. Ülkenin dört bir tarafı işgal altındaydı. Fakat elde para, ordu, silah ve cephane yoktu. Kısaca Ali Saip Bey'e göre; "Yaralı bir vatan, aç ve kimsesiz bir ulus vardı"¹⁸. Ulusal mücadelenin zorluklarla sürdürüldüğü bu günlerde Ali Saip Bey'e tekrar kışlanın yolu gözüktü. Mustafa Kemal'in izniyle Ali Saip Bey 21 Haziran'da

■ Ali Saip Bey'in yazdığı "Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi" adlı eseri.

Meclisten izinli sayılarak Güney bölgesinde Urfa, Diyarbakır ve Mardin'e gönderildi. Sulhun sağlanmasıyla birlikte Ali Saip Bey, parlamentodaki görevine geri döndü.

Ali Saip Bey, TBMM'de altı dönem milletvekili olarak yer aldı. Bir dönem hariç (II. Dönem Kozan) bütün dönemlerde Urfa'dan milletvekili seçildi. 4 Mart 1926'da Binbaşı rütbesindeyken askerlikten emekli oldu. Soyadı kanunu kabul edilmesiyle birlikte Atatürk Urfa'da Fransızlara karşı gösterdiği başarılı mücadele nedeniyle Ali Saip Bey'e övücü bir yazıyla "Ursavaş" soyadını verdi.

Ali Saip Bey, siyasi hayatının en zor günlerini 1935-1936 yıllarında yaşadı. 1935'de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarıldı. Tutuklananların ilk ifadelerinde kendilerine Urfa milletvekili Ali Saip Ursavaş'ın yardım edeceğini iddia ettiler¹⁹. 18 Ekim 1935'te Ali Saip Bey'in dokunulmazlık dosyası Meclisin gündemine geldi. Adalet Bakanlığının bu talebini memnuniyetle karşılayan Ali Saip Bey Mecliste, "17 seneden beri bugüne kadar kendisine candan bağlı bulunmak aşkını taşıdığım Atatürk'e yapılmakta olan bir suikasta maalesef müfteriler benim de adımlı ka-

Milli Mücadelenin bilinen ve bilinmeyen birçok kahramanı vardır. Şüphesiz Anadolu'daki işgallere karşı halkın ortaya koyduğu irade her türlü takdir ve övgünün üzerindedir. Fakat halkı yönlendiren, organize eden ve canını ortaya koyarak savaşan bu kahramanları da daima hatırlamak zorundayız. Yzb. Ali Saip Ursavaş da bu kahramanlardan birisi olarak daima saygıyla anılacak ve kalplerde minnetle yaşayacaktır.

rıştırmışlar" diyerek başladı. Mahkemenin yaptığı tahkikatı yeterli görmeyen Ali Saip Bey, Başbakan İnönü'den şahsı hakkında da özel ve kapsamlı bir tahkikat yapmasını istedi. Meclis Ali Saip Bey'in dokunulmazlığını kaldırarak yargılanmasına izin verdi²⁰.

Ali Saip Bey Atatürk'e suikast davasından beraat etti. Mahkemenin verdiği kararlarla fazla ilgilenmeyen Mustafa Kemal Atatürk, yakın dostu olarak gördüğü Ali Saip Bey'in dosyasının detaylıca araştırılmasını istedi. Yapılan tahkikatta Ali Saip Bey'in suikast girişimiyle ilgisinin olmadığı fakat güney bölgesindeki kaçakçılarla şüpheli ilişki içinde olduğu anlaşıldı. Bu durum üzerine Atatürk, Ali Saip Bey'in bütün görüşme taleplerini geri çevirerek dostluğunu sona erdirdi ve bir daha hiç görüşmedi²¹. Ali Saip Bey, 1939'da yapılan milletvekili seçimlerinde Urfa'dan bir kez daha seçildi. Bu seçimlerden sonra fazla yaşamayan Ali Saip Ursavaş aynı yılın 26 Eylül'ünde hayata gözünü yumdu.

Sonuç

I. Dünya Savaşını sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşmasına dayanılarak Anadolu'nun pek çok vilayeti haksız bir şekilde işgal edildi. Savaşlardan bıkmış ve bunalmış insanlar bu işgallerin ağır faturasını ödemek zorunda kaldılar. İşgallerden insanlar kadar şehirlerde çok olumsuz etkilendiler. Bu sıkıntıları çeken Anadolu şehirlerinden birisi de Urfa'dır.

Urfa önce İngiliz ardından Fransızlar tarafından işgal edildi. Bu işgaller Urfalıların yüreklerinde onarılması imkânsız yaralar açtılar. Fakat yöre insanın canı, yıllardır birlikte yaşadıkları Ermeni ve Süryanilerin tavrıyla daha da yandı. Bu işgallere, haksızlıklara ve zulümlere karşı Urfalılar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurarak tavır koydular. Şehrin oldukça zor günler yaşadığı bu dönemde Urfa Jandarma Kumandanlığına Yzb. Ali Saip Bey getirildi. İlk zamanlarda Urfalıların temkinli yaklaştıkları Ali Saip Bey, halkı organize etti, aşiretler arasında koordinasyonu sağladı ve çevre vilayetlerden destek temin ederek Fransız işgaline karşı gönüllülerden oluşan büyük bir güç kurdu. Silah ve cephane bakımından oldukça üstün olan Fransız işgal kuvvetleri, Urfalıların inançları, azimleri, fedakârlık ve cesaretleri karşısında çaresiz kaldı. Yzb. Ali Saip Bey, halka inanarak ve halkla bütünleşerek doğru bir askeri stratejiyle Fransızları şehirden çekilmeye mecbur bıraktı.

Milli Mücadelenin bilinen ve bilinmeyen birçok kahramanı vardır. Şüphesiz Anadolu'daki işgallere karşı halkın ortaya koyduğu irade her türlü takdir ve övgünün üzerindedir. Fakat halkı yönlendiren, organize eden ve canını ortaya koyarak savaştan bu kahramanları da daima hatırlamak zorundayız. Yzb. Ali Saip Ursavaş'da bu kahramanlardan birisi olarak daima saygıyla anılacak ve kalplerde minnetle yaşayacaktır.

KAYNAKÇA:

- AÇANAL Hasan, Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı, Şurkav Yay., Ankara 2001
- AKALIN Müslim - KÜRKCÜOĞLU A. Cihat, Urfa Milli Mücadele Albümü, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yay., Şanlıurfa 2018
- ALİ RIZA, Ahfada Yadigar Urfa Mücahedesi, Şurkav yay., Ankara 2010
- BOLAT Bengül Salman, "1935 Yılında Atatürk'e Karşı Planlanan Suikastın Basında Yansımaları", AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 49 (Bahar 2012), s.1-35
- ÇOKER Fahri (Haz.), Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, c.III, Ankara 1995
- DİKİCİ Ali, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XXX/90, (Kasım 2014), s.1-47
- ERDEM Ufuk, "Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Atatürk'e Suikast Girişimi (1935-1936)" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. XVI/33, (Güz 2016), s.275-306
- İLYAS Ahmet, "Milli Mücadelede Önemli bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş", Turkish Studies, Vol 10/9 (Summer 2015), s.235-246
- ÖZÇELİK İsmail, Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992
- SOYAK Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, YKY, İstanbul 2004

- TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, B.46, c. V, (18 Ekim 1935)
- TURGUT Bahattin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XIX/I, (Haziran 2015), s. 191-220
- Türk İstiklal Harbi- Güney Cephesi, c.IV, Yay. A. Atay, Genelkurmay Yay., Ankara 2009
- URSAVAŞ, Ali Saip, Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları, Haz. H. Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000

SON NOTLAR:

* Prof. Dr. Şerif Demir, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, tanzimat1839@gmail.com

¹ Fahri Çoker (Haz.), **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, c.III, Ankara 1995, s. 945-950

² Ahmet İlyas, "Milli Mücadelede Önemli bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş", **Turkish Studies**, Vol 10/9 (Summer 2015), s. 245

³ İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 81

⁴ **Türk İstiklal Harbi- Güney Cephesi**, c.IV, Yay. A. Atay, Genelkurmay Yay., Ankara 2009, s. 71

⁵ Bahattin Turgut, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.XIX/I, (Haziran 2015), s. 209

⁶ İ. Özçelik, **age**, s. 168

⁷ Hasan, Açıkanal, **Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı**, Şurkav Yay., Ankara 2001, s. 68

⁸ Ali Saip Ursavaş, **Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları**, Haz. H. Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 47

⁹ **Türk İstiklal Harbi**, s. 88

¹⁰ Müslim Akalın-A. Cihat Kürkcüoğlu, **Urfa Milli Mücadele Albümü**, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yay., Şanlıurfa 2018, s. 134

¹¹ H. Açıkanal, **age**, s. 70

¹² A. S. Ursavaş, **age**, s. 63

¹³ İ. Özçelik, **age**, s. 195-196

¹⁴ **Türk İstiklal Harbi**, s. 117

¹⁵ İ. Özçelik, **age**, s. 266-267

¹⁶ A. S. Ursavaş, **age**, s. 143

¹⁷ **Türk İstiklal Harbi**, s. 128

¹⁸ A. S. Ursavaş, **age**, s. 155

¹⁹ Ali Dikici, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.XXX/90, (Kasım 2014), s.28; Bengül Salman Bolat, "1935 Yılında Atatürk'e Karşı Planlanan Suikastın Basında Yansımaları", **AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 49 (Bahar 2012), s. 25; Ufuk Erdem, "Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Atatürk'e Suikast Girişimi (1935-1936)" **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. XVI/33, (Güz 2016), s. 285

²⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.5, B.46, c.V, (18 Ekim 1935), s. 99

²¹ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, İstanbul 2004, s. 383

Milli Mücadele Yıllarında Urfa'da Tasavvuf ve Tarikatlar

Doç. Dr. Ali TENİK*

Giriş

İslâm coğrafyasının belli dönemlerde birçok bölgesinde yaşayan halkın en az yüzde altmış ya da sekseninin bir tarıkata mensubiyeti olmuştur.¹ Bu yüzden tasavvufun ve kurumları olan farklı tarikatların tarihsel süreçte Urfa'da böyle bir etki bıraktığını söylemek pek ala mümkündür. Zira Urfa kültür ve medeniyetinin geçmişine bakıldığında tasavvuf ve tarikatların tesiri hem o günlerde hem de bugün birçok yerde açıkça görülmektedir. Tarihsel geçmişte Urfa halkı, İslâm'ı benimsemekle birlikte her dönemde bu kültürün etkisini yoğun bir şekilde yaşamıştır. Bu yüzden şu hakikati unutmamak gerekir ki, Urfa'da farklı dönemlerde halkın tasavvuf kültürünü kabullenmesi ve tarikatlara mensubiyeti daima yüksek oranda olmuştur.

Aynı şekilde Urfa halkının genelde tasavvuf ve tarikat kültürüne olan muhabbeti ve mensubiyeti kendisini bazı kurumlarda süregelen geleneklerde açıkça göstermektedir. Mesela asırlardır Urfa Dergâh Camiinde icra edilen zikir, Urfa'da tarikat intisabı olan olmayan birçok insanı

kendine çekerek onlara öncelikle tarikat zikirlerinin ruhunu tattırarak farklı tarikat ritüelleriyle tanıştırmak tasavvufun o engin atmosferinin havasını yaşattırır.²

İslâm coğrafyasının birçok yerinde tarikat mensupları kendilerini İslâm'ın hizmetkârları kabul ederek büyük bir mücadele vermişlerdir. Örneğin Kuzey Afrika'daki Müslüman harekâtlarının öncülüğünü tarikatlar yapmışlardır. Onlar, bir taraftan Müslümanları yok etmeye çalışan düşmanlarla savaşırken diğer taraftan onların her tür dertlerine çözüm bulmaya ve sosyal hayatlarını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Yani insanlar için en güçlü sosyal kurumlar olmuşlardır.³ Zira İslâm coğrafyasının birçok yerinde tasavvuf kurumları olan zâviye, tekke, hankâh ve âsitane demek, o toplumun en önde gelen sosyal kurumları demektir. Bu mekânlar; okul, yetimhane, bakım evi, aş evi ve huzur evlerinin fonksiyonlarını yerine getiren önemli merkezler olmuşlardır. Kim, hangi sıkıntı ve ihtiyaca duçar oluyorsa bu kurumları emin, güvenilir yer kabul ederek sığınır. Buralarda bir şekilde bu problemlere bir çözüm getirilirdi.⁴

* Ali Tenik, "Sosyo-psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği," *Tasavvuf Dergisi*, sayı: 8, Ankara 2002, s.106.

³ Martin, *Muslim brotherhoods in nineteenth-century africa*, s. 3; Fazlurrahman, *Islam*, London 1963, s. 312.

⁴ Ahmed Hilmi Filibeli, *Senûsiler ve Sultan Abdülhâmid*, haz. İsmail Cömert, İstanbul 1982, s. 11.

* Öğretim Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ali.tenik1@gmail.com

¹ B. G. Martin, *Muslim brotherhoods in nineteenth-century africa*, New York 1976, s. 2.

Nakşibendi Şeyhi Şeyh Şamil'in Kafkasya'daki Mücadelesi

Kuzey Kafkasya halklarının siyasi ve dini önderi Şamil, Dağıstan'ın Gimri köyünde 1797'de dünyaya geldi. Şeyh Şamil, arkadaşları ile ilim öğrenmek için Irak'a giderek, Türkiye'de "Mevlana Halid-i Bağdadi" olarak bilinen Nakşibendi Şeyhi Mevlana Halid-i Şehrezori'den tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi dini ilimler ile edebiyat, tarih ve fen bilgilerini öğrendi. Şehrezori, talebesi Şeyh Şamil'e halifelik de vererek, onu Kafkasya'ya gönderdi.

Kafkasya'daki halklar Şamil'i imam seçerek, düzenli bir ordu kurulmasını sağladı. Şeyh Şamil, imam seçildiği 1834'ten 1859 yılına kadar, Çarlık Rusyası'nın askeri gücünün çokluğu ve ellerindeki imkanlara rağmen kurduğu düzenli orduyla uzun süre destansı bir mücadele sürdürdü.

Şeyh Şamil, 1842'e girerken Çeçenistan ve Dağıstan'ın tek hakimi oldu. Şamil, 1844 başlarında Kuzey Dağıstan'ın kesin hakimi durumundaydı.

Kendinden önceki iki imamın döneminde de fiilen 10 yıl savaşımlara katılan Kafkas Kartalı, 74 yıllık hayatının yaklaşık 35 senesini bağımsızlık mücadelesine verdi. Bu dönemde Şamil, Kafkasya halklarını denetimi altına almak isteyen Ruslara büyük kayıplar verirdi.

Kırım Savaşı'nın 4 Ekim 1853'te başlaması, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile daha yakından ilgilenmesini zorunlu hale getirdi. Sultan Abdülmecid 9 Ekim 1853'te Şeyh Şamil'e bir ferman yollayarak, onu Ruslar'a karşı cihada çağırırdı. Bu çağrıya 13 Aralık 1853'te cevap veren Şamil, Tiflis üzerine bir askeri harekate girişilirse Ruslar'ın Kafkaslar'dan çıkarılabileceğini bildirdi. Ancak bu teklif Osmanlı Devleti'nce kabul görmedi. Osmanlı Devleti, Mayıs 1854'te, Dağıstanlı Halil Bey'in teklifiyle Şeyh Şamil'e Dağıstan Serdar-ı Ekrem'i unvanını verdi.

Dağıstan ve Çeçenistan başta olmak üzere Kafkasya'da Müslüman halkın Ruslara karşı mücadelesinin sembol ismi olan Şeyh Şamil, Haziran 1857'de saldırıya geçmeye başlayan Ruslara karşı direniş gösterilmiş olsa da 6 Eylül 1859'da teslim olmak zorunda kaldı.

Kendi isteğiyle 1869'da Kiev'e gönderilen Şeyh Şamil, Ruslar'ın izin vermesi üzerine hacca gitmek için 31 Mayıs 1869'da İstanbul'a geldi. Aynı gün sadrazamla görüştü, daha sonra şeyhülislamı ve dahiliye nazırını ziyaret etti. Sultan Abdülaziz tarafından 15 Ağustos 1869'da Dolmabahçe Saray'ında kabul edildi. Şeyh Şamil, İstanbul'da 7 ay kendisine ayrılan köşkte oturdu. Sultan Abdülaziz, Şeyh Şamil'e ve aile fertlerine maaş bağlattı. Hac farizası

■ Şeyh Şamil oğulları Gazi Muhammed ve Muhammed Şafi ile birlikte. (1861)

sını yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönmesi beklenildiği için Zarif Paşa Konağı kendisine tahsis edildi. Sultan Abdülaziz'e 15 Ocak 1870'te bir veda ziyaretinde bulunup, 25 Ocak'ta İstanbul'dan ayrılan Şeyh Şamil, hac görevini ifa etmesinin ardından 4 Şubat 1871'de Medine'de vefat etti. Şeyh Şamil, Medine'de bulunan Cennetü'l-Baki'ye defnedildi.

Nakşibendi şeyhi olan Şamil, lider (imam) seçildikten sonra güçlü hitabeti, kararlı tutumu, askeri ve siyasi dehasıyla Dağıstan ile bütün Kafkasya'da etkili oldu. Hem idari hem dini bir otorite olarak kabul edildi.

Rusların güçlü orduları karşısında unutulmaz bir mücadele veren Şeyh Şamil'in adı, Rus işgaline karşı direnen Kafkas kavimlerinin hafızasına nakşedildi.

Beş evlilik yapan Şeyh Şamil'in 11 çocuğu oldu. Oğullarından Gazi Muhammed, Osmanlı'nın hizmetine girerek 93 Harbi'nde Ruslara karşı savaştı. Muhammed Şafii ise Rus ordusuna katılarak, tuğgeneralliğe kadar yükseldi.

Şeyh Şamil'in ismi, bugün birçok Müslüman ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de okul, hastane, cami ve meydan gibi sosyal hayatın merkezinde olan kurum ve kuruluşlarda yaşatılıyor. *

* <https://www.gzt.com/mecra/kafkasyanın-ozgurluk-savascisi-seyh-samil-vefatinin-150-yilinda-aniliyor-3578347> Erişim tarihi: 9,6,2024

19. Yüzyılda başta Kuzey Afrika'daki Müslüman coğrafyada emperyalist güçlere karşı başlatılan kurtuluş hareketlerinin ekseriyeti tasavvuf tarikatları tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde diğer İslâm coğrafyalarındaki benzer mücadelelerin merkezinde yine tasavvuf tarikatları vardır. İslâm coğrafyasının birçok bölgesinde olduğu gibi Urfa'da da tarikat ehli, başta Fransızlar olmak üzere diğer Avrupalı ülkelerin işgal ve emperyalist emellerine karşı önemli ve büyük bir direniş göstermiştir.⁵ Bu yüzden tarikatların emperyalist güçlere karşı vermiş oldukları mücadelelerin en bariz örnekleri başta Afrika'daki İslâm toplumlarında bariz bir şekilde görülmektedir. Bu coğrafyada Nijerya'da Osman dan Fodio (Şeyh Osman b. Fûdî), Cezayir'de Emir Abdülkadir, Libya'da Muhammed Ali el-Senûsî, Doğu Afrika'da Üveys el-Beravî ve Moronî bölgesinde Şeyh Ma'ruf ve Batı Afrika'da Tekrûr Devletinin kurucusu el-Hacc Ömer el-Fûfî kurtuluş mücadelesi veren bazı tarikat pîrlidir.⁶

Tasavvuf ve tarikatların sömürgeci güçlere karşı başlattığı mücadele, sadece Afrika coğrafyasıyla sınırlı kalmamıştır. Doğu'da ve Batı'da, yani Müslümanların yaşadığı bölgelerde tarikatların başlattığı sayısız mücadele görülmektedir. Bunlardan bazıları insanların belleklerinde önemli izler bırakmıştır. Örneğin Uzakdoğu ve Güney Asya ülkelerinde emperyalist güçlere karşı gerçekleştirilen tarikat direnişleri büyük ses getirdi. Endonezya, Malezya, Singapur, Sumatra, Cava, Sulavesi ve Malay yarımadalarında İngiliz, Alman ve Hollandalılar ve diğer sömürge devletlere karşı önemli mücadeleler verdiler.⁷ Aynı şekilde tasavvuf tarikatlarının Kafkasya'da verdiği mücadele unutulmazdır. Bu bölgede özellikle Nakşî-Hâlidî şeyhi Şeyh Şamil ve diğer tarikat pîrleri Ruslara karşı ortaya koydukları büyük direnişle tarihe geçmişlerdir.⁸ Onlar, bütün güçlerini ortaya koyarak insanları despotların ve zalimlerin her türlü şerrinden korumak gayesiyle büyük bir mücadele verdiler. Çünkü tasavvuf ehlinin şiarı; Allah'ın kendilerinde istediği "mü'min kardeşini kendi nefislerine tercih etmek"⁹ ve "insanlara hiçbir ücret beklemeden sadece Allah rızası için hizmet etmek"¹⁰ düsturunu yerine getirmek gayesidir.

⁵ Jamil M. Abun Nasr, *TheTijaniyya. A sufiorder in the modern world*, Oxford 1965, s. 6; Martin, *Muslim brotherhoods in nineteenth-century africa*, s. 5.

⁶ Abun Nasr, *TheTijaniyya. A sufiorder in the modern world*, s. 23; Martin, *Muslim brotherhoods in nineteenth-century africa*, s. 7.

⁷ Ali Tenik, *Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, Nübihar Yayınları, İstanbul 2015, s. 155-159; Syed Naguib al-Attas, "Someaspect of sufism as understood practises among the Malays", Singapur Malaysian Sociological Research Institute, 1963, s. 64-65.

⁸ Tenik, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 165-167.

⁹ Haşır, 59/9.

¹⁰ Yâsîn, 36/21.

“

...Tarikatlar, Urfa'nın kurtuluşu için düşmanlara karşı hem şehir merkezinde hem de kırsalda, köylerde büyük bir mücadele başlatmışlardır. Bu kahramanların verdiği mücadelenin tarih sayfalarında yer almaması büyük bir handikaptır. Urfa'nın kurtuluş ve milli mücadelesini konu edinen birkaç çalışmada tasavvuf tarikatlarının ve müntesiplerinin isimlerinin zikredilmemesi de mânidardır.

”

Tasavvuf tarikatları, farklı bölgelerde sadece kurtuluş savaşlarının meşalesini yakmadılar. Aynı zamanda birçok bölgede aşiretler ve kabileler arasındaki iç kavgaları, kan davalarını ve benzer çatışmaları da sonlandırdılar.¹¹

1. Milli Mücadele Yıllarında Urfa'da Tarikatların Rolü

20. yüzyılın başlarında başlayan kurtuluş savaşında işgalci güçlere karşı birçok tarikat pîri Anadolu'da büyük bir mücadele ortaya koydular. Urfa'da Fransız, İngiliz ve diğer benzer emperyalist güçlere karşı yürütülen millî mücadelede tasavvuf tarikatları hayatî derecede büyük bir mücadele verdiler. Onlar, millî şuurları diri tutarak inanılmaz bir gayret ve motivasyonla insanları bir arada tutarak Urfa'nın düşman işgalinde kurtulmasını sağlamışlardır. Kısacası tarikatlar, Urfa'nın kurtuluşu için düşmanlara karşı hem şehir merkezinde hem de kırsalda, köylerde büyük bir mücadele başlatmışlardır. Bu kahramanların verdiği mücadelenin tarih sayfalarında yer almaması büyük bir handikaptır. Urfa'nın kurtuluş ve milli mücadelesini konu edinen birkaç çalışmada tasavvuf tarikatlarının ve müntesiplerinin isimlerinin zikredilmemesi de mânidardır.¹²

1. 1. Suruç'ta Ateşlenen Şehir Merkezinde Alevlenen Urfa'daki Tarikat Direnişi

Urfa'da Fransızlara karşı yürütülen millî mücadelenin omurgasını Suruç ilçesinde bulunan ve yıllarca ta-

¹¹ Tenik, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 91.

¹² Bk. Müslüm Akalın, *Millî Mücadelede Urfa*, Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, Şanlıurfa 2007; Komisyon, *Urfa Kurtuluş Destanı Millî Mücadelede Urfa; Anılar, Belgeler*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.

“

Şeyh Hasan'ın tayin ettiği mücadele komutanı Şeyh Nuh, bugün Suriye topraklarında bulunan Kobanî (Kompany) köyünde bulunan ve Fransızlara silah sevkiyatını sağlayan tek yol olan demiryolunun kontrolünü müridleriyle birlikte ele geçirir. Fransızlara gidecek silah ve erzakın sevkiyatını engeller. Fransızların can damarını keserek onlara gidecek olan silahları ve diğer ihtiyaç gereklerinin ulaşımını engelleyerek düşmana en büyük darbeyi vurur.

”

savvuf ve Kâdirî tarikatının geleneğini sürdüren Şeyh Nebi ailesinin bu dönmemdeki temsilcisi olan Şeyh Hasan yürütmüştür. Şeyh Hasan, halk arasında “Şeyh Hasan Şeyh Nebi” olarak bilinmektedir. Fransızlar Urfa'ya işgal amacıyla geldiklerinde onlara karşı ilk teşkilatlanmayı kendi evini karargâh yapan ve burada mücadeleyi sevk ve idare eden Şeyh Hasan'dır.

Şeyh Hasan, fahri olarak kurduğu bu teşkilatın başına Şeyh Nuh isimli zatı getirir.¹³ Şeyh Hasan mücadeleyi sadece müridleriyle değil, topyekûn olarak bütün halkı dâhil ederek başlatıyor. Öncelikle aşiret reislerini toplayarak onları bu konuda örgütlemeye gidiyor. Yörenin nüfuzlu Berazi aşiretinin liderleri olan Bozan Beg ve Hurço Beg ile konuşur. Onlar da bütün güçleriyle bu savaşta Fransızlara karşı mücadele edeceklerine dair söz verirler. Şeyh Hasan diğer taraftan önemli bir siyaset güderek, Fransızlardan aldığı vaatlerle onlarla anlaşan ve para yardımıyla bulunan Getik (**Ketik**) aşiretinin reisi Besravî Ağa ile konuşup bu kutsal mücadelede hep birlikte hareket etmelerinin gerektiğini anlatır. Besravî Ağa'ya, bu

¹³ Urfa'da tasavvuf ve tarikatlarının vermiş olduğu mücadele resmi kayıtlarda mevcut değildir. Bu konuda yapmış olduğumuz saha araştırmasında elde ettiğimiz bilgilerin genelini, camiu't-turuk bir anlayışla tarikat kültürünü yaşayan ve yaşatmayı gaye edinen “el-Mevlevî” lakabıyla tanınan Abdülhekim Taşkın Efendi'den öğrendik. Kendileri, atadan, dededen kadim bir tasavvuf ve tarikat geleneğine sahiptirler. Kâdirî, Nakşî ve Mevlevî tarikatlarından icâzetli olan Abdülhekim Efendi, idare ettiği vakıfla hem tasavvuf ve tarikat kültürünü yaşatmakta hem çeşitli sanat dallarıyla uğraşarak birçok sanatkar yetiştirmekte hem de Türkiye'nin hemen hemen tüm illerine sakalı şerif muhafazalarını büyük bir sanatla işleyip göndererek büyük bir hizmet ifa etmektedir. Abdülhekim Taşkın Efendi, kendi gayretiyle inşa ettiği özel tasavvuf müzesiyle Türkiye'de bir ilki de gerçekleştirmiştir. Özel müzesinde, Hz. Peygamber'e (s.) ait birçok mübarek emanetin yanı sıra tarihte yaşamış birçok önemli zat ve tasavvuf erbabının kıymetli eşyalarını da bu müzede muhafaza ederek İslâm geleneğine hizmet etmektedir.

savaşta galip gelmeleri için ilkin Urfa'daki Fransız komutanı öldürmelerinin gerekliliğini söyler. Berzavi'de, Fransız komutanı akşam evine davet edeceğini ve komutan davete geldiğinde tuzak kurup öldürebileceklerini söyler. Fakat bu görüşmede Şeyh Hasan, Berzavi'nin niyetinin kendilerini tuzağa düşürmek olduğunu anlayınca davet gerçekleşmez. Şeyh Hasan'ın bu daveti kabul etmemesinin hikmeti daha sonra Fransızların Berzavi'ye kendilerine olan sadakatinden dolayı kendisini madalya ile ödüllendirmesiyle anlaşılır.

Şeyh Hasan, Fransızlara karşı ilk mücadelesini Suruç'ta başlattıktan sonra mücadelenin karargâh merkezini Urfa'ya taşır. Urfa'daki Karameydan Camii karargâh merkezi olarak seçilir. Urfa'da Fransız işgaline karşı başlatılan savaşta Şeyh Hasan'ın ifa ettiği görev tarihe mühürünü vuran bir harekâttir. Nitekim Şeyh Hasan'ın tayin ettiği mücadele komutanı Şeyh Nuh, bugün Suriye topraklarında bulunan Kobanî (Kompany) köyünde bulunan ve Fransızlara silah sevkiyatını sağlayan tek yol olan demiryolunun kontrolünü müridleriyle birlikte ele geçirir. Fransızlara gidecek silah ve erzakın sevkiyatını engeller. Fransızların can damarını keserek onlara gidecek olan silahları ve diğer ihtiyaç gereklerinin ulaşımını engelleyerek düşmana en büyük darbeyi vurur.

Şeyh Hasan'ın büyük gayretiyle Urfa'da Fransızlara karşı gerçekleştirilen bu mücadele başarıya ulaşır. Bu mücadelede hem Şeyh Hasan'ın müridleri hem de aşiretler büyük bir fedakârlık gösterirler. Bu savaşta birçok insan şehit olur. Şahadet mertebesine ulaşan simalardan birisi de, Şeyh Hasan'ın akrabası ve müridi olan Şeyh Muhammed'dir. Şeyh Muhammed, Urfa merkezde “hastane yokuşu” mevkiinde Fransızların etkin silahlarından olan beş adet makineli silahı susturduktan sonra şehit olur.

Şeyh Hasan ve müridleri Fransızları Urfa'dan tamamen kovduktan sonra Antep'e yönelirler. Antep'in Fransızlardan temizlenmesi için Antep'in Orul köyüne müridlerinin karargâhını kurar. Urfa'da gösterdikleri mücadelenin aynısını tekrarlayarak Antep Fransız işgalinden tamamen kurtulana kadar burada mücadelelerini sürdürürler. Urfa'nın Fransızlardan kurtuluşundan hemen önce Maraş'ta Fransızlara karşı savaşan Şeyh Ali Sezaî Efendi¹⁴ de Urfalı tasavvuf ve tarikat ehlinin yap-

¹⁴ Urfa'nın Fransız işgalinden kurtulması için kayda değer bir destek veren Abdülcelilzâde Şeyh Ali Sezaî Efendi, Maraş'ın bilinen ve tanınan bir mutasavvıf şahsiyetidir. 1867 yılında Maraş'ta doğdu. İlk olarak Şeyh Şakir Efendi'den Kâdirî ve Rıfâî tarikati icâzeti ve hilafeti alır. Daha sonra Darandeli Muhammed Hilmi Efendi'den Nakşî tarikati icâzeti alır. Şeyh Şakir Efendi'nin 1884 yılında vefatıyla şeyhinin işaretleriyle kendisinin yerine irşad vazifesini yüklenir. Halife Sultan

“

Urfa'nın Fransızlardan kurtuluşundan hemen önce Maraş'ta Fransızlara karşı savaşan Şeyh Ali Sezaî Efendi de Urfalı tasavvuf ve tarikat ehlinin yaptığı gibi Maraş'ı Fransızlardan temizledikten sonra müridlerini Urfa'nın düşmandan kurtulması için gönderir. Şeyh Ali Sezaî'nin müridleri Urfa'daki tarikat ehli kişiler ve diğer halk güçleriyle birlikte Urfa, Fransız işgalinden kurtulana kadar mücadeleye devam ederler.

”

tığı gibi Maraş'ı Fransızlardan temizledikten sonra müridlerini Urfa'nın düşmandan kurtulması için gönderir. Şeyh Ali Sezaî'nin müridleri Urfa'daki tarikat ehli kişiler ve diğer halk güçleriyle birlikte Urfa, Fransız işgalinden kurtulana kadar mücadeleye devam ederler. Kâdirî, Rıfâî ve Nakşî tarikatlarından icâzetli olarak Maraş'ta tarikat hizmeti veren Şeyh Ali Sezaî Efendi, Maraş'taki işgale karşı halkı sevk ve idare eden zattır. Öylesine bir dirayetle halkı yönlendiriyor ki kısa bir zaman zarfında Maraş Fransızların ve diğer güçlerin işgalinden kurtuluyor. Düşmana karşı mücadeleyi yürütmek için Beyrut'tan Aslan Bey'i, Çanakkale'den de Mülazım Muharrem Bey'i getirterek bu hayati mücadeleyi zaferle sonuçlandırıyor. Şeyh Ali Sezaî'nin bu mücadelede izlediği strateji çok önemlidir. O, düşmanın tamamen yok edilmesi için bütün Maraş'ı boşaltarak evleri ateşe verme emri verir. Bu emirle Maraş kısa zamanda Fransızlardan kurtarılmış olur. İşte bu kahraman tasavvuf ehli zat, Maraş düşmandan kurtarıldıktan sonra müridlerini ve komutanlarını önce Urfa'ya daha sonrada Antep'e göndererek buralardaki mücadelelere de büyük bir destek verir.

1.2. Diğer Tasavvuf ve Tarikat Ehlinin Merkezdeki Mücadelesi

Millî mücadele yıllarında Fransızlara karşı Urfa şehir merkezindeki mücadeleyi Şeyh Hasan'ın yanı sıra birçok

■ Buluntu Hoca (Abdurrahman Efendi)

tasavvuf ve tarikat şeyhi yürütmekteydi. Onlardan birisi, **“Buluntu Hoca”** lakabıyla meşhur olan Abdurrahman Efendi'dir (ö. 1968). Buluntu Hoca, Urfa'da dönemin meşhur âlimlerinden iyi bir eğitim aldı. Daha sonra Nakşî-Hâlidî halifesi Muhammed Es'ad Erbilî'ye (ö. 1350/1931) intisab ederek hem Nakşî hem Kâdirî tarikatlarında icâzet aldı. Buluntu Hoca'nın vefat tarihini ve yaşıyla ilgili bilgi almak amacıyla görüştüğümüz bazı kişiler ve onlardan aldığımız malumatlar ihtilafıdır; bazılarına göre Buluntu Hoca 117 yıl ömür sürmüştür, diğer bazı kişilere göre de 103 yaşında vefat etmiştir.

Urfa'da düşmana karşı mücadele yürüten diğer bir önemli tasavvufi şahsiyet de, Kerküklü Şeyh Abdurrahman Efendi'dir (ö. 1351/1932). Abdurrahman Efendi, “câmi'u'l-turûk” bir zattı. Yani birden fazla tarikata müntesipti. Halk arasında “şeyh efendi” olarak bilinirdi. Aslen Kerküklü idi. Mevlânâ Hâlid Şehrezorî'nin (ö. 1244/1828) halifesi Osman Sirâcüddîn'in (ö. 1283/1866) oğlu Ahmed Şemseddîn'e intisap ederek kendisinden tarikat icâzeti aldı. Şeyhi tarafında Urfa'ya irşad için görevlendirildi.¹⁵ Urfa'ya yerleşen Şeyh Abdurrahman, hem Ulu Cami'de imamlık görevini ifa etti hem de tarî-

Reşat tarafından kendisine Meşâyih icâzetnâmesi verilir. 1937 yılında Maraş'ta vefat eder. (Bk. *Maraş-Fransız Harbi, Belgeler-Hatıralar*, haz. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Ukde Yayınları, Ankara, 2012, s. 201-214.

¹⁵ Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa Evliya ve Alimleri*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 23.

■ Kerküklü Şeyh Abdurrahman Efendi'nin kabri.
(Mahmut Karakaş arşivi)

kat hizmetini ifa etti. Şeyh Abdurrahman'a 1894 yılında bir berat verilerek Kıbrıs Tekkesindeki vazifesine başlandı.¹⁶ Şeyh Abdurrahman, Kıbrıs Tekkesindeki görevini uzun yıllar hem irşad hem de imamlık yaparak sürdürdü. Şeyh Abdurrahman, aynı zamanda Mevlevî tarikatına müntesipti. Mevlevî zikirlerine katılırdı. Birçok insan kendisini Mevlevî olarak bilirdi. İşte Şeyh Abdurrahman, işgal yıllarında hem halkı hem de müridlerini Fransızlara

“
Halk, bu hayatî konuda diğer mercilere pek itibar etmediklerinden dolayı tasavvuf ehline yöneliyordu. Daha önceden olduğu gibi yine tasavvuf ve tarikat ehlinin hal ve söylemine itibar ederek onlara müracaat edip, onların telkinleriyle hareket ediyorlardı.

karşı büyük arzuyuyla mücadeleye davet etti ve neticede insanlar kendisine itibar ederek, işgalcilere karşı savaşarak şehirlerini bu istiladan kurtardılar.

Farklı kişilerden aldığımız bilgilere ve rivayetlere göre Fransızlar, Urfa'yı işgal ettiğinde halk itibar edip hürmet ettikleri insanlara koşmaya başladı. Onlardan bir mücadele ve direnme stratejisi bekliyorlardı. Çünkü hal-

kın bu insanlara olan itimat her şeyin ötesindeydi. Onun için tasavvuf ehlinin ağzında çıkacak her söz onlar için bir talimattı. Halkın kendilerine olan teveccühünden dolayı Kerküklü Şeyh Abdurrahman, Buluntu Hoca, Müftü Hasan Efendi, Büyük Abdullah Hoca ve diğer tarikat şeyhleri sık sık bir araya gelerek mücadeleyi organize ettiler. Şehir merkezindeki emin kişileri ve şehir dışındaki illeri gelenleri toplayıp nasıl bir strateji izleyeceklerini belirlediler. Halk da, bu hayatî konuda diğer mercilere pek itibar etmediklerinden dolayı tasavvuf ehline yöneliyordu. Daha önceden olduğu gibi yine tasavvuf ve tarikat ehlinin hal ve söylemine itibar ederek onlara müracaat edip, onların telkinleriyle hareket ediyorlardı.

İşgalin o ilk günlerinin telaş ve karmaşasında halk, Fransızların artık önlenemeyen ve tahammül edilemeyen saldırıları karşısında galeyana geldi. Fransızlar, halkın namusuna el ve dil uzatır hale geldiler. Artan rahatsızlık üzerine kadınlar Buluntu Hoca'nın en önde gelen talebesi ve müridi olan Büyük Abdullah Hoca'nın yolunu kestiler. Büyük bir heyecan ve şevkle erkekleri Fransızlara karşı mücadele etmeye çağırdılar. Kadınların bu sözü üzerine nasıl bir cevap vereceğini kestiremeyen Abdullah Hoca, durumu hemen hocası ve şeyhi Buluntu Hoca'ya arz eder. Buluntu Hoca, halkı Ulu Camii'ye çağırır, hitabeti zayıf olduğundan hakkı ve hakikati anlatması için iyi bir hatip olan öğrencisi Büyük Abdullah Hoca'ya halka hitap etmesini ister. Abdullah Hoca da, halka Allah'ın onlardan düşmana karşı nasıl bir mücadele vereceklerine dair çok etkili bir konuşma yapar. Vaazın sonunda da Buluntu Hoca'yı kürsüye davet eder.

¹⁶ URŞ, No: 223/170.

■ Mevlevi Dedesi Abdülhamid Dede'nin oğlu Seyyit Ahmet Efendi, Hacı Hasan Efendi ve mevlevilerle birlikte. 1910
(Ahmet Asaf Döner arşivi)

Buluntu Hoca kısa ve öz konuşur; “Cemaat! Artık Urfa’da kadınlar, erkeklerin neçeklerini giymesini istemekteler. Varın gerisini siz düşünün” der. Bu söz üzerine halk meselenin ciddiyetini anlar. Buluntu Hoca, henüz caminin avlusunda iken başta Büyük Abdullah hoca olmak üzere halktan beş yüz kişi silahlarıyla hazır olduklarını haykırırlar. Böylece Urfa’da tasavvuf ve tarikat ehlinin hürriyet için çıktığı kıvılcım tüm şehre hâkim olur ve düşmana karşı savaş başlatırlar.

Bu zatların yanında Urfa’da hangi tarikat mensup olursa olsun her tasavvuf şahsiyet, halkı küffarın zulmünden muhafaza etmek gayesiyle bütün güçleriyle bu mücadelenin içinde yer almışlardır. Onlar; zâviye, tekke, hankâh ve dergâhlarına gelen, burada terbiyesini alan her bir mürîdi Allah rızası için bu mücadelede bulunmalarının gerekliliğini ve şuurunu vererek halkın hasiyet ve şerefini korumayı kendileri için büyük bir görev olarak telaki ediyorlardı. Aynı şekilde bu ulvî amaçla Urfa’daki Mevlevîler de bu savaşta büyük fedakârlık gösterirler. Urfa’da ilk bilinen ve tanınan Mevlevî Dedesi olan Abdülhamid Dede’nin (ö. 1293/1876) oğlu Mevlevî Hasan Efendi, mürîdleri olan oğlu Mustafa, Gözlüklü Mustafa Yetkin ve Kör Mustafa ile birlikte savaşa katılmak için müracaat eder. Kendisi evli olduğundan dolayı savaşa katılmasına müsaade edilmez. Kendi mürîdleri bekâr ol-

duklarından dolayı savaşa katılmalarına izin verilir. Fakat Hasan Efendi bütün mürîdlerine savaşa katılma emrini verir, kendisi de onların sevk ve idaresini üstlenir.

1. 3. Tasavvuf Tarikatlarının Urfa Köy ve Kırsaldaki Mücadelesi

Urfa şehir merkezinde bu tasavvuf ehli mücadeleye ön ayak olurken, köylerde ve kırsalda ise birçok tarikat dergâhı aynı mücadeleyi başlattılar. Başta Urfa Elhan (İlhan) köyünde bulunan Kâdirî tarikatının Hâlisiyye koluna mensup dergâh şeyhi, Şeyh Cevher (ö. 1938), Urfa’nın milli mücadelesinde etkin bir rol oynadı.

Şeyh Cevher, karizmatik şahsiyetiyle şehir merkeziyle olan münasebeti ve ağa ve aşiretler arasındaki hürmet, muhabbet ve itibarı sebebiyle Urfa’daki milli mücadelenin organizasyonunu bizzat kendisi üstlenmiştir. Şeyh Cevher, bir taraftan düşmana karşı askerlerin moral ve motivasyonunu zinde tutmak amacıyla onlarla her gün sohbetler yaparken diğer taraftan benzer konuşmaları halka da yapmaktaydı. Yine Şeyh Cevher’in akrabaları olan Şeyh Ömer Cevheri ve kendisinin yaverliğini yapan Şeyh Hasan (Hüseyin İlhan) Fransızlara karşı yapılan bu savaşta kayda değer bir gayret gösterdiler. Kısacası Şeyh Cevher, hem mürîdlerini hem de

■ Kurtuluş mücadelesine müritleriyle birlikte önemli katkılar sunan Şeyh Zırav'ın kabri..

kendisine hürmet ve muhabbet duyan köylüleri organize ederek Urfa'nın milli mücadelesinde en önemli bir katkıyı sağlayan şahsiyettir.

Diğer taraftan Urfa'nın kazalarında ve köylerinde faaliyet gösteren bazı tarikatlar bu mücadelede büyük bir mesuliyet üstlendiler. Karacadağ şeyhlerinden olan ve Karacadağ bölgesinde büyük bir hürmet ve muhabbet gören Şeyh Zırav, birçok müridiyle birlikte önemli bir mücadele verir. Yine Karacadağ şeyhlerinden olan Şeyh Nurânî de bu savaşa etrafındaki müntesipleriyle birlikte önemli bir destek verir. Aynı şekilde Siverek şeyhleri de millî mücadelede yerlerini alarak kendilerine düşen vazifeyi ifa ederler.

Şeyh Hasan'ın Suruç'ta başlatıp bütün Urfa bölgesine yaydığı bu direnişin yanında Suruç'taki diğer tarikat şeyhlerinden olan Şeyh İmam Kosan, Şeyh Nehsan aynı kararlılık ve mücadele azmini göstererek Urfa'nın kuruluş mücadelesine büyük bir katkı sağladılar.

Sonuç:

Tasavvuf tarikatları İslâm coğrafyasının birçok bölgesinde olduğu gibi Urfa'da da tarih boyunca büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Farklı tasavvuf tarikatlarının Urfa kültür ve medeniyeti üzerinde önemli etkileri vardır. Hatta belli dönemlerde bu tesir yüzde seksenlere kadar çıkmıştır. Bu da tasavvuf anlayışının insana verdiği ve kazandırdığı değerden kaynaklanmaktadır. Zira bu anlayışta îsâr denilen hakikatin önemli bir etkisi vardır. İsâr,

■ Şeyh İmam Kosan'ın kurmuş olduğu Kutsal Emanetler Müzesi.

Urfa’da düşmanlara karşı yürütülen milli mücadele savaşında her ne kadar kayıtlı belgelerde alakasız birçok insanın ismi geçiyorsa da asıl mücadeleyi verenler, halka moral değer verip dirençli kılan tasavvuf ehli insanlar olmuşlardır. Onlar, Fransız işgaline karşı halkı organize ederek bu savaşı başarıyla neticelendirmişlerdir. Onlar, bu mücadelede takdire şayan bir fedakârlık gösterirken hiç kimseden bir karşılık ya da herhangi bir paye beklemeksizin sadece kendi şehirlerini değil, komşu şehirler içinde aynı fedakârlığı göstermişlerdir. İnsanlar için bu digergamlığı gösterirken nefisleri öne çıkarmak ya da insanların takdirini kazanmak amacıyla değil, her şeyi sadece Allah rızası için yapmışlardır.

mü’min bireyin muhtaç durumda olmasına rağmen aynı şekilde ihtiyaç durumda olan kişiyi kendisine tercih etmesidir. Tasavvuf insanı da bu hizmeti Allah’ın kendisinden istediği bir farz olarak telaki eder. Bu sebeple onlar, insanlara gelen saldırıların verilen zararların kendilerine verildiği anlayışıyla kardeş gördüğü mü’min kişiyi kendi nefisine tercih ederek onu her halükârda korur. Kimden gelirse gelsin her tür saldırıya karşı direniş göstererek mü’min kişiye merhamet kanatlarını açar. Bu anlayışla hareketle tasavvuf ehli, nerede olursa olsun Müslümanlara ve mazlum insanlara yapılan zulme karşı direniş göstererek, hem kendilerinin hem de diğer insanların hasiyet ve şereflerini canları pahasına da olsun korumaya çalışmışlardır.

İşte Urfa’da düşmanlara karşı yürütülen milli mücadele savaşında her ne kadar kayıtlı belgelerde alakasız birçok insanın ismi geçiyorsa da asıl mücadeleyi verenler, halka moral değer verip dirençli kılan tasavvuf ehli insanlar olmuşlardır. Onlar, Fransız işgaline karşı halkı organize ederek bu savaşı başarıyla neticelendirmişlerdir. Onlar, bu mücadelede takdire şayan bir fedakârlık gösterirken hiç kimseden bir karşılık ya da herhangi bir paye beklemeksizin sadece kendi şehirlerini değil, komşu şehirler içinde aynı fedakârlığı göstermişlerdir. İnsanlar için bu digergamlığı gösterirken nefisleri öne çıkarmak ya da insanların takdirini kazanmak amacıyla değil, her şeyi sadece Allah rızası için yapmışlardır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Müslüm, Milli Mücadelede Urfa, Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, Şanlıurfa, 2007.
- al-Attas, Syed Naguib, “Some aspect of sufism as understood practices among the Malays”, Singapur Malaysian Sociological Research Institute, 1963.
- Filibeli, Ahmed Hilmi, Senûsiler ve Sultan Abdülhâmid, haz. İsmail Cömert, İstanbul, 1982.
- Karakaş, Mahmut, Şanlıurfa Evliya ve Alimleri, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.
- Komisyon, Urfa Kurtuluş Destanı Milli Mücadelede Urfa; Anılar, Belgeler, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008.
- Maraş-Fransız Harbi, Belgeler-Hatıralar, haz. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, Ukde Yayınları, Ankara, 2012.
- Martin, B. G., Muslimbrotherhoods in nineteenth-centuryafrica, New York, 1976
- Nasr, Jamil M. Abun, The Tijaniyya. A sufiorder in the modern world, Oxford 1965.
- Ali Tenik. Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2015.
- Tenik, Ali, “Sosyo-psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği,” Tasavvuf Dergisi, sayı: 8, Haziran 2002i s. 96-116.

■ *Urfa'da Milli Mücadele ve Bölgede Görevlendirilen Fransız Üniformalı Ermeniler Üzerine Bir Değerlendirme / Prof. Dr. Ulvi KESER*

Urfa'da Milli Mücadele ve Bölgede Görevlendirilen Fransız Üniformalı Ermeniler Üzerine Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Ulvi KESER*

Giriş

Tarihin her döneminde stratejik önemini korumuş olan Kıbrıs Adası, Birinci Dünya Savaşı sırasında da aynı önemini devam ettirmiştir. Akdeniz'de kilit rol oynayan bu adanın Anadolu yarımadasına yakınlığı her devirde yabancı güçlerin adada bir takım faaliyetlere girişmesine neden olmuştur.

Özellikle İskenderun bölgesine askeri çıkartma yapmak ve Çukurova bölgesini ele geçirmek niyetindeki Fransa da Ermenileri kullanmak suretiyle bu niyetini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Çanakkale'de esir alınan Türk savaş esirleri için Kıbrıs'ta esir kampı açan İngiltere'nin lojistik desteğiyle Fransa tarafından Kıbrıs'ta hayata geçirilen Ermeni Doğu Lejyonu incelenecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılması ve Almanya'nın yanında yer alması üzerine İngiltere 1878 tarihli antlaşmayı tek taraflı olarak hükümsüz ilan edip 5 Kasım 1914'te¹ Türkiye'ye harp ilan ederek aldığı bir kararla Kıbrıs'ı İngiliz topraklarına kattığını

ilan etmiştir.² Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhakı Yunanistan'da büyük bir memnuniyetle karşılanır³ ve bu durum resmen olmamakla beraber İngiliz-Osmanlı anlaşmasının Yunanistan'la birleşmeye doğru bir adım olarak düşünülmüştür.⁴ Girit'ten başlayarak Balkanlar'da, Ege'de pek çok toprağa İngiltere sayesinde kavuşan Yunanistan⁵ aynı umudu Kıbrıs için de beslemeye başlamışlardır.⁶ Ancak Yunanistan'ın 1917 yılında mihver devletlerine harp ilan etmesiyle Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi fikri de suya düşmüştür.⁷ Kıbrıs devreye girince İtalya ve Rusya dışında asıl duyarlılık gösteren ise savaşın bitmesiyle birlikte Ortadoğu'da İngiltere karşısında büyük bir ticari rekabete girmeye hazırlanan ve Ortadoğu'ya egemen olma konusunda istihbarat servislerinin savaşına neden olan Fransa'dır.⁸ İngiltere ile büyük bir petrol savaşına hazırlanan Fransa bu piyasada başka rakiplerle de mücadele etme taraftarı değildir.⁹

² Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, 1977, s.12.

³ Robert Stephens, *Cyprus-A Place Of Arms*, Londra, 1966, s.109

⁴ Nevzat Karagil, *Kıbrıs Meselesi Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar*, İstanbul, 1964, s. 75

⁵ Nazım Güvenç, *Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye*, İstanbul, 1984, s. 40

⁶ Nihat Erim, *Bildiğim Ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara, 1975, s. 3

⁷ Pierre Oberling, *The Road To Bellapais*, New York, 1982, s.31

⁸ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, 1995, s. 2

⁹ Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, Ankara, Kasım 1984, s. 79

* ulvi.keser@gmail.com

¹ Achille Emilianides, *Histoire De Chyprus*, Paris, 1963, s.102

■ Fransız işgaline sert tepki gösteren Mustafa Kemal de *“Haksız yere Adana’da oturan Ermenileri başımıza musallat eden, şimdi de Urfa, Antep, Maraş’ı işgal eden bir devlet hiçbir zaman dostumuz değildir.”* der.

Sykes-Picot antlaşmasına göre Antep, Maraş, Musul ve Urfa bölgelerinin Fransa’ya bırakılması gerekmesine rağmen bu bölgeleri İngiltere’nin işgal altına almasının tek sebebi de Musul’u kontrol altına alarak Fransa’ya karşı bir koz olarak bulundurma düşüncesidir.¹⁰ Böylece Fransa’nın Musul konusunda feragat etmesiyle beraber İngiltere, Urfa ve Maraş bölgelerini de Fransızlara bırakır.¹¹ Ancak İngiltere’nin bölgeyi Fransızlara devretmesinin altında yatan asıl sebep Çukurova bölgesinde halkın işgale karşı çok sert bir direniş göstereceğini daha önceden görmeleri ve bu duruma karşı koyamayacakları konusundaki endişeleridir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği dönemde olduğu üzere İngiltere dış politikasını ülke menfaatleri üzerine oturtur ve Fransa ile dostluk ilişkilerini ikinci plana bırakır. Böylece İngiltere, Çukurova ile ilgili olarak ortaya çıkacak problemlerini Fransa’nın üzerine yıkarak sorumluluklarından kaçmaya çalışır.¹² Diğer taraftan Fransız işgaline sert tepki gösteren Mustafa Kemal de *“Haksız yere Adana’da oturan Ermenileri başımıza musallat eden, şimdi de Urfa, Antep, Maraş’ı işgal eden bir devlet hiçbir*

*zaman dostumuz değildir.”*¹³ der ve Heyet-i Temsiliye adına İtilaf devletlerinin Türkiye’yi en güzel topraklarından yoksun bırakma politikalarından asla vaz geçmediklerini açıklar.

2. MISIR’DA KURULAN İLK ERMENİ DOĞU LEJYONU

15 Ağustos 1915 tarihi itibarıyla Fransız askerlerinin savaşmakta olduğu cephelerde oluşturulacak Fransız Doğu Lejyonu’nun Fransa adına savaşa girmesi Fransa’nın müttefikleri tarafından kabul görmeyince bu durum çözülmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıkar. Buna göre Fransa’da Ermeniler doğrudan cephelerde aktif görev üstlenmek yerine ambulans, hastane, telgraf, mutfak, kazı ve istihkâm gibi görevlerde çalıştırılmaktadır.¹⁴ Bu durum savaşın diğer safhalarında bu askerleri farklı renkler altında kategorize ettiğini de açıkça gösterir.¹⁵ Fransa’nın daha önce farklı uluslardan oluşturduğu bu birliklerde 1 Nisan 1915 tarihi itibarıyla yaklaşık 32.000 civarında asker vardır. Söz konusu bu askerler çok iyi bir askeri eğitim almış olmalarına rağmen komuta kademesi her zaman Fransız subaylardan oluşur.¹⁶ Kurulduğu ilk dönemde Hicaz Askerî Misyonu yerine Mısır Askerî Misyonu olarak adlandırılan ve asıl görevi Şerif Hüseyin’in talepleri doğrultusunda¹⁷ askerî personelin eğitimi, silah ve mühimmat temini olan bu askerî güç böylece ortaya çıkar. Birliğin bir başka görevi ise gerektiği hallerde Şerif Hüseyin’in birliklerine ve yapılacak askerî harekâtlara doğrudan katılmak ve destek vermektir.¹⁸

Kasım 1916 tarihine gelindiğinde söz konusu askerî misyon çerçevesinde 45 subay ve yaklaşık 1.000 askerlik bir birlik söz konusudur.¹⁹ Bu Fransız askerî misyonu içinde görev yapacak olan Ermeniler ise özellikle Lübnan bölgesinde kontrolün Fransızların eline geçmesiyle beraber Türklerden intikam almak için ellerine büyük bir fırsat geçtiği düşüncesindedirler.²⁰

¹³ Sadi Borak, Atatürk’ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları, İnkılâp ve Aka Yay., İstanbul, 1981, s. 21–22.

¹⁴ www.imprescriptible.fr/documents/heure.

¹⁵ Mustafa Onar, Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995, s. 69. Osman Olcay, Sevres Andlaşmasına Doğru, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, 135–142. Ayrıca Salahi R. Sonyel, “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri”, Belleten, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 45.

¹⁶ www.imprescriptible.fr/documents/heure

¹⁷ M. Derviş Kılınçkaya, Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 86-97.

¹⁸ Süleyman Hatipoğlu, Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001, s. 17. Ayrıca bkz. M.Philip Price, A History of Turkey From Empire To Republic, The Mac Millan Company Yay., Londra, 1961, s.97.

¹⁹ Mark Mathosian’dan aktaran “Betrayal and Abandonment by the French and British”. www.armeniangenocide.com.

²⁰ www.Tallarmeniantale.com/exodus.htm.

¹⁰ Yaşar Demir, “L’établissement du Mandat Français en Syrie et dans le Sandjak d’Alexandrette”, History Studies International Journal of History, Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı, Cilt 5, Sayı 2, Mart 2013, s. 123.

¹¹ Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara, 1970, s. 64.

¹² Mim Kemal Öke, Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 265.

Fransızlar tarafından bu dönemde misyon için harcanan meblağ son derece yüksektir ve Eylül 1916 itibarıyla 1.250.000, 1917 yılı itibarıyla 975.000 altın Frank ve aynı şekilde 1918 yılında da 975.000 altın Franktır. 1916 sonu itibarıyla Şerif Hüseyin kaba bir hesapla ayda 750.000 Fransız Frank'ı harcama yaparken İngilizlerin 1918 yılındaki harcamaları 4.250.000 Fransız Frank'ı boyutlarına ulaşır.²¹ 21 Nisan 1917 tarihi itibarıyla buradaki Fransız birlikleri Port-Said'de toplanmaya başlar.²² Ortaya çıkan bu ikilemi ve kararsızlığı silebilmek için İngiliz askeri yetkilileri bu Ermeni gönüllülerin daha önceden planlandığı üzere yardımcı kuvvetler olarak görev devam etmesine karar verirler.²³ Her ne kadar bu birlikte eğitimden geçenlerin bir kısmı ilk etapta Arap isyanlarına destek vermek üzere görevlendirilmiş olsa da bu çok kısıtlı bir dönemde söz konusu olur.²⁴

3. ERMENİ KAMPLARININ KURULMA HAZIRLIKLARI

Büyük devletlerin maddi yardım ve desteğini alarak Anadolu'da göçmen komiteleri kuran azınlıklar, gençler arasında Türk insanına karşı nefret uyandırıcı bir taktik izleyerek kanuni boşluklardan da faydalanmak suretiyle öncelikle ekonomik olarak güçlenmeyi hedeflemişler ve bunun için her türlü yolu mubah saymışlar,²⁵ çeşitli dönemlerde isyanlar çıkarmak suretiyle özellikle Batı ülkelerinin Anadolu'ya müdahale etmesine çalışmışlar ve en son olarak da Anadolu'ya sınır teşkil eden yakın bölgelerde gizli terör kampları kurmuşlardır.²⁶ Birinci Dünya Savaşı'nda Samandağ'a asker çıkartmayı planlayan Fransa İskenderun'u bu sebeple tam 6 defa bombalar.²⁷ Son derece önemli bu coğrafik konumu nedeniyle de asırlar boyunca bölge değişik çatışmalara ve savaşlara ev sahipliği yapmıştır.²⁸ İskenderun bölgesinin stratejik önemi ve bu bölgeye yapılacak askeri bir harekâtle ilgili olarak Mareşal Hindenburg da genç bir komutanın (Mustafa Kemal) kendisine "*Savaşın kesin sonucu Kilis'tedir.*" dediğini belirtir.²⁹

²¹ Mark Mathosian'dan aktaran "Betrayal and Abandonment by the French and British", www.armeniangenocide.com. ve www.unixware.mcc.huji.ac.il/armenia/extract.

²² Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over The Taurus: The French In Cilicia and Vicinity 1918-1922*, TTK Yay., Ankara, 2005, s. 15.

²³ www.imprescriptible.fr/documents/heure

²⁴ Mark Mathosian'dan aktaran "Betrayal and Abandonment by the French and British", www.armeniangenocide.com.

²⁵ Hayri Mutluçığ, "Bir İşbirlikçi Vezirin Marifetleri", *Türk Tarih Dergisi*, Eylül 1970, Sayı 36, s. 75-78

²⁶ M.Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul, 1989, s. 13

²⁷ Genelkurmay Başkanlığı, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara, 1979, s. 248.

²⁸ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara, 1995, s. 29-32. Ayrıca Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, IV.Cilt, Güney Cephesi*, Ankara, 1966, s. 36

²⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III/1*, Ankara 1983, s.395.

“**Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştıran Fransa, Anadolu'daki Türk ve Suriye'deki Arap ayaklanmasını bastırabilmek için büyük bir güç kullanmak zorunda kalmış ve bu nedenle Araplara ve özellikle de Türklere karşı İngilizlerin de yaptığı üzere Ermenileri kullanmaktan çekinmemiştir.**”

Savaş sonrasında ortaya çıkacak yeni tabloya göre başta Fransa olmak üzere bütün müttefik devletlerin onayı ve desteğiyle bağımsız bir Ermenistan kurma halinde olan ve bu konuda özellikle Fransa ve İngiltere'den icazet alan Adana, Mersin, Urfa, Musa Dağı, Antep, Maraş, Keşap, Haçin (Saimbeyli), Çüngüş, Sivas, Harput, Arapkirli Ermeni de hiç tereddüt göstermeden Ermeni lejyonuna gönüllü olarak yazılmaya başlar.³⁰ Öte yandan Fransız Filo Komutanlığı, kendi çıkarları için İskenderun - Samandağ bölgesine yapılacak bir askeri çıkartmanın Osmanlı askeri gücünün bölgeden uzaklaştırılabilmesi için en uygun hareket olacağını düşündüğünden³¹ planın başarıyla uygulanabilmesi için bu maksatla Ermenileri de kullanmakta hiç bir sakınca görmemiştir.³² Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştıran Fransa, Anadolu'daki Türk ve Suriye'deki Arap ayaklanmasını bastırabilmek için büyük bir güç kullanmak zorunda kalmış ve bu nedenle Araplara ve özellikle de Türklere karşı İngilizlerin de yaptığı üzere³³ Ermenileri kullanmaktan çekinmemiştir.³⁴

Bu dönemde el altından ve özel vasıtalarla Kıbrıs³⁵ ve Beyrut'tan getirilen silahlardan başka³⁶ Mersin ve İskenderun gümrükleri kanalıyla getirilen silahların sayısı resmi kayıtlara göre 12.840'dır.³⁷ Çukurova bölgesi ve Toros tünellerinin stratejik önemi, Çukurova bölgesinde

³⁰ Verjine Svazlian, *Ermeni Soykırımı ve Toplumsal Hafıza*, Belge Yay., İstanbul, Temmuz 2005, s. 100.

³¹ Genelkurmay Başkanlığı, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara, 1979, s. 248

³² Halil Aytakin, "Kıbrıs Ermeni Askeri Kampları", Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 303

³³ H. Erdoğan Cengiz, *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s. 327

³⁴ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, 1990, s. 551

³⁵ Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE), Klasör (K). 531, Dosya (D). 2075, Fihrist (F).1/2

³⁶ ATASE, K. 531, D. 2075, F. 4

³⁷ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, s. 552

■ Ermeni Lejyonu'na katılmak üzere yola çıkan Amerika'daki Ermeniler.

yaşayan Ermenileri destekliyormuş gibi görünmeleri, girdikleri pek çok savaşta sömürge ülkelerinden topladıkları askerleri kullanmaları ve bölge insanları üzerinde yaptığı etkili propaganda sonucu istediklerini elde etme düşüncesinde olmaları Fransızların böyle bir tercihte bulunmasının başlıca sebepleri olmuştur.³⁸ Musa Dağı'ndan getirilen ve Mısır'ın Port-Said bölgesinde İngiltere'ye ait kamplara yerleştirilen Ermenilerin İngiltere ve Fransa arasında problemlere yol açması, bu insanlarla ilgili masrafların büyük boyutlara ulaşması sebebiyle, günün şartları içerisinde Ermenilere sürekli kalıp yerleşebilecekleri bir yurt bulma gayretine giren Fransa Ermenilerin Mondros Limanı'nda işçi olarak çalıştırılmaları, Rodos adasına yerleştirilmeleri, Fas'a yerleştirilmeleri ve son olarak da Kıbrıs adasına yerleştirilmeleri alternatiflerinden birini seçme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Fransa'nın Musa Dağı'ndan³⁹ Victor Hugo, Henry Fastersine Louis, Doris⁴⁰ yanında Amiral Vorgos komutasındaki Guichen, Desaix ve Jeanne d'Arc⁴¹ ile Jauréguiberry gibi Fransız savaş gemileri aracılığıyla Süveydiye (Antakya

Körfezi)'nin kuzeyinden kaçanlar⁴² konusunda ve Mısır'ın Port Said ile Kıbrıs'ın Gazi Mağusa bölgelerinde askerî kampları kurulmasıyla ilgili olarak özel görev verdiği ve söz konusu bölgelerde fizibilite faaliyetlerini sürdüren Fransız Komutan Albay Louis Romieux⁴³ da öncelikle Port Said bölgesinde Türklere karşı savaşmak üzere Ermenileri yetiştirme çalışmalarına başlar.

Başta Bogos Nubar olmak üzere Ermeni ileri gelenleri tarafından kışkırtılan, ayrıca İngiltere ve özellikle de Fransa tarafından pek çok vaatler verilen ve Fransızlar tarafından "*İkinci kardeşimiz*"⁴⁴ olarak nitelendirilen Ermeniler de hayalini kurdukları Büyük Ermenistan ile Küçük Ermenistan yolunda lejyona katılmak ve ellerinden geleni yapabilmek için adeta birbirleriyle yarışır hale gelirler. Fransız sömürgelerinde daha önce uzun süre görev yaptığından sömürgeleştirme konusunda Fransız yetkililerin çok güvendikleri bir askerî personel olan ve Çukurova bölgesiyle ilgili olarak "*Bu topraklar Fran-*

³⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Güncel Konular*, Ankara, Ağustos 1987, Sayı 8

³⁹ www. http://ermeni.org/turkce/vkayutyun.php.

⁴⁰ Andrekos Varnava, "Imperialism First, the War Second; the British, an Armenian Legion, and Deliberations on Where to Attack the Ottoman Empire, November 1914-April 1915", *Historical Research*, Volume 87, No 237, Ağustos 2014, s. 535.

⁴¹ Charles Diran Tekeian, *L'Action Franco-Arménienne*, Editions Ernest Leroux, Paris, 1919, s. 8-10

⁴² Genelkurmay Başkanlığı, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara, 1979, s.246-250. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, *Documents*, Volume I, İkinci Baskı, Ankara, s. 119-121. Ayrıca Bakınız. H. Erdoğan Cengiz, a. g. e., s. 359.

⁴³ Genelkurmay Başkanlığı, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara, 1979, s. 239.

⁴⁴ 1896 Musa Dağı doğumlu olan Hovhannes İpredjian'ın anılarından aktaran. www. http://ermeni.org/turkce/vkayutyun.php.

sızlardan başkasına layık değildir."⁴⁵ diye düşünen Albay Louis Romieu kendisine Çukurova bölgesinde özel bir görev verildiğinde de askerî bilgisini ve sömürge bölgelerinde kazandığı deneyimlerini kullanma imkânı bulacaktır. İngiltere’de bulunan Fransa Büyükelçisi Monsieur Paul Cambon tarafından 4 Temmuz 1916 tarihinde Dışişleri Bakanı Aristide Briand’a gönderilen bir yazı Fransa’nın Kıbrıs’ta oluşturmaya çalıştığı Ermeni kamplarıyla ilgili olarak “...de former un corps de troupes dont la seule pre’sence ingieterait les Turcs./**Yalnızca bulunmaları bile Türkleri rahatsız edecek bir heyet düzenlemek.**” diyerek önemli ipuçları verir.⁴⁶ Büyükelçi Monsieur Paul Cambon’un Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazı doğrultusunda adaya bu sivil Ermenilerin yerleştirilmeleri yerine askerî amaçlı bir Ermeni askerî kampının kurulması kararlaştırılır.⁴⁷ Miran Sevasly isimli Ermeni avukatın bildirdiğine göre bu 6 Ermeni de “her zaman müttefikleri desteklemişler, binlerce gönüllüyü Fransa ve Rusya ordularında savaşmak üzere Fransa, Almanya ve Kafkas⁴⁸ cephelerine göndermişler ve şimdi de bu uğurda kendi kanlarını akıtmaya hazır vatansever insanlardır. Bu Ermenilerin gayesi müttefiklerin bir an evvel Türkiye’yi ortadan kaldırmasıdır.

4. ERMENİ KAMPLARININ FAALİYETE GEÇMESİ

Daha sonraki yıllarda bu olaylarla ilgili olarak anlatılan Ermeniler ise genellikle rakamları abartmakta veya hiç yaşanmamış bazı hayal ürünü olayları gerçekmiş gibi ortaya atmaktadır.⁴⁹ Öncelikle 50 çadırın kurulduğu bu kamp alanlarına⁵⁰ daha sonra barakalar inşa edilmiş ve bunlara müteakip günlerde 52 çadır daha eklenmiştir.⁵¹ Fransızlara ait bu kampın istihkâmı ilgili bütün yapım, onarım ve bakım işleri başlangıçta adaya Ermenilerin getirilmesine pek de taraftar olmayan İngiliz Genel Valisi Sir John Eugene Clauson’un Türk savaş esirlerinin bulunduğu esir kampına yaptığı denetlemede esir kampındaki hastane yapımı ile ilgili olarak büyük takdirini kazanan Kraliyet İstihkâm Birliği’nden Yüzbaşı E. H. D. Nicolles’dir.⁵² Rum ve Ermenileri ikna eden

■ Bogos Nubar Paşa

V. Mehmed’in yönetiminde liberal bir diplomat, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeni Millet Meclisi’nin başkanı ve Ermeni Hayırseverler Genel Birliği’nin (AGBU) kurucusu.

Fransızlar, adada yaşayan Türklerin böyle bir kampın varlığından rahatsız olacaklarından emin oldukları için Kıbrıs Türk toplumuna gözdağı vermek gayesiyle Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen isimlerini, Teşkilat-Mahsusası ile ilişkileri olduğu bahanesiyle tutuklayıp Girne Kalesi’nde hapse attırmışlardır.⁵³ Böylece öncelikle Ermeni aydınlar tarafından İngiltere’ye götürülen ve İngiltere’nin reddettiği Ermeni Doğu Lejyonu oluşturulması fikri Fransa tarafından hayata geçirilir ve İngiltere’nin Çukurova bölgesine yönelik “**Beşinci Kol Faaliyeti**” de sessizce yürürlüğe girer.⁵⁴

Musa Dağı’ndan getirilen ve Mısır’ın Port Said bölgesinde İngiltere’ye ait kamplara yerleştirilen Ermenilerin İngiltere ve Fransa arasında problemlere yol açması, bu insanlarla ilgili masrafların büyük boyutlara ulaşması sebebiyle, günün şartları içerisinde Ermenilere sürekli kalıp yerleşebilecekleri bir yurt bulma gayretine giren Fransa⁵⁵ Ermenilerin Mondros Limanı’nda işçi olarak

⁴⁵ Selhattin Sert, a. g. e., s. 84.

⁴⁶ Erich Feigl, “Kısaçaktaki Türkiye”, Kıbrıs’ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 25. Halil Aytakin, “Kıbrıs Ermeni Askerî Kampları”, Kıbrıs’ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 304.

⁴⁷ Salahi R. Sonyel, “Turco-Armenian Relations”, *Belleten*, Cilt VIII, Sayı 221, Ankara, Nisan 1994, s. 414.

⁴⁸ www.distancelearning.am/remembrances/sivas/abridgment.htm.

⁴⁹ Komutan Cotte imzasıyla Mağusa’dan ve Lejyon D’Orient kampından 14 Haziran 1918 tarihinde Fransız Savaş Bakanlığına gönderilen kampta bir revir açılmasıyla ilgili telgraf. Ministère de la Défense, Service Historique de la Défense, Arée de Terre, Serie 4 H Levant, Dossier SHGDR_GR_4_H_38_001_0. Söz konusu revir ancak Şubat 1918 tarihinde açılabilmiştir.

⁵⁰ ATASE, K.2680, D.210, F.1-77

⁵¹ ATASE, K.2680, D.210, F.1-6.

⁵² The Cyprus Gazette, 19 Nisan 1917, Karar No.178.

⁵³ Ali Nesim, “Bir Kalebend”, *Yeni Kıbrıs Dergisi*, Nisan 1989, s. 29

⁵⁴ Andrekos Varnava, “Imperialism First, the War Second; the British, an Armenian Legion, and Deliberations on Where to Attack the Ottoman Empire, November 1914-April 1915”, *Historical Research*, Volume 87, No 237, Ağustos 2014, s. 534

⁵⁵ Fransa’nın Mısır Başkonsolosluğu ve Diplomatik Ajansı Siyasi ve Ticari İşler Müdürlüğü tarafından 15 Eylül 1916 tarihinde Kahire çıkışı olarak Fransa Başba-

■ Silahlandırılarak Ermeni Lejyonu'na katılan Musadağlı bir grup Ermeni.

çalıştırılmaları⁵⁶, Rodos adasına yerleştirilmeleri, Fas'a yerleştirilmeleri ve son olarak da Kıbrıs adasına yerleştirilmeleri alternatiflerinden birini seçme durumuyla karşı karşıya kalır.⁵⁷ Bununla birlikte Fransız Amiral Darrieus'un "*Ermeniler süratle eğitilmeli, silahlandırılmalı ve Türk hatları gerisinde komando olarak görevlendirilmeli.*" fikrini ortaya atmasıyla söz konusu Ermenilerin Mondros Limanı'nda çalıştırılmaları, İtalya'nın karşı çıkmasıyla Rodos'a yerleştirilmeleri, Tunus'taki Fransız Vali'nin "*Müslüman halkın tepkisini çeker.*" fikriyle karşı çıkması⁵⁸ yüzünden Tunus'a yerleştirilmeleri, en son olarak da Fransa'nın Fas Valisi General Lyautay'ın tepki göstermesiyle de Fas'a yerleştirilmelerinin önüne geçilince geriye kala kala sadece Kıbrıs kalır ve Boğaztepe (Monarga)⁵⁹, Dokuzevler bölgesi ve Lefkoşa'da toplam 3 kamp faaliyete geçer.⁶⁰

Söz konusu bu kamp İngiltere'nin kontrolünde olarak Süveyş Kanalı'nın Suriye'ye yakın tarafında ve Port Said şehrinin hemen dışında kurulmuş durumdadır.⁶¹ Adanın kuzeyinde veya batısında kampın açılması konusunda İngilizlerin müsaade etmesiyle⁶² Albay Louis Romieux 4 Eylül 1916 tarihinde posta uçağıyla Marsilya'dan ayrılarak önce Mısır'a ve daha sonra da Kıbrıs'a gider, İngiliz yetkililerle görüşmeler yapar, kampın kurulacağı yer konusunda tespitlerde bulunur ve Fransa Savaş Bakanlığı'na bir rapor verir.⁶³ Fransız yetkili Albay Louis

Romieux'nun Marsilya'dan ayrılmasından hemen 2 gün sonra 6 Eylül 1916 tarihinde Kıbrıs'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John Clauson da İngiltere Sömürgeler Bakanlığına ardı ardına şifre telgraflar göndererek Ermenilerin Ermeni Doğu Lejyonu adı altında Kıbrıs'ta yetiştirilmeleri ve Anadolu'da Türklere karşı savaşmaları konusunda düşüncelerini aktarır.⁶⁴ Bununla birlikte Fransa'nın "*felakete uğramış insanlar*"⁶⁵ olarak nitelendiği Port Said'deki mülteci Ermenilerin Fransa tarafından eğitilmeleri ve Fransa adına kullanılmaları durumunda İngiliz yetkililer de o güne kadar bu Ermenilerin bakımı ile ilgili olarak harcadıkları para karşılığında her ay için 30.000 Frank ve ayrıca yaklaşık 3.000 civarındaki çocuk, kadın ve yaşlının da bakımlarının Fransızlar tarafından üstlenilmesini talep ederler. İngiliz Yüksek Komiseri'nin ve adanın doğal kaynaklarını çok iyi bilen bir yetkilinin tavsiyelerine uyarak Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde deniz kıyısı olan,⁶⁶ meskenin olmadığı, devlete ait, bol suyu olan ve yeni su kuyuları açma imkânının bulunduğu bu yeri seçen Albay Louis Romieu çalışmaları hızlandırmıştır. Boğaztepe (Monarga) bölgesinde kurulacak Ermeni askeri kampının⁶⁷ Karakol bölgesindeki İngiliz esir kampına yakın olması ve iki kamp arasındaki bölgenin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber askeri eğitim alanı olarak kullanılması Fransız ve İngilizlerin bu konuda da işbirliği içerisinde olduklarını gösteriyor. Yarbay Edouard Brémond, Ermenilerin adaya gelme konusunda son derece ümitli ve sevinçli olduklarını, öte yandan adada İngilizlerin onayı olmadan hiçbir şey yapılamayacağını ve adadaki Ermenilerin bütün masraflarının Fransa tarafından karşılanıp yönetimlerinin de üstlenilmesi halinde İngiliz hükümeti ve Kıbrıs Genel Valisi'nin itirazlarının da son bulacağını ve Kıbrıs Valisi'nin kampın kuruluşunda kendilerine yardımdan kaçınmayacağını belirtir.⁶⁸ Ermeni askeri kampının bu bölgede kurulmasının bir başka sebebi de Anadolu'daki Ermeni isyanlarında kullanılmak üzere Anadolu'ya silahların Mağusa-Dörtüol güzergâhını takip ederek gönderilmesidir.⁶⁹ Ermeni kampında askerî eğitimden geçen Ermenilere Kıbrıslı Rumlardan

kanlığı ve Dışişleri Bakanlığına gönderilen "Port Said'deki Ermeniler" konulu 377 sayılı yazı. Archives Diplomatiques: D:890

⁵⁶ Fransa Savaş Bakanlığı tarafından Kahire'de bulunan Üsteğmen Saint Quentin'e gönderilen 5 Ekim 1915 tarihli şifre telgraf. Archives Diplomatiques: D:890

⁵⁷ Halil Aytekin, a.g.m., s. 304

⁵⁸ Necdet Sevinç, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Avrasya-Bir Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 101.

⁵⁹ ATASE, K.2680, D.210, F.1-24

⁶⁰ Fransa Savaş Bakanlığı tarafından Kahire'de bulunan Üsteğmen Saint Quentin'e gönderilen 5 Ekim 1915 tarihli şifre telgraf. Archives Diplomatiques: D:890

⁶¹ WM. H. Wilson, "The Diet Factor in Pellagra", *The Journal of Hygiene*, Volume XX, No. 1, İngiltere, Temmuz 1921, s. 7-9

⁶² Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" BTTD, Ankara, Mart-Haziran 1991, Sayı 73-76, s. 109

⁶³ Fransa Savaş Bakanlığı tarafından ve bizzat Savaş Bakanı tarafından imzalana-

rak Kahire'deki Fransız askeri misyon şefi Üsteğmen Saint Quentin'e gönderilen 6169-9/11 sayılı ve 23 Eylül 1916 tarihli rapor. Archives Diplomatiques. Dossier No.890.

⁶⁴ Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir John Clauson tarafından İngiltere Sömürgeler Bakanlığına gönderilen 6 Eylül 1916 tarih ve 42632/70-39494 sayılı şifre telgraf.

⁶⁵ 10 Eylül 1916 tarihinde Fransa'nın Mısır Port Said'de bulunan askeri karargahı tarafından hazırlanan "Port Said'deki Ermeni Mülteciler" başlıklı resmi rapor. Archives Diplomatiques: D:890

⁶⁶ ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65

⁶⁷ ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65

⁶⁸ Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri", *BTTD*, Ankara, Mart-Haziran 1991, Sayı 73-76, s. 107-108

⁶⁹ ATASE, K.531, D.2075, F.4.

■ Kıbrıs'ta kurulan ilk Ermeni Lejyonu kamplarından.

da büyük destek gelir. Lojistik malzeme yanında maddi yardımlar, giyecek ve yiyecek malzemeleri de büyük oranda gönüllü Rumlar kanalıyla temin edilir.

Öte yandan İngilizler tarafından Çanakkale cephesinden getirilen Türk esirlere yardım edenler bulunup ağır cezalara çarptırılır ve Larnaka ile Girne kalelerinde hapsedilir.⁷⁰ Gelişmelerden son derece rahatsız olan İngilizler çeşitli bahanelerle Türklerin faaliyetlerini engeller, toplanan yardımların yerlerine ulaştırılmasını geciktirir ve ancak uzun uğraşlar ve mücadeleden sonra yerlerine ulaşmasına müsaade eder.

Fransız askerî yetkililerinin organizasyonu ile toplanan paralar Ermeni askerlerle beraber acıdır ki Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adana ve Gaziantep'te binlerce masum insanın katledilmesinde kullanılır.⁷¹ Demiryolu ve deniz yolu açısından ulaşım imkânının iyi olması, askerî açıdan çıkartma faaliyetlerine uygun olması, bölgenin doğusunda deniz,⁷² diğer taraflarının da Rum köyleri ile çevrili olması sebebiyle güvenli bir bölge olması, bölgenin muhtemel bir Alman veya Türk saldırısına karşı sahil topları ile donatılmış olması ve belki de en önemli sebep olarak kampın İngilizlere ait askerî savaş esirleri kamp bölgesi içerisinde kalarak kolayca kamufle edilebilmesi

başlıca sebepler arasında gösterilebilir.⁷³ Ermeni Kamp Komutanı Albay Louis Romieu'nun İsmailiye ve Port-Said'den 18 Ekim ve 28 Ekim 1916 tarihlerinde Fransa'ya gönderdiği raporlar doğrultusunda Kıbrıs Genel Valisi'nin de onayıyla kampın kuruluşu çalışmaları başlar.

Kıbrıs'ta bu kampların kurulmasıyla ilgili olarak hazırlanan talimatnameye "**Doğu Lejyonu Talimatnamesi**" adı verilir.⁷⁴ Kampın yapımında kullanılacak malzeme ise bölgeden temin edilecek, inşaat faaliyetinde çalışacak işçiler de Port-Said'den getirilecektir.⁷⁵ Port-Said'de Kıbrıs'taki bu kampa gönderilmek üzere durumu uygun olan 1.grup bu 500 kişinin silah, teçhizat, askerî kıyafet ve lojistik destek gibi bütün ihtiyaçları Fransız Harekât Ordusu'ndan gönderilecek 1 Yüzbaşıyla birlikte 3 Üsteğmen, 1 Asteğmenle birlikte 1 muhasebecinin kampa katılmasıyla gerçekleşecektir.⁷⁶

Kıbrıs'taki İngiliz Yüksek Komiseri'nin bu konudaki tek itirazı adaya Port-Said kampından Ermeni kadınların ve çocukların getirilmesi konusundadır.⁷⁷ Ermeni askeri kampının bu bölgede kurulmasının bir başka sebebi de Anadolu'daki Ermeni isyanlarında kullanılmak üzere

⁷⁰ Rauf R. Denktaş, Rauf Denktaş'ın Hatıraları, Cilt III, Mart 1997, İstanbul, s. 22.

⁷¹ Laurence Evans, US Policy And The Partition of Turkey, The John Hopkins Press Yay., Baltimore, 1965, s. 258.

⁷² ATASE, K.2680, D.210, F.1-77

⁷³ ATASE, K.2680, D.210, F.1-86

⁷⁴ Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", Milliyet, 21 Haziran 1992

⁷⁵ Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri", *BTTD*, Ankara, Mart-Haziran 1991, Sayı 73-76, s. 111

⁷⁶ Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri", *BTTD*, Ankara, Ocak-Mart 1992, Sayı 83-85, s. 76-77

⁷⁷ Can Kapyalı, a. g. e., s. 108.

Anadolu'ya silahların Mağusa-Dörtyol güzergâhını takip ederek gönderilmesidir.⁷⁸ Demiryolu ve denizyolu açısından ulaşım imkânının iyi olması, askeri açıdan çıkartma faaliyetlerine uygun olması, bölgenin doğusunda deniz,⁷⁹ diğer taraflarının da Rum köyleri ile çevrili olması sebebiyle güvenli bir bölge olması, bölgenin muhtemel bir Alman veya Türk saldırısına karşı sahil topları ile donatılmış olması ve belki de en önemli sebep olarak kampın İngilizlere ait askeri savaş esirleri kamp bölgesi içerisinde kalarak kolayca kamufle edilebilmesi başlıca sebepler arasında gösterilebilir.⁸⁰ Amerika'nın dört bir tarafında organize olan Ermeni Komitesi'nin var gücüyle Kafkaslar ve diğer bölgelere destek göndermeye çalışırken, ayrıca Ermenilerin büyük bir çoğunluk olarak yaşadıkları iddia edilen Çukurova bölgesine yapılacak bir operasyona katılmak için gönüllü oldukları ve bu harekâtın Türklerin Mısır'a yapacakları bir harekâta set çekeceği bildirilir.⁸¹

Bazı İngiliz yetkililer de aynı şekilde özellikle Musa Dağı civarındaki Ermenileri savaşa kışkırtma ve onları Türklerle karşı verilen savaşta kullanma yönünde son derece isteklidir ve bu noktada Kıbrıs adası da Maraş, Antep ve Zeytin bölgeleriyle irtibat sağlama açısından biçilmiş kaftandır.⁸² Bununla birlikte İngiliz hükümeti ve özellikle de İngiltere Savaş Bakanlığı bu düşünceye **“yarı organize olmuş bu Ermeni isyancıların askeri değerinin olmaması nedeniyle”** Fransa kadar sıcak bakmamaktadır ve söz konusu Ermenilerin kışkırtılması ve/veya cesaretlendirilmesi taraftarı da değildir. Bu düşünceden hareketle İngilizler bu Ermenilerin Kıbrıs'a gelmeleri ve burada askeri eğitimden geçmeleri konusuna da sıcak bakmamaktadırlar ve böyle bir şeyin olması durumunda Osmanlıların kışkırtılmasının söz konusu olacağı ve bunun da masum Ermenileri sıkıntıya sokacağı ve pek çok masum Ermeni'nin hayatına mal olacağını da düşünmektedirler.⁸³ Bununla birlikte adanın Ermeni isyancılar veya oluşturulacak yeni askeri güç için **“pied-a-terre”**⁸⁴ olarak kullanılmasının kaçınılmaz olduğunu ve böyle bir Ermeni hareketinin başlamasının ardından katliamların kaçınılmaz olacağı da göz önüne alınan hususlar arasındadır.

⁷⁸ ATASE, K.531, D.2075, F.4.

⁷⁹ ATASE, K.2680, D.210, F.1-77

⁸⁰ ATASE, K.2680, D.210, F.1-86

⁸¹ FO. 371/2484, No.41444.

⁸² Andrekos Varnava, “Imperialism First, the War Second; the British, an Armenian Legion, and Deliberations on Where to Attack the Ottoman Empire, November 1914-April 1915”, Historical Research, Volume 87, No 237, Ağustos 2014, s. 540.

⁸³ Andrekos Varnava, a.g.m., s. 540.

⁸⁴ Geçici üs bölgesi, toplanma alanı veya atlama tahtası olarak da Türkçeleştirilebilir.

“Ermenileri Kilikya'nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların milli emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamak” gibi bir gayeyle⁸⁵ daha önce Mısır'da görev yapan Doğu (Şark) Lejyonu'nda⁸⁶ Ermenilerin bu şekilde eğitilmeleri,⁸⁷ Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanılması gayesiyle bu şekilde bir güç oluşturulması ve aşağı yukarı on bin kişilik bir kuvvet oluşturularak Ermenilere sürekli bir yer bulma düşüncesiyle başlayan bu hareket 2 Ekim 1916 tarihinden itibaren ivme kazanmış ve İngiltere'nin de onayıyla Kıbrıs'ta Ermeni askeri kamplarının kurulmasının kararlaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.⁸⁸ **“Kilikya”** olarak adlandırdıkları Çukurova bölgesinin kendilerine verileceği yalanyla kandırılıp dünyanın dört bir yanından koşup gelen 5-6.000 Ermeni'den oluşan ve Fransızlarca önce Mısır ve Suriye'de kullanılan Doğu Lejyonu⁸⁹ veya bölgede yaşayan Türklerin deyimiyle **“Ermeni İntikam Alayı”**⁹⁰ adlı Fransız üniforması giymiş bu **“Türk vatandaşlarıyla”**⁹¹ birlik, başlangıçta 1 Suriye Bölüğü, 3 Ermeni Taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve yarım 37 milimetrelik top bölüğünden meydana gelmiştir.⁹²

Propaganda faaliyetini yerine getirmek, maddi destek sağlamak ve ateşli konuşmalar yapmak suretiyle kampa takileri Anadolu'ya karşı kin duygularıyla doldurabilmek amacıyla adada nüfuzu bulunan din adamları, hatırı sayılır kişiler ve zengin tüccarlar gibi bu işe destek veren kişilerin de katılmalarıyla oluşturulan kamp böylece faaliyete geçer.⁹³ Bu dönemde Kıbrıs'ta devlet idaresi neredeyse tamamıyla Trodos bölgesinde bulunan ve devlet dairelerinin özellikle yaz dönemlerinde kalmayı ve tercih ettiği mekânlardan yönetilmektedir.⁹⁴ Bu merkez ve buna bağlı olarak açılan çeşitli askeri tesisler ise savaşın devam ettiği süreçte genişleyerek ve neredeyse bütün adayı kapsayarak yayılacaktır. Bununla birlikte Fransızlar ise dünyanın dört bir yanından topladıkları⁹⁵ ve ağır-

⁸⁵ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, s. 21. Ayrıca Bkz. Yahya Akyüz, a. g. e., s. 122

⁸⁶ Sadi Koçuş, *Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1967, s. 237

⁸⁷ Genelkurmay Başkanlığı, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara, 1979, s. 431

⁸⁸ Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Ankara, 1996, s. 4

⁸⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 45

⁹⁰ Salahi R. Sonyel, “Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri”, *Belleten*, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 43.

⁹¹ Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, s. XXIII

⁹² Gotthard Jaeschke, a. g. e., s. 45. Bkz. Justin Mc Carthy, *Ölüm Ve Sürgün*, İnkılap Yayinevi, İstanbul, 1998, s. 232-234. Ayrıca Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara, 1979, s. 239

⁹³ ATASE, K.531, D.2075, F.4

⁹⁴ Andrekos Varnava, “Recreating Rural Britain and Maintaining Britishness in the Mediterranean: The Troodos Hill Station in Early British Cyprus”, *The Cyprus Review*, Volume 17, No. 2, Sonbahar 2005, s.47.

⁹⁵ Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) tarafından hazırlanan 3 Ekim 1917 tarihli rapor. Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi, Carton 4448,

■ General Allenby komutasındaki Ermeni gönüllüler.

lıkları olarak İskenderiye’de bulunan “gönüllü”⁹⁶ Ermenileri⁹⁷ ne şekilde kullanacaklarının ince hesapları içerisindedirler.

Diğer taraftan Fransa Savaş Bakanlığı tarafından gönderilen bir şifre mesaj ise Port Said’de başlanılan faaliyetlerin bir süreliğine de kesilmesine neden olacaktır. Buna göre Üsteğmen Saint Quentin aldığı “**Yeni bir emre kadar gerek düzensiz çeteler oluşturmak maksadıyla, gerekse yardımcı işçi olarak Ermenilerin istihdamı konusunda herhangi bir çalışma yapılmayacaktır.**”⁹⁸ emrine uymak zorunda kalır.⁹⁹ Bu arada Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu Komutanı General G.M.W. Mac Donogh ise 6 Mart 1916 günü Kıbrıs Valisi Sir John Eugene Clauson’a gönderdiği telgrafla Kıbrıslı ajanların “**işe yaramaz**”¹⁰⁰ olduklarından şikayet eder. Fransızlarla işbirliği konusunda elinden geleni yapan¹⁰¹ ve Kıbrıs’ta bir istihbarat merkeziyle bir askeri kışla kurmalarına müsaade eden Kıbrıs Valisi olup bitenleri bil-

mekle birlikte fazla da bir şey yapamayacaktır.¹⁰² Bunun bir sonucu olarak da Doğu Akdeniz bölgesini tamamen kontrol altına alacak şekilde 1917 yılına kadar 15, 1918’e kadar da 40 haberleşme ve istihbarat merkezi devreye girer.¹⁰³ Kampın faaliyete geçtiği ilk dönemde 200’er kişilik 6 Lejyon Bölüğü ve 160 Arap’tan oluşan mevcut daha sonraki yıllarda 5000’e kadar ulaşır.¹⁰⁴ General Roques ilk etapta 2.000 esir geleceğini belediklerini ifade etmesine rağmen sadece 236 esir kampa dahil edilir.¹⁰⁵ Bu bağlamda bu kadroda görev yapan küçük rütbeli Ermeni subaylar yanında ABD’den¹⁰⁶ Jim Chankalian ve John Shishmanian’la Osmanlı ordusundan firar etmiş olan Sarkiss Boghossian gibi savaş tecrübesi olanlar da bulunmaktadır.¹⁰⁷

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla beraber Mersin, Dörtöyl ve İskenderun bölgelerinden kaçan ve İngiltere’nin kontrol ve denetiminde Mersin ve İskenderun bölgesinde bulunan Rum azınlığın kışkırtılıp isyana teşvik edilmesinde kullanılan Ermeniler,¹⁰⁸ Fransızların da Beyrut, Hayfa, Trablusgarp ve Yafa limanlarının tahrip edilmesinde istifadeyi düşündüğü ve daha önceden bu kampta bulunan Ermeni gençleri, ayrıca Kıbrıs’taki İn-

Dossier 8, October 1919, Legion d’Orient Dosyası

⁹⁶ Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) Afrika Departmanı tarafından hazırlanan 22 Ekim 1919 tarihli ve 4826-9/11 sayılı rapor. Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d’Orsay Arşivi, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d’Orient Dosyası

⁹⁷ Port Said’deki Fransız karargahından yazılan Ekim 1917 tarihli yazı. Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d’Orsay Arşivi, Carton 444, Dossier 3, October 1917, Depart

⁹⁸ Fransa Savaş Bakanlığı tarafından Paris’ten Port Said’de bulunan Üsteğmen Saint Quentin’e gönderilen 10 Kasım 1915 tarihli şifre telgraf. Archives Diplomatiques: D:890

⁹⁹ ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-24.

¹⁰⁰ Andrekos Varnava, a.g.e., s. 358.

¹⁰¹ 18 Eylül 1916 tarihinde Fransa’nın İngiltere’de bulunan askeri ataşesi tarafından Savaş Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığına gönderilen 3965 sayılı şifre telgraf. Archives Diplomatiques. Dossier No.890.

¹⁰² Andrekos Varnava, a.g.e., s. 358.

¹⁰³ Andrekos Varnava, a.g.e., s.361.

¹⁰⁴ ATASE, K.2680, D.210, F.1-24 ve ATASE, K.2680, D.210, F.1-3

¹⁰⁵ www.imprescriptible.fr/documents/heure

¹⁰⁶ Eliezer Tauber, “La Légion d’Orient et la Légion Arabe”, Revue Française d’Histoire d’Outre-mer, Tome 81, No 303, 1994, s. 173.

¹⁰⁷ Varak Ketsemanian, “Armenian Legion d’Orient”, *The Armenian Weekly*, 10 Mart 2014.

¹⁰⁸ ATASE, K.2680, D.210, F.1-24

giliz askeri eğitim kamplarında eğitim gören Ermenilerden bazıları, Fransa'ya ait Victore Hugo, Henry Fastersine Louis ve isimleri belirlenemeyen 3 Fransız savaş gemisiyle Musa Dağı'ndan getirilen Ermeniler,¹⁰⁹ bazı İngiliz gemileriyle Port Said'e getirilen Ermeni gençlerinden seçilenler, Suriyeli Ermeniler¹¹⁰ ve Kıbrıs'ta 8 Kıbrıs Lirası aylıkla paralı askerlik yapan Rum gençleri, ayrıca Kıbrıs, Mısır ve İran'dan ABD'ye kadar pek çok ülkede kurulan komisyonlar vasıtasıyla adaya getirilen Ermeniler bu kampların ilk personeli olmuşlar ve Ermeni Lejyonu'nda görev yapmak üzere daha sonra Anadolu'ya getirilmişlerdir.

Böylece Fransızlar Musa Dağı eteklerinden aldığı Ermenileri 14 Eylül 1915 tarihinden itibaren Port-Sait limanına getirir. Burada hiç insan, insan cesedi ve yaralıya rastlanılmadığı gibi aksine 20-30 kadar hayvan leşi bulunur. Bu arada bölgedeki Kabaklı köyünü Fransız gemilerinin bombalaması sonucu asker-sivil sekiz kişi ölür, iki kişi yaralanır, köy de tahrip olur. Ermeniler yıllarca bu olayı Franz Werfel's "Musa Dağı'nda 40 Gün"¹¹¹ romanında olduğu gibi istismar ederek Türkiye aleyhine kullanır.¹¹² İskenderiye çıkışlı Hosaper isimli Ermeni gazetesi ise Musa Dağı'ndan kaçan Ermenilerle ilgili ilginç bilgiler aktarır;¹¹³

Silifke Kahramanları Port Said'de

Halen Port Said'de bulunan Silifke firarileri hakkında alınan malumattan bunların, yani firarilerin zulüm ve itisaf cehenneminden değil kahramane bir harpten geldikleri anlaşılıyor. Silifke'nin bu kahraman Ermenileri 1.500 nizamiye (Osmanlı) askerine 55 hün mukavemet etmişlerdir. Ermenilerde 150 Martin (modeli tüfek) vardı. Çakmaklılar ve av tüfekleri hesaba dahil edilmemiştir. Bunlar Haçin (Saimbeyli) ve Zeytun'dan sürülen Ermeniler olup Türk hükümetine son dakikalarına kadar mukavemet edeceklerine ahdetmişlerdi.

¹⁰⁹ Erich Feigl, "Kıskaçtaki Türkiye", Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1991, s. 23-27

¹¹⁰ Justin Mc Carthy, a. g. e., s. 232-235

¹¹¹ Edward Minasian, "The Forty Years of Musa Dagh: The Film that was Denied", Journal of Armenian Studies, Volume 2, No. 2 (1985/86), s. 63-73.

¹¹² İlk defa 1934 yılında yayımlanan bu romanın ardından 1935 yılında tarihi gerçekleri saptırarak ve yeniden kurgulayarak bir başka kara propaganda örneği ortaya çıkar ve ünlü film şirketi Metro-Goldwyn Mayer (MGM) söz konusu romanla aynı ismi taşıyacak bir film projesini hayata geçireceklerini duyurur. Bununla birlikte bu proje Türkiye'nin sert tepkisi, ABD siyasi çevrelerinin Türkiye'yle ilişkilerin zedelenmesi ve suni çatışma ortamlarının yaratılması endişesi ve film endüstrisinin 1929 krizi sonrasında içinde bulunduğu mali sıkıntılar nedeniyle hiçbir zaman gerçekleşmez. Filmle ilgili çalışmaların devam ettiği dönemde başrolde görevlendirilmesi düşünülen aktör ise Clark Gable olur. Ekizian ise burada sözü edilen yazısında köprülerin altından çok sular geçtiğini, ABD yönetimiyle birlikte Amerikan film endüstrisinin de değiştiğini, ayrıca özellikle Türkiye'de bazı kesimlerin Ermenilerin iddialarını kabul etme konusunda son derece istekli olduklarını belirtir. Michelle Ekizian, "The 74 Years of Musa Dagh", Armenian Reporter Arts and Culture, 25 Ağustos 2007, s. 3.

¹¹³ Talat Paşa, Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilâiyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra 1916), Örgün Yay., 2005, s. 359.

Aralarında 5 de papaz bulunuyordu; Kalustyan, Abraham, Yogun, Oluk. Bunlar mukavemet ve idare hususunda çok büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Çetenin rüesasından Yogunolunlu Bedros Dimlikyan son vapurla firarilerin hayvanatını nakle muvaffak olarak dün şehrimize vasıl olmuştur. Mukavemet günlerinde savaşçılar uzaktan bir Fransız zırhlısı görerek hilal¹¹⁴ işaretini içeren beyaz bir bezle zırhlının dikkatini celbetmeye muvaffak olmuşlardır. Fransız kumandanı Ermenilerden sonra sahili topa tutar ve Ermenileri sandallarla zırhlıya naklettirir. Muharebe daha bir müddet devam eder ve bu esnada Fransız zırhlısı iki defa Port Said ve Musa Dağı sahiline gidip gelerek bütün Ermenileri Port Said'e nakleder. Zırhlının kaptanları Ermenileri aslana benzeterek 'Eğer bunlara cüzi bir kuvvet ulaşmasına imkan olsaydı pek büyük işler görebileceklerdi.' der."

Bu bölgeden kaçarak Fransızlara sığınan 1885 Musa Dağı doğumlu Movses Panossian orada yaşadıklarını anılarına da yansıtır;¹¹⁵

"...İyi organize olmuş bir şekilde dağı tırmadık. İki çavuşumuz Sabintsian ile iyi bir ipek dokumacısı olan Minas'ın büyük babası da bizlerle beraberdi. Sonra iki ayrı gruba ayrıldık. Tataralang dediğimiz cephemiz yüksek bir düzlükten ibaretti. Bu ifade Tatarların katledileceği yer anlamına geliyor. Tataralang geçidinde yerimizi aldık. Tshents Boghos da bizimleydi. Türk ordusunda görev yapmıştı ve İngilizler tarafından vurulup yaralanmıştı. Türklerle aramızda casusluk yapabiliirdi. Ayrıca Türk trampetlerinin ne anlama geldiğini de bize anlatabilirdi... Elimde ağızdan doldurmalı bir av tüfeği vardı ve kullanması çok zordu. İstedğim gibi bir silah değildi bu... Türkler bize dört defa saldırdılar; ancak hepsinde de derslerini aldılar... Yiyecek ve cephanemiz gittikçe azalıyordu. Arkamızda Akdeniz vardı ve bir gece yakınımızdan geçen gemilerin bizleri görebilmesi için ateş yaktık. Aynı gün Peder Andreassian da bir yatak çarşafının üzerine Kızılhaç işareti çizdi ve dağın yamacına görünecek şekilde serdi. Birkaç gün geçtikten sonra uzakta bir gemi göründü.

Kerekian ailesinin oğlu iyi bir yüzücüydü. Hemen denize atladı ve gemiye kadar yüzdü. Boynunda içinde Fransızca yazılmış bir mektup bulunan metal bir kutu vardı. Gemiden dürbünlerle bizi izliyorlardı ve onu gördüler. Yardım edip onu geminin güvertesine aldılar. Movses, Fransızca bilmediğinden yere diz çöküp Hris-

¹¹⁴ Bu işaret Kızılay amblemi olan hilal değil, Kızılhaç'ın simgesi olan haç işareti olacaktır.

¹¹⁵ www. http://ermenii.org/turkce/vkayutyun.php.

tiyan olduğunu göstermeye çalışıyordu. Mektubu kap-
tana verince yaklaşık 5.000 Musa Dağlı Ermeni'nin
kurtulmayı beklediğini anlamışlardı. Geminin kaptanı,
'Sekiz gündür direniyorsunuz. Müsaade ederseniz bu
durumu hükümetime bildireceğim ve size silah getire-
ceğim.' dedi; ancak bize silah getirmedi, getirdikleri sa-
dece bizi kurtarmak için gemiler oldu... Türkler bize
son defa saldırdıklarında Fransızlar bizi çoktan bul-
muşlardı. Geminin kaptanına Antep bölgesine bir bom-
bardıman yapması istendiğinde bize 'Bin mermiyi bir
tek asker için kullanabiliriz; ancak bir kasaba için bir
tek mermi bile yakamam.' dedi..."

Fransız Yüksek Komiser Picot'un 30 Ocak 1919'da
"...Ermenilerin disiplinsizliğine gelince, bunu ancak
müşahede edebiliyoruz. Bunu tedavi etmek hemen
hemen imkânsızdır."¹¹⁶ dediği Ermeni Lejyonu'ndaki
askerlerin zulümleri de yavaş yavaş kendini göstermeye
başlamıştır.

Şubat 1919'a gelindiğinde Ermeni Lejyonu'nun in-
tikam hareketleri o kadar korkunç ve dayanılmaz bir hal
alır ki Fransız yetkililer bile müdahale etme ihtiyacı duy-
maya başlamışlardır. İş öylesine çığırından çıkar ki "**Ki-
likya bölgesindeki Ermenilerin haklarını koruyacağız.**"
iddiasıyla ortaya çıkıp göz boyayan Ermeni askerlerin
bizzat Ermenilerin evlerini soymaları, ermeni kadınları
dağa kaldırmaları, ev ve dükkânları yağmalamaları,
masum insanları vahşice öldürmeleri kendilerini bu böl-
geye getiren ve silahlandıran Fransız ve İngilizlerin bile
tepkisini çekmiştir.¹¹⁷ Bu arada 28 Ekim 1919 tarihinde
Antep'te bulunan İngiliz generali tarafından Antep,
Maraş ve Urfa livalarının daha önce İngilizlerin yaptığı
gibi bu sefer Fransız askeri güçleri tarafından işgal edi-
leceği duyurulur.¹¹⁸ Bu dönemde Fransız birliklerinde
görev yapan personelin büyük bir kısmı savaş sonrasında
kendilerine maddi çıkar sağlama konusunda yarış ha-
linde olan subaylardan oluşmaktadır.¹¹⁹

¹¹⁶ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983, s. 281

¹¹⁷ Justin Mc Carthy, a. g. e., s. 232-236. Ayrıca Bkz. Altay Sayıl, a. g. e., s. 258

¹¹⁸ ATASE K. 255, D. 6-2, F.31.

¹¹⁹ Örneğin bu subaylardan birisi olan Yzb. Taillardat kendisine verilen görev böl-
gesinde sadece Türklere değil zengin Ermeni ve Rumlardan da zorla bağış top-
lamaya, Ermeni, Rum ve Türklerin mallarına el koymaya başlar. Ayrıca Kozan'da
Fransız ordusuna istihkak olarak alınan buğdaya da Vali Brémond'un özel izniyle
el koyar. Daha sonra yapılan soruşturmada söz konusu buğdayı Karataş'ta İtalyan-
lara pazarlamaya çalışan bizzat Brémond'un kendisi olduğu ortaya çıkacaktır.
Bu konuyla ilgili olarak başlatılan ve Karataş Yolculuğu olarak adlandırılan so-
ruşturma kapsamında bu konunun doğrudan Vali Brémond'un üzerine yıkılması
ve Taillardat'ın herhangi bir şekilde itham edilmemesiyle de kurtulur. Aynı şekilde
Ali Saip Ursavaş da anılarında Kozan'da Taillardat'ın adamları tarafından tutuk-
lanmasıyla birlikte eşinin annesinin yanına gidebilmesi için Taillardat'ın karısına
evlenme hediyesi inci gerdanlığı nasıl verdiklerini anlatır; "...Eşim Taillardat'ın
madamına giderek kendisine izin verilmesi hususunda onun iyiliğini ve yardımını
rica edecek ve ona değerli bir armağan olarak gerdanlığını verecekti. Fransızlar
paraya ve armağana çok düşkündü. Hatta Ermenilerin vicdana ve insanlığa uygun
olmayan zulümlerine göz yummalarında Ermeni eliyle Fransız cebine akan, Türk-

“
İş öylesine çığırından çıkar ki
“**Kilikya bölgesindeki Ermenilerin
haklarını koruyacağız.**” iddiasıyla
ortaya çıkıp göz boyayan Ermeni
askerlerin bizzat Ermenilerin
evlerini soymaları, ermeni kadınları
dağa kaldırmaları, ev ve dükkânları
yağmalamaları, masum insanları
vahşice öldürmeleri kendilerini bu
bölgeye getiren ve silahlandıran
Fransız ve İngilizlerin bile tepkisini
çekmiştir.

Ermeni kamplarını organize etmekle yükümlü Ütgm.
Doynel de Saint-Quentin'in dışında bu dönemde Fran-
sızlar tarafından bölgeye gönderilen yöneticiler arasında
Albay Corneloup, Albay Thibault, Yzb. Rose des Or-
dons, Adana'ya tayin edilen Alb. Edouard Brémond,
Yzb. Coulet, Yzb. (Daha sonra Bnb.) Taillardat, Luppé,
Laurent, Gracy, Sajous, Captejelle, Lambert, Multrier,
Knall Demars, Morbieu, Beauregard ve Floy, Pierre
Redan, Bnb. Anfie, Kozan sancağına atanan Ütgm. Suby,
Osmaniye (Cebelibereket) sancağına tayin edilen Yzb.
(Andrea) André, Mersin sancağına gönderilen Bnb.
Anfie ve Tarsus kazasına gönderilen Bnb. Coustillere ve
Maraş'ta Teğmen Counarai¹²⁰ ile Yzb. Arlabose, Yzb.
Fontaine, Tgm. Van Coppanole kendilerine verilen böl-
gelerde görev yapmaya başlar.¹²¹ Ceyhan'a da Yzb. Ar-
rigi atanır.¹²² 30 Ocak 1919 günü¹²³ Lavaziye (Lavoisier)
Fransız zırhlısı ile¹²⁴ Mersin'e gelen ve Çukurova'yı
“**Alp Dağlarına sahip Mısır**”¹²⁵ olarak isimlendiren Alb.

lerden zorla alınan paranın önemli bir rolü oluyordu. Ermeniler, onların tüm bu
zayıf yönlerini bildiklerinden zayıf ve devamsız olsa bile başarılı oluyorlardı...
Eşime bir evlenme armağanı olarak verdiğim ve maddi değerinden çok manevi ve
sonsuz değeri olan bir armağanın kurtuluş parası olarak bir Fransız kadının boy-
nuna takılması onuruma çok ağır geliyordu...” Ancak Taillardat'ya verilecek olanlar
bununla sınırlı kalmayacaktır; “...Taillardat eşine gelen gerdanlıktan cesaret almış
olacak ki sözü benim kısırağıma getirdi... Bir Arap kısırağına sahip olmayı çok istediğini,
her Arap cinsidir denilen hayvana güvenilemeyeceğini, eğer satmak ni-
yetinde isem bu kısırağı vereceği paraya acımayacağını söyledi. Bir subay için at
ve silahın ne kadar değerli olduğunu yine bir subay anlayabilirken Taillardat, bu
Fransız Yüzbaşı benim kısırağıma göz dikmişti. 'Karşılığında hiçbir para almamak
koşuluyla ve benim armağanım olarak kabul ederseniz veririm.' dedim. Kabul
etmek istemedi ve sonunda kabul etti... Bir pırlanta gerdanlık, halis bir Arap atı
gibi iki değerli tanığın güvencesi üzerine İstanbul J. Gn. Komutanlığının emriyle
Urfa J. Tb. Komutanlığına atandım...” Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Saip Ursavaş, a.
g. e., s. 45.

¹²⁰ Varoujean Poghosyan, *Les Massacres des Arméniens de Marache en 1920*, Aca-
démie Nationale des Sciences de la République d'Arménie, Erivan, 2010, s.36.

¹²¹ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara,
1996, s. 18.

¹²² Kasım Ener, a. g. e., s. 9.

¹²³ E.Brémond, a.g.e., s. 9.

¹²⁴ E.Brémond, a.g.e., s. 9.

¹²⁵ Yahya Akyüz, a. g. e., s. 175 ve 176.

“

Anadolu’da ellerine fırsat geçince başlarındaki Fransız subayları bile dinlemeyen Ermeniler soygun, katliam ve tecavüz olaylarına karışarak sadece Türk insanının değil yıllarca o bölgede huzur içinde yaşamış Ermenilerin de tepkisini çekerler.

”

Edouard Brémond da Genel Vali¹²⁶ olarak atanır ve 2 Şubat 1919’dan itibaren İstihbarat Teğmen Escant, Yzb. Coulette ve Vali Yardımcısı yaptığı bir başka Fransız subayı olan “yerel halkın psikolojisini anlama ve onların arasına karışabilme gücünden yoksun, askeri mühendis (istihkâm) olması sebebiyle piyadeden anlamayan ve her şeye bir matematikçinin gözüyle bakan”¹²⁷ Alb. Normand’la birlikte göreve başlar.¹²⁸ Teğm. Escant böylece Adana’da oluşturulan Fransız karargâhında personel faaliyetlerinden sorumlu olurken Yzb. Coulette de askeri harekâtla ilgili şubenin başına geçirilir. Fransızlarla Ermenilerin İskenderun’dan sonra ikinci defa çatışmaya girdikleri Haçin (Saimbeyli)’de göreve başlayan 400 kişilik Ermeni askerî gücü Haçin (Saimbeyli) kasabası girişindeki taş köprü üzerinde bölgede yaşayan Ermeniler tarafından zorla durdurulur ve Fransız bayrağı taşıyan sancaktarın eline zorla bir Ermeni bayrağı da tutuşturulur. Bu olayların meydana geldiği anda birliğin komutanlığını ise Yzb. Coulette¹²⁹, yardımcılığını da İstihbarat Teğmen Escan yapmaktadır.

Görüldüğü üzere ana karargâhtaki komuta düzeyi haricinde bu Ermeni lejyonunu eğiten ve Anadolu coğrafyasına geldikten sonra da onları idare etmeye çalışan subayların hemen tamamı alt düzey (échelon inferieur) genç ve küçük rütbeli Fransız subaylardır. Bu da Ermeni lejyonundakilerin taşkın hareketlerini ve Anadolu’da

Türlere karşı girişilen saldırılarını önlemede emir-komuta bağlamında büyük ölçüde bir zafiyet ve eksiklik olarak karşımıza çıkar. Ermeni Doğu Lejyonu’nda doğrudan Ermeni olan ise teğmen rütbesiyle görev yapmakta olan ve bu rütbelerini lejyon kurulmadan çok önce alan ABD’den John Amar Shishmanian¹³⁰, Fransa’dan Vahakn Portukalian ve Fransız Yabancılar Lejyonu’ndan Aspiran Vahe Sahatjian ile Papazian olmak üzere sadece 4 askeri personel bulunmaktadır. Küçük rütbeli Fransız subayları ise gerek Ermeni lejyonu üyelerinin taleplerini yerine getirmekte, gerekse onlara emir-komuta etmekte ciddi anlamda zorlanmaktadırlar ve lejyonda birçok çavuş rütbeli personel bulunmasına rağmen bunların rütbelerinin artırılması ve terfi etmeleri konusunda da gönülsüz davranmaktadırlar.

Organizasyon ve disiplin konusunda sıkıntı çeken ve pek çok rütbeli personelin kendi kişisel geleceğini maddi bağlamda garantiye almak maksadıyla giriştikleri bu hareket daha sonra çok kötü sonuçlar doğuracaktır.¹³¹ Öte yandan özellikle Batı cephesinde yavaş yavaş savaşın sonuna gelinmesi ve Fransa’nın savaşa müdahil olduğu cephelerde çok zayıf vermesinin doğal bir sonucu olarak Fransa’da insanların daha fazla insan kaybı konusunda tepkili olmaları ve savaşa katılmak konusunda gönülsüz davranmaları sonucunda Fransa daha önce pek çok defa yaptığı üzere sömürgelerinden ithal ettiği insanlara başvurmakta tereddüt etmez ve Çukurova bölgesinde de Ermenilerden istifade yoluna gider. Fransız birlikleriyle ilgili en kötü durumlardan birisi ise Fransız subaylarının emir ve komutası altında bulunan rütbesiz personelin pek çoğunun Fransız olmamasıdır. Bölgede Fransa tarafından sahipsiz çocuklar ve muhtaç Ermeniler konusunda görevlendirilen Dr. Bnb. Louis Rolland ve Ütgm. Gagneux ise Alb. Brémond’a göre “ince düşünceleri, keskin zekâları ve iyiliksever”¹³² davranışlarıyla bölgede Fransızlara olan sevgi ve sempatiyi arttırmışlardır.

¹²⁶ BOA. HR. SYS.2555-3/57-5918’dan aktaran BDAGM, Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919), Cilt II, Cilt II, Ankara, 2002, s. 28. Ayrıca bkz. Uluğ İğdemir, Heyet-i Temsilîye Tutanakları, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 85.

¹²⁷ Alb. Normand’ın bu psikolojisi ve daha önce görev yaptığı Diyarbakır bölgesinde yaşadığı yenilgiler onu daha sonraki süreçte Maraş bölgesinde de kötümserliğe itecek ve bölgeden çekilmenin faturası da yıllar sonra ona çıkartılacaktır. <http://www.zoryaninstitute.org/pdf/Stanely%20Kerr%20Archives%2044.pdf>

¹²⁸ Pierre Redan, La Cilicie et Le Problème Ottoman, Paris, 1921, s. 79. Ayrıca Bkz. BOA. HR. SYS.2555-4/96-112, BOA. HR. SYS.2555-2/2218’dan aktaran BDAGM, Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919), Cilt II, Ankara, 2002.

¹²⁹ Pierre Redan, a.g.e., s. 77. Ayrıca Bkz. Gustave Gautherot, La France en Syrie et en Cilicie, Courbevoie, 1920, s. 158.

¹³⁰ Shshmanian savaş sonrası dönemde Çukurova bölgesiyle ilgili olarak Ermeni Ulusal Birliği’ni de oluşturur; ancak bu faaliyetleri sonuç getirmez. 1920 yılında muhalif faaliyetleri nedeniyle Fransa tarafından tutuklanan Shishmanian daha sonra çeşitli kulis faaliyetlerinin ardından serbest bırakılır ve hayatının geri kalan kısmını ABD’nin kaliforniya kentinde geçirir. http://virginiaieclub.wikia.com/wiki/John_A._Shishmanian

¹³¹ “...Brémond zengin Ermenileri etrafında toplamış, buralarda kalmalarının nedeni olarak Ermeni varlığını, Ermenilerin geleceğini korumak olduğu duygusunu öne çıkarırken işgal ordusunun giderlerinin bir kısmının karşılanması hesabına, zengin Ermeni ailelerinden çıkar sağlama yoluna gitmiş, Fransız ordusuna yapılan yardımların resmi kayıtları tutulmadığından başında Yzb. Taillardat’ın bulunduğu bir yağmacı ve hırsız subaylar ekibi el altından hem Türkleri, hem de zengin Ermenileri savaş korkusu, ölüm ve koruma gibi hayati duyguları kullanarak zorla yardım alıp açıkça sömürmüşlerdi...” Ayrıntılı bilgi için bkz. Selehattin Sert, Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı Kilikya 1918-1922 Haçin Ölüm Kampı, Kum Saati Yay., İstanbul, 2005, s. 274.

¹³² E.Brémond, a. g. e., s.13.

■ Fransız Yüksek Komiseri General H. Gouraud Maroc

Bu durumda özellikle Çukurova bölgesinde görev yapmak üzere gelen sözde Fransız birliklerinde görev yapanların esasında daha çok Fransız sömürgesi durumunda olan bölgelerden geldikleri veya Ermenilerden oluştukları ortaya çıkmaktadır. Kendi askerî personelini bölgelere tayin etmek suretiyle bölgede hâkimiyet kurma çabasına girişen Fransa, ayrıca Çukurova bölgesindeki jandarma kuvvetini de yeniden düzenlemek bahanesiyle bu birlikleri de tamamen Ermenilerden oluşan bir askerî güç haline getirme çabalarına girişir. Bununla ilgili olarak ilk etapta jandarma maaşlarının arttırılmasını ve refah seviyesinin yükseltilmesi ancak görev yapamayan personelin de vakit geçirilmeden görevden uzaklaştırılması konusunda çalışmalar da hız kazanır. Bu bağlamda jandarma kuvvetinde görev yapan Türk personelin görev yapmadığı bahanesiyle işten el çektirilmeleri ve yerlerine Ermenilerin alınması söz konusu olur. Fransız yetkililer bölgede Ermeni asıllıların sayıca fazla oldukları iddiasıyla jandarma kuvvetinde personelin yarısının Türk, diğer yarısının da Ermeni olması konusunda ısrarcı davranır.

21 Şubat 1919'da genel bir isyan çıkartılacağı haberleri üzerine Fransız yönetimi tedbir aramaya başlar ve 4. Ermeni Taburu dağıtılır¹³³ Ayrıca 15–18 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Generali W. S. Leslie komutasında 3 pi-

yade, 1 süvari Hint birliği ve 1 İngiliz Alayı gelir ve bölgedeki olaylara müdahale emiştir. 3 Mart 1919 tarihinde ise İngiliz Generali Sir Allenby, bütün Ermeni Lejyonu'nun dağıtılarak Fas'a gönderilmesini teklif etmiştir.¹³⁴ General Hamlin'in Savunma Bakanlığı'na gönderdiği rapora göre bu kişilerden ikisi idama mahkûm edilmiş, iki mahkûm hem temyiz, hem de af talebinde bulunduğu için kararın icrası ertelenmiştir.¹³⁵ Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud'un ifadesine göre Kilikya'daki Fransız birliklerinin büyük çoğunluğu vurucu gücü yüksek beyaz askerler değildir.¹³⁶ 1921 yılının Mart ayına kadar devam eden Fransızlara karşı mücadele Ermenilerin **"kendi yurtlarına geri gönderme faaliyetlerine özenle devam eden"**¹³⁷ Albay Brémond'un 4 Eylül 1920 tarihinde görevden alınması ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile sona erer. General Dufieux 24 Kasım 1921 tarihinde bölgeden çekilmeden önce Fransız Mezarlığı'nı ziyaret etmiş ve **"Ey Fransız askerleri, sizlerin kanlarınızı boş yere akıttık."** diye başlayan bir konuşma yapmıştır.¹³⁸

5. KAMPLARIN KAPATILMASI

Ermeni Doğu Lejyonu'nda görev yapan Ermeni paralı askerlerinin amacı son derece açıktır ve bunlar düzenli Fransız askerî birliklerindeki Fransız askerleri gibi Fransa'yı her türlü düşmana karşı savunmak için değil sadece Türklere karşı savaşmak ve sadece bu amaçla mücadele etmek amacıyla bir araya gelmişlerdir. Kamplarda eğitilenler arasında Ermeni savaş esirleri, asker kaçakları ve bölgeden daha önce farklı yerlere göç etmiş Ermeniler de bulunmaktadır.¹³⁹ Kamplarda yerleşimin sağlanması ve eğitimlerin başlamasından sonra Ermeni lejyonerlerin taşkınlıkları da artmaya başlar.¹⁴⁰ Ekim 1918 sonu itibarıyla böylece birliğin toplam mevcudu 4.300 civarındadır. Ermeniler tarafından Küçük Ermenistan¹⁴¹ olarak adlandırılan Çukurova bölgesinde Türklere karşı her türlü olumsuz havayı yaratan ve sudan bahanelerle ortaklığı birbirine katan söz konusu Fransız üniformalı Ermeniler böylece bu birliklere giriş nedenlerine uygun olarak hareket etmeye devam ederler.¹⁴²

¹³⁴ Justin Mc Carthy, a. g. e., s. 232-234. Ayrıca Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara, 1979, s. 239

¹³⁵ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983, s. 281 Ayrıca Bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 61

¹³⁶ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara, 1995, s. 232-234

¹³⁷ E.Brémond, *La Cilicie En 1919-1920*, Paris, 1921, s.11.

¹³⁸ Kamuran Gürün, a. g. e., s. 295

¹³⁹ Robert F. Zeidner, a. g. e., s. 68.

¹⁴⁰ Hüseyin Hasan Monargali'dan dan aktaran Zarfif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

¹⁴¹ www.perso.wanadoo.fr/jean-francois.coustiellere/famille.

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. www.tallarmeniantale.com/exodus.htm.

¹³³ 1 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile başlayarak Aralık 1921 tarihine kadar bütün Ermeni askerî gücü Port Said'de bulunan kampa götürülür. Gotthard Jaeschke, a. g. e., s. 46.

General Dufieux, 24 Kasım 1921 tarihinde Ermenilerin deyimiyile **“Fransız askerleri atlarının nallarının altına keçe bağlayıp sessizce, yani Ermenileri uyandırmadan”** bölgeden çekilmeden önce Fransız Mezarlığı’nı ziyaret eder ve **“Ey Fransız askerleri, sizlerin kanlarınızı boş yere akıttık.”** diye bir konuşma yapar.

Albay Brémond ise yıllar sonra Çukurova bölgesinde yaşadıklarıyla ilgili olarak **“amansız düşman karşısında ve ekseriye vahşiyane şerait altında çarpışarak binlerce insan feda ettiğimiz bir mesele”** diyecektir.

Bu arada dönem içerisinde Mağusa bölgesinde bulunan Ermenilerle istenmeden de olsa karşı karşıya gelinmektedir.¹⁴³ Öte yandan 488 ve 489 sayılı hükümet bildirimleriyle Kıbrıs Valisi Clauson adadaki kampın sadece Osmanlılar için kurulmadığını, İttifak Devletleri’yle yapılan savaşların da kampın kuruluş nedenleri arasında bulunduğunu belirtip bir takım kısıtlamalar getirmiştir.¹⁴⁴

Böylece Port-Said’den Arabistan çöllerine kadar pek çok yerde Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla Çukurova’nın işgalinde İngilizlerin yardımlarıyla Kıbrıs’tan gelip İskenderun yakınlarında karaya çıkartılan,¹⁴⁵ Kıbrıs’ta basılan pek çok propaganda malzemesini Türkiye ve Ortadoğu’da dağıtan, Türkiye’de faaliyet gösteren Ermeni çetelerine özellikle İngiltere’den temin edilen silahları Kıbrıs üzerinden sevk eden, Anadolu’da casusluk faaliyetlerinde bulunan¹⁴⁶ Ermeni gücü Kıbrıs’ta faaliyetini noktalamış olur.

6. DOĞU LEJYONU VE KATLIAMLARI

11 Aralık 1918 tarihinde Dörtyol’a giren **“çoğu yerli kaçkın Ermenilerden mürekkep olmak üzere”**¹⁴⁷ 400 ki-

¹⁴³ Hüseyin Nafî Bey ile 18 Temmuz 2002 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

¹⁴⁴ The Cyprus Gazette, 3 Eylül 1920

¹⁴⁵ Paul, C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, İstanbul, 1996, s. 191.

¹⁴⁶ Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1998, s. 308

¹⁴⁷ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt 1, Milli Eğitim Bakan-

şılık Fransız askeri gücünün tamamı Ermenilerden oluşmaktadır. Bundan sadece 6 gün sonra Mersin’den karaya çıkan Yarbay Romieu komutasındaki 1500 kişilik Fransız birliğinde de sadece 150 Fransız askeri vardır. Geriye kalanların tümü Ermeni lejyonuna mensupturlar ve Kıbrıs’tan getirilmişlerdir. Sykes-Picot Antlaşması’yla İskenderun Limanı’nı alan Fransa, 17 Aralık 1918’de Albay Romieu’nun komutasında 150’si Fransız, geriye kalanların ise Ermenilerden oluşan 1500 kişilik¹⁴⁸ Fransız birliğini Mersin’de karaya çıkarır.¹⁴⁹ Fransız birliği karaya ayak bastığında Ermenilerden oluşan birliğin en önde yürümekte olduğu görülecektir. Böylece İngiltere’nin Fransız Generali Hamelin’e verdiği **“Fransızların Türkleri kovalayıp Çukurova’ya işgal etmeleri”**¹⁵⁰ planı da yürürlüğe girer. Sayıca az olan Fransız askerlerinin kendi safahat âlemlerine dalmaları sivil halkla Ermeni komitacıları ve lejyonu hep karşı karşıya getirir. Fransız-Ermeni münasebetleri dışarıdan görüldüğü gibi sıcak bir seyir takip etmediği gibi, aksine bu iki unsurun birbirine itimat telkin etmeyen davranışlar içinde olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁵¹

Aynı şekilde Fransız Yüksek Komiser Picot 26 Aralık 1918 tarihinde çektiği bir telgrafla **“Ermeniler nezdinde nüfuzumuzu sağlam bir temele dayandırmak için en emin yol bizim bayrağımızın altında onların ordusunun çekirdeğini kurmaktır.”**¹⁵² demektedir. 1 Ocak 1919’da Özerli’de baskına uğrayan Ermeni lejyonu mensuplarının intikamını almak için Ermeniler etrafa dehşet saçmaya başlarlar.¹⁵³ 9 Ocak 1919’da Adana’ya gelerek bölgenin mülki idaresini alan Albay Bremond’un Başkan Boghos Nubar Paşa’dan Ermenilere selam getirdiğini söylemesi Ermenileri iyice cesaretlendirecektir.¹⁵⁴ Hemen hemen aynı dönem içerisinde Kahire’de bulunan Fransız Yüksek Komiseri G. Picot ise Dışişleri Bakanlığına 19 Kasım 1918 tarihinde **“...Andranik’in”**¹⁵⁵ em-

liği Yay., Ankara, 1991, s. 50.

¹⁴⁸ Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 5-43

¹⁴⁹ BOA. HR. SYS.2555-2/18’den aktaran Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)*, Cilt II, Ankara, 2002 ve Kasım Ener, a. g. e., s. 1.

¹⁵⁰ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1975, s. 179.

¹⁵¹ Yaşar Akbıyık, “Maraş’ın İşgali Sırasında Fransız-Ermeni Münasebetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Ağustos 1989, s. 99

¹⁵² Kamuran Gürün, a.g.e., s. 281.

¹⁵³ Bu dönemde Ermeni kuvvetlerinin ortalama mevcutları ve görev alanları ise Antep (2.500), Maraş (2.000), Saimbeyli (1.500), Urfa (1.000), Zeytin (500), Şar (350), Kozan (300), Adana ve Mersin (1.000), Osmaniye, Haruniye, Bahçe ve İslâhiye (1.000) olmak üzere toplam 10.150 civarındadır. Antep ve Maraş’taki Ermeni gücüne Ermeni Alayı bünyesindeki 2 tabur da dâhildir. Öte yandan Mareşal Foch’un bölgenin Fransızlara devri sırasında belirttiği 32 tabur, 20 süvari taburu ve 14 topçu taburu yerine General Hamelin’in Adana’dan Urfa’ya sadece 6 tabur göndermesi üzerine İngiliz subayları “Fakat bir felakete gidiyorsunuz. Bölgeyi bir avuç adamla devralıyorsunuz.” derler. Yahya Akyüz, a. g. e., s. 182.

¹⁵⁴ The Times, 30 Ocak 1919

¹⁵⁵ 1914-1915 döneminde 1. Ermeni Lejyonu’nda komutan olarak görev yapan,

rinde bulunan Ermeni gönüllülerinin büyükçe bir kısmının küçük Ermenistan, yani Kilikya'nın kuzey bölgelerinden geldiklerini nazarı dikkate almak gereklidir. İngiltere ile antlaşmamız gereğince bu bölge Fransız nüfuz sahasında olduğuna göre Kilikya menşeli gönüllülerin Antep'e sevk edilmelerinde ve Doğu Lejyonu Ermeni Taburlarına ithal olunmalarında fayda vardır..." şeklinde bir mesaj gönderir.¹⁵⁶

Fransız Yüksek Komiser Picot'un 30 Ocak 1919'da "...Ermenilerin disiplinsizliğine gelince, bunu ancak müshahede edebiliyoruz. Bunu tedavi etmek hemen hemen imkânsızdır."¹⁵⁷ dediği Ermeni Lejyonu'ndaki askerlerin zulümleri de yavaş yavaş kendini tekrar göstermeye başlar. Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda bir bildiri sunan Bogos Nubar, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti arazisiyle Kilikya bölgesini ister ve niyetinin burayı Eri- van Cumhuriyeti'ne ilhak olduğunu belirtir¹⁵⁸ ve aynı dönemde Londra'da yayımlanan Asiatic Review dergisine verdiği demeçte niyetinin "*Savaşın önce nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği Türk illerini*" Eri- van Cumhuriyeti'ne ilhak olduğunu belirtir.¹⁵⁹ Ancak bunun hemen ardından Amerikalı uzmanlar, "Ermenistan'ın henüz işgal edilmeyen kısmını işgal etmek için Ermenilere verilmek üzere 50.000 silaha, Ermenilerin dönmesini sağlamak için de 60.000 kişilik yabancı bir kuvvete ve kurulacak bir Ermeni hükümetine yardım ve asayiş korumak üzere de yıllarca en az 30.000 kişilik bir kuvvete lüzum olduğunu"¹⁶⁰ açıklar. Anadolu'da ellerine fırsat geçince başlarındaki Fransız subayları bile dinlemeyen Ermeniler soygun, katliam ve tecavüz olaylarına karışarak sadece Türk insanının değil yıllarca o bölgede huzur içinde yaşamış Ermenilerin de tepkisini çekerler.

İş öylesine çığıırından çıkar ki "Kilikya bölgesindeki Ermenilerin haklarını koruyacağız." iddiasıyla ortaya çıkıp göz boyayan Ermeni askerlerin bizzat Ermenilerin evlerini soymaları, ermeni kadınları dağa kaldırmaları, ev ve dükkânları yağmalamaları, masum insanları vahşice öldürmeleri kendilerini bu bölgeye getiren ve silahlandıran Fransız ve İngilizlerin bile tepkisini çeker. Bu konuda en sert tepkiyi gösteren ise Allenby olur ve Al-

Rus Ordusu'nda Tümgeneralliğe yükselen ve Rusya'nın dağılmasının ardından da savaşa devam eden Ermeni generalidir. Herbert Adams Gibbons, Armenia in the World War, New York, Haziran 1926, s. 11.

¹⁵⁶ Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 279.

¹⁵⁷ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 281

¹⁵⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, 1959, 4. Seçil Akgün, *General James G. Harbord'un Anadolu Gezisi Ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, Tercüman Yay., İstanbul, 1981, s. 51.

¹⁵⁹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1973, s. 21. Yahya Akyüz, a. g. e., s. 122.

¹⁶⁰ Tevfik Bıyıklıoğlu, a. g. e., s. 4.

Bölgede yaşayan insanlara polis memurları vasıtasıyla Fransız bayrakları dağıtılır. Alb. Brémond'un gelişi sonrasında devlet dairelerine Fransız bayrağı asma faaliyetleri böylece evlerde ve dükkânlarda da görülmeye başlar. Aynı görüntü Adana dışında Maraş, Antep, Urfa'da da görülür ve devlet dairelerindeki bayraklar zaman zaman zorla indirtilerek yerlerine Fransız bayrakları astırılır.

lenby söz konusu Ermeni lejyonunun derhal sorumluluk bölgesinden geri çekilmesini ve görevden alınmasını emreder.¹⁶¹ General Hamelin'in bu lejyonla ilgili yeni asker alımları yapılacağı konusundaki açıklamalarına karşılık Allenby ise Hindistan'da görev yapan İngiliz askeri gücü çerçevesinde takviye edilmiş 9. Piyade Tugayı'nın Çukurova'da Fransız komutası altında görev yapmasına karar verir.¹⁶² Böylece Çukurova'nın sivil yönetimi yine Fransızlarda kalırken, Albay Edouard Brémond askeri valilik görevine devam eder ve Hindistan'dan gelen Tugay Komutanı General Walter S. Leslie bu bölgede askeri komutayı ele alır. Özellikle Alb. Brémond'un talimatıyla bölgede yaşayan insanlara polis memurları vasıtasıyla Fransız bayrakları dağıtılır. Alb. Brémond'un gelişi sonrasında devlet dairelerine Fransız bayrağı asma faaliyetleri böylece evlerde ve dükkânlarda da görülmeye başlar. Aynı görüntü Adana dışında Maraş, Antep, Urfa'da da görülür ve devlet dairelerindeki bayraklar zaman zaman zorla indirtilerek yerlerine Fransız bayrakları astırılır;¹⁶³

"...Vaktiyle Ermenileri Türklere karşı ayaklandırmak, ülke içinde içişlerimize karışmaya sebep bulmak için karışıklık çıkartmak amacıyla bağınaz papazlar ve bozguncu komiteler tarafından Türklerin yaptıkları zulümlere dair uydurulmuş masallar şimdi Brémond ve Ermeniler tarafından bir gerçek olarak Türklere uygulanıyor, göz oymak, kulak ve burun kesmek, kadın-

¹⁶¹ Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over The Taurus: The French In Cilicia and Vicinity 1918-1922*, TTK Yay., Ankara, 2005, s. 77.

¹⁶² Robert F. Zeidner, a. g. e., s. 78.

¹⁶³ Ali Saip Ursavaş, *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2000, s. 28.

■ Fransız Silahlı Kuvvetleri bünyesinde yer alan Ermeni Lejyon taburuna mensup bir grup Ermeni.

ları ayaklarından asıp dövmek, memelerini koparmak, en hayal sever bir dram romancısının bile düşünemeyeceği, düşleyemeyeceği bir biçimde Türk kadın ve kızlarının ırzlarına geçmek suretiyle kara bahtlı saldırganlar alçaklık ve kötülükte gerçekten eşi olmayan örnekler gösteriyorlardı. En canice ve yeni buluşla zulüm yapan her Ermeni, Ermeniler arasında büyük bir oç alma kahramanı diye ün kazanıyordu. Hiçbir ordunun subayı Kilikya’da Ermenilerle işbirliği yapan Fransız subayları kadar kirlenmemiş ve alçalmamıştır. Kanun, tüzük, düzen, yöntem ve adalet ancak Fransız ve Ermeni subaylarının keyif ve görüşünden ibaretti. Özellikle bu üç esaslı kuruluş Kilikya Türk’ünü ezme, korkutma, soymak ve öldürmek için bir cehennem makinesi halinde çalışıyordu;

1- Ermeni Oç Alayı ve Ermeni gönüllüleri ve fedailerini

2- İşleri düzeltme ve sonuçlandırma komisyonları

3- Kolluk, hafiyeler ve casusluk örgütleri

Bu üç şebekeyi kuran, düzenleyen, kanlı bir biçimde işleten de Brémond ve çevresi idi. Fransızlar hiçbir zaman Kilikya’daki dramaların tarihi sorumluluğundan kurtulamazlar. Kilikya’nın Türk hükümetine ait tüm örgütü, polis ve jandarması dağıtıp eritildikten sonra sıra aydın sınıfa, ileri gelenlere ve zenginlere gelmişti.

Öldürülmesi uygun görülmeyenler sürülüyordu...”

Özellikle 4. Ermeni Lejyon Taburu’nun kendi subayları da dâhil olmak üzere pek çok kişiye saldırılar düzenlemesi, bölgede yağmalama, yangın ve kundaklama olaylarının hızla artış göstermesi sonrasında daha önce Beyrut’ta buldukları dönem içinde polisle çatışmalara giren ve huzursuzluk yaratan Ermenilerle ilgili olarak 21 Şubat 1919’da genel bir isyan çıkartılacağı haberleri üzerine Fransız yönetimi tedbir aramaya başlar. Çukurova bölgesinde huzur ve barış ortamını tesis etmenin ilk ve en önemli yolunun “Ermeni lejyonerleri hizaya getirmekten geçtiğini gören” Fransız askeri yetkilileri böylece özellikle 4. Ermeni Lejyonu’nu dağıtır ve 1 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile başlayarak Aralık 1921 tarihine kadar yağmalama olaylarına karışmış, kanundışı davranışlar içinde bulunan Ermeni askerî gücünün 400 kişilik bir kısmı Cezayirli sömürge askerlerinin kontrol ve gözetimi altında silahsız olarak geri hizmetlerde görev yapmak üzere Port-Said’de bulunan kampa götürülür. 21 Şubat 1919’da genel bir isyan çıkartılacağı haberleri üzerine Fransız yönetimi tedbir aramaya başlar ve 4. Ermeni Taburu dağıtılır ve 1 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile başlayarak Aralık 1921 tarihine kadar bütün Ermeni askeri gücü Port

■ Urfa'daki Türk ve Kürtlere karşı savaşan Ermeni isyancılar. (1915)

Said'de bulunan kampa götürülmesi istenir. 3 Mart 1919 tarihinde de İngiliz Generali Sir Allenby bütün Ermeni Lejyonu'nun derhal dağıtılarak Fas'a gönderilmesini teklif eder. Ayrıca 15-18 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Generali W. S. Leslie komutasındaki İngiliz Alayı olaylara müdahale eder.

Mersin'de Taşnak, Hınçak ve Hoybon Cemiyetleri'nin Fransızların isteğiyle birleşmesiyle Ermeni Cemiyeti Müttehidesi ismiyle manolyan başkanlığında, ikinci başkanlığını Mıgırdız Zelveyan'ın yaptığı dernek kurulur.¹⁶⁴ Rumların da büyük destek olduğu bu faaliyetlerde amaç bölgede yaşayan Türkleri katletmektir. Mersin'deki idari kuruluşları eline geçiren ve Jandarma Taburu'nda Ermenileri bulunduran Fransızlar bir lejyon Ermeni Taburunu Mersin'e gönderirler. 10 Mart 1919'da Bogos Nubar Paşa'ya bir mesaj gönderen Fransız Dışişleri Bakanlığı, "**Vukua gelen karışıklıklar esasen Ermeni Taburu'nun disiplinsizliğinden ileri gelmiştir.**" der.¹⁶⁵ Mayıs 1919'da Ermeni Lejyonu'nun komutanlığına Albay Flye St. Marie getirilir ve Ermeni lejyonuna mensup 19 astsubay, onbaşı ve er 27 Haziran 1919 itibarıyla yaptıkları saldırganlıklar neticesinde divan-ı harbe sevk edilirler ve bu kişilerden ikisi idama mahkûm edilir.¹⁶⁶ Öte yandan Kıbrıs'ta ise Valilik kampın sadece Osmanlılar için kurulmadığını, İttifak Devletleriyle yapılan sa-

vaşların da kampın kuruluş nedenleri arasında bulunduğunu belirtip bir takım kısıtlamalar getirir.¹⁶⁷

26 Aralık 1920 tarihinde Paris'ten gönderdiği bir raporda Ermeni lideri Bogos Nubar Paşa, kurulan Ermeni Lejyonu'nun diğer Fransız birliklerinden tamamen farklı bir görev yüklendiğini, gayelerinin Fransa'nın düşmanlarına karşı değil, sadece Anadolu insanına karşı mücadele etmek olduğunu, bu mücadelenin bölgede bir Ermeni Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam edeceğini ve bu lejyonun onun nüvesini teşkil ettiğini ve kurulacak olan Ermeni Cumhuriyeti'nin ilk silahlı gücünün de bu lejyon olduğunu belirtir. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın imzalanması sonrasında en büyük hayal kırıklığı Ermeni Lejyonu mensuplarında yaşanır. Bu dönemde Fransız askerî gücü içerisinde bulunan Ermenilerle ilgili olarak Fransız parlamentosunda yapılan bir açıklamada ise bu Ermeni birliklerinin bölgede bulunmasının amacı "*bölgede Ermenileri Kilikya'nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların millî emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamak*"¹⁶⁸ olarak belirtilir. İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee de Fransızların Çukurova bölgesinde Ermenileri kullanmasının bir hata olduğunu belirtir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Veysel Eroğlu, *Ermeni Mezalimi*, İstanbul, 1978, s. 278-279

¹⁶⁵ Gotthard Jaeschke, a.g.e., s. 46.

¹⁶⁶ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 281 Ayrıca Bkz. Bige Yavuz, a.g.e., s. 61

¹⁶⁷ The Cyprus Gazette, 3 Eylül 1920

¹⁶⁸ Süleyman Kani İrtem, *Ermeni Meselesinin İçyüzü; Ermeni İsyancıları Tarihi, Bomba Hadisesi, Adana Vak'ası, Meclis-i Mebusan Zabıtları*, Temel Yay., İstanbul, Temmuz 2004, s. 148-150.

¹⁶⁹ Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, New York, 1970, s. 312.

■ Urfa'da Ermenilerden ele geçirilen silahlar.

7. EKMEĞİNE KAN DOĞRAYAN ANADOLU ERMENİLERİ¹⁷⁰

Bu arada Fransız askerî yetkililerinin organizasyonu ile bölgede ve Kıbrıs'ta toplanan paralar da Ermeni askerlerle beraber acıdır ki Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adana ve Gaziantep'te binlerce masum insanın katledilmesinde kullanılır.¹⁷¹ Burada künye bilgileri verilen Ermenilerin tamamı Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki çeşitli bölgelerde yaşamakta olan Ermenilerdir. Hadidian, Krikor, Heusnian, Hmayag gibi Urfalı Ermeniler yanında Ermeni Doğu Lejyonu'nda görev yapan bu Ermenilerin dışında Aram Turabian tarafından 1917 yılında yayına hazırlanan ve Marsilya'da basılan Les Volontaires Arméniens isimli kitapta da bu listedekilerin dışındaki diğer Ermenilerle ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Bunlar arasında Hovannes Arslanian (34-1914), Antoine Afichian (23-1915/Kilis)¹⁷², Ohan Akanian (25-

1914/Harpur), Marévas Aguinian, Hagap Arevian (22-1916/Mısır), Komaski (23-1916/Mısır), Haigaz Avakian, Aram Aghapekian (31), Krikor Altounian (21-1916), Vartan Agassian (1916), Pierre Bedros Alexanian (22-1916/Yalova), Artine Adilian (27-1915), Lévon Arabian (32-1915/Ankara), Achot Annianatz, Stépan Adjemian, Bedros Antonian (Çanakkale'de Fransa için savaşmıştır.), Khadchadour Apkarian, Hovsep Adissian, Eghiché Aghadjanian, Agop Avédissian, Krikor Aguanian (20-1915/Harpur), Hovsep Achdjian, Ardaki (İstanbul), Sarkis Arslanian (23/Afyon Karahisar), Krikor Arslanian (42), Dikran Aramiantz, Tusan Arabian, Alexan, Karé-kine Arabian, Arsen Arsenian, Karnig Adjemian, Vincent Arabian, Khatchadour Barsamian (19-1915/Halep), Hagop Berberian (Mısır), Kévork Boghossian (22-1915/Sivas), Ardachés Boyadjian (24-1915), Arséne Bergazian, Bedros Beledjikdjian, Diran Bozadjian (26-1916), Jeune Bosmadjian (1915/Arapkir), Meguerditch Boghossian (26/Sivas), Haig Béchirian, Sarkis Bulbulian, Kévork Bedrossian, Onnik Bachbézirguenian (27), Armen Bochnak, Artine Bolian, Artine Boghossian (1915/Diyarbakır), Balasian, B. Boghossian (Sivas), Mardiros Badiliantz, Georges Chahal (Halep/1916), Thomas Chichlian, Barette Carayang, Télémaque Chald-

¹⁷⁰ Burada künye bilgileri verilen Doğu Lejyonu'nda görev yapmış Ermenilerin isimleri ABD'nin Washington DC şehrinde bulunan bir Ermeni vakfının arşivinden alınmıştır. Listeye ayrıca yukarıda referans olarak gösterilen Arab Turanian'ın kitabından da bazı isimler eklenmiştir.

¹⁷¹ Laurence Evans, US Policy And The Partition of Turkey, The John Hopkins Press Yay., Baltimore, 1965, s. 258.

¹⁷² Parantez içindeki ilk sayı yaş, yıl ne zaman Fransız üniforması altına girdiği ve son olarak belirtilen yer de nerede doğdu/yaşadığını göstermektedir.

jian, Hagop Chirinian (28/Bursa), Caracachian, Ardachés Carachian, Vartan Demirdjian (1917/Trabzon), Hovsep Darayan (1916/Trabzon), Vahan Djivanian, Deroyan, Garo Djangossian, Seuren Djermakian, Antoine Djenderedjian (28-1916), Artine Devletian (26/Mısır), Edgard Dratz, Derminassian, Garabed Dermardirossian (1916/Diyarbakır), Onnik Doursounian, Eghia Dardaghanian (Haçin), Marcel Devletian, Arthur Dulguerian, Diran Dakessian, Toros Djinoyan, Andon Djesdédjian, Mardiros Djivanian, Derniguoghossian (1916/Bursa), Diran Dakessian, Dermelikiantz, Aramayak Elmassian (28), Archavir Eliazarian (26-Tahran), Echeguelian (Ovacık-1916), Ephréme Ephémian, Ejdaharian, Pierre Edouard, Ferrayan, Artine Fesdjian (23-Edirne), Garabed Gulbenkian (31-Talas/Kayseri-1916), Mardiros Gazerian (21-Sivas/1915), Havannes Garabedian (20-Siirt/1915), Stéphan Gureghian, Vahram Gurdjian, Carlo Ghazarian (26), Meguerditch Gondakian (Erzurum/1915), Peniamine Gadjian (28/İzmir), Antranik Ghazarian (Talas/1915), Napoléon Gulbenkian (29-Talas/Kayseri), Tators Gasparian, Sahak Gariti, Dikran Guderian, Vahram Gumuchian, Archavir Hagopian, Garabed Haroutunian (22), Vartan Hagopian, Hagop (İstanbul/1915), Hadji (İstanbul/1916), Michel Hakimiantz (Tiflis), Karékine Hakimiantz (Tiflis), Hovannes Hagopian, H. Hagopian, Meguerdith Haroutunian (Sason-1916), Hagop (Adana), Haig Habechian (26), Hovannes Hadji Hagopian, Joseph Hadjian (26-Mısır), Yéghiché Jhadinian, Hemayak (İstanbul), Kévork Indjirdjian (Mısır), Seragnan İzmirlijian (30-Zile), Garo Lamgotchian (Trabzon) de bulunmaktadır.¹⁷³

8. SONUÇ:

1921 yılının Mart ayına kadar devam eden Fransızlara karşı mücadele, Albay Bremond'un 4 Eylül 1920 tarihinde görevden alınması ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile sona erer. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın imzalanması da gerekçe gösterilerek bu Ermeni kampı kapatılır, kampla ilgili her şey İngiliz Esir Kampı Komutanı Yarbay Motherwell tarafından teslim alınır. Kampta bulunan Ermenilerin adayı terk etmelerine müsaade edilir ve bu Ermeniler gemilerle adadan ayrılırlar. Böylece Port-Said'den Arabistan çöllerine kadar pek çok yerde Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla binlerce masum insanı katleden, Gazi Antep, Kahraman Maraş, Şanlıurfa, Adana'nın işgalinde İngiliz görevlilerin yardımlarıyla Kıbrıs'tan

gelip İskenderun yakınlarında karaya çıkartılan¹⁷⁴ ve Fransa bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla cinayetler işleyen, "bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini kesinleştiren"¹⁷⁵, Çukurova'nın Ermenileştirilmesi için zulümden çekinmeyen Albay Louis Romieu kendisine Çukurova bölgesinde özel bir görev verildiğinde de askerî bilgisini ve sömürge bölgelerinde kazandığı deneyimlerini kullanma imkânı bulacaktır. Buralarda yapılan törenlerde Ermeniler Romieu'ya ne kadar güvendiklerini dile getirirler. Albay Romieu'nun ifadesiyle "üstün nitelikli savaşçılar" olan ve renkli askerlerden oluşan Doğu Lejyonu'nu Fransız üniformasıyla Türkleri katletmek için kullanan,¹⁷⁶ masum insanlara işkence yapıp Türk devlet memurlarını küçük düşüren¹⁷⁷, Çukurova'yı işgal eden Fransız ordusunun kanatları altında Türklere intikam almaya çalışarak belki de Fransa'yı araç olarak kullanan ve Fransa'ya çok pahalıya mal olan, Kıbrıs'ta basılan pek çok propaganda malzemesini Türkiye ve Ortadoğu'da dağıtan, posta, ulaşım ve güvenlik gibi stratejik öneme haiz konularda Kıbrıs'ta eğitilip Çukurova bölgesinde faaliyette bulunan, Türkiye'de faaliyet gösteren Ermeni çetelerine özellikle İngiltere'den temin edilen silahları Kıbrıs üzerinden sevk eden, Seferberliğin ilanından hemen sonra Anadolu'da casusluk faaliyetlerinde bulunan¹⁷⁸ ve burada askerî eğitimden geçen Ermeni gücü Kıbrıs'ta faaliyetini noktalar. General Dufieux ise 24 Kasım 1921 tarihinde Ermenilerin deyimiyle "**Fransız askerleri atlarının nallarının altına keçe bağlayıp sessizce, yani Ermenileri uyandırmadan**"¹⁷⁹ bölgeden çekilmeden önce Fransız Mezarlığı'nı ziyaret eder ve "**Ey Fransız askerleri, sizlerin kanlarınızı boş yere akıttık.**"¹⁸⁰ diye bir konuşma yapar. Albay Brémond ise yıllar sonra Çukurova bölgesinde yaşadıklarıyla ilgili olarak "**amansız düşman karşısında ve ekseriyane şerh altında çarpışarak binlerce insan feda ettiğimiz bir mesele**"¹⁸¹ diyecektir.

¹⁷⁴ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, s. 607

¹⁷⁵ 22 Eylül 1919 tarihinde Sivas'tan Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği Temsilciler Kurulu'nca 20, 3, 13 ve 12.nci Kolordu Komutanlıkları ve Adana, Antep, Maraş, Urfa Merkez Kurulları'na gönderilen genelge.

¹⁷⁶ Paul, C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, İstanbul, 1996, s. 191.

¹⁷⁷ Temsilciler Kurulu adına Mustafa Kemal'in 7 Aralık 1919'da Sivas'tan 15.nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği kişiye özel şifre mesaj.

¹⁷⁸ Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1998, s. 308

¹⁷⁹ Orhan Koloğlu, "Ermeni Sorunu", *Popüler Tarih Dergisi*, İstanbul, Mart 2001, Sayı 10, s. 36.

¹⁸⁰ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983, s. 295

¹⁸¹ ATASE, MAH 14.10.1938/12443 (62295)

¹⁷³ Aram Turabian, *Les Volontaires Arméniens; Sous Les Drapeaux Français*, Marsilya, 1917, s. 9-45

KAYNAKÇA:**Arşiv Kaynakları**

- Genelkurmay ATASE Arşivi
- İngiltere Foreign Office Arşivi
- Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Kıbrıs Türk Milli Arşivi
-

Basılı Eserler

- Akgün, Seçil, General James G. Harbord'un Anadolu Gezisi Ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, Tercüman Yay., İstanbul, 1981.
- Akyüz, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu, Ankara, 1988
- Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Documents, Volume I, İkinci Baskı, Ankara
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918–1919), Cilt II, Ankara, 2002
- Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III/1, Ankara 1983
- BDAGM, Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918–1919), Cilt II, Cilt II, Ankara, 2002
- Brykhioglu Tevfik, Atatürk Anadolu'da (1919-1921), Ankara, 1959
- Brémond, E., La Cilicie En 1919-1920, Paris, 1921
- Borak, Sadı, Atatürk'ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları, İnkılâp ve Aka Yay., İstanbul, 1981
- Cengiz, H. Erdoğan, Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983
- Ener, Kasım, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Ankara, 1996
- Erim Nihat, Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, Ankara, 1975
- Eroğlu, Veysel, Ermeni Mezalimi, İstanbul, 1978
- Emilianides Achille, Histoire De Chypus, Paris, 1963
- Laurence Evans, US Policy and The Partition of Turkey, The John Hopkins Press Yay., Baltimore, 1965
- Gustave Gautherot, La France en Syrie et en Cilicie, Courbevoie, 1920
- Gazioğlu, Ahmet C., Kıbrıs'ta türkler (1570-1878), Cyrep Yayınevi, Lefkoşa, Ocak 1994
- Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966
- Genelkurmay Başkanlığı, Güncel Konular, Ankara, Ağustos 1987
- Genelkurmay Başkanlığı, Tarih Boyunca Ermeni Meselesi, Ankara, 1979
- Gibbons, Herbert Adams, Armenia in the World War, New York, Haziran 1926
- Gürel, Şükrü S., Kıbrıs Tarihi (1878–1960), Ankara, Kasım 1984
- Gürün Kamuran, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983
- Güvenç Nazım, Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye, İstanbul, 1984
- Hatipoğlu Süleyman, Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-19219, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001
- Koçaş, Sadı, Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 1967
- Kılınçkaya Derviş, Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004
- İğdemir, Uluğ, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, TTK Yay., Ankara, 1989
- Price, M.Philip, A History of Turkey From Empire To Republic, The Mac Millan Company Yay., Londra, 1961.
- M. Selahaddin Bey, İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı hakkında Bildiklerim, İstanbul, 1989
- Müderrisoğlu, Alptekin, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Ankara, 1990
- Sevinç, Necdet, Arşiv Belgeleriyle Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Avrasya-Bir Vakfı Yay.,Ankara, 2003
- Poghosyan, Varoujean, Les Massacres des Arméniens de Marache en 1920, Académie Nationale des Sciences dela République d' Arménie, Erivan, 2010
- Jaeschke, Gotthard, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991
- Olcay, Osman, Sevres Andlaşmasına Doğru, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981
- Mim Kemal Öke, Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923, İz Yay., İstanbul, 1996
- Mc Carthy Justin, Ölüm ve Sürgün, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998
- Yavuz, Bige, Kurtuluş savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994
- Helmreich, Paul, C., Sevr Entrikaları, İstanbul, 1996
- İrtem, Süleyman Kani, Ermeni Meselesinin İçyüzü; Ermeni İsyancıları Tarihi, Bomba Hadisesi, Adana Vak'ası, Meclis-i Mebusan Zabıtları, Temel Yay., İstanbul, Temmuz 2004
- Onar, Oberling Pierre, The Road To Bellapais, New York, 1982Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk, İstanbul, 1977.
- Olcay Osman, Sevres Andlaşmasına Doğru, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Mustafa, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995
- Onar, Mustafa, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, Ankara, 1995
- Sayıl, Altay, Kıbrıs Polis Tarihi, Lefkoşa, 1985
- Sert, Selehattin, Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı Kilikya 1918–1922 Haçın Ölüm Kampı, Kum Saati Yay., İstanbul, 2005
- Stephens Stephens, Cyprus-A Place Of Arms, Londra, 1966
- Sonyel, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973
- Sonyel Salahi, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Ankara, 1995
- Sonyel, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, 1973
- Svazlian Verjine, Ermeni Soykırımı ve Toplumsal Hafıza, Belge Yay., İstanbul, Temmuz 2005
- Talat Paşa, Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra 1916), Örgün Yay., 2005
- Tansel, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1991
- Tekeian, Charles Diran, L'Action Franco-Arménienne, Editions Ernest Leroux, Paris, 1919
- Turabian Aram, Les Volontaires Armeniens; Sous Les Drapeaux Français, Marsilya, 1917
- Turan, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi-I, İstanbul, 1991
- Toynbee, Arnold J., The Western Question in Greece and Turkey, New York, 1970
- Toluner Sevin, Kıbrıs Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar, İstanbul, 1964

- Ural, Gültekin, Ermeni Dosyası, İstanbul, 1998
- Uras, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987
- Zeidner, Robert F., The Tricolor Over The Taurus: The French In Cilicia and Vicinity 1918-1922, TTK Yay., Ankara, 2005
- Ursavaş, Ali Saip, Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2000

Makaleler

- Akbıyık, Yaşar, "Maraş'ın İşgali Sırasında Fransız-Ermeni Münasebetleri", Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Ağustos 1989, s. 99
- AYTEKİN, HALİL, "Kıbrıs Ermeni Askeri Kampları", Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 303
- DEMİR, YAŞAR, "L'Établissement du Mandat Français en Syrie et dans le Sandjak d'Alexandrette", History Studies International Journal of History, Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı, Cilt 5, Sayı 2, Mart 2013, s. 120-132.
- EKİZIAN MICHELLE, "The 74 Years of Musa Dagh", Armenian Reporter Arts and Culture, 25 Ağustos 2007, s. 3.
- FEIGL, ERICH, "Kısaçtaki Türkiye", Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 25.
- KAPYALI, CAN, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" BTDD, Ankara, Mart-Haziran 1991, Sayı 73-76, s. 109
- KAPYALI, CAN, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri", BTDD, Ankara, Ocak-Mart 1992, Sayı 83-85, s. 76-77
- KETSEMANIAN, VARAK, "Armenian Legion d'Orient", The Armenian Weekly, 10 Mart 2014.
- Koloğlu, Orhan, "Ermeni Sorunu", Popüler Tarih Dergisi, İstanbul, Mart 2001, Sayı 10, s. 36,
- EDWARD MINASIAN, "The Forty Years of Musa Dagh: The Film that was Denied", Journal of Armenian Studies, Volume 2, No. 2 (1985/86), s. 63-73.
- MUTLUÇAĞ, HAYRİ, "Bir İşbirlikçi Vezirin Marifetleri", Türk Tarih Dergisi, Eylül 1970, Sayı 36, s. 75-78
- NESİM, ALİ, "Mustafa Nuri Efendi", Yeni Kıbrıs, Lefkoşa, Nisan 1990, s. 28
- NESİM, ALİ, "Bir Kalebend", Yeni Kıbrıs Dergisi, Nisan 1989, s. 29
- SONYEL, SALAHİ R., "Turco-Armenian Relations", Belleten, Cilt VIII, Sayı 221, Ankara, Nisan 1994, s. 414.
- TAUBER, ELIEZER, "La Légion d'Orient et la Légion Arabe", Revue Française d'Histoire d'Outre-mer, Tome 81, No 303, 1994, s. 173.
- VARNAVA, ANDREKOS, "Imperialism First, the War Second; the British, an Armenian Legion, and Deliberations on Where to Attack the Ottoman Empire, November 1914-April 1915", Historical Research, Volume 87, No 237, Ağustos 2014, s. 534
- VARNAVA, ANDREKOS, "British Military Intelligence in Cyprus during the Great War", War in History, 19 (3), Temmuz 2012, Cilt 19, Sayı 3, s.353-378.
- VARNAVA, ANDREKOS, "Recreating Rural Britain and Maintaining Britishness in the Mediterranean: The Troodos Hill Station in Early British Cyprus", The Cyprus Review, Volume 17, No. 2, Sonbahar 2005, s.47.
- WILSON, WM. H., "The Diet Factor in Pellagra", The Journal of Hygiene, Volume XX, No. 1, İngiltere, Temmuz 1921, s. 7-9

Sürelî Yayınlar

- Armenian Reporter Arts and Culture
- Journal of Armenian Studies
- Milliyet
- The Cyprus Gazette
- The Times
- The Journal of Hygiene
- The Cyprus Review
- War in History
- Revue Française d'Histoire d'Outre-mer
- Belleten
- Yeni Kıbrıs Dergisi
- Belgelerle Türk Tarih Dergisi
- Popüler Tarih
- Askeri Tarih Bülteni
- The Armenian Weekly
- Historical Research
- History Studies International Journal of History

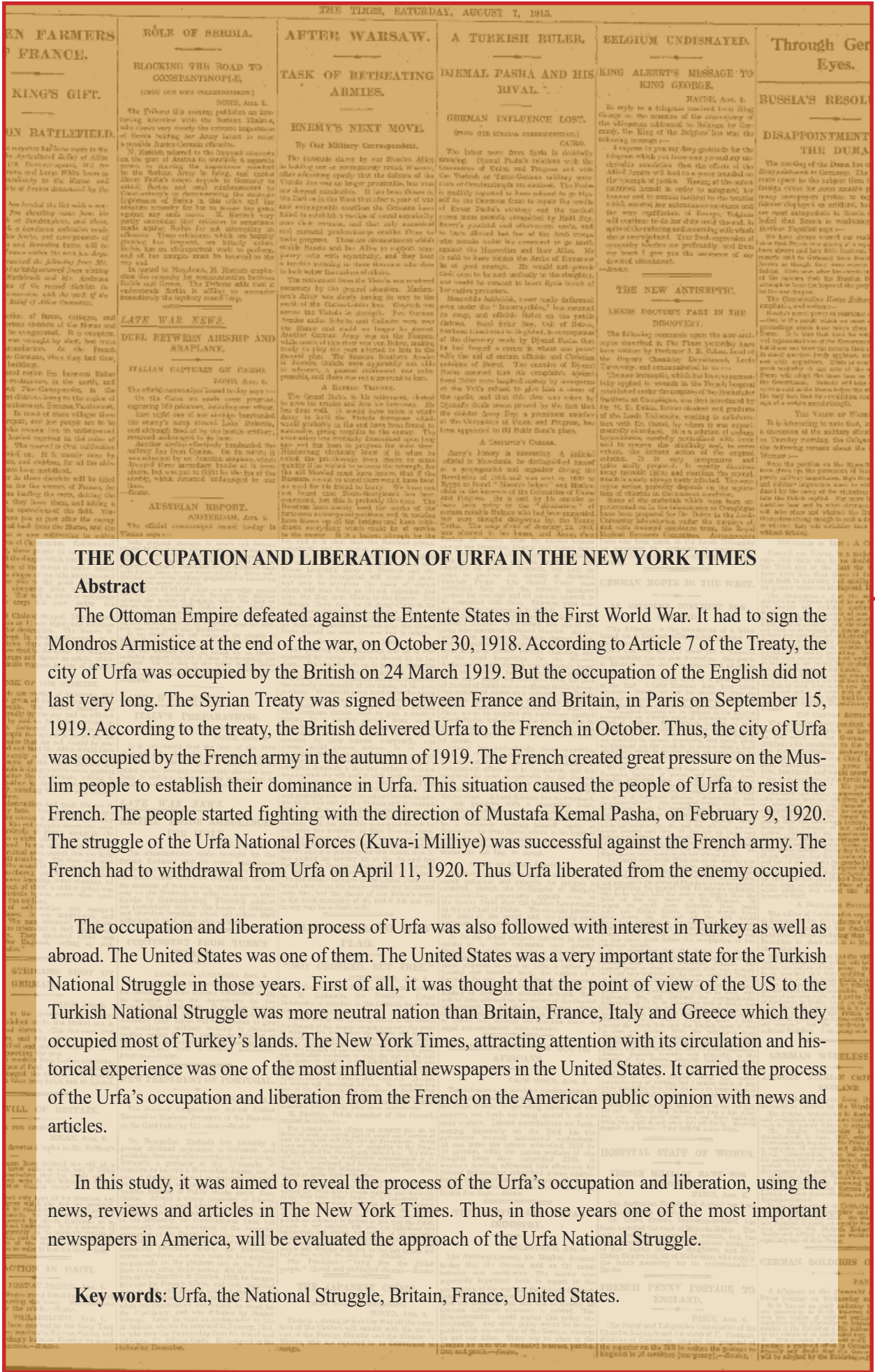
Elektronik Kaynaklar

- www.imprescriptible.fr/documents/heure.
- www.telsociety.org.uk/telsociety.
- www.Tallarmentale.com/exodus.htm.
- www.unixware.mcc.huji.ac.il/armenia/extract.
- www.imprescriptible.fr/documents/heure
- www.armeniangenocide.com.
- <http://www.http://ermeni.org/turkce/vkayutyun.php>.
- <http://ecole.nav.traditions.free.fr/jeannedarc.htm>
- www.distancelearning.am/remembrances/sivas/abridgment.htm.
- www.perso.wanadoo.fr/jean-francois.coustiellere/famille.
- http://virginiagleclub.wikia.com/wiki/John_A._Shishmanian

Sözlü Tarih Çalışması

- Hüseyin Nafi Bey ile 18 Temmuz 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

THE OCCUPATION AND LIBERATION OF URFA IN THE NEW YORK TIMES

Abstract

The Ottoman Empire defeated against the Entente States in the First World War. It had to sign the Mondros Armistice at the end of the war, on October 30, 1918. According to Article 7 of the Treaty, the city of Urfa was occupied by the British on 24 March 1919. But the occupation of the English did not last very long. The Syrian Treaty was signed between France and Britain, in Paris on September 15, 1919. According to the treaty, the British delivered Urfa to the French in October. Thus, the city of Urfa was occupied by the French army in the autumn of 1919. The French created great pressure on the Muslim people to establish their dominance in Urfa. This situation caused the people of Urfa to resist the French. The people started fighting with the direction of Mustafa Kemal Pasha, on February 9, 1920. The struggle of the Urfa National Forces (Kuva-i Milliye) was successful against the French army. The French had to withdrawal from Urfa on April 11, 1920. Thus Urfa liberated from the enemy occupied.

The occupation and liberation process of Urfa was also followed with interest in Turkey as well as abroad. The United States was one of them. The United States was a very important state for the Turkish National Struggle in those years. First of all, it was thought that the point of view of the US to the Turkish National Struggle was more neutral nation than Britain, France, Italy and Greece which they occupied most of Turkey's lands. The New York Times, attracting attention with its circulation and historical experience was one of the most influential newspapers in the United States. It carried the process of the Urfa's occupation and liberation from the French on the American public opinion with news and articles.

In this study, it was aimed to reveal the process of the Urfa's occupation and liberation, using the news and articles in The New York Times. Thus, in those years one of the most important newspapers in America, will be evaluated the approach of the Urfa National Struggle.

Key words: Urfa, the National Struggle, Britain, France, United States.

-Yabancı Basında Milli Mücadele-

The New York Times'a Göre Urfa'nın İşgali ve Kurtuluşu

Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

Giriş

İngilizler ve Fransızlar Ortadoğu ve Mezopotamya'daki rekabetlerini sona erdirmek amacıyla Şubat 1916'da Sykes Picot Antlaşmasını imzalamışlardır.¹ Antlaşmaya göre Urfa ve çevresi İngiliz hâkimiyetinde görülmektedir. Bu durum tartışma yaratmıştı. Çünkü 1920'den önce Batı'da Suriye sınırı farklı şekilde değerlendirilmekteydi. En kapsamlı şekliyle modern Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Kilikya'nın Türk bölgeleri ile Antep, Urfa ve Maraş'tan oluşmaktaydı. Dar anlamıyla ise Suriye'yi, Şam ve çevresi kapsamaktaydı.² Urfa ve çevresi Antlaşmayla İngiltere'ye bırakılmışsa da Fransa, Suriye'nin geniş sınırlı anlamından yola çıkmaktaydı. Dolayısıyla Urfa ve çevresinin de kontrolünü arzulamaktaydı.³ İngiltere ise Mondros Ateşkes Antlaşmasından hemen sonra Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal etmişti.⁴ İngiliz İşgali 7 Mart 1919'dan 30 Ekim 1919'a kadar sürmüştü.⁵

Fakat İngiltere, Ekim 1919'da "Suriye İtilafnamesi" ile Urfa, Antep ve Maraş'ı Fransızlara bırakmış, buna karşın Fransa da Musul'daki haklarından vazgeçmişti.⁶ İngilizler Urfa ve çevresini 31 Ekim 1919'da Fransa'ya devrettiler.⁷

Fransız İşgali karşısında Urfa ve çevresindeki milli direniş hızla gelişti. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle daha Ocak 1920'de bölgede Kuva-yı Milliye tesis edilmişti. Türk milli direniş hızla büyürken Şam'da Faysal'ın birliklerine karşı Fransız Generali Gouraud, güçlerini ve ağır teçhizatını Beyrut'ta yoğunlaştırmıştı. Yalnızca küçük birliklerini Mersin'den Urfa'nın Resulayn bölgesine kadar bırakmıştı. Bu durum da Fransızların Türklere karşı bölgede otoritesini kuramamasını beraberinde getirmişti.⁸ Öte yandan Fransa ve İngiltere arasında Ortadoğu ve Türkiye meselelerinde görüş ayrılıkları her geçen gün artmıştı. Fransa, İngilizlerin yanlış politikaları nedeniyle bir taraftan Türkiye'de kendilerine karşı direnen Türklere diğer taraftan Suriye'de Faysal önderliğindeki Araplarla mücadele ettiğine inanmıştır.⁹

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, uucuncu@ktu.edu.tr.

¹ İngilizler ve Fransızların 1919 ve öncesinde bölgedeki politikaları için bkz. John Fisher, "Syria and Mesopotamia in British Middle Eastern Policy in 1919, *Middle Eastern Studies*, C.34, Nisan 1989, s.129-170.

² Jan Karl Tanenbaum, "France and Arab Middle East", 1914-1920, *Transactions of the American Philosophical Society*, C.68, 1978, s.5.

³ Tanenbaum, a.g.m, s.11.

⁴ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 27.

⁵ Müslüm Akalın, *Urfa Kurtuluş Destanı*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay, İstanbul 2008, s. 1-19.

⁶ Özçelik, a.g.e., s. 27.

⁷ Akalın, a.g.e., s. 20.

⁸ Yücel Güçlü, "The Struggle for Mastery in Cilicia: Turkey, France and the Ankara Agreement of 1921", *The International History Review*, C.23, Eylül 2001, s. 586-587.

⁹ Auguste Gauvain, "Five Years of French Policy in the Near East", *Foreign Af-*

■ 1 Ocak 1915 tarihli The New York Times gazetesinden bir sayfa.

Neticede Fransızlar Türk direnişine boyun eğip 11 Nisan 1920’de Urfa’yı tahliye ettiler. İlerleyen süreçte ise hızla İngiltere Hükümetinden uzaklaşarak Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu hareketine yaklaşmıştı. Devrin müşahitlerinden yazar ve diplomat Auguste Gauvain, Fransa’nın Yakın Doğu’da 5 Yıl Politikası, başlıklı makalesinde şunları ifade etmiştir:

“M. Clemenceau başkanlığındaki Fransa Hükümeti, Anadolu direnişçilerinin Kilikya’da ellerine geçirdikleri tüm Fransız askerlerini, misyonerlerini öldürmeleri, 1920 Nisan’ında Urfa yakınlarında bir Fransız birliğini ortadan kaldırmaları gibi olayları Fransız halkından gizlemişlerdir. Dolayısıyla bu gelişmeler Fransa’da yeterince bilinmemekteydi. Bazı bağımsız gazeteciler Kilikya’daki bu gelişmeleri ortaya koyduklarında Hükümet durumu reddetti ve abartı olduğunu belirtti. M. Mille-rand Hükümetinin iktidara gelmesiyle birlikte iktisadi çıkarlar adına Mustafa Kemal Paşa iktidarına daha yakınlaştı.”¹⁰

Fransa’nın bu tavrı, TBMM Hükümetiyle Fransa arasında 20 Ekim 1921’de Ankara Antlaşmasıyla sonuçlanmıştı. Antlaşmayla birlikte zaten tahliye etmiş olduğu Urfa ve çevresini hukuken de Türkiye’ye bırakmıştı.

faits, C. 3, Aralık 1924, s.282-283.

¹⁰ Gauvain, a.g.m., s.282-283.

Bu çalışmada Urfa’nın işgali ve kurtuluşu süreci ortaya konulurken, temel kaynak olarak kullanılan The New York Times gazetesi hakkında kısa bilgi vermek faydalı olacaktır. Gazete, 18 Eylül 1851’de Henry Jarvis Raymond ve George Jones tarafından New-York Daily Times adıyla kurulmuştur.¹¹ 14 Eylül 1857’de gazete The New York Times adıyla çıkmaya başlamıştır.¹² Hızla kendini dünya çapında ispatlamış olan gazete, Birinci Dünya Savaşı sürecinde düzinelerce resmî rapor, belge ve konuşma metinlerinin yayınlanması nedeniyle yaptığı kamu hizmeti karşılığı olarak 6 Mart 1918’de Pulitzer Ödülünü kazanmıştı. 2 Eylül 1920’de 43. Caddede kendi kablosuz alıcı istasyonunu kurmuştur. Birkaç yıl içinde dünyanın en kapsamlı haber toplama imkânına sahip olmuştur.¹³ Tarafsız yayın yapma politikası sürdürmüştür. Bununla beraber Balkan Savaşlarında olduğu gibi Türkiye’ye karşı klasik Avrupa mantığıyla haberler yapmıştır.¹⁴ Gazetenin ABD’de siyasi platformda genel olarak liberal düşüncede olduğu kabul edilmektedir. Başkanlık seçimlerinde çoğunlukla Demokrat Parti adaylarını desteklemekle beraber Cumhuriyetçilere uzak bir tutum da sergilememiştir.¹⁵

1. İşgal Döneminde Urfa

The New York Times gazetesinde İngilizlerin şehri işgallerine dair bir habere rastlanılmamakla beraber tahliyeleri sayfalarında yer bulmuştur. 22 Aralık 1919’da “İngilizler Suriye’den Çıkıyor” başlığıyla, 20 Aralık 1919 tarihli Fransa menşeli bir haber yayınlanmıştır. Habere göre İngilizlerin bütün kuvvetleri Suriye’den çekilmiş ve Suriye’de İngiliz askerî yönetimi sona ermiştir. Fransız Generali Gouraud, Kahire Hükümetinin bilgisi dahilinde Kilikya’da kumandayı daha henüz devralmıştır. Fransız birlikleri Antep ve Urfa’da İngiliz askerlerinin yükünü hafifletmiştir. Zira İngiliz otoritesi, Urfa ve Antep’te tam anlamıyla hâkim olamamıştır. İdare Türk makamlarının elinde kalmıştı. Gazete, bu durumun Fransızlar için bir sorun olduğunu okuyucularına belirtmiştir. Diğer taraftan Fransızlar için bir meselenin da Emir Faysal liderliğindeki direnişçi Arapların olduğunu, zira Şam’ı ve Halep’i de içine alan doğu bölgesinin Emir Faysal yönetiminde kaldığını hatırlatmıştır.¹⁶

Gazete, Fransızlara karşı Güney Anadolu’da Mustafa

¹¹ <https://www.nytc.com/who-we-are/culture/our-history/>, e.t.05.02.1017.

¹² https://en.wikipedia.org/wiki/The_New_York_Times, e.t.05.02.1017.

¹³ <https://www.nytc.com/who-we-are/culture/our-history/>, e.t.05.02.1017.

¹⁴ Fikretin Yavuz, “New York Times Gazetesinin Gözüyle Balkan Savaşları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.XVI, Aralık 2013, s.151-152.

¹⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/The_New_York_Times, e.t.05.02.1017

¹⁶ “British Out of Syria”, *The New York Times*, 22 Aralık 1919.

THEIR EGYPTIAN DEADLOCK.

THE URGENT NEED FOR A WAY OUT.

POSITION OF THE SULTAN

The Egyptian situation has become more and more desperate. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock.

THEIR EGYPTIAN DEADLOCK.

The Egyptian situation has become more and more desperate. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock.

THEIR EGYPTIAN DEADLOCK.

The Egyptian situation has become more and more desperate. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock.

THEIR EGYPTIAN DEADLOCK.

The Egyptian situation has become more and more desperate. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock.

THEIR EGYPTIAN DEADLOCK.

The Egyptian situation has become more and more desperate. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock.

THEIR EGYPTIAN DEADLOCK.

The Egyptian situation has become more and more desperate. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock. The Egyptian people are suffering from the effects of the Egyptian Revolution. The Egyptian Government is in a state of deadlock.

PANIC IN CILICIA.

GENERAL EXODUS OF ADMINISTRATORS.

The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic. The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic.

PANIC IN CILICIA.

The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic. The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic.

PANIC IN CILICIA.

The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic. The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic.

PANIC IN CILICIA.

The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic. The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic.

PANIC IN CILICIA.

The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic. The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic.

PANIC IN CILICIA.

The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic. The general exodus of administrators from Cilicia has become a matter of public concern. The administrators are fleeing the region in a panic.

YIELD OF FRENCH LOAN.

GOOD TAXPAYER RETURNS.

The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns. The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns.

YIELD OF FRENCH LOAN.

The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns. The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns.

YIELD OF FRENCH LOAN.

The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns. The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns.

YIELD OF FRENCH LOAN.

The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns. The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns.

YIELD OF FRENCH LOAN.

The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns. The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns.

YIELD OF FRENCH LOAN.

The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns. The yield of the French loan has been good. The taxpayers have returned good returns.

BERLIN AND CHICAGO.

EMERGENCY'S GOOD WISHES.

The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed.

BERLIN AND CHICAGO.

The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed.

BERLIN AND CHICAGO.

The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed.

BERLIN AND CHICAGO.

The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed.

BERLIN AND CHICAGO.

The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed.

BERLIN AND CHICAGO.

The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed. The emergency's good wishes have been expressed.

SOUTH GERMAN HOSTILITY TO BREILIN.

A SIGNIFICANT CONSEQUENCE.

The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence.

SOUTH GERMAN HOSTILITY TO BREILIN.

The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence.

SOUTH GERMAN HOSTILITY TO BREILIN.

The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence.

SOUTH GERMAN HOSTILITY TO BREILIN.

The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence.

SOUTH GERMAN HOSTILITY TO BREILIN.

The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence.

SOUTH GERMAN HOSTILITY TO BREILIN.

The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence. The hostility of the South Germans to Berlin has become a significant consequence.

Imperial and Foreign News Items.

Imperial and Foreign News Items. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad.

Imperial and Foreign News Items.

Imperial and Foreign News Items. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad.

Imperial and Foreign News Items.

Imperial and Foreign News Items. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad.

Imperial and Foreign News Items.

Imperial and Foreign News Items. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad.

Imperial and Foreign News Items.

Imperial and Foreign News Items. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad.

Imperial and Foreign News Items.

Imperial and Foreign News Items. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad. The news from the Empire and abroad.

13 Nisan 1920 tarihli New York Times.

Kemal Paşa liderliğindeki Kuvayı Milliye ve Suriye'de Faysal önderliğindeki Arapların koordineli bir şekilde hareket ettiklerini ileri sürmüştür. 11 Mart 1920 tarihinde verilen bir haberde Urfa ve çevresindeki Kuvayı Milliye'nin saldırılarının aslında Fransızlara ve İngilizlere karşı mücadele eden Araplarla antlaşmalarının bir sonucu olduğu belirtilmiştir. Bu mücadelelerinde gerek Türkleri gerekse Arapları Bolşevik Rusların destekledikleri ve teşvik ettikleri ileri sürmüştür. Habere göre saldırganlar Müttefik Kuvvetlerin stratejik planlarını felce...

uğratmaya yönelik organize bir planın parçasıdır. Anan, Abukemal, Mezopotamya, Türkiye, Suriye, Afganistan, İran ve Kafkasya’da İngiliz ve Fransızlara karşı yapılan saldırılar Bolşevik desteklidir. Urfa’daki Kuvayı Milliye’nin saldırıları Hicaz Prensi Faysal ile Kürt Aşiret Reisleri ve Mustafa Kemal Paşa’nın temsilcileri arasında Fransızlar ve İngilizlere karşı mücadelelerinde birbirlerine yardımda bulunacaklarına dair antlaştıkları haberlerinden sonra gerçekleşmiştir. Prens Faysal, önceki günlerde Urfa yakınlarında bulunan Aşiret reisleri İbrahim Paşa’nın çocukları İsmail, Halil, Tamo ve Abdul Rahman Beylere ve Yukarı Mezopotamya’nın diğer kısımlarındaki aşiret reislerine, Cerablus yakınlarındaki Berazi Aşireti Reisi Rasrauy Paşa’ya hediyeler ve Arap bayraklarıyla temsilciler göndermiştir. Haberde ismi verilmeyen bir Türk casusunun, İngiliz yetkilisine Mustafa Kemal Paşa ile Faysal arasında yazışmalar olduğunu, bu yazışmalarda Faysal’ın Suriye, Hicaz ve Türkiye’nin birleşebileceğini ima ederek Türk desteğini istediğini söylediği belirtilmiştir.¹⁷

Gazete, Urfa’da bulunan Amerikan Yardım Kuruluşu çalışanlarının da Kuvayı Milliye tarafından hedef alındıklarını iddia etmiştir.¹⁸ 11 Mart 1920 tarihli gazetenin, “*Halep’teki Konsolosumuz, savaş gemileri istedi*” başlıklı haberine göre, Halep’teki Amerikan Konsolosu J.B. Jackson, ABD Dışişleri Bakanlığına, Kürtlerin ve Türklerin Fransız garnizonuna saldırdığını, birçok yerde milliyetlerine bakmaksızın tüm Hristiyanları “*katlettiklerini*” bildirmiştir. Jackson, saldırılar karşısında Amerikalıların hayatlarını kurtarmak için İskenderiye’ye bir savaş gemisi gönderilmesini istemiştir. Zira Urfa, Maraş, Antep, Mardin, Diyarbakır ve diğer yerlerde Amerikalı yardım görevlileri, “*çetelerle*” çevrilmiştir. Ciddi tehlike altında oldukları bilinen Amerikalılar, haftalardır dış dünya ile iletişim kuramamaktadırlar.¹⁹

Hâl böyle iken Kuvayı Milliye, Fransızlar karşısında önemli zaferler elde etmişti. 23 Mart 1920 tarihli gazete verdiği haberde, Fransa’nın güçlü takviyeler almadıkça bölgedeki işgallerini devam ettiremeyeceğini yazmıştır.²⁰ Urfa ile ilgili çok önemli bir gelişmeyi de okuyucularına aktarmıştır. Buna göre Fransız kuvvetleri Kuvayı Milliye tarafından püskürtülmüş ve Urfa’dan çekilmeye mecbur

edilmiştir.²¹ Yeni durumda Fransızlar garnizonlarında sıkışmıştır.

Gazete, kuşatmayla sadece Fransızların değil Amerikalıların da hedef alındığını iddia etmiştir. 15 Nisan 1920 tarihli gazete, Kuvayı Milliye’nin Antep’teki Amerikalılara karşı saldırılarını tafsilatıyla yazdıktan sonra, Urfa’daki Amerikalıların durumunun da Antep’teki gibi olduğunu belirtmiştir. Habere göre Türklerden, Kürtlerden ve Araplardan oluşan Kuvayı Milliye, Urfa yakınlarındaki kuşatmayla Fransız Garnizonunu açlıktan öldürmeyi amaçlamaktadır. Kuşatma nedeniyle Amerikalılar da yiyecek sıkıntısı çekerken Ermeniler evlerine çekilmişlerdir.²² 27 Nisan tarihli gazetenin bir başka haberine göre ise Urfa’daki Amerikalılar, şehirden kaçmanın en önemli sebebinin yiyecek sıkıntısı olduğunu bildirmektedirler. Haberde Amerikalı misyonerlerden ve Yakın Doğu Amerikan Yardım Komitesinin bir üyesinin Urfa’daki yetimhaneleri korumak için Antep’ten ayrıldığı da belirtilmektedir.²³

Urfa ve çevresinde Amerikalıların hedef alındığı iddiaları üzerine Amerikalı yetkililerin yeni girişimleri olmuştur. Gazetede belirtildiğine göre Yakın Doğu Amerikan Yardım Komitesinin Halep Direktörü Lampert, Urfa Yardım Komitesi Direktöründen aldığı yardım mesajını İstanbul’daki ABD Amiralisi Bristol’e telgrafla bildirmişti. Yine Beyrut Başkonsolosu Paul Knabenshue, Fransız General Gouraud’dan yardım çağrısında bulunmuştur. Gerek Antep gerekse Urfa’daki vaziyet nedeniyle dört Fransız Taburu’nun Kilis’ten gönderilmesi emri verilmiştir. İki büyük Fransız askeri birliği tanklar, uçaklar ve modern savaş teknolojisine sahip silahlar eşliğinde, Kilikya yoluyla Antep ve Urfa’daki Amerikan vatandaşlarına yardıma gitmektedirler. Urfa’ya doğru ilerleyen Fransız kuvvetleri, üslerinden ayrılmasından beri sürekli savaşmaktadır.²⁴

2. Urfa’nın Kurtuluşu

Fransa’nın bu yardım girişimi Kuvayı Milliye’nin kararlılığı karşısında neticesiz kalmıştır. Fransız Garnizonu Kuvayı Milliye ile anlaşarak 11 Nisan 1920’de Urfa’yı tahliye etmiştir. Türkler, Fransızların ayrılmasıyla Urfa’nın kurtuluşu için büyük sevinç duymuşlar ve bir zafer

¹⁷ “Our Consul At Aleppo Asked For Warships”, *The New York Times*, 11 Mart 1920.

¹⁸ “Our Consul At Aleppo Asked For Warships”, *The New York Times*, 11 Mart 1920.

¹⁹ “Our Consul At Aleppo Asked For Warships”, *The New York Times*, 11 Mart 1920.

²⁰ “King Feisal Declares Anglo-French Boycott”, *The New York Times*, 23 Mart 1920.

²¹ “King Feisal Declares Anglo-French Boycott”, *The New York Times*, 23 Mart 1920.

²² “Americans Besieged in Two Turkish Towns; Their Flag Defied; French Move to Rescue”, *The New York Times*, 15 Nisan 1920.

²³ “Americans Fought Turks At Aintab”, *The New York Times*, 27 Nisan 1920.

²⁴ “Americans Besieged in Two Turkish Towns; Their Flag Defied; French Move to Rescue”, *The New York Times*, 15 Nisan 1920.

mitingi düzenlemişlerdir. Gazeteden anlaşıldığı kadarıyla toplananlar mitingde: “*Halk için ve halk tarafından halk hükümetine*” taraftar olduklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı Hükümetini artık tanımadıklarını açıkça ilan etmişlerdi. Ermenileri de yeniden kazanma adına adımlar atmışlardı. Bu meyanda Ermenilerin silahlarını bırakması koşuluyla koruma sözü vermişlerdir. Mitinge katılan ve Türkçe konuşan Bayan Mary Caroline Holmes’in önerisi üzerine Türkler, Urfa’nın kurtuluşunu bildirmek üzere Ankara’ya gitmesi için seçilen delegasyona bir de Ermeni temsilcisi görevlendirmiştir.²⁵

Kurtuluş, sevinçle kutlanırken Urfa’nın hemen dışında şehri tahliye eden Fransız Garnizonu büyük bir saldırıya uğramıştır. Urfa’nın 15 kilometre kadar batısında Firuzpaşa Deresinde Urfalı aşiretlerin taarruzu sonucunda Fransız birliğinden 296’sı ölmüş, 67’si yaralanmış, 140’ı da esir edilmiştir.²⁶ Olay, The New York Times gazetesinde yoğun şekilde işlenmiştir. İlk haber, 26 Nisan 1920 tarihli gazetede: “*Urfa’da 500 Fransız Askeri İmha Oldu*” başlığıyla verilmiştir. İstanbul’da 24 Nisan tarihli Associated Press kaynaklı habere göre 500 Fransız askerinin Mezopotamya’nın kuzeybatısındaki Urfa’yı tahliyesi sırasında imha edildiği bildirildi. Olaya dair ayrıntı henüz bulunmamakla birlikte Bayan Richard Mansfield’in da aralarında bulunduğu Amerikan yardım görevlilerinin tamamının güvende olduğu vurgulandı.²⁷ İmha edilen Fransız askerlerinin sayısı bir gün sonraki haberde 400 olarak verilmiştir.²⁸ 27 Nisan tarihli gazete, olaya dair haberi: “*Fransızların Öldürüldüklerinin Onayı*” başlığıyla vermiştir. Haberde, Urfa’dan Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi Direktörü Dr. Robert A. Lambert, Bayan Richard Mansfield, Bayan Mary Loise Law, Colin Clemets ve İngiliz Garned Woodward’ın Halep’e henüz ulaşmayı başardıkları belirtilmiştir. Urfa’da kalan Amerikalılar ve diğer Hıristiyanların ise güvende oldukları bildirilmiştir.

Urfa’da imha edilen Fransız birliklerinin sayısı ise azaltılmıştır. 300 kişilik Fransız garnizonunun Cerebus’a giderken yok edildiği ifade edilmiştir.²⁹ Bir gün sonra Paris kaynaklı verilen haberde ise sayı daha da azaltılmıştır. Haberde belirtildiğine göre Urfa’daki Fransız kayıpları ilk bildirilenden daha azdır. Anadolu’dan en son ulaşan bilgilerle Urfa’daki Fransız askerlerinin ka-

yplarının sadece 200 kişi olduğu anlaşılmıştır.³⁰

Hal böyle iken gazete, ilerleyen tarihlerde olaya dair tafsilatlı bilgiler vermeye başlamıştır. Yeni haberlerde Fransız askerlerinin “*vahşice*” imha edildikleri iddialarının yanı sıra öldürülenlerin sayısı tekrar yükseltilmiştir. 1 Mayıs tarihli sayıda: “*Türkler ve Kürtler 400 Fransız Katlettiler*” başlıklı haberde olay şöyle anlatılmıştır:

“*Katledilen Fransız askerlerinin başlarının, sırtlarının tepesinde taşındığı, Türk ve Kürt kadınlarının savaş naraları ve çığlıkları attıkları zafer yürüyüşüne dair korkunç manzaralar Urfa’dan Halep’e dönmeyi başaran Amerikalılar tarafından tasvir edildi. Urfa’dan beş kilometre uzaktaki bir vadide 400 Fransız askeri katledildi. Oysaki Urfa Valisi, Türkler tarafından 22 Şubat’tan beri sürekli bombardımanlarla kuşatılmalarına rağmen teslim alınamayan Fransızların garnizonlarını boşaltmaları halinde güvenli bir şekilde gitmelerine izin verileceğine söz vermişti. Bunun üzerine sadece devriye görevi gören, ağır silahları olmayan ve yiyecek sıkıntısı çeken Fransızlar, 8 Nisan’da Türklerin korumasında Urfa’yı terk etmişlerdir. Fakat şehrin hemen dışında 3.000 Türk ve Kürt tarafından saldırıya uğramışlardır. Fransızlar, teslim olmak için girişimde bulunmalarına rağmen çetelerin lidersiz hareket etmeleri nedeniyle bu imkansız olmuştur. Fransız birliğiyle birlikte gelen Amerikan Yardım görevlisi İngiliz A. Woodward ve birkaç asker Urfa’ya geri dönmeyi başardılar. Onlar dışındakiler katledildiler veya sakat bırakıldılar...*”³¹

9 Mayıs 1920 tarihli gazete, olayın şahitlerinden Amerikan Yakındoğu Yardım Komisyonunun Muhasebecisi Albay Woodward’ın notları merkezinde tafsilatı kamuoyuyla paylaşmıştır. Onun günlüklerine göre Ankara’dan Türk Hükümetinin temsilcisi olarak Urfa’ya gelen Namık Efendi’yle Fransızlar arasında bir antlaşma yapılmıştır. Namık Efendi, Fransızlara, şehri tahliye etmeleri halinde güvenli bir şekilde gidebileceklerine dair söz vermiştir. O sırada Fransızlar, kuşatılmaları nedeniyle açlık sıkıntısı çekmekteydiler. Garnizondaki bütün atları ve katırları yiyen Fransızların sadece dört günlük yiyecekleri kalmıştı. Yine garnizon, sayısal açıdan da “*düşmana*” karşı çok zayıftı. Dolayısıyla Fransızlar, tahliyeyi kaçınılmaz görmüşlerdi. Fransızlar Urfa’yı tahliye ederlerken, Namık Efendi ile yapılan antlaşmaya aykırı şekilde aşiretlerin pususuna maruz kalmışlardır. Woodward, günlükünde aşiretlerin, Fransız yaralıları dahi öl-

²⁵ “Tells of Slaughter of French Garrison”, *The New York Times*, 9 Mayıs 1920.

²⁶ Akalın, *a.g.e.*, s.166.

²⁷ “500 French Troops Wiped Out At Urfa, Constantinople Hears”, *The New York Times*, 26 Nisan 1920.

²⁸ “Americans Fought Turks At Aintab”, *The New York Times*, 27 Nisan 1920.

²⁹ “Confirm Slaying of French”, *The New York Times*, 27 Nisan 1920.

³⁰ “French Had 200 Killed”, *The New York Times*, 28 Nisan 1920.

³¹ “Turks and Kurds Massacre 400 French”, *The New York Times*, 1 Mayıs 1920.

FAR EASTERN PROBLEMS.

VI-LIBERALISM IN JAPAN.

SOCIAL AND POLITICAL CURRENTS.

In the article, the last of the series on political and economic conditions in the Far East, the author examines the various social and political currents which are making for Japan under the pressure of modern civilization and the influence of the West.

(By A. G. P. HALL.)

(Continued from p. 185.)

In discussing current events with respect to the Far East, it is necessary to take into account the influence of the West, which is making for Japan under the pressure of modern civilization and the influence of the West.

VISIONS OF REACTION.

Reactionary ideas are making their way into the Far East, and are being spread by the press and the public.

HEAVY LOSS TO THE AIR FORCE.

The Japanese air force has suffered a heavy loss in the recent operations.

COMMODORE GOSWAM'S WORK IN INDIA.

Commodore Goswami has been working hard in India to improve the conditions of the natives.

GOVERNMENT BY CLAN.

The government in Japan is being run by clans, and this is causing many problems.

AUBURNIAN TAX GUARANTEES.

The Auburnian tax guarantees are being discussed in the press.

LABOUR AND LOYALTY.

The relationship between labour and loyalty is being examined in this article.

FRENCH CIVIL SERVICANTS INDIGNANT.

The French civil servants are indignant over the recent changes in their conditions.

LEAGUE'S FUTURE HOPE.

The League of Nations has hopes for the future, despite the current difficulties.

OHNEVA MANTON BRADY.

Ohneva Manton Brady is a notable figure in the current events.

MEME PATTI BEHIND IN FRANCE.

MEME PATTI BEHIND IN FRANCE is a story of a woman's life.

FRANCE HONOURS THE MARD.

FRANCE HONOURS THE MARD is a story of a man's life.

FRANCE HONOURS THE MARD.

FRANCE HONOURS THE MARD is a story of a man's life.

FRANCE HONOURS THE MARD.

FRANCE HONOURS THE MARD is a story of a man's life.

TURKISH HOSTILITY TO FRANCH TERMS.

PREPARING TO RESIST GREYER ADVANCE.

Turkish hostility to the terms of the Treaty of Sèvres is increasing, and they are preparing to resist any further advance.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

DECLAY OF MANNERS.

There is a general decline in manners in the Far East, and this is causing many problems.

D'ANNUNZIO'S DESIGN ON SURHAK.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

D'Annunzio's design on Surhak is being resisted by the Yugoslavs, who are prepared to fight.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

YUGO-SLAVS PREPARED TO RESIST.

The Yugoslavs are prepared to resist any further advance by D'Annunzio's forces.

IRISH INTRIGUE IN ROME.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

There is an intriguing story in Rome about an anonymous letter, which is causing many problems.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

STORY OF AN ANONYMOUS LETTER.

The story of the anonymous letter is being investigated by the authorities.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

RECEPTION IN ROME BY "IRISH AMBASSADOR."

The Irish ambassador was received in Rome with great honours.

THE ADRIATIC PROBLEM.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The Adriatic problem is being discussed in the press, and the consular attitude in Serbia is being examined.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

CONSULGARY ATTITUDE IN SERBIA.

The consular attitude in Serbia is being examined in this article.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

IMPERIAL AND FOREIGN NEWS ITEMS.

Imperial and foreign news items are being reported in this section.

dürdüklerini bizzat gördüğünü iddia etmiştir. Woodward olaya dair şahit olduklarını şöyle anlatmıştır:

“*Namık Efendi, Fransızların Urfa’dan ayrılmaları halinde Hristiyan nüfusu korumayı, Fransızların güvenlikleri için bir jandarma muhafız birliğini ve nakliye için de 60 deve ve 30 atı tahsis etmeyi kabul etti. Fransız Garnizonu sabah saat 1.30’da Urfa’yı tahliye etti. Fransız birliği düzenli aralıklar halinde hareket ederken birden arka taraftan ve iki yandan saldırıya uğradı. Dağın emri verildi. Emir neredeyse bizi çevreleyen düşmanın işgal ettiği tepelerde tatbik edildi. Saldırı iki saat sürdü, Türkler 2.000 düzensiz askere ve bir makineli tüfeğe sahiplerdi. Onlar şüphesiz yağma için nakliyemizi özel hedef yaptılar. Ateş arttıkça diğer kabileler de saldırıya katıldılar. Bizi korumakla görevli arkamızdaki müfrezede yakalandı. Nakliyenin yok edilmesi, müfrezenin etkisiz hale getirilmesi ve savunma hattımızın kırılması üzerine, beyaz bir bayrakla bir jandarma subayı göndererek teslim olabildik. Ben de jandarma subayına bir Amerika bayrağıyla eşlik ettim. Biz çetelerin komutanıyla görüşmek için düşmana yaklaşırken sürekli ateş altında kaldık. Bize herhangi bir komutanları olmadığı söylendi. Sonunda haberciler göndermeyi başardık ve saat 10.20’de ateş kesildi. Ancak bir başka Kürt grubu gelir gelmez ateş yeniden başladı. Kürtlerin, yaralıları ve teslim olan askerleri öldürdüklerini gördüm. Saldırıdan birlikte kurtulduğumuz Jandarma görevlisi Emir Efendi de bunlara tanık oldu. Kendisinden Urfa’ya benimle geri dönmesini istediysen de o, esir olmaktan kurtulamadı. Ona neler olduğuna dair bir haber alamadım. 500 kişilik Fransız müfrezesinin yalnızca 132 askeri ve bir subayı Urfa’ya dönebildi. Geriye kalanlar muhtemelen öldürüldüler.*”³²

The New York Times gazetesinde yoğun bir şekilde işlenen bu hadise, Kuvayı Milliye adına olumsuz etki yaratmıştır. Her ne kadar Kuvayı Milliye kumandanlarının ve idarecilerinin olayla ilgisi olmadığı kabul edilse de yine de vaka tahkik edilmiştir. Olayın soruşturulması için Urfa’ya bir Amerikan Komisyonu gönderilmiştir. Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Komisyona, olayla ilişkisi olmadığını, aksine katliamı engellemeye çalıştığını açıklamıştır. Ülkenin birçok noktasının işgal edilmesi nedeniyle halkta büyük heyecanın eylemlere dönüştüğünü belirtmiştir. Fransızların, 50 atlı jandarma ve bir jandarma subayının hem kılavuz hem de koruma olarak Cerablus’a kadar kendilerine eşlik etmesi teklifini kabul etmediklerini, 10 atlı ve bir subayın kendilerini koru-

mada yeterli olacaklarını söylediklerini belirtmiştir. Fransız siperlerinden açılan ateşlerle yakınları ölen Urfa halkından bazılarıyla aşiretlerin Hükümetin ve Kuvayı Milliyenin bilgisi dışında saldırı düzenlediklerini ifade etmiştir. Onların, Fransızların Cerablus’tan kuvvet alıp dönmeleri ihtimaline karşı saldırıyı düzenledikleri bilgisini vermiştir. Ali Rıza Bey, Fransa’nın Urfa meselesine yeni kuvvetler gönderme yerine sorunun barış masasında çözülmesi gerektiğini komisyona bildirmişti.³³ Hal böyle iken Fransızlar aşiretlerin bu saldırısını ilerleyen tarihlerde gündeme getirmişlerdi. 11 Mart 1921’de Londra’da Fransız Başbakanı Briand ve Ankara Hükümeti temsilcisi Bekir Sami Bey tarafından imzalanan Türk Fransız Antlaşması şartları arasına Fransızlar “*Urfa Pususu*” sorumlularının cezalandırılmaları maddesini de koymuşlardır. Fakat Antlaşma TBMM tarafından onaylanmadığından bu madde de kendiliğinden düşmüştür.³⁴

Gazete haberlerinden anlaşıldığına göre Fransızların Urfa’yı tahliye etmelerinden sonra şehirdeki Amerikalıların durumu iyileşmiştir. 1 Mayıs tarihli gazetede belirtildiğine göre Urfa savaşı sırasında Fransız Askeri Garnizonunun eteklerinde bulunan Amerikan binaları da Türk topları tarafından bombalanmıştı. Fransızların tahliyesinin ardından bu durum Urfa Valisine bildirilince Vali, bundan haberdar olmadığını ifade ederek özür dilemiştir.³⁵ 9 Mayıs 1920 tarihli gazete ise, Fransızların şehirdeyken Türklerin ablukası nedeniyle Amerikalıların da çok zorlandığını, yakacaklarının olmadığını ve erzaklarının neredeyse bittiğini hatırlatmıştır. Bununla beraber Urfa’daki Amerikan Yardım Komitesi çalışanlarının koşullarının Fransızların şehri tahliyesinden sonra büyük ölçüde iyileştiğini bildirmiştir. Habere göre 21 Nisan’da Bayan Richard Mansfield’in da olduğu Amerikan Yardım Komitesi görevlilerinin bir kısmı, Türklerin eşliğinde güvenli bir yolculuktan sonra Urfa’dan Halep’e ulaşmışlardır. Urfa Kuşatması sırasında savrulan bir top parçasının çarpması nedeniyle yaralan Bloomsburglu Bayan Margaret Wiler ise tedavisi nedeniyle Urfa’da kalmıştır. Bayan Wiler’in yarası çok hafiftir.³⁶

İlerleyen günlerde gazetenin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Ankara Hükümetine ve Urfa’daki Milli Harekete bakışı yeniden olumsuz olmuştu. Bunda Türklerin yenilgiler aldığına dair iddialar etkiliydi. 6 Eylül 1920 tarihli The New York Times: “*Türk milliyetçileri yeni*

³³ Akalın, *a.g.e.*, s. 167-168.

³⁴ Akalın, *a.g.e.*, s. 168.

³⁵ “Turks and Kurds Massacre 400 French”, *The New York Times*, 1 Mayıs 1920.

³⁶ “Tells of Slaughter of French Garrison”, *The New York Times*, 9 Mayıs 1920.

³² “Tells of Slaughter of French Garrison”, *The New York Times*, 9 Mayıs 1920.

yenilgiler yaşıyor” başlıklı haberinde Fransızların Urfa’yı ve Yunanlıların Bursa’nın güneyinde iki şehri işgal ettiklerini iddia etmiştir. 4 Eylül tarihli Associated Press’in İstanbul kaynaklı haberine göre İstanbul’da Urfa’nın Fransız askerleri tarafından ele geçirildiği açıklanmıştır. Kısa süre önce güçlü bir Fransız birliğinin, Türk Milliyetçileri tarafından bir süredir idare edilmekte olan Urfa’ya yürüdüğü bildirilmişti. Haberde diğer taraftan Türk milliyetçilerinin Yunanlılar karşısında tutunamadıkları, tahliye ettikleri Afyonkarahisar ve Kütahya’ya Yunanlıların girdikleri belirtilmiştir.³⁷ Bir gün sonraki gazete ise: “*Fransızlar Zorlandı*” başlığını atarak Urfa’nın işgal edildiği haberinin muğlaklığını ortaya koymuştur. 7 Eylül tarihli Associated Press’in İstanbul kaynaklı haberine göre “Türk Milliyetçisi çeteler”, Urfa, Antep ve Adana bölgelerinde Fransızlara karşı direnişlerini şiddetlendirmişlerdir. Bağdat demiryolunu yok etmek için birçok girişimde bulunmuşlardır. Fransızlar, 5 gün önce işgal ettikleri Antep de dâhil olmak üzere ellerindeki şehirleri zorlukla kontrol etmektedirler.³⁸

Gazete, Urfa’nın da içinde olduğu Güneydoğu Anadolu’da Kuvayı Milliye’nin Ermenilere “acımasızca katliam” yaptığına dair iddialarda da bulunmuştur. Milli kuvvetlerin ise Mustafa Kemal Paşa tarafından komuta edildiğini savunmuştur. 2 Kasım 1920 tarihli gazete, Maraş’ta ve Haçin’de Ermenilerin “katledildikleri” iddialarından sonra şu ifadeyi kullanmıştır:

“... Ocak ayında Maraş’ın katliamından sonra, kararîhü Ankara’da bulunan Türk Milliyetçilerinin lideri Mustafa Kemal Paşa, tamamı elli kilometre yarıçapında olan Haçin, Urfa ve Antep’e baskınlar yaptırttı. Urfa neredeyse tamamen yok edildi...”³⁹

Gazete, TBMM Hükümetinin Amerikalılara karşı tavrı değiştirdiğini savunmuştur. 16 Ocak 1921 tarihli sayıda: “*Amerikalılar Kemal’in Türklerinden Kaçmayı Başardılar*” başlıklı haberde Mustafa Kemal Paşa’nın Amerikalıların Anadolu’nun içlerine yolculuk etmesini yasakladığı belirtilmiştir. Habere göre 19 Ağustos’tan beri kuşatılmış olan Urfa’daki iki Yakınoğu Yardım çalışmanı Bostonlu C.H.F. Crathern ve La Juntalı Martin’in dış dünyayla iletişimleri kopmuştu. Fakat onlar, Halep’e güvenli bir şekilde ulaşmayı başarmışlardır. Halep’ten ise ABD’ye gitmek için yola çıkmışlardır.⁴⁰

³⁷ “Turkish Nationalists Suffer New Defeats”, *The New York Times*, 6 Eylül 1920.

³⁸ “French Hard Pressed”, *The New York Times*, 9 Eylül 1920.

³⁹ “Turks Take Hadjin”, *The New York Times*, 2 Kasım 1920.

⁴⁰ “Americans Escape From Kemal’s Turks”, *The New York Times*, 16 Ocak 1921.

3. Ankara Antlaşması

Türklerle Fransızlar arasında yapılan müzakereler 20 Ekim 1921’de Ankara Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Antlaşmayla Anadolu’nun güney sınırları çizilmiş ve silahlar bırakılmıştır. Fransızlardan zaten kurtarılmış olan Urfa da kesin olarak Türkiye’nin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra The New York Times gazetesi bir haber ve bir makale ile muahedeyi farklı açılardan değerlendirmiştir. Konuya dair haber 24 Ekim 1921 tarihli olup: “*Fransız Antlaşması onaylandı*” başlığını taşımaktaydı. İstanbul merkezli habere göre Ankara Meclisi 22 Ekim 1921’de Fransız-Türk Antlaşmasını ezici bir çoğunlukla onaylamıştır. Haberde Antlaşmanın mahiyetine dair az da olsa malumat verilmiştir. Buna göre iki taraf arasındaki sınır İskenderiye’nin kuzeyidir. Yeni Türk sınır çizgisi Maraş, Antep ve Urfa’dan İran sınırına kadar uzanmaktadır. Türkler, Adana, Diyarbakır, Sivas ve Harput Vilayetlerinde Fransız ekonomik önceliğini kabul etmişlerdir. Haberin sonunda ise Antlaşmayla Fransa’nın Ankara Hükümetini tanımış olduğu da belirtilmiştir.⁴¹

31 Ekim 1921’de ise Edwin L. James’in: “*Fransa, Kemal Paşa ile Barışta*” başlıklı bir makalesi yayınlamıştır. Makalede Fransızların ekonomik imtiyazlarına dikkat çekilmiştir. Özellikle Fransızların Karadeniz’de Harşit Vadisinde altın, gümüş ve diğer madenlerin işlenmesinde 99 yıllık imtiyazına değinilmiştir. Kilikya’nın Türklere bırakılmasına karşın Fransa’nın Bağdat demiryolunun kontrolünü sağladığı ifade edilmiştir. Antlaşmanın Fransızlarla Ankara arasında yapıldığı, dolayısıyla İtilaf Devletlerinin onayına gerek kalmadığı belirtilmiştir. James’e göre Antlaşmanın siyasi açıdan da önemi vardır. Her şeyden önce İngiltere İstanbul Hükümetini ve Yunanlıları desteklerken Fransa bu Antlaşmayla Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Ankara’yı tanımıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu yönüyle İngilizlere, İstanbul Hükümetine ve Yunanlılara karşı önemli bir kazanım elde etmiştir. Antlaşma, Ankara’da Henry Franklin Billon ile Yusuf Kemal Bey arasındaki görüşmeler neticesinde imzalanmıştır. Antlaşmayı önce TBMM, kısa bir süre sonra da Fransa onaylamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın Paris’e, iki milletin artık barış ortamına girdiğine dair ifadeleri içeren bir mektup gönderdiği belirtildikten sonra Antlaşma maddeleri gazetede kamuoyuyla paylaşılmıştır. Antlaşmanın muhtemelen İngilizlerden tenkitler alacağı ifade edilmiştir.

⁴¹ “Ratify French Treaty”, *The New York Times*, 24 Ekim 1921.

Yazının sonunda Antlaşmaya dair şu neticeye varılmıştır: “*Sonuçta Kemal’le olan Fransız pazarlığı, Fransızlar için iyi gibi görünmüyor.*”⁴²

Sonuç

ABD, Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında İtilaf Devletleri lehinde savaşa dahil olmuşsa da Osmanlı Devleti ile hukuken ve fiilen savaşa girmemiştir. Savaş sonunda diğer İtilaf Devletleri’nin aksine Türkiye topraklarını işgal etmemiştir. Dolayısıyla İşgallerle birlikte oluşan Türk Milli Mücadelesine diğerlerine göre daha tarafsız bakması beklenmekteydi. Bu çalışmada ABD’nin o dönemdeki önemli bir gazetesinin Urfa’nın işgali ve kurtuluşu sürecine bakışı ortaya konmuştur. Her şeyden önce The New York Times gazetesinin Urfa’daki Kuvayı Milliye mücadelesine tarafsız bakmadığı görülmüştür. Gazete, şehirde bulunan Amerika Yakınoğu Komitesi mensupları merkezinden olayları değerlendirmiştir. Vatanlarını kurtarmaya çalışan Kuvayı Milliye’yi değil, işgalci Fransa ve onlarla işbirliği içerisinde hareket eden Ermenileri desteklemiştir. Uzun süredir Batı’da yürütülen “Ermeniler katlediliyor” propagandasına hizmet etmişlerdir. Daha da ötesinde şehir ve çevresindeki Amerikalıların da Kuvayı Milliye’nin hedefi haline geldiği yönünde ısrarlı bir yayın politikasını sürdürmüştür. Fransızların Urfa’dan çıkarılmasından sonra ise kısa süre için Kuvayı Milliye’nin Amerikalılara ve Ermenilere yaklaşımlarının iyileştiğini belirtmişse de bir süre sonra yeniden önceki iddialarına geri dönmüştür.

Gazetede Urfa’nın İngiliz işgaline dair süreç neredeyse hiç işlenmemişken; Fransız işgali, Ermenilerin faaliyetleri ve onlara karşı savaşan Kuvayı Milliye yoğun olarak ele alınmıştır. Antep’teki mücadele ile Urfa direnişi bir birine benzer şekilde değerlendirilmiştir. En fazla üzerinde durulan husus ise Urfa’yı tahliye ederken şehrin hemen dışında Fransız Garnizonunun aşiretler tarafından imhasıdır. Gazete, olayı “gayrî medeni haydutlar” tarafından yapılan insanlık dışı ve savaş hukukuna aykırı bir saldırı olarak görmüştür. Bununla beraber olayın Kuvayı Milliye ile bir bağlantısı olduğuna dair bir iddia dahi ortaya atamamıştır.

Bu çalışmada ortaya koyulan bir diğer husus da gazetenin, Urfa ve çevresindeki Kuvayı Milliye hareketinin Mustafa Kemal Paşa tarafından sevk ve idare edildiği fikrini Amerikan kamuoyuna taşımasıdır. Ayrıca gaze-

tede Kuvayı Milliye’nin Suriye’deki Faysal liderliğindeki Arap hareketiyle koordineli bir şekilde çalıştıkları ileri sürülmüştür. Daha da önemlisi Kafkasya’da, Anadolu’da, Mezopotamya’da İngilizlere ve Fransızlara karşı yürütülen mücadelenin en önemli destekçilerinin ise Bolşevik Ruslar olduğu ısrarlı bir şekilde savunulmuştur.

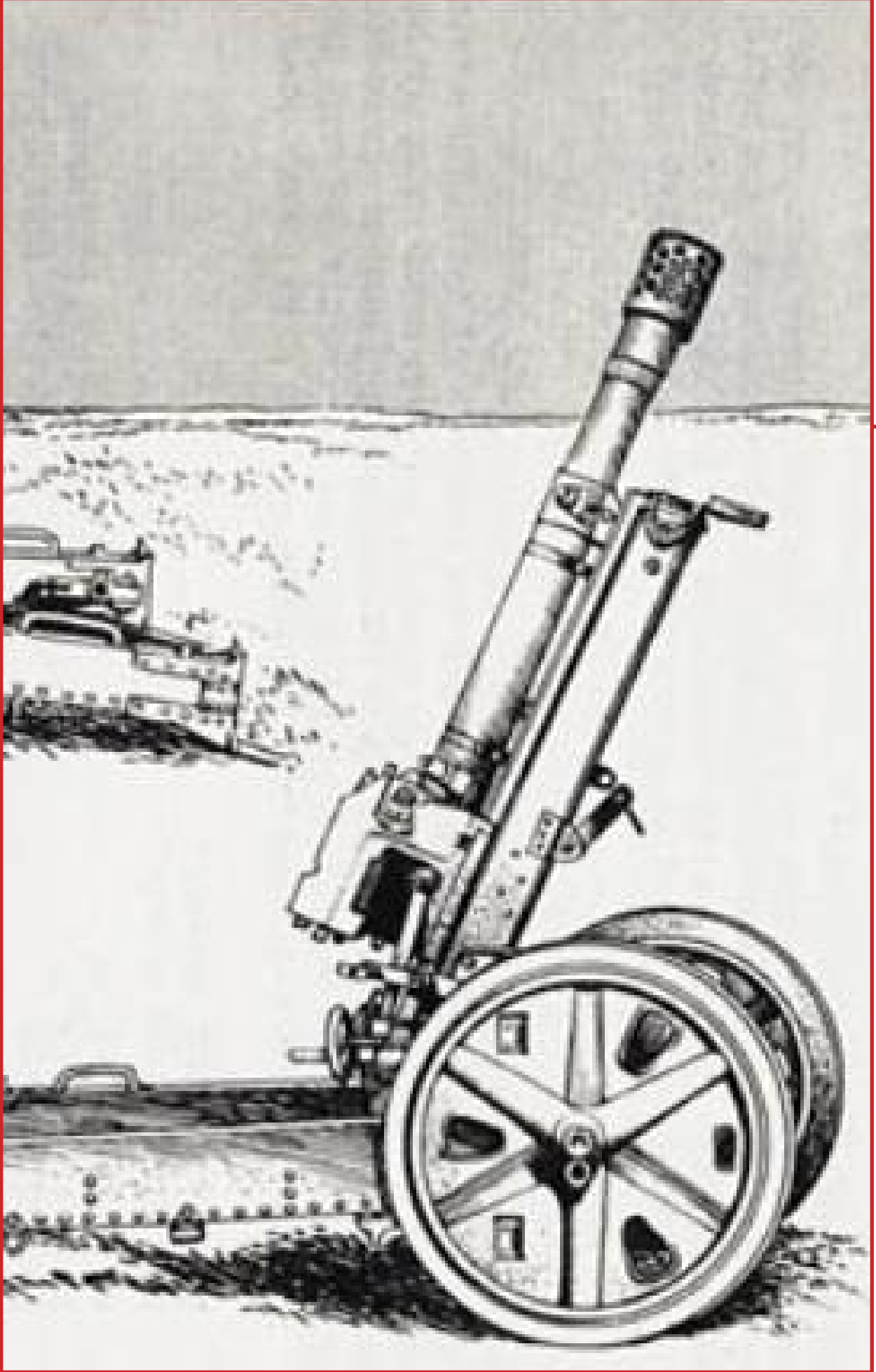
Fransızların Türklerle Ankara Antlaşmasını imzalayıp savaş halini sonlandırması açıkça olmasa da eleştirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde özellikle ekonomik imtiyazlar açısından Fransa’nın Antlaşmayla istediğini aldığı savunulmuştur. Siyasi açıdan ise Türkiye-Fransa ilişkilerinde yeni bir devreye geçildiği, böylece İngilizlerin Türkler karşısında yalnız bırakıldığı ima edilmiştir.

KAYNAKÇA:

- “500 French Troops Wiped Out at Urfa, Constantinople Hears”, *The New York Times*, 26 Nisan 1920.
- “Americans Besieged in Two Turkish Towns; Their Flag Defied; French Move to Rescue”, *The New York Times*, 15 Nisan 1920.
- “Americans Escape From Kemal’s Turks”, *The New York Times*, 16 Ocak 1921.
- “Americans Fought Turks at Aintab”, *The New York Times*, 27 Nisan 1920.
- “British Out of Syria”, *The New York Times*, 22 Aralık 1919.
- “Confirm Slaying of French”, *The New York Times*, 27 Nisan 1920.
- “French Had 200 Killed”, *The New York Times*, 28 Nisan 1920.
- “French Hard Pressed”, *The New York Times*, 9 Eylül 1920.
- “King Feisal Declares Anglo-French Boycott”, *The New York Times*, 23 Mart 1920.
- “Our Consul at Aleppo Asked for Warships”, *The New York Times*, 11 Mart 1920.
- “Ratify French Treaty”, *The New York Times*, 24 Ekim 1921.
- “Tells of Slaughter of French Garrison”, *The New York Times*, 9 Mayıs 1920.
- “Turkish Nationalists Suffer New Defeats”, *The New York Times*, 6 Eylül 1920.
- “Turks and Kurds Massacre 400 French”, *The New York Times*, 1 Mayıs 1920.
- “Turks Take Hadjin”, *The New York Times*, 2 Kasım 1920.
- Akalın, Müslüm: *Urfa Kurtuluş Destanı*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay, İstanbul 2008.
- Edwin L. James, “France at Peace with Kemal Pasha”, *The New York Times*, 31 Ekim 1921.
- Fisher, John: “Syria and Mesopotamia in British Middle Eastern Policy in 1919”, *Middle Eastern Studies*, C.34, Nisan 1989, ss.129-170.
- Gauvain, Auguste: “Five Years of French Policy in the Near East”, *Foreign Affairs*, C. 3, Aralık 1924, ss.277-292.
- Güçlü, Yücel: “The Struggle for Mastery in Cilicia: Turkey, France and the Ankara Agreement of 1921”, *The International History Review*, C.23, Eylül 2001, ss.580-603.
- https://en.wikipedia.org/wiki/The_New_York_Times, e.t.05.02.1017.
- <https://www.nytc.com/who-we-are/culture/our-history/>, e.t.05.02.1017.
- Özçelik, İsmail: *Milli Mücadele’de Güney Cephesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- Tanenbaum, Jan Karl: “France and Arab Middle East”, 1914-1920, *Transactions of the American Philosophical Society*, C.68, 1978, ss.1-50.
- Yavuz, Fikretin: “New York Times Gazetesi’nin Gözüyle Balkan Savaşları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.XVI, Aralık 2013, ss.147-186.

⁴² Edwin L. James, “France At Peace With Kemal Pasha”, *The New York Times*, 31 Ekim 1921.

Urfa Kurtuluş Mücadelesinde Cebel Topu

Dr. Berna TORKAK

Top, namlu ve kamadan oluşan bir mevziye, kundak ya da parka üzerine yerleştirilmiş, barutun etkisiyle uzak mesafeye mermi atabilen, tahrip ve yıkım gücü yüksek bir silahtır.¹ Bu silahı kullanıp alanında uzmanlaşmış askerî sınıfa “topçu”, silahın taktik ve tekniğini kapsayan alana ise “topçuluk” denilmektedir. Barutun daha sonrasında da topun icat edilmesi sonucunda ateşli silahlar alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir.²

Menşei tartışmalı olmakla birlikte ilk ateşli silahlar 1280 yılında Çinliler tarafından kullanılmıştır. Bu yeni silah daha sonraki yıllarda Asya ve Avrupa’ya kadar yayılmıştır. 1320 ve 1330’lu yıllarda ise Avrupa’daki savaşlarda kullanılmıştır.³

Topun bir kuşatma aracı olarak Avrupa’da kullanılmasına dair ilk kayıt 1324 yılında Metz’in kuşatılmasına dayanmaktadır.⁴ XIV. yüzyılın ortalarında Avrupa’da yaygın kullanılan topun ilk resimli kaydı Walter de Milemete’ye ait 1326-1327 tarihli bir el yazmasında görülmektedir.

Resimde görüldüğü üzere silah bir boruya yerleştirilerek, fitil yardımıyla ateşlenen mızrak ve ateş okuna benzeyen bir mekanizmadır. Bu mekanizma ya da top, ateş mızrağının ve okunun çeşitli coğrafyalarda yayılması sonucunda geçirdiği değişimi göstermektedir.⁵

Kaynak: Walter de Milemete, *De Nobilitatibus, Sapientibus, et Prudentibus Regum*, (London: University of Oxford, 1326-1327).

Topun, Doğu’daki kullanımı daha eskiye dayanmaktadır. Top ve barutlu silahların yaygınlaşmasında Osmanlılar önemli bir rol oynamıştır. Bazı tarihçiler Osmanlıların ateşli silahları yalnızca Avrupa devletlerinden değil İslam devletleri aracılığı ile tanıdığı olabileceklerini belirtmektedirler.⁶

¹ Yasin Ufuk Ergün, *Osmanlı Ordusunda Sahra Topçuluğu 1875-1914*, (Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, 2023), 1.

² Uğur Demlikoğlu, “18. Yüzyılda Erzurum Kalesi’nde Bulunan Toplar ve Malzemeleri”, *OTAM*, 46, (2019), 110.

³ Gábor Ágoston “Top”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012), 41: 240.

⁴ Salim Aydüz, “XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Tâife-i Efrenciyân)”, *Belleten*, 62 (235), (1998), 785.

⁵ Salih Kadioğlu, *II. Murad Dönemi Osmanlı Topçuluğu ve Top Döküm Teknolojileri*, (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), Giriş 3.

⁶ Salim Aydüz, “XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osman-

“

Urfa'nın kurtuluş mücadelesinde kullanılan ve arşiv belgelerinde cebel topu olarak adlandırılan top, dağ topudur. Tekerlekli taşımanın olmadığı dağlık bölgelerde kullanılan cebel topu birkaç parçaya ayrılarak katır, beygir ve at gibi yük taşıyan hayvanlar üzerinde taşınmaktadır.

”

Ateşli bir silah olan topun, Osmanlılarda ilk olarak ne zaman ve nerede kullandığına dair tarihçiler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İbn-i Kemal'a göre Osmanlılar topu Gelibolu Kuşatması'nda (1354), Bolayır'ın fethinde (1358) ve Eksamil Kalesi'nin fethinde kullanmışlardır. Neşri ise I. Kosova Savaşı'nda (1389) top atmakta üstat Haydar adlı bir topçudan bahsetmektedir. Neşri'den hareketle birçok tarihçi Osmanlı ordusunda topun ilk kullanımının I. Kosova Savaşı olduğunu ifade etmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Neşri'nin bu görüşünü savunanlar arasında yer almaktadır. Ancak Paul Wittek, XIV. yüzyılda Osmanlı ordusunda topun kullanma ihtimalinin düşük olduğunu belirtmektedir. Hatta Wittek, Neşri'nin bahsettiği Topçu Haydar'ın II. Kosova Savaşı'nda (1448) ismi geçen Topçu Haydar olabileceğini söylemektedir.⁷

Savaş meydanlarında mücadelenin sonucunu belirleyen topların⁸ ilk olarak nerede ve hangi tarihte kullanıldığıyla ilgili çeşitli bilgiler olmakla birlikte Osmanlı'nın kuruluş dönemini anlatan kaynaklarda ilk kez I. İstanbul Muharasası'nda (1369) kullanıldığı belirtilmektedir. Bu muhasaradan sonra ise I. Kosova Savaşı'nda (1389) top kullanıldığı aktarılmaktadır. XV. yüzyıl Osmanlıların topçuluk alanında ün yaptıkları bir dönem olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) İstanbul'un fethi için yaptırdığı toplar batılı kaynaklarda korku salan toplar şeklinde kullanılmıştır.⁹ Fatih'in İstanbul'un fethinde kullandığı toplar ve silahlar etkili bir ateş

lulara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Tâife-i Efrenciyân)", *Belleten*, 62 (235), (1998), 785.

⁷ İbrahim Altın, *III. Selim Döneminde Topçu Ocağında Yapılan İslahatlar*, (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 4, 5.

⁸ Osman Köse, "19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Kullanılan Tüfekler Hakkında Bazı Mülahazalar", *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14/4, (2022), 955.

⁹ Bülent Avcı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Topçusu: Çanakkale Boğazı Muharebeleri Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014), 2, 3.

gücü olarak ön plana çıkmıştır. Bu yüzden Fatih Sultan Mehmed devri Osmanlı top teknolojisi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur.¹⁰

Osmanlı ordusunda ateşli bir silah olarak kullanılan toplar, "Tophâne" denilen yerde yapılmaktadır.¹¹ Topların üretilmesi, muhafaza edilmesi ve savaşlarda kullanılması için oluşturulan yapıya "Topçu Ocağı" denilmektedir.¹² Osmanlı topları tunç, bakır ve demirden oluşmaktadır.¹³ Bu topların yapımında ise top kalıpları kullanılmaktadır. Kalıpların içine demir miller ile birlikte 40-50. 000 yumurta karıştırılır. Çamur haline getirilen bu özel macun, demir mile sarılarak konulur. Kalıbın içerisine dökülüp, top meydana geldikten sonra mil çıkarılır. Osmanlı topları kullanım yerleri ve çaplarına göre sınıflandırılmaktadır.¹⁴ Örneğin topların bazı türleri büyük, orta ve küçük boy olarak sınıflanmaktadır. Kullanış yerlerine göre sahra, kale, sahil ve gemi olarak beş kısma ayrılmaktadır. Yine şayka, paranki, baçaluşka, zarbezen, havâî, kolonborne gibi büyük ve küçük toplar karada ve gemilerde kullanılmak üzere imal edilmiştir.¹⁵

Urfa'nın kurtuluş mücadelesinde kullanılan ve arşiv belgelerinde cebel topu olarak adlandırılan top, dağ topudur.¹⁶ Cebel topu 6,5 cm ve 7,5 cm çapındadır. 10 adet yive sahip olan cebel topunun çapları 65,3 mm, kaması 8 kg, namlusu da 1,8 kg'dır. 6, 5 cm olan cebel topları 3 fondluk toplar olarak da adlandırılmaktadır. Bu topun namlusu adi çelik ve tunçtan imal edilmektedir. Yine kamaları ise düz kamadan ibarettir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra 6, 5 cm'lik topların muharebe alanındaki yetersizliğinden dolayı Osmanlı Devleti bu topların yanına 7, 5 cm çapındaki cebel toplarını ithal etmiştir. İthal edilen bu topların bir kısmı Krupp Fabrikası'nda bir kısmı da Tophane-i Amire'de imal edilmiştir.

¹⁰ Hilmi Kaçar, "Osmanlı Top Teknolojisinin Burgonya Dukalığı'na Aktarımı, 1457-1467", *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14/1, (2022), 162.

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 3, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), 33.

¹² İbrahim Altın, *III. Selim Döneminde Topçu Ocağında Yapılan İslahatlar*, (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 4.

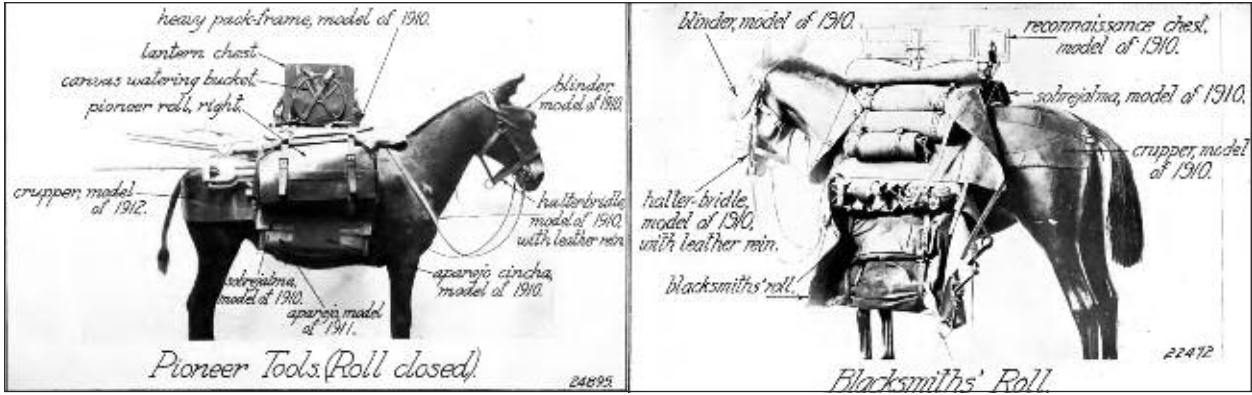
¹³ İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmir'e de Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı -I-*, Haz. Taşkın Takış, Sunay Aksoy, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009), 255; Tülin Çorlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techi-zaiıları (Askerî Müzedden Örneklerle)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 5.

¹⁴ Topların cinsleri ve çaplarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, Cilt: 3, Kısım: 7, (Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1995), 187-193.

¹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 414, 415; Yasin Ufuk Ergün, *Osmanlı Ordusunda Sahra Topçuluğu 1875-1914*, (Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, 2023), 11.

¹⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004), 470; Ferit Devlilioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999), 127.

Kaynak: Handbook of the 2.95-Inc Mountam Gun Materiel and Pack Outfit, (Washington Government Printing Office, 1916), 74, 75.

Dağlık bölgelerde küçük çapta ve intikali kolay olan bu top, genellikle parça parça nakledilmektedir. Engeli arazilerde hareketlerinin yüksek ve namlusunun boyut ve ağırlığının düşük olması nedeniyle topçu birliklerine kolaylık sağlamaktadır.¹⁷ Tekerlekli taşımının olmadığı dağlık bölgelerde kullanılan cebel topu birkaç parçaya ayrılarak katır, beygir ve at gibi yük taşıyan hayvanlar üzerinde taşınmaktadır.¹⁸

Yük hayvanları üzerinde taşınan cebel toplarının iki tanesi Siverek'te bulunmaktaydı. 1920 yılında Urfa'nın Fransızlar tarafından işgaliyle birlikte bu topların Siverek'ten Urfa'ya getirilmesi talep edilmiştir. 10 Şubat 1920 tarihli belgede Fransız kuvvetlerinin Urfa'daki Kuva-yı Milliye tarafını muhasaraya aldığı bildirilmiştir. Ayrıca Siverek'te iki cebel topunun mevcut olduğu bunun derhal Urfa'ya gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁹ Aynı tarihte Cudi Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleri hakkında verdiği bilgilerde Urfa'da bir topun bulunduğu ve bunun da cebel olduğu belirtilmiştir.²⁰

10 Şubat 1920 tarihli şifreye verilen cevapta Siverek'te bulunan tek Schneider cebel topunun 78 santim marsı ile ve bir mitralyöz takımının yani makineli tüfek takımının²¹ 11/12 Şubat gecesi Urfa'ya Kuva-yı Milliye kumandanı emrine hareket edeceği bildirilmiştir.²² Schneider firması tarafından üretildiğinden dolayı bu şekilde aldandırılan toplar Fransız Albay Ducrest tarafından 1906 yılında tasarlanmıştır. Bu topun 146 adedi

¹⁷ Yasin Ufuk Ergün, *Osmanlı Ordusunda Sahra Topçuluğu 1875-1914*, (Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, 2023), 73.

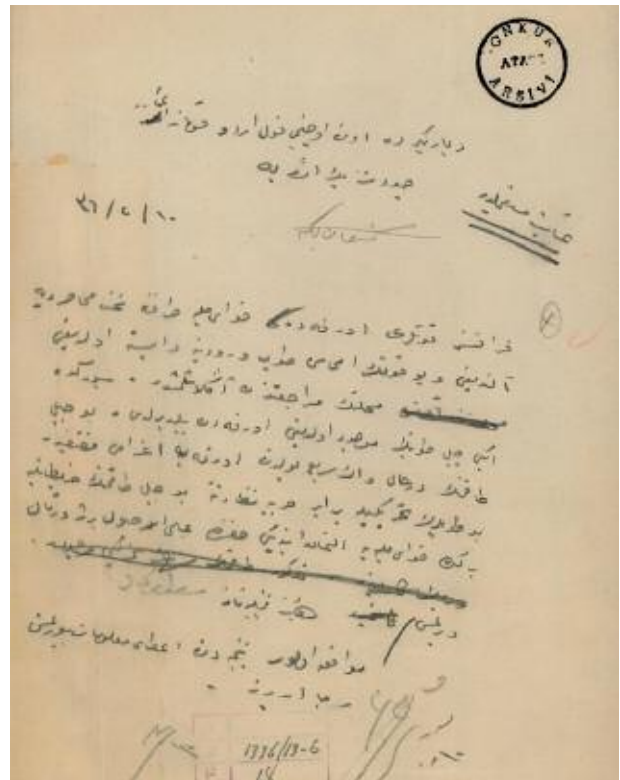
¹⁸ BOA, BEO, 1752/131351; BOA, BEO, 2197/134729; BOA, BEO, 914/68544; BOA, BEO, 2215/166076; BOA, BEO, 2297/172227; BOA, BEO, 2385/178827; BOA, BEO, 3355/251625; BOA, BEO, 3369/252675; BOA, Y. PRK. ASK., 164/69; BOA, Y. PRK. ASK., 204/41; BOA, DH. MKT., 1820/98; BOA, HR. TO., 47/8; BOA, MVL., 337/31; BOA, ATASE, 121/794, D. 1, F. 1/121; BOA, ATASE, 30/164, D. 249, F. 625; BOA, ATASE, 13/16, D. 1, F. 1-5.

¹⁹ BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18.

²⁰ BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-12.

²¹ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006), 1100.

²² BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-9.

■ Siverek'te İki Cebel Topunun Mevcut Olduğunu ve Bunun Derhal Urfa'ya Gönderilmesi Gerektiğine Dair Belge
Kaynak: BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18.

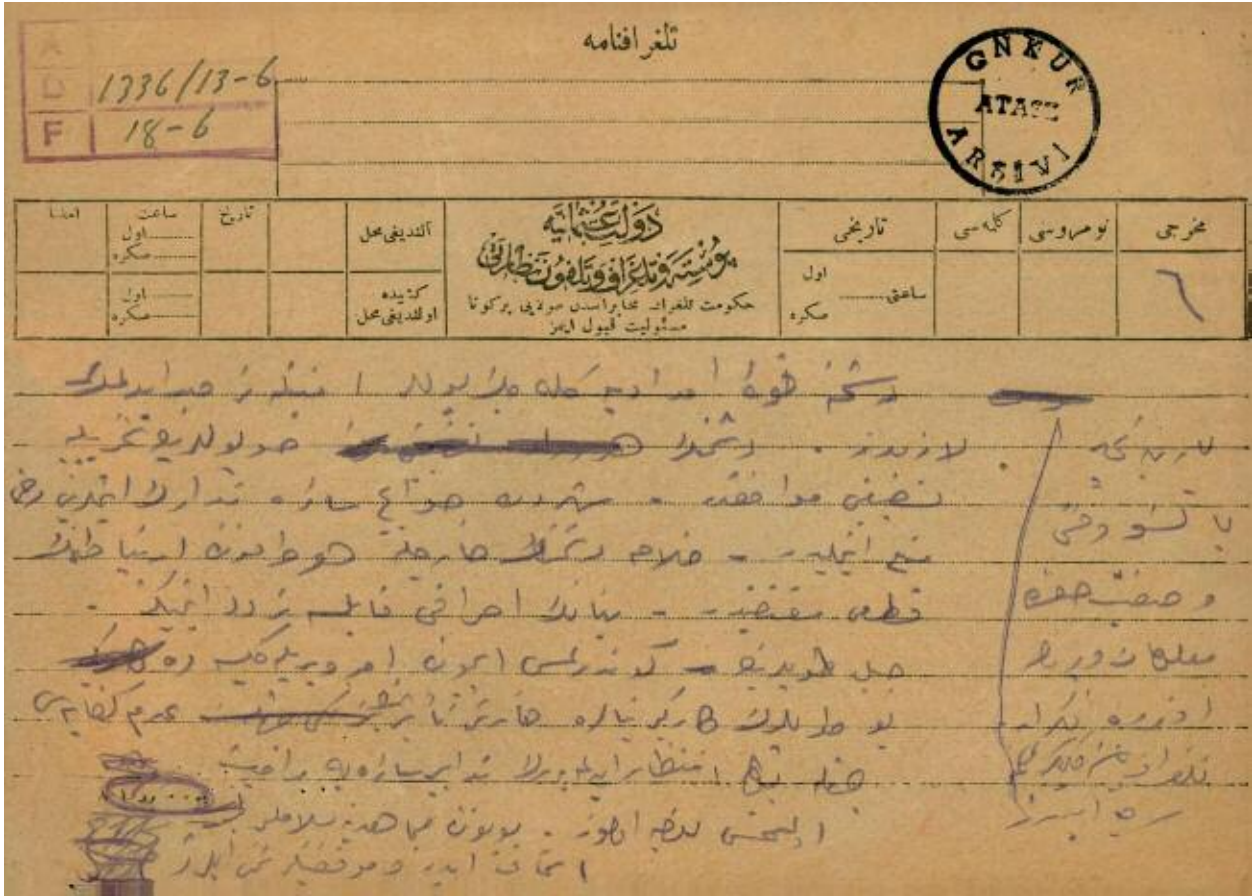
Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan tarafından ülkeye getirilmiştir.²³ Şifreye verilen cevapta söz konusu topun Kuva-yı Milliye tarafından gece ordugâhları basılarak zorla alınıp Siverek'e gönderileceği oradan da Urfa'ya sevk edileceği belirtilmektedir.²⁴ Nitekim 15 Şubat'ta Siverek'te münferit bir piyade iskân edilerek cebel toplarıyla bir mitralyöz takımı basılıp Urfa'ya getirilmiştir.²⁵ Urfa'lı mücahitlerin Fransızlar karşısında top istemesi üzerine Mustafa Kemal, 13. Kolordu'ya Siverek'teki iki cebel topunun takımıyla birlikte Urfa'ya gönderilmesini emretmiştir.²⁶

²³ <https://www.defensehere.com/tr/saglam-metal-100-yillik-savas-topunu-neden-yeniledi>.

²⁴ BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-9.

²⁵ BOA, ATASE, 26/74, D. 1336/13-6, F. 20.

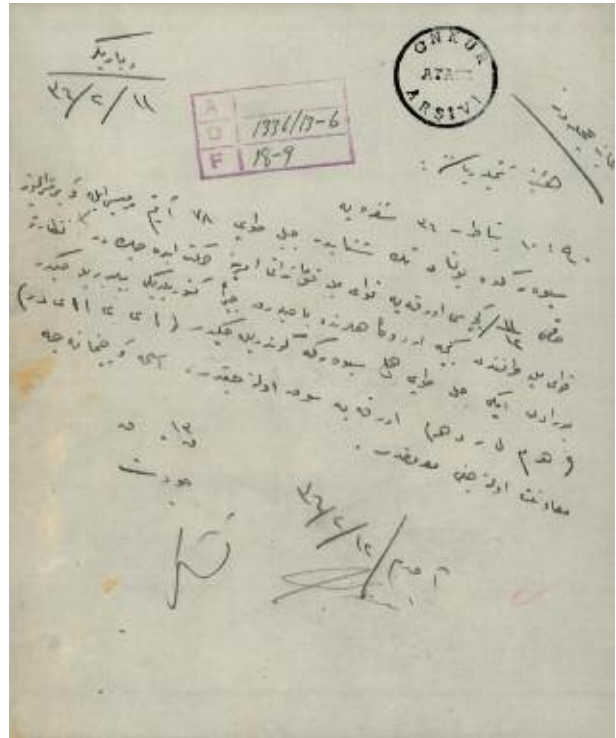
²⁶ Müslüm C. Akalın, *Urfa Kurtuluş Yazıları*, (Ankara: ŞURKAV Şanlıurfa İli Kültür Eğitim ve Sanat Araştırma Vakfı Yayınları, 2015), 37, 38.

■ Cebel Toplarının Gönderilmesi İçin Emir Verildiğine Dair Belge Kaynak: BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-6.

Hasan Açıanal'ın hatırında yer alan bilgiye nazaran 29 Şubat 1920'de Urfa Merkez Heyeti'nden Milli Aşiret Reisi Mahmud Bey'e yazılan yazıda savaşta bir başarı elde edilemediği belirtilmektedir. Halbuki Aneze Aşiret Reisi Hacim Bey ile beş yüz kadar topluluk yirmi günden beri düşmana karşı savaşmaktaydı. Bu savaşta 5 cm çapında bir de cebel topu bulunmaktaydı. Ancak savaşa iştirak eden aşiretlerin savaş görmemeleri ve ağır toplar bulundurmamaları başarısızlığın nedeni olmuştur.²⁷ Akalın'ın ise 4 Mart 1920'de mücadelenin başladığı ve Urfa'nın büyük kayıplar verdiğini belirtmektedir. Bu kaybın nedeni ise topların irca yayının kırılmasıdır.

Bu yayın kırılması nedeniyle müstahkem binalar dövülemedi.²⁸ Fakat tüm bunlara rağmen cebel topları Urfa'nın kurtuluş mücadelesinde etkili bir kuşatma aracı olarak kullanılmıştır.

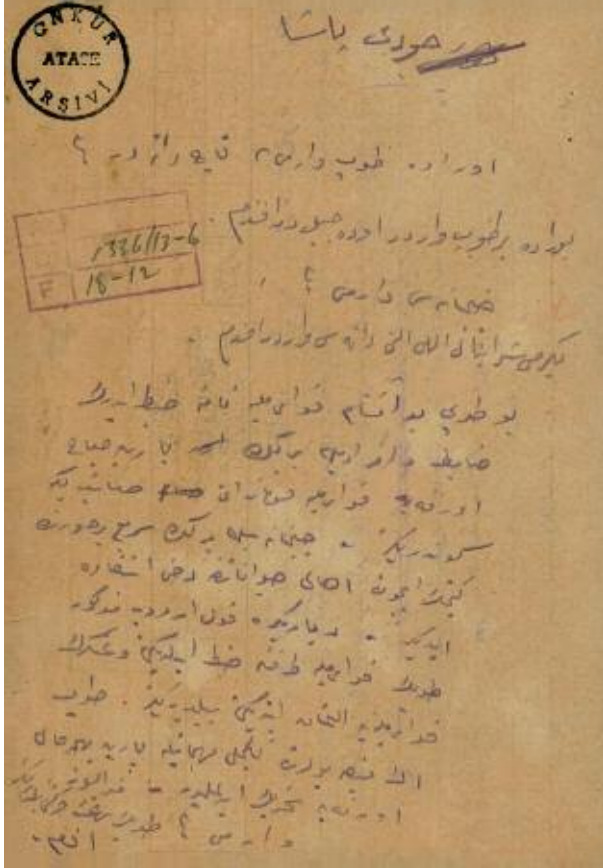

■ Siverek'te Bulunan Cebel Topu ile Bir Mitralyöz Takımının Gece 11-12 Gibi Urfa'ya Hareket Edeceğine Dair Belge Kaynak: BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-9.

²⁷ Hasan Açıanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, (Ankara: ŞURKAV Şanlıurfa İli Kültür Eğitim ve Sanat Araştırma Vakfı Yayınları, 2001), 118, 124.

²⁸ Müslüm C. Akalın, *Urfa Kurtuluş Yazıları*, (Ankara: ŞURKAV Şanlıurfa İli Kültür Eğitim ve Sanat Araştırma Vakfı Yayınları, 2015), 18, 19.

■ Urfa'da Kuva-yı Milliye'nin Faaliyetleri Hakkında Verilen Bilgilerde Bir Topun Olduğu ve Bunun da Cebel Olduğu Belirtilmektedir Kaynak: BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-12.

■ Cebel Topu Görselleri

Kaynak:

https://tr.wikipedia.org/wiki/76-mm_da%C4%9F_topu_M1938

■ Cebel Topu ile Bir Mitralyözün Siverek'ten Urfa'ya Gönderildiğine Dair Belge Kaynak: BOA, ATASE, 26/74, D. 1336/13-6, F. 20.

■ Cebel Topu Görselleri

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Da%C4%9F_topu

■ Cebel Topu Görselleri Kaynak: <https://tr.topwar.ru/145294-rasskazy-ob-oruzhii-76-mm-gornaya-pushka-gp-m-99.html>

■ Kaynak: <https://laststandonzombieisland.com/wp-content/uploads/2021/10/japanese-type-41-75mm-mountain-gun-captured-by-marines.jpg>

■ Kaynak: Handbook of the 2.95-Inch Mountain Gun Materiel and Pack Outfit, (Washington Government Printing Office, 1916), 36.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları****Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi ATASE**

- BOA, ATASE, 13/16, D. 1, F. 1-5.
- BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18.
- BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-6.
- BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-9.
- BOA, ATASE, 26/72, D. 1336/13-6, F. 18-12.
- BOA, ATASE, 26/74, D. 1336/13-6, F. 20.
- BOA, ATASE, 30/164, D. 249, F. 625.
- BOA, ATASE, 121/794, D. 1, F. 1/121.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

- BOA, BEO, 914/68544.
- BOA, BEO, 1752/131351.
- BOA, BEO, 2197/134729.
- BOA, BEO, 2215/166076.
- BOA, BEO, 2297/172227.
- BOA, BEO, 2385/178827.
- BOA, BEO, 3355/251625.
- BOA, BEO, 3369/252675.
- BOA, DH. MKT., 1820/98.
- BOA, HR. TO., 47/8.
- BOA, MVL., 337/31.
- BOA, Y. PRK. ASK., 164/69.
- BOA, Y. PRK. ASK., 204/41.

Tetkik Eserler

- Açal, Hasan, Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı. Ankara: ŞURKAV Şanlıurfa İli Kültür Eğitim ve Sanat Araştırma Vakfı Yayınları, 2001.
- Ağoston, Gábor, "Top". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012. 41: 240-242.
- Akalın, Müslüm C., Urfa Kurtuluş Yazıları. Ankara: ŞURKAV Şanlıurfa İli Kültür Eğitim ve Sanat Araştırma Vakfı Yayınları, 2015.
- Altın, İbrahim, III. Selim Döneminde Topçu Ocağında Yapılan İslahatlar. Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Avcı, Bülent, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Topçusu: Çanakkale Boğazı Muharebeleri Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014.
- Ayduz, Salim, "XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Tâife-i Efrenciyân)". Belleten, 62 (235), (1998): 779-830.
- Bostan, İdris, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire'de Top Döküm Faaliyetleri". Halil İnalçık Armağanı -I-. Haz. Taşkın Takış, Sunay Aksoy. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009. 249-280.
- Çorlu, Tülin, Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askeri Müzeden Örneklerle). Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- Demlikoğlu, Uğur, "18. Yüzyılda Erzurum Kalesi'nde Bulunan Toplar ve Malzemeleri". OTAM, 46, (2019): 119-131.
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999.
- Ergün, Yasin Ufuk, Osmanlı Ordusunda Sahra Topçuluğu 1875-1914. Yüksek Lisans Tezi. Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, 2023.
- Handbook of the 2.95-Inc Mountain Gun Materiel and Pack Outfit. Washington Government Printing Office, 1916.
- Kaçar, Hilmi, "Osmanlı Top Teknolojisinin Burgonya Dukalığı'na Aktarımı, 1457-1467". History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 14/1, (2022): 159-181.
- Kadioğlu, Salih, II. Murad Dönemi Osmanlı Topçuluğu ve Top Döküm Teknolojileri. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Köse, Osman, "19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Kullanılan Tüfekler Hakkında Bazı Mülâhazalar". History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 14/4, (2022), 955-963.
- Kütükoğlu, Mübahat S., Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Cilt: 3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Parlatır, İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.
- Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.
- Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri. Cilt: 3. Kısım: 7. Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1995.
- Walter de Milemete, De Nobilitatibus, Sapientibus, et Prudentibus Regum. London: University of Oxford, 1326-1327.
- <https://laststandonzombieisland.com/wp-content/uploads/2021/10/japanese-type-41-75mm-mountain-gun-captured-by-marines.jpg>
- https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Type_41_75-mm_Mountain_Gun_carried_by_soldiers.jpg
- <https://tr.topwar.ru/145294-rasskazy-ob-oruzhii-76-mm-gornaya-pushka-gp-m-99.html>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/76-mm_da%C4%9F_topu_M1938
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Da%C4%9F_topu
- <https://www.defensehere.com/tr/saglam-metal-100-yillik-savas-topunu-neden-yeniledi>
- <https://www.lonesentry.com/articles/ttt09/mountain-gun.html>

AKGÜN

Pazar

Haftada Bir Çıkar, Cumhuriyetçi Halk Gazetesidir.

11-4-337

Urfalılar 11 nisan kurtuluş Bayramınız şen olsun

Akgün niçin Çıkıyor

Tarihten önce kurulan ve tarihin sonuna kılacak olan bir milletin ezeli bir varlığın içerisinde bulunuyoruz. Türk milleti, Türk medeniyeti...

Bugün dünya millet ve medeniyetlerini hayretle-

inkılâp mevelerinin nasıl oldu, niçin oldu çeklindeki suallere cevap teşkil edecek kısmın mevzuun hemmîyetine binosen erbabına terk ediyoruz.

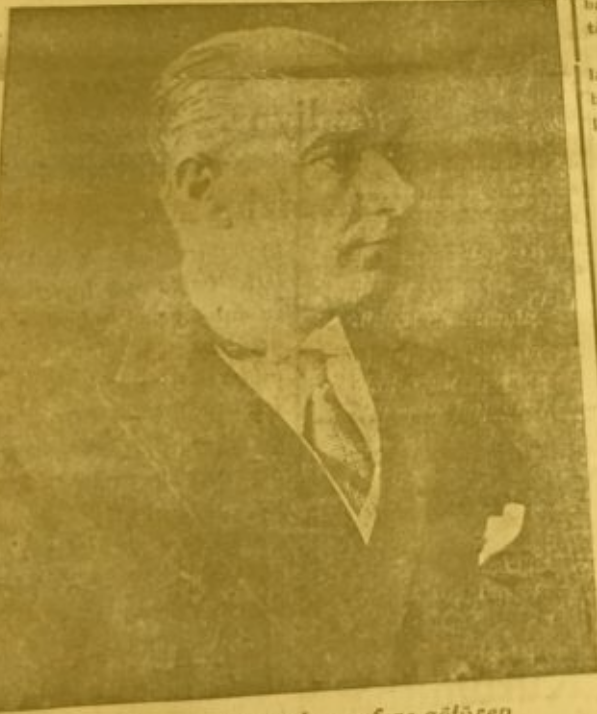
Biz burada kuvvet ve kudretimizin yettiği kadar-

BU SENE SAYILAVLARIMIZ Kurtuluş Törenine Gelemediler

Belediyemiz tarafın an. Kurtuluş törenine davet edilen sayıllarımız meclisteki bazı mühim işleri dolayısıyla törene iştirak edememişlerdir. Her biri ayrı ayrı yazdıkları mektuplarda o gün için bütün Urfalıları candan kutlamaktadır'ar.

KURTULUŞ GÜNÜMÜZ Mersin ve İSTANBULDA DA Kutlanacak

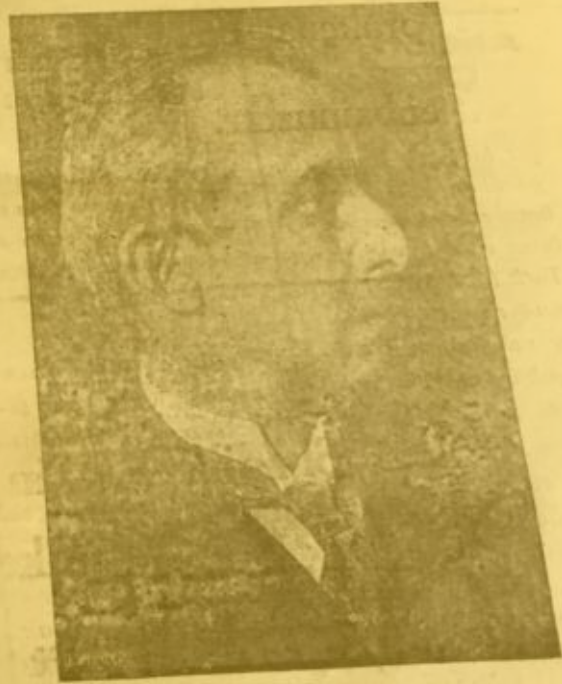
İstanbul ve Mersinde toplanan Urfalılar 11 - Nisana karşı büyük bir saygı eseri olarak bir araya toplanmak ve bir program dahilinde tören yapmak arzusunda olduklarını memnuniyetle haber aldık. Bu günü yurdun diğer bucaklarında yaşatmaya çalışan katrızman Ufa çocuklarına bayramınız kutlu olsun deriz.

Türk Ulusunu Zaferden zafere götüren Ulu Önder Atatürk

kan ve dünkü varlığı bugün yepyeni ruh ve yepyeni canlar kayıyen Türk inkılâbı oldu? Niçin oldu? nasıl yaşıyacak... Nü bir Türk evlâdının itenahi dehasında tez eden bütün dündeniyellerini sahar drel halinde saran

bilgimizin müsaadesi nisbelinde, inkılâp nasıl yaşıyacak. Biz burada ne rol alabileceğiz. Mevzuu üzerine döneceğiz ve gazetemizin ana hattını bu yola tevcih edeceğiz. Yani biz burada Türk inkılâbını anlamağa çalışan bir unsur anladığı kaderinde yaymağa çalışan

Sevgili Başbakanımız İsmet İnönü

bir zümre olacağız. Ana yurdun siklet merkezinden kopan her irade ve işaretin vatanın en ufak köşelerine kadar yayılmasına, doğulmasına hizmet

eden bir müvassı coğuz. Osmanlı devlet nelerce ihtihalt y bir toroştan küll Tülfen çe

Urfa Kurtuluş Bayramının Basına Yansıması 1934-1950

Prof. Dr. Ahmet İLYAS

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

Ulusal Bayram Kavramsalının Nüvesi

Milli bayramlar, toplumun ulusal düzeyde birlik ve beraberliğini göstermesi açısından önemlidir. Modern devletlerdeki toplumların yazgısı olarak nitelendirilen milli bayram kavramının somutlaşma orjini Fransız İhtilali sonrasına kadar sarkabilir. 14 Temmuz 1790'da ilk defa ulusallaşmanın ve toplumsallaşmanın yansıması olarak kutlanılan Fransız İhtilali bayramı birçok ulusa örnek teşkil etmiştir (Hunt, 1984: 35). Denilebilir ki Fransız İhtilali, millet kavramının bayramlar vasıtasıyla toplum arasında kıvanç ve taşıyı birleştiren bir sembol haline gelmiştir. Ayrıca Almanların 1870 yılında Fransızlara karşı kazandığı Sedan Savaşı'nı, Alman ulusçuluğu canlı tutmak için 1871 yılından itibaren milli bir zafer olarak kutlamaları da milli bayram kavramı etrafında düşünmek gerekir. Tüm bunların yanında kişisel olarak bazı devlet adamlarının doğum günlerinin milli bayram olarak da kutlandığı bilinmektedir.

II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı Devleti'nde resmi bayram olgusuna rastlanılmadığı ifade etmek en doğrusudur. Resmi bayram kavramsalı daha çok padişahın tahta çıkışı olarak tanımlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk resmi bayramının *İyd-i Milli-yi Osmani* olarak nitelendirilen 23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen Hürriyet Bayramı'dır (Üstel, 2011: 29). İlk resmi bayram olarak kabul edilen İyd-i Milli Bayramı 1909 yılından itibaren kutlanmış olup, 1934 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. İyd-i Milli Bayramının resmi olarak kutlanması teklifini İzmir Mebusu Ahmet Müfit Bey tarafından "*Osmanlıların istiklâlini ilân ettikleri Kânûn-ı Sâninin 14. gününün eyyâm-ı mahsûsa-i milliye meyanına ithaline*" dair tavriri ile şekillenmiştir (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, B. XVI, 21 Ocak 1909: 285). Kanun teklifi görüşülürken İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey ise Osmanlı toplumunun parçalı halinin tek vücut haline gelmesini sağlayacak bayramın Meşrutiyet Bayramı olması gerektiği konusunda fikir beyan etmiştir. (Beşikçi, 2012: 62).

“

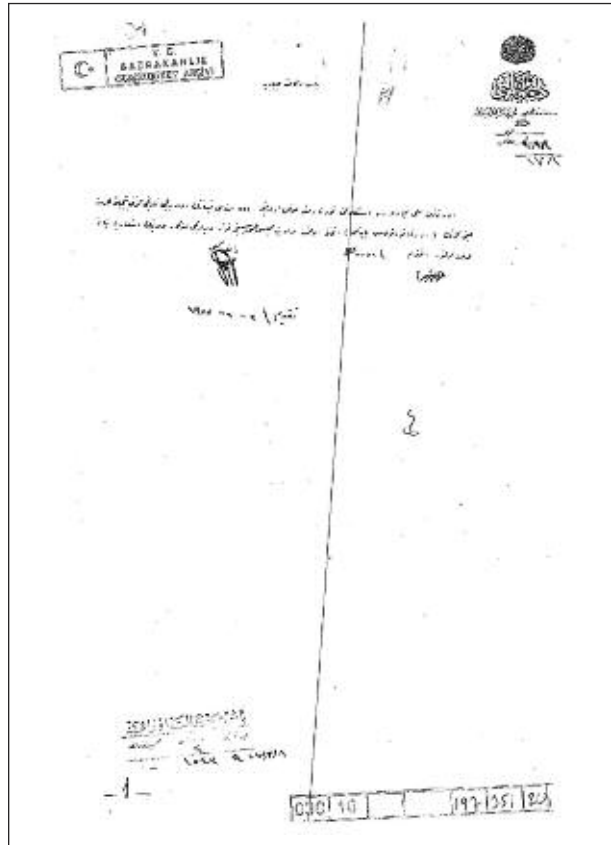
23 Nisan 1920 yılında açılmış olan Meclis'in ulusal egemenlik adına milli bir bayram olması 1921 yılı içerisinde benimsendi. Saruhan Mebusu Refik Şevket ve arkadaşlarının 23 Nisan'ın İyd-i Milli Addi olması yönündeki kanun teklifi 112 Nolu Kanun olarak kabul edildi. Milli bir bayram olan ulusal egemenlik bayramının yine Nisan ayında Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından kutlanan Çocuk Bayramı ile birleştirilmesi ise zaman içerisinde gerçekleşti (Alkan, 2011). Haziran 1938 tarihinde çıkarılan kanunla Ulusal Egemenlik Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kutlanmaya başlandı.

”

İttihat ve Terakki Cemiyeti en azından II. Abdülhamid'e karşı bir hamle olarak II. Meşrutiyeti motivasyon açısından canlı tutmak istediklerini Meclis-i Mebusan tartışmalarında kendisini açığa çıkardığı iddia edilebilir. Tüm bu tartışmalar neticesinde alınan kararlar 23 Temmuz 1908 gününün milli bayram olarak kabul edilmesini 6 Temmuz 1909 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi (Yamak, 2008: 327). İyd-i Milli Bayramı, Birinci Dünya Savaşı hariç her yıl kutlanmaya devam edildi. Fakat yeni rejimin savunucuları, 1935 yılında yaptıkları değişiklikle 10 Temmuz Hürriyet Bayramı (İyd-i Milli) kutlanmasını bir kenara bırakarak onun yerine Cumhuriyet ve Ulusal Egemenlik bayramlarını ön plana çıkardılar (Bora, 2017: 52). İttihat ve Terakki yöneticilerinin toplumu dinsel manada bölen dini bayramların yanında toplumun ortak mutluluklarını ortadan kaldırmak amacıyla 1915 yılından itibaren Mektepliler Bayramı, 1916 yılındaki Çocuk Bayramı ve İdman Bayramı'nı resmi bayramlar listesi eklendi (Üstel, 2011: 29). Bunlar içerisinde Çocuk Bayramı'nın paramiliter anlayışla savaş yıllarında halkın millet sağduyusunu ortaya çıkarmak için oluşturuldu (Alkan, 2011: 53).

Ulusal mücadelenin fiziksel zaferi sonra sıra ulusal

bütünleşmenin toplum nezdinde sağlanmasına gelmişti. İttihat ve Terakki'nin başlattığı ulusal bayramlar etrafında toplumun birleşme modeli en azından bir süre daha devam ettirilme konusunda bir ön yargı yoktu. Bu nedenle 1935 yılına kadar İttihatçıların başlattığı milli bayram olgusuna dokunulmadı. Ancak 23 Nisan 1920 yılında açılmış olan Meclis'in ulusal egemenlik adına milli bir bayram olması 1921 yılı içerisinde benimsendi. Saruhan Mebusu Refik Şevket ve arkadaşlarının 23 Nisan'ın İyd-i Milli Addi olması yönündeki kanun teklifi 112 Nolu Kanun olarak kabul edildi (TBMM, C. X, 23.4.1337: 74). Ulusal bir bayram olan ulusal egemenlik bayramının yine Nisan ayında Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından kutlanan Çocuk Bayramı ile birleştirilmesi ise zaman içerisinde gerçekleşti (Alkan, 2011). Haziran 1938 tarihinde çıkarılan kanunla Ulusal Egemenlik Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kutlanmaya başlandı. Cumhuriyet sonrası milli bayramlardan bir diğeri de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'dır. Cumhuriyet bayramı ve Türk İnkılabının en önemli noktalardan biri olan Cumhuriyet'in ilanının bayram olarak kutlanması ulus-devlet sembollerindedir. Bu rejim değişikliğinin toplum tarafından benimsenmesi ancak ve ancak bayram şeklinde kutlanmasıyla sağlanabilirdi.

■ Urfa'nın kurtuluş günü olan 11 Nisan tarihinin Urfa'nın Kurtuluş Bayramı olarak kabul edilmesi.

■ Topçu Meydanı'nda bir bayram kutlaması.

Bu amaçla 2 Şubat 1925 tarihinde sevk edilen ve “*Cumhuriyetin ilânına müsadif 29 teşrinievvel gününün milli bayram addi hakkında kanun*” adlı teklif 19 Nisan 1925 tarihinde 628 sayılı kanun olarak kabul edildi. Cumhuriyet bayramı ilk defa 29 Ekim 1925 tarihinde yurt içi ve yurtdışı elçiliklerinde milli bir bayram olarak kutlanmaya başlandı.

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e miras olarak bırakılan milli bayramlardan biri de *İdman Bayramı* ve *Gazi Günü* olarak bilinen ve tarihe *19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı*'dır. Osmanlı Olimpiyat Cemiyeti'nin de kurucusu olan Tercan'ın bu girişimi neticesinde 29 Nisan 1916 tarihinde Papazın Çayırı denilen yerde ilk bayram kutlanır (Oğuzkan, 1997: 24). 1920'lere kadar bazı yıllar yapılmasa da bu bayramın Mektepliler Bayramı olarak da kutlandığı ifade edilir

(Alkan, 2011: 34). Bu arada Mayıs ayı içerisinde Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı yıl da *Gazi Günü* olarak kutlanmaya başlanmıştı. 1935 yılında ulusal bayramlara ilişkin çıkarılan kanun içerisinde de adı geçen bayram yer almamıştır. 1936 ve 1937 yılları arasındaki bayramlarda özellikle Atatürk sevgisi, spor, vatan kavramlarının yer aldığı gösteriler düzenlenmiştir.

Nihayetinde 19 Mayıs 1938 tarihinde Mustafa Kemal'in son defa katıldığı kutlamalar sonrası içişleri Bakanı Şükrü Kaya bundan böyle 19 Mayıs kutlamalarının Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanacağını, Atatürk'ün bu bayramı tüm gençliğe armağan ettiğini ifade etmiştir. 20 Haziran 1938 tarihinde 2739 Sayılı Kanuna ek olarak Gençlik ve Spor Bayramı da eklenmiş ve 3466 Kanun olarak kabul edilmiştir (Bolat, 2007: 46).

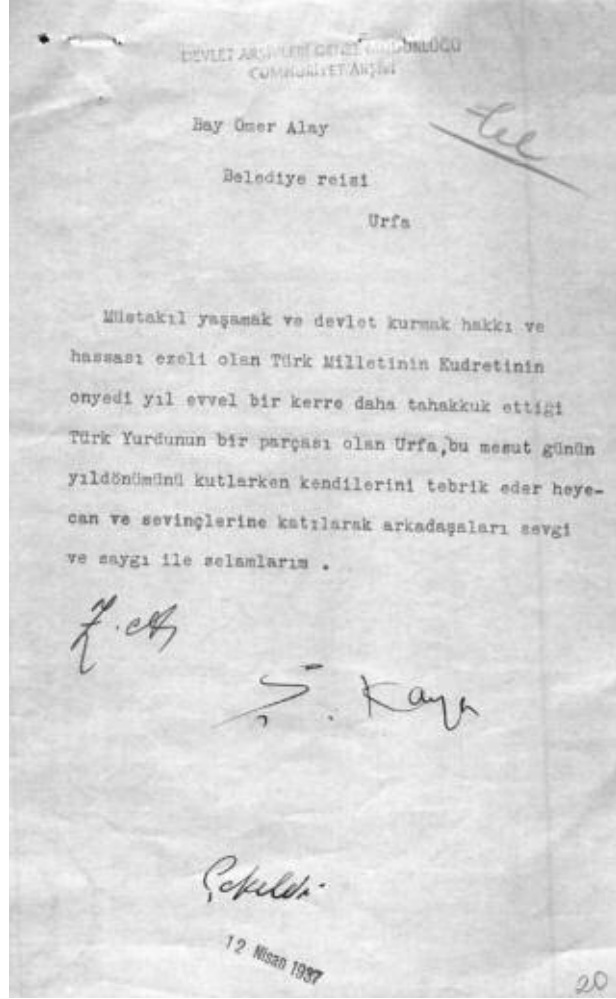
Milli Mücadele sonrası kutlanılan ulusal bayramlardan biri de 30 Ağustos Zafer Bayramı'dır. Ulusal mücadelenin zaferle neticelenmesiyle sonuçla Başkomutanlık Zafer Muharebesi'nin toplumun hafızasında canlı tutmak amacıyla 12 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan 795 Sayılı kanunla resmi bayram olarak kutlanması kararı alındı. Dört maddelik kararın ikinci maddesine göre: "Her yıl dönümünde bu bayram günü kuvayi berriyeye, bahriye ve havaiye tarafından tesit olunur ve Müdafaa-i Milliye vekâletinin tanzim edeceği programa göre Dumlupınarda ayrıca merasimi askeriye icra edilir ve bu günde bilûmdevair ile mektepler tatil olunur"(TBMM, C. XXIV, 1.4.1926: 537). Recep Peker imzasıyla gönderilen genelgeyle bayramın kutlanmasına ilişkin kanun tüm vilayetlere gönderilmiştir.

Urfa'da 11 Nisan Kurtuluş Bayramı'nın Kutlanması

Milli Mücadele'nin en yoğun çatışma yaşanan yerlerinden biri de Urfa'dır. Önce İngilizlerin akabinde Fransa'nın işgal etmeye çalıştığı Urfa'da, Ali Saip Ursavaş ve bölgedeki aşiretlerin bir araya gelmesiyle birlikte Fransızlara karşı ciddi bir direniş hareketi başlamıştır. Bu direniş akabinde 11 Nisan 1920 tarihinde Fransızlar, Urfa'dan çekilmek zorunda bırakılmıştır (Özçelik, 2003: 225). Fransızların, Urfa'dan çekildiği tarih olan 11 Nisan tarihi mahalli bir bayram olarak her yıl kutlanmaya başlanmıştır. 1927 yılında Urfa'nın kurtuluş günü olan 11 Nisan tarihinin Urfa'nın Kurtuluş Bayramı olarak kabul edilmesi kabul edilmiştir. (BCA, 30.10.0.0/197.351.20).

11 Nisan Urfa'nın kurtuluş bayramı 1624 Sayılı Kanunda yer alan "vilâyetlerin umumî-i İdare teşkilât ve intihap işlerine ait vazifelerle mükelleftir. Vilâyetlerin umumî ve hususî ahvaline dair raporların, umumî müfettişlik ve teftiş heyeti raporlarının tetkiki ve bu raporlara ait muameleler şikâyet ve itiraz işleri, iane, seferberlik muameleleri, emniyete müteallik olmayan ve beynelmilel mahiyet arzeden ecnebi işleri, milli bayramlar ve merasim işleri ve vekâletten tevdi edilen diğer müteferrik işler dahi bu şube tarafından yapılır"(TBMM, C.XIX, 24.05.1930: 311) denilerek mahalli bayramların Vilayet İdaresi Umum Müdürlüğü'nün İkinci Şubesi'nin görevleri arasında olduğu belirtilmiştir.

Cumhuriyetin onun yıl olan 11 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan 2305 sayılı yasal düzenlemeyle bayramların kutlanması sorumluluğu hükümete verildi. Bu tarihten itibaren ulusal bayramların coşkuyla kutlanması

bu yasada yer almaktadır. 1934 yılı içerisinde Urfa'da kutlanılan ilk bayram 11 Nisan Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluş bayramıdır. 11 Nisan günü çıkan yerel gazetelere bakıldığında İsmet İnönü ve Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in Urfa'ya gelemediklerini ancak Urfa'nın kurtuluş bayramını kutlandığına dair telgraf gönderildiği belirtilmektedir (Yenilik, 11 Nisan 1934). 1934 yılındaki kutlamalar Urfa Halkevi tarafından organize edilmiş olup, halkevinde yapılan kutlamalara yaklaşık 1250 kişi katılmış ve burada bir konferans ve konser düzenlenmiştir (Yazgan, 1935: 13). Aynı gün halkevinde Mavi Yıldırım Şeriyeh Mahkemesi adlı temsil kolunun tertip ettiği tiyatrodan sergilenmiştir. Halkevinin köycüler şubesi de Mercihan Nahiyesi'ne giderek 1200 kişinin katıldığı konferans verilmiştir (Yazgan, 1935, s. 24).

1935 yılı içerisindeki 11 Nisan Bayramı kutlamalarında ise okullardaki öğrencilerin de katıldığı törenlerle kutlanmış, savaşa katılmış olan Cevdet Baykal tarafından ise Urfa savaşını anlatan bir nutuk okurken İbrahim Kara Kapıcı ise şiir okumuştur. Milletvekilleri olan Fuat Gök, Refet Olken (Ölgen), Ahmet Yazgan, Muhiddin

Dinç de töreni izleyenler arasındadır (Ulusal, 15 Nisan 1935: 1-2). Akşam ise Birinci Umumi Müfettiş Vekili Fuat Baturay'ın hazır olduğu konuklar için Urfa Halkevinde balo verilmiştir (Ulusal 15 Nisan, 1935: 2).

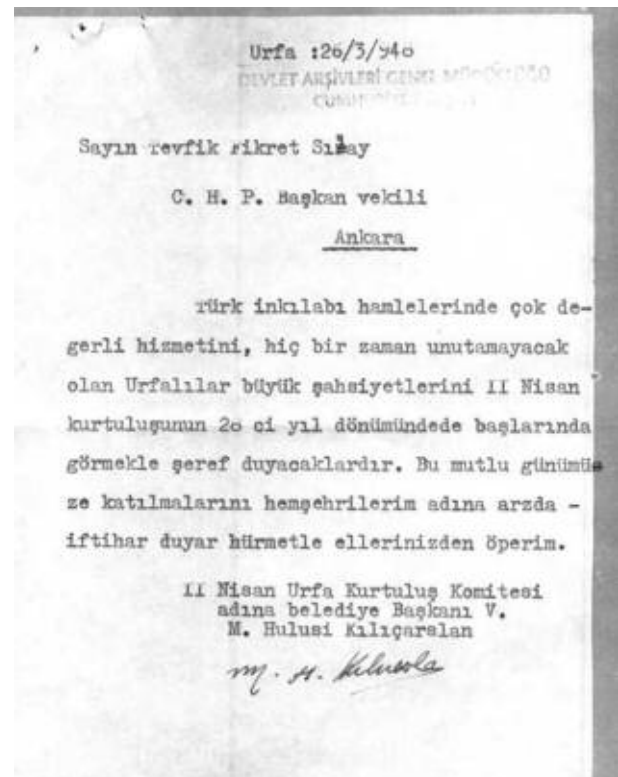
1936 yılında kutlamalara bağlı olarak Urfa Halkevi *11 Nisan Urfa Kurtuluşu 1920* adlı bir kitapçık hazırlamıştır (Neşriyatı, 1936). Urfa Halkevi Neşriyat Kolu Başkanı Bedri Alpay tarafından hazırlanan kitapçıkta savaşın kısa bir tarihi ve Hulusi Kılıçaslan'ın *Urfa'nın Kurtuluş Destanı* adlı şiiri yer almaktadır (Neşriyatı, 1936).

1937 yılı 11 Nisan programı ise şöyle açıklanmıştır: *"Bugün Nisanın 11 inci Pazar günü saat sekiz buçukta kurtuluşu kutlamak için bilumum memurun ve Zabitan, Asker, Jandarma, Polis Mektepler ve bütün Teşekküllerle Esnaf Cemiyetleri ve Halk Topçu taburunun bulunduğu binanın garbındaki meydanda toplanılacak. Tam saat dokuzda kurtuluşun temsili başlayacaktır. Bu vakti bildirmek için hapisane damından üç el silah endah edilir. Temsil bittikten sonra şehir namına Belediye Reisi Ömer Alay, Encümen Üyesi Celal Özbek, Halkevi namına da Başkan Muzaffer Akaltun tarafından hazırlanmış olan kürsüde birer söylev vereceklerdir. Söylevlerden sonra*

Urfa mücadelesinde şehit düşen kahramanlar namına yapılan anıt ziyaret edilecektir. Belediyece hazırlanmış olan şenlik fişeklerle eski hükümet konağı meydanında şenlikler yapılacaktır" (Yeni Işık, 11 Nisan 1937: 2).

11 Nisan Bayramı kutlamalarında ilk önce Belediye önünde merasim gerçekleştirilmiştir. Saat 10'da cami minaresinden atılan üç el silah atışı sonrası tören başlamıştır. Tören Belediye Başkanı Ömer Alay ve Halkevi Başkanı tarafından 11 Nisan kurtuluş bayramı hakkındaki uzun bir nutuk verdiler. Nutuk sonrası Belediye tarafından davet edilen saygınlardan (milletvekili) kutlamaya gelemedikleri Urfalıların bayramlarını tebrik ettiklerini belirten mektuplar okunmuştur (Akgün, 11 Nisan 1937: 1). Bayram dolayısıyla Urfa Halkevi'nde görev yapan kızların sergi açtıkları belirtilmektedir (Akgün, 11 Nisan 1937: 2). Belediye Başkanı Ömer Alay, gazeteye verdiği beyanatta şunları ifade etmiştir: *"Arı Türk Urfa'nın kendi yarattığı 11 Nisan Milli sevinç gününü tarih durmadıkça tekrar tekrar yaşayacağına inancım var"* (Yeni Işık, 11 Nisan 1937: 1).

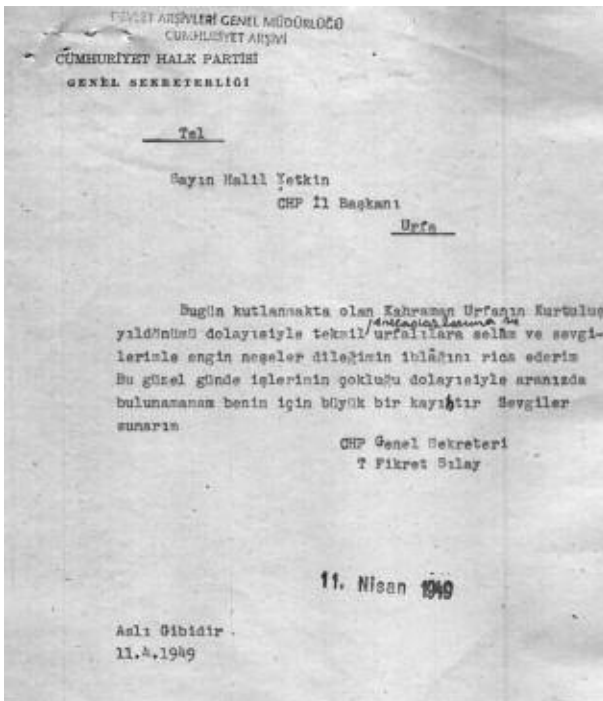
1938 yılı kutlamaları için Urfa'ya gelen Umumi Müfettiş Abidin Özmen, milletvekilleri Refet Ülgen, Fuad-Gökbudak, Muhiddin Dinçsoy törenlere katılmışlardır. Törenler için 11 Nisan Pazartesi Belediye Parkından yer alan Atatürk büstünün açılış merasimi yapılmış, Belediye Başkanı Ömer Alay ve Halkevi Başkanı Recep Gürel birer konuşma yapmışlardır.

Bayram dolayısıyla Ortaokul üçüncü sınıf öğrencisi Salih Yıldırım Urfa Kurtuluşu şiirini okumuştur. Bayram dolayısıyla halkevinde kızların yapmış oldukları el işi nakışlar da gösterime sunulmuştur. Daha sonra okul temsilcileri tarafından hazırlanan törenle merasim sona ermiştir (Akgün, 18 Nisan 1938: 4).

1939 yılı kutlamaları ise 11 Nisan Urfa'nın kurtuluşu bayramı için Salı günü saat sekiz otuzda Belediye parkında yer alan Atatürk büstü önünde İstiklal Marşından sonra Vali Kazım Demirel ve Belediye Başkanı Ömer Alay tarafından bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Akabinde kurtuluş meydanında saat onda bir gösteri yapılmıştır (Yenilik, 11 Nisan 1939: 1). Gösteri sonrası askeri ve okulların da katıldığı gösteri düzenlenmiş olup gece vali tarafından halkevinde balo tertip edilmiştir (Yenilik, 14 Nisan 1939: 4).

1940 yılı, İkinci Dünya Savaşı'nın hissedildiği bir yıl olmuştur. Buna rağmen vatandaşların morallerini yüksek tutmak amacıyla bayramların kutlanmasına azami dikkat edilmiştir. 11 Nisan Urfa'nın kurtuluş bayramı saat dokuzda topçu kışlasından atılan üç el topla başladı. Şehir adına Belediye Başkanı Ömer Alay, Vali Kazım, Milletvekili Şeref Uluğ ve Ratıp Akdeniz'in, kısa birer konuşmaları sonra şehitliğe çelenk bırakıldı. Ardından Mustafa Kemal'in büstüne çelenk koyuldu ve bu arada su çeşmesi açılış merasimi yapıldı (Akgün, 11 Nisan 1940: 1). Diğer taraftan halkı eğlendirmek için çeşitli etkinlikler düzenlendi. Akşamda halkevi salonunda balo yapıldı.

TEKİRPAŞAŞEVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
Sayın Bay Hilmi Uran
Zatı devletleri tensip buyuracağı nevatta birlik
te
Kahraman Urfa'nın 11 Nisan Kur-
tuluş bayramının 29. yıl dönümü münasebetiyle
yapılacak törene şeref vermenizi rica ederim.
Özlem saygılarımla
Kurtuluş Komitesi Başkanı
Belediye Reisi
Celâl Güllüoğlu

NOT : İştirak edilip edilmeyeceğinin 6 Nisana kadar
İstiften bildirmenizi rica ederim.

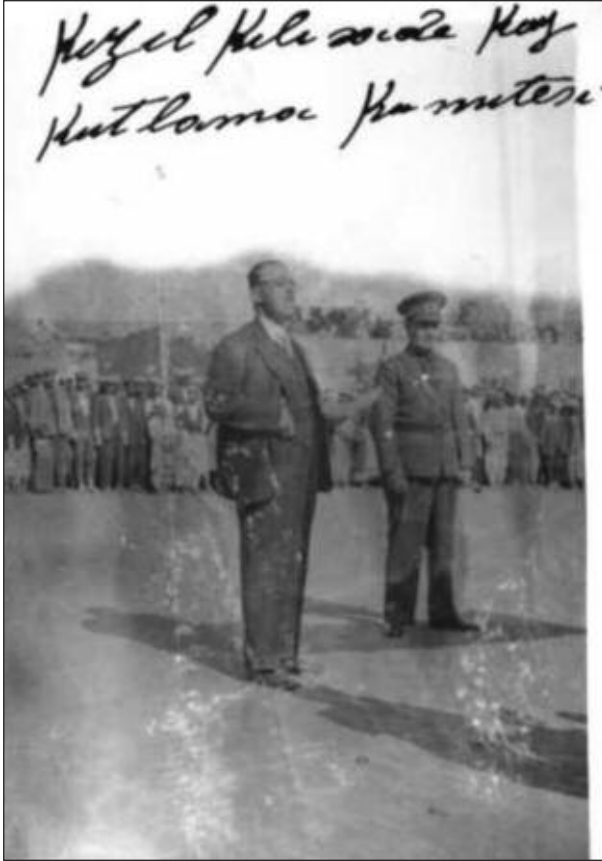
Halkevinin temsil kolu tarafından da İstiklal adında milli bir piyes gösterime sokuldu (Işık, 11-12 Nisan 1940: 1).

1941 yılı bayram kutlaması için Umumi Müfettiş Abidin Özmen de Urfa'ya gelmiştir. Kutlama töreni saat dokuzda Umumi Müfettiş Abidin Özmen, General Galip Deniz, Vali Kazım Demirel ve Belediye Başkanı Ömer Alay'ın Cumhuriyet Meydanı'na gelmesiyle başladı. Vali ile belediye başkanının konuşmasından sonra Halkevi'nden Türkçe öğretmeni Ratıp Akdeniz'in söyleviyle tören sona erdi. Bu arada törene telgraf gönderen, Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Refik Saydam ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın kutlama mesajları okundu (Işık, 14-15-16 Nisan 1941: 1).

1942 yılı kutlamaları ise saat dokuz otuzda Cumhuriyet Meydanı'nda başlayan törenler sırasında vali ve halkevi başkanının katılımıyla gerçekleştirildi. Önce Atatürk büstüne çelenk konularak başlayan törenlerde Belediye Başkanı Ömer Alay, Halkevi üyelerinden Ratıp Akdeniz ve Haydar Ataseven tarafından birer konuşma yapıldı. Tören sonrası kutlamalara katılmayan Umumi Müfettiş Abidin Özmen ile milletvekillerinin telgrafları okunmuştur. Tören resmigeçit sonrası sona ermiştir (Işık, 13 Nisan 1941: 1). Akşam askerler öncülüğünde fener alayı gösterisi yapılmıştır. Belediye sinemasında Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından bir müsamere yapılmıştır. Aynı zamanda Halkevinde çay ziyafeti verilerek kutlamalar bitmiştir.

1943 yılında gerçekleştirilen 11 Nisan Bayramı kutlamaları coşkuyla geçtiği anlaşılmaktadır. Pazar günü saat sekiz kırk beşte Kurtuluş Meydanı'nda başladı. Vali Hasip Koylan ve Belediye Başkanı Ömer Alay'ın söylevleriyle başlayan kutlamalar, temsili Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu sergilendi. Umumi Müfettiş Abidin Özmen tören boyunca halkı selamladı.

Ardından törene katılan idarecilerle birlikte Atatürk'ün büstüne çelenk bırakıldı. Bu yılki törenlere Cumhurbaşkanı İnönü, Meclise Başkanı Abdülhalik Renda, CHP Genel Sekreteri Menduh Şevket Esendal, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak birer kutlama telgrafı gönderdiler (Yenilik, 15 Nisan 1943: 1). Halkevinde halka açık eğlence tertip edildi, akşam da halkevinde bir balo düzenlendi. Pazartesi günü de halkevinde Erkek Güzel adlı piyes sergilendi (Yenilik, 12 Nisan 1943: 3).

1944 yılı kutlamalara Umumi Müfettiş Avni Doğan da katılmıştır. Salı günü saat dokuzda başlayan kutlamalar, temsili Urfa Savaşı gösterimi yapılmış ardından Halkevi Başkanı Salahattin Atabey, Belediye Başkanı ve öğrencilerden Salahattin Kablam birer konuşma yapmışlardır. Tören sona erdikten sonra şehitliğe gidilmiş orada şehitliğe çelenk konulmuştur. Öğleden sonra ise Şehir Kulübü parkında yer alan Atatürk anıtına saygı duruşunda bulunulmuştur. Saat on beşte müzik öğretmeni Şükrü Dölen tarafından hazırlanan konser dinletisiyle kutlamalar sona ermiştir (Yenilik, 13 Nisan 1944: 1).

1945 yılı 11 Nisan kutlamaları için Umumi Müfettiş Avni Doğan Urfa'ya gelmişlerdir. 11 Nisan Bayram töreni Çarşamba günü saat dokuz otuzda başlamış, geçit töreni sonrası Urfa Milletvekili Suat Yetkin on otuzda

halkevinde Urfa'nın milli mücadeledeki yerini belirten bir konuşma yapmıştır (Yenilik 14 Nisan 1945: 2).

1946 yılı için 11 Nisan kutlamaları Perşembe günü saat dokuz otuzda başladı. Halkın sevinç ve yoğun katılımıyla önce resmi tören gerçekleştirildi. Hemen akabinde Urfa savaşının kısa bir anısını ortaya koyan temsili savaş yapıldı. Savaş sonrası okulların gösterileriyle tören sona erdi. Bazı okul temsilcileriyle devlet erkânı Şehitliği ziyaret ederek şehitliğe çelenk bıraktılar. Tören sonrası belediye tarafından Aynızeliha bahçesinde halka yemek verildi. Akşamda halkevinde piyes ve tiyatroya yer verildi (Yenilik, 11 Nisan 1946: 6). Ayrıca saat 19'da CHP yönetimi tarafından şehir kulübü bahçesinde mülki idari amirlerine balo tertip edilmiştir. Akşam da askerler tarafından fener alayı gösterisi yapılmıştır.

1947 yılında 11 Nisan Bayramı, yaşanan veba salgını dolayısıyla gerçekleştirilmemiştir (Akgün, 11 Nisan 1947: 1).

1948 yılı ilk kutlaması 11 Nisan Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu bayramıdır. Kurtuluş Meydanı tören yerine gelen Belediye Başkanı Hacı Mustafa Züllüzade-Rosman'ın açılış konuşmasıyla resmigeçit başladı. Resmigeçit yapılırken ciddi manada yağmur yağmasına rağmen düzenlenen tertip bozulmadı. Resmigeçit sonrası şehre gelen Hacı Bedir Ağa, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve etrafındakilere halkevi salonunda bir yemek verilmiştir. Akşam Ankara radyosunda kırk beş dakikalık bir program yapılmıştır. Urfalı Profesör Celal Saraç radyoda Urfa kurtuluşu ile ilgili bilgi vermiştir (Yenilik, 13 Nisan 1948: 2). Diğer taraftan halkevinde "Yurdum İçin" ve "Bir İlan Hatası" adlı piyesler sergilenmiştir.

1949 yılı içerisindeki 11 Nisan Bayramı için Urfa milletvekili Rıza Soyer, Esat Tekeli, Vasfi Gerger, Osman Agan ve Atalay Akan gelmişlerdir. Diğer taraftan Demokrat Parti kurucularından Refik Koraltan, Fuat Köprülü kutlamalar için hazır bulundular (Urfa Postası, 15 Nisan 1949: 1). Belediye Başkanı Celal Güllüoğlu tarafından Urfa'nın düşman işgalinden kurtulmasını ifade eden bir konuşma yaptı. Konuşmasında kanında Türk kanı dolaşan Urfalıların Fransız işgalini kabul edemeyeceğini, bunu atmış bir gün içerisinde gösterdiğini belirtti Akabinde törene katılanlarla birlikte Şehitlik ziyaret edildi ve çelenk konularak tören sona erdi (Yenilik, 15 Nisan 1949: 1).

Sonuç

Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu olan 11 Nisan bayramı da 1935'den itibaren aralıksız kutlanmasına dikkat edildi. Hemen hemen bütün bayramlardaki resmi tören kutlamaları birbirine benzemektedir. Ayrıca Urfa'da kutlanan bu bayramları genellikle valilik ve halkevi ortak yapmaya özen gösterirken halkın da bu sevince ortak edilmesi önemliydi. Diğer taraftan Urfa'nın me-

busları ile Umumi Müfettiş olan Abidin Özmen ve Avni Doğan'ın Urfa'daki kutlamalara katılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Sonuç yerine söylenilebilecek önemli ifadelerden biri de bilhassa Urfa'nın kurtuluşu olan 11 Nisan Bayramı, halkın deyimiyile Saco(Fransızların Urfa'daki Komutanı) Bayramında Urfa'nın Fransızlardan kurtulma gösterisinin sunulması halkın coşkusuunu bir kat daha artırdığı gözlenmiştir.

KAYNAKÇA:

Resmi Yayınlar

- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi
- TBMM ZC

Gazeteler

- Akgün
- Işık
- Urfa Postası
- Urfada Milli Gazetede
- Yeni Işık
- Yenilik

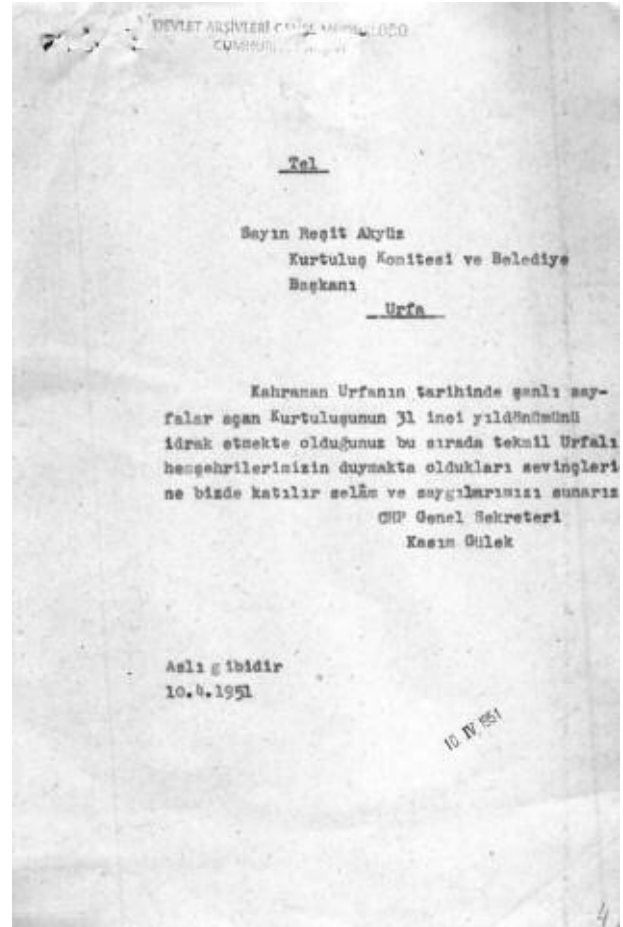
Eserler

- Alkan, M. Ö. (2011). 23 Nisan'ın Gayri Resmi Tarihi. *Toplumsal Tarih*, 52-62.
- Alkan, M. Ö. (2011). Osmanlı İdman Bayramı'ndan Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı. *Toplumsal Tarih*, 30-42.
- Beşikçi, M. (2012). *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*. Leiden&Boston: Brill.
- Bolat, B. S. (2007). *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*. Ankara: Basılmış Doktora Tezi.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gündüz, M. (2010). *Osmanlı mirası Cumhuriyet'in İnşası: Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*. İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Hunt, L. A. (1984). *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. London: University Of California Press.
- Mahmut, K. (1985). *Divan-ı Lügat'it- Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Neşriyatı, U. H. (1936). *11 Nisan Urfa Kurtuluşu 1920*. Urfa: Urfa İlbaylık Basımevi.
- Oğuzkan, F. (1997). *S. Selim Tercan Yaşamı ve Hizmetleri*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Özçelik, İ. (2003). *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkez.
- Uzun, H. (2010). Milletın İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlanışı. *Karadeniz Araştırmaları*, 109-125.
- Üstel, F. (2011). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları .
- Yamak, S. (2008). Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz İd-İ Millisi. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 323-342.
- Yazgan, K. (1935). *Urfa Halkevi, Bir Yıllık İş Sayımı*. Ankara: Ulusal Urfa V. Matbaası.
- Yıldırım, Y. (2016). *Urfa Halkevi 1934-1951*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Belgeler

11 Nisan Urfa'nın Kurtuluş Bayramına Katılan Şehit Çocukları İle Gaziler

<p>Çarşamba 11 Nisan - 956 KESİMİ Nisan - 956 Sütun Geniliği Santim 200 kuruttur. Kısmen mas'a kuralı gelmiştir Tel: 5 - Sayı : 299</p>	<p>Sahibi ve Yayıncı İhtilal Filan İdare Eden Ahmet Meşci Yayınlar Kurulu Yeni Urfalı Matbaası Tel: 500 No: 118 Başlığı Yar Yeni Urfalı Matbaası-Urfa İlk Çıkış 21 OCAK 1952</p>	<h1 style="margin: 0;">YENİ URFA</h1> <p style="margin: 0;">Devlet Nüshası</p> <p style="margin: 0;">Urfa'da Çıkar Siyasi Mizahli Edebi Gündelik Gazete</p>	<p>Tarih yazmak Tarih yap- mak kadar mühimdir. Ya- zan yapana sadık kalmaz- sa Değişmeyen hakikat insanlığı geçirtacak bir mahiyet alır.</p> <p style="text-align: right;">Atatürk</p>
---	--	---	--

(Şimdilik Pazardan Maada Gün Ayrı Çıkar) Fiatı 10 Kuruştur

Sayın Misafirlerimiz Hoş Geldiniz Aziz Urfalı Bayramınız Kutlu olsun

Kahramanlığa layık-
sin Urfa

Ahmet Meşci

Altı senelik harpten yeni
meşgul çıkmış, ayakta bir
ordunun kalmamış, itilaf dev-
letleri istedikleri vatan par-
çalarını yer, yer legal etmiş,
velhasıl Türk milletinin alın
yansı karışık ve ümitsiz bir
hal almışken: İşte, bu ahval
ve serhat a'ında bir Urfalı-
lar kararını şöyle vermiş-
tik. Ecdat elile kurulmuş
yardumorda ve tarihin tanı-
dığı güdenberli esaret yüzü
görmeden ve efendice yaşa-
yan bu aziz toprakta ya, is-
tiklâl ya ölüm... Bunun için
düşmanlarımızı, vuru vuru
yurttan söküp atacaktır, ve-
yabut istiklâlsız yaşamak-
tansa seve öleceğiz.

Fakat, tarihin her devre-
sinde görüldüğü gibi kuv-
vetler arasında büyük nis-
petler olabilir. Zayıf tarafın
kuvvetli ile mücadele edebil-
mesi için en büyük kuvvet
Allaha sığınmaktır. İşte biz-
de Allaha sığınarak Fransız
gibi gâlip bir devletin
ordusile karşı karşıya silaha
sarıldık. 9-Şubat-1920 den
11-Nisan-920 tarihine
kadar devam eden atmış iki
gün Allaha yalvardık zel gi-
bi kan akıttık. İlk hamlede
125 şehit ve 168 yaralı ver-
dik.

Bu Mücadelemize kaza
ve köylülerimizin yardımını
kücümseyemeyiz. 6-Şubat-
920 akşamı Badıllı Sait bey
köyünde 300 Siverrek-
liler, 250 Badıllılar, 200 İzol-
lular 100 Düğerliler 100 Şi-
hanlılardan mürekkep kuv-
vetlerimiz Ali Saip bey ku-
mandasında toplanarak 7-8-
Şubat-920 akşamı kara köp-
rü köyüne gelerek Urfadan
çekilmeleri için Fransız iş-
gal Kumandanına bir olti-
matom vermişler, Bunun ü-
zerine Fransızlar Urfayı tah-
kim etmedikleri için 9-Şu-
bat-920 tarihinde harp filen
başlamış. Ehl-i istiklâl tutan
ahzaman Urfalıları silâhına
müherkem hamiyetli zengin-
liğimizde ilk hamlede otuz
bin osmanlı altını to-
parak teşkilâtı yardım et-
tiler. Varası yeğünü orta-
koyarak yardımını dü-
şman kurtaran Kahraman-
lıklar için her sene bu

İşgal senesinde Urfa Belediye Reisi olan ve mücadele teşkilatının Başında sarımsız bir cesaretle çalışan Hacı Mustafa Merhum.

6-Şubat-920 Milli kuvvet- lerin Urfaya yürüyüşü

Yardımcı olarak Urfa
üzerine yürüyen kuvvet-
ler 6/Şubat 920 tarihinde
Badıllı Sait Beyin köyün-
de toplanmışlar ve ora-
dan 7-8-Şubat 920 akş-
amı Karaköprü köyüne ge-
lerak Urfadan çekilip git-
meleri için Fransız işgal
kuvveti kumandanına aş-
ğıdaki oltim: tomu ver-
mişlerdir.

Oltimatomu götürmek
yerde Urfa Kurtuluşunu böy-
le kutlar ve nesilden nesile
bir Urfalı olarak bunun için
iftihâr eder.

Kahramanlık yalnız bu
güne mahsus olmamak ta-
rih boyunca senin hakkın-
dır ve onun hücceti sana
verilmiştir Kahraman Urfa-

Sayın Reisicumhur Celal Bayar ve Başvekil Menderes Birecikte

Birecik 10 - Husus
Bu gün Reial Cumhur
Celal Bayar ve Başbakan
Adnan Menderesle Maliye
Vekili Nedim Ökmen, Nafia
Vekili Moammer Çavuşoğlu
ve davetli Milletvekilleri
olduğu halde birecikte vasıl
olmuşlar ve muazır m terah-
ratla karşılanmışlardır.
Hatay, G.Antep, Maras,
Diyarbakır ve Mardin Vali-
leri ile Kor komutan ve mai-
yetleri ve hükümet tarafın-
dan davet edilen kurk gaze-
taci ve cenahi muhabirler
bu törene iştirak etmişlerdir.
Kara yollarının bitumum
resmi makinelerile, devlete
ait bütün vesaiti nakliye ile
saydığımız illerden gelen
otomobil koflesi büyük bir
yekün tutmaktadır. En az
altıyüz vesaiti nakliye ve
tahminen on beş yirmi bin
kişinin katıldığı bu törende
Sayın Reisicumhurumuz köp-
rünün önünde kırk bir hi-
tabatda bulunmuşlar.
Aziz Vatandaşım. Bire-
cik Köprüsünün bugün açıl-
ması dolayısıyla hayatının en

mesut gününü yaşıyorum.
Yeni bahattırım, Esir mü-
himdir ve büyüktür. Mem-
lekete havrılı olsun hepimizi
tebrik ederim.
Reisi Cumhurdan sonra
Başbakan Adnan Menderes
kürsiye çıkarak hitabeye
başlamış. Hoperöl arıza
ve rüçh için masalef konu-
masını tesbit etmek müm-
kün olamamıştır.
Konuşmayı mütenkip, Sa-
yın Reisicumhurumuz kor-
deleyi keserek köprüyü hü-
rekte açmıştır. Köprü hü-
ründe müteaddit kurbanlar
kesilmişlerdir.
Belediye gazinosunda Nafia
Vekaletinin tertip ettiği
Masalarda pişirilmiş Meyve ik-
ram edilmiş, Maliye Vekili
Nedim Ökmen, Nafia Veki-
li Çavuşoğlu ve davet edi-
len zevan gerye Gazi An-
tebe dönmuşler, Sayın Re-
isicumhurumuz Celal Bayar
Adnan Menderes ve mai-
yetleri geçeci Birecikte ge-
çirecekler ve 11 Nisan gün-
ü saat dokuzda Urfada tu-
lunacaklardır.

GÖRÜŞLER Hacı Ahmet Rastgeldi- ye ittihaf

Bundan otuz altı sene evvel, Parisin Kaldırım-larını çiyeniyerek denizleri aşp gelen işgal kuvvetleri haksız yare Urfamızı işgal etmişlerdir.
Hukuku mukaddesimizi çiyeneyen yaddar ve zalim bir istilaya tahammül edemiyerek çablanan ve bu topraklar üzerinde hayatını feda eden şehitlerden biriside sendin.
Hiç unutmamı; ve anutamıyorumda aziz şehit... Ozaman siz göre daha gençtim. Sen, ben, Sultan teneli muhacir Arif, Eyyubiye mahallesinden Mami-ki, Kale Boynundan Teyfur, Dabbak Mami, Dabbak Hacı Osman, Dabbak Yahya, Hamamcı İmam Ali Kemancı zade Fuat ve İsmiini hatırlayamadığım hemşehrilerle yan yana, Umuz umuz, Karalökün o kale gibi müstahkem binasına, Allah, Allah sesleriyle Hücum ederken tam binaya geldikimiz zaman hepimiz sapa sağlam Vatan ve Millet için davamızı arkasında yalnız kaleleri sökmeye zorluyorduk.
Ey Büyük Şehit : Dünyanın en kötü insanı, yandan veya arkadan vuran düpmandır. İşte o zaman bir cepheden gelen kurşunlarla vurulmadık. Ermenil İtımhane dedikleri (Şimdi Trahom Hastehanesi-den) Ermeniler bizi yan ateşine tuttular, İlk ateşte sen Şehit oldun, senden sonra Mami, ondan sonrada Teyfur şehit oldu.

- Devamı Sayfa 4 de -

■ Urfa Kuruluş Bayramı Kutlamaları 1950 - 1955 / Doç. Dr. Gülşah ESER

Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlamaları 1950-1955

Doç. Dr. Gülşah ESER*

Giriş

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki süreçte işgal edilen yerlerden biri de Urfa olmuştur. 1919 yılında önce İngilizler ve ardından Fransızlar tarafından gerçekleştirilen işgale karşı direniş kararı alınmış, şehrin ileri gelenlerinin önderliğinde ve halkın da desteğiyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak Urfa'daki Kuva-yı Milliye yapılandırılmıştır. Askeri kanatta Ali Rıza Bey ve ardından Ali Saip Bey¹, sivil kanatta ise Belediye Reisi Hacı Mustafa Bey'in öncülüğünde² halk gücü örgütlenmiş³ ve Heyet-i Temsiliye'nin direktifleri doğrultusunda hareket edilmiştir. Süreç, 11 Nisan 1920 tarihinde işgalcilerin şehir terk etmesiyle sonuçlanmış ve böylece şehrin düşman işga-

linden kurtuluşu gerçekleşmiştir. O günden bugüne 11 Nisan günü Urfa'nın kurtuluş günü/bayramı⁴ olarak kabul edilmiş, bununla kalmayarak 1927'de resmîyet kazanmıştır.⁵

Urfa'da kurtuluş bayramı kutlamaları erken Cumhuriyet döneminde daha çok yerel çapta gerçekleşmiştir. Valiliğin ve belediyenin yanı sıra 1934 yılındaki açılışını müteakip Urfa Halkevi⁶ bu kutlamalarda pay sahibi olmuştur.⁷ 1937 ve 1938 yıllarında ise eş zamanlı olarak İstanbul'daki Eminönü Halkevi'nde de çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmiştir.⁸ 1940'lı yıllardaki kutlamalar da aynı coşkuyla devam etmiş ve o güne dair pek çok haber özellikle yerel basına yansımıştır.⁹

*Çalışmada yararlandığım *Demokrat Urfa*, *Sivereğinsesi*, *Urfa (Yeni Urfa)* ve *Urfanimesi (Urfanın Sesi)* gazetelerinin nüshalarına ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. İbrahim Halil Tanık'a teşekkür ederim.

¹ Şerif Demir, "Hatıralarla Milli Mücadele'de Urfa", *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 48, 2020, s. 253, 267; Ezgi Kılıç, "Ali Saip Ursavaş'ın Biyografisi ve Faaliyetleri", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2021, s. 185-186.

² Müslüm Akalın, "Urfa'nın Kurtuluşunun Sivil Lideri Belediye Reisi Hacı Kâmilzade Hacı Mustafa (1870-1933)", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, ŞURKAV Yayınları, S. 32, Eylül 2018, s. 5-6; M. Cemil Hacıkâmiloğlu, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve GAP Projesi*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, t.y., s. 38.

³ Müslüm Akalın, *Millî Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2010, s. 10-11; Ali Rıza, *Ah-fada Yadigar Urfa Mücadelesi*, Haz. Müslüm Akalın, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları No: 10, Şanlıurfa 1995, s. 17-19. Urfa Milli Mücadelesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Saip, *Kılıkya Faciaları Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ali İhsan Matbaası, Ankara 1340; M. Derviş Kılıncıkaya, "Millî Mücadele'de Urfa 1919-1920", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985.

⁴ Urfa halkı kutlamaların yapıldığı günü "11 Nisan Bayramı" olarak da anmıştır. Mehmet Kurtoğlu, "Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün Urfa'ya Gelişleri", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, ŞURKAV Yayınları, S. 23, Eylül 2015, s. 10.

⁵ BCA, 30.10.0.0.197.351.20 (02.03.1927); Müslüm Akalın, "Urfa Gazetesinde 11 Nisan'ın "Kurtuluş Günü" Olarak Kabulü ve İlk Kutlamaya Dair Haber", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, ŞURKAV Yayınları, S. 9, Ocak 2011, s. 44; <https://www.urfadasin.com/urfanin-kurtulus-gunu-ne-zaman-kutlanmaya-baslandi> (erişim tarihi 11.05.2024).

⁶ Gülşah Eser, "Eminönü Halkevi'nde Düzenlenen Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlamaları (1937 ve 1938 Yılları)", *Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadele'ye Yeni Bakışlar*, Ed. Tekin İdem-Canan Sarıyar Sezan, Sonçağ Akademi, Ankara 2022, s. 655-667; Yüksel Yıldırım, *a.g.e.*, s. 139-140.

⁷ Yüksel Yıldırım, "Yeni Türkiye'nin Yapılanma Sürecinde Halkevleri'nin Rolü ve Urfa Halkevi Örneği (1934-1951)", Giresun Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2016, s. 147-151.

⁸ Gülşah Eser, "Eminönü Halkevi'nde Düzenlenen Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlamaları (1937 ve 1938 Yılları)", *Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadele'ye Yeni Bakışlar*, Ed. Tekin İdem-Canan Sarıyar Sezan, Sonçağ Akademi, Ankara 2022, s. 655-667; Yüksel Yıldırım, *a.g.e.*, s. 139-140.

⁹ "Urfa: Parlak bir günün 20 nci yıldönümünü kutluyor", *Akgün*, 11 Nisan 1940, s. 1; "Urfa bugün kurtuluşunun yıl dönümünü kutluyor", *İşık*, 11 Nisan 1941, s. 1-2; "Urfa: Parlak bir günün 22 inci yıldönümünü kutluyor", *Akgün*, 11 Nisan 1942, s.1-2; Muzaffer Ağat, "Muzaffer kurtuluşumuz", *Akgün*, 11 Nisan 1942, s.1-2;

Literatürde Urfa kurtuluş bayramı kutlamalarını ele alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır.¹⁰ Demokrat Parti (DP) döneminde Urfa'daki kutlamaları müstakil olarak ele alan bir çalışmaya ise rastlanamamıştır. Bu çalışmanın amacı 1950 ile 1955 yılları arasında yapılan Urfa kurtuluş bayramı kutlamalarını ele almaktır.

1950 Yılı Kutlamaları

Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunun 30. yılı dönümü kutlamaları 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılacak olan 9. dönem milletvekili seçimlerinin arifesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla şehirde hummalı bir seçim hazırlığı süreci söz konusudur. Hatta 1950 yılı seçimleri için Urfa'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) yoğun bir hazırlık sürecine girdiği ve bu süreçte bazı hatalar yapıldığı ile ilgili iddialar ortaya atılmıştır. Buna göre kutlama programında merasim ve geçit resmine gerek görülmemiş, kutlamalar kapsamında her yıl geleneksel olarak verilen ziyafete "Onikiler"¹¹ davet edilmemiştir.¹² Seçim sürecinin etkilerinin kutlamalara ne denli yansıdığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 10 Nisan 1950'de Fevzi Çakmak'ın vefat etmiş olması ve bunun yurttan uyandırdığı yankıyı da unutmamak gerekir.

11 Nisan 1950 tarihinde gerçekleştirilen kutlamalara¹³ ilişkin çeşitli haberler ulusal ve yerel basında yer almıştır. "Urfa bugün kurtuluşunun otuzuncu yıldönümünü büyük bir sevinçle kutlamaktadır. Urfalılar kurtuluş gününün bütün heyecanını yaşamaktadır. O günün hatırası canlı bir surette temsil edilmiş, genç Urfalıya baba ve kardeşlerinin kahramanlıkları aynen gösterilmiştir. Bütün şehir büyük bir bayram günü yaşamaktadır."¹⁴ ifadeleri Urfa halkının Milli Mücadele'de

Celal Özbek, "Urfanın kurtuluşu", *Akgün*, 11 Nisan 1942, s.1; "Urfamızın 23 nci yıl dönümünü kutlulamaya gelen sayın misafirlerimiz", *Akgün*, 9 Nisan 1943, s. 1; "Kahraman urfanın bugünkü büyük bayramı kutlu olsun", *Yenilik*, 11 Nisan 1945, s. 1-2; "Urfa kurtuluşunun 26 nci yıl dönümü", *Akgün*, 11 Nisan 1946, 1-2, 4-6; "Bayramınız kutlu olsun", *Akgün*, 11 Nisan 1947, s. 1-3; F. Batıbeki, "11-Nisan", *Akgün*, 11 Nisan 1948, s. 1-4.

¹⁰ Yüksel Yıldırım tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Urfa kurtuluş bayramı kutlamalarına yer verilmiştir. Yüksel Yıldırım, *a.g.t.*, s. 147-151. Ahmet İlyas tarafından kaleme alınan makalede 1935'ten 1950'ye kadar olan kutlamalar incelenmiştir. Ahmet İlyas, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 2018, s. 206-214. İbrahim Halil Tanık tarafından hazırlanan doktora tezinde ise Demokrat Parti döneminde Urfa'da yapılan kurtuluş bayramı kutlamalarıyla ilgili ayrıntılar yer almaktadır. İbrahim Halil Tanık, "Demokrat Parti Döneminde Urfa (1950-1960)", Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa 2019, s. 277, 304, 397.

¹¹ "Onikiler" sembolik bir kavram olup Urfa'nın kurtuluşunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni oluşturan kişileri anlatırken kullanılmaktadır. Müslüm Akalın, "Urfa'nın Kurtuluşunda Onikiler", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, ŞURKAV Yayınları, S. 26, Eylül 2016, s. 3.

¹² *Milliyet*, 4 Mayıs 1950, s. 6; Yunus Özdurğun, "Cumhuriyet Döneminde Urfa'da Siyasi Hayat (1946-1960)", Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016, s. 135; Nermin Zahide Aydın, "1946 ile 1950 Seçimleri Arasında Urfa'da Siyasi Durum", *Atatürk Dergisi*, 8 (2), 2019, s. 223-224.

¹³ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1950, s. 3; *Son Posta*, 12 Nisan 1950, s. 23; *Milliyet*, 4 Mayıs 1950, s. 6.

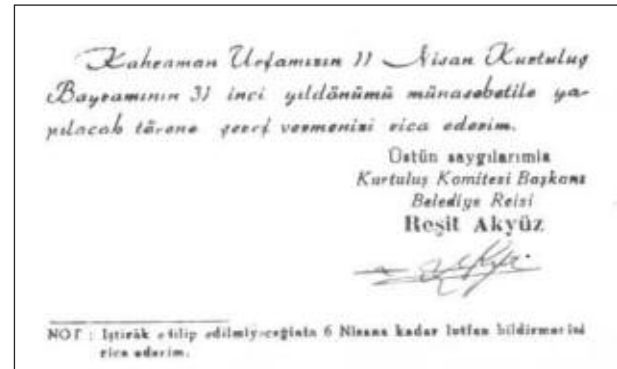
¹⁴ "Urfanın kurtuluşu kutlandı", *Yeni İstanbul*, 12 Nisan 1950, s. 1; "Urfanın kurtuluş bayramı", *Son Posta*, 12 Nisan 1950, s. 3; "Urfa'nın kurtuluş bayramı", *Zafer*,

göstermiş olduğu kahramanlığın temsili tören, piyes vb. şekilde canlandırıldığına vurgu yapmaktadır. Yerel gazetelerden *Akgün*'de ise Halide Nusret Zorlutuna'nın Ankara'dan Urfa'ya geldiği ve Urfalı üniversite öğrencilerinin şehitliğe konulmak üzere gönderdikleri çelenği de beraberinde getirdiği belirtilmiştir.¹⁵

Urfa'nın 30. kurtuluş yıl dönümü kutlamalarının ardından 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan 9. dönem milletvekili seçimlerinin sonucunda DP Urfa'da çok sayıda milletvekili çıkarmıştır. Feridun Ergin, Ömer Cevheri, Celal Öncel, Necdet Açınal, Feridun Ayalp ve Reşit Kemal Timuroğlu Demokrat Parti'den, Hasan Oral ise CHP'den milletvekili seçilmiştir.¹⁶ Bundan sonraki süreçte yapılacak kutlamalar yeni bir ivme kazanmış ve devletin üst düzey yetkililerinin ilgisine mazhar olmuştur.

1951 Yılı Kutlamaları

1951 yılı 11 Nisan kutlamalarının hazırlık süreci hummalı bir şekilde başlamış ve Belediye Reisi ve aynı zamanda Kurtuluş Komitesi Başkanı Reşit Akyüz tarafından yönetilmiştir. DP rüzgarının estiği kutlamalara partinin kurucularından olan Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün katılması Urfa'da coşku yaratmıştır.

■ Urfa'nın Kurtuluş Bayramının 31. Yıl Dönümü İçin Hazırlanan Davetiye - Kaynak: BCA, 490.1.0.0/980.801.4.

1951 yılı kutlamaları şafakla beraber başlamış ve caddeleri dolduran Urfa halkı Şehitlik Tepesi'ne gitmiştir. Saat 08.30 itibarıyla Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, milletvekilleri, mülki ve askeri erkân, çeşitli teşekküllerin temsilcileri belediye binasına gelerek tebrikte bulunmuşlar ve ardından Atatürk'ün büstü ziyaret edilmiştir.¹⁷

¹² Nisan 1950, s. 2; "Urfanın otuzuncu kurtuluş yıldönümü", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1950, s. 3.

¹⁵ "Sayın bayan Halide Nusret Zorlutuna'nın getirdiği çelenk", *Akgün*, 11 Nisan 1950, s. 3.

¹⁶ Tanık, *a.g.t.*, s. 136-137.

¹⁷ "Urfa'nın kurtuluş bayramı", *Milliyet*, 12 Nisan 1951, s. 1.

■ Urfa'nın Kurtuluşunun 18. Yıl Dönümünde Düzenlenen Törenle Açılan Atatürk Büstü - Kaynak: Şanlıurfa 1850-1950 "Fotoğraflarla Zaman, Mekân, İnsan", Yay. Haz. A. Cihat Kürkcüoğlu, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2008, s. 117 (Av. Adnan Mutlu Arşivi).

Belediye reisinin konuşmasını müteakip Urfa Milletvekili Celal Öncel tarafından işgal döneminin tarihçesini anlatan bir konuşma yapılmıştır. İstiklal Marşı söylenmiş ve şehitler için üç dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur. Kutlamalar kapsamında mahalli kıyafetlerle, ayrıca yaya ve süvarilerle temsili savaş töreni (temsili harp harekâtı/Kurtuluş temsil töreni) yapılmıştır. Başbakan ve beraberindekiler şehitliği ziyaret etmiş ve Atatürk Caddesi'nde büyük bir geçit resmi yapılmıştır.¹⁸

Ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü tarafından Sami Özbay'a gönderilen telgrafta "*Kahraman Urfa-ların kurtuluş yıl dönümlerini kutlar sevinçlerine yürekten katılırım*", CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek tarafından Reşit Akyüz'e gönderilen telgrafta ise "*Kahraman Urfanın tarihinde şanlı sayfalar açan Kurtuluşunun 31 inci yıldönümünü idrak etmekte olduğumuz bu sırada tekmil Urfalı hemşehrilerimizin duymakta oldukları sevinçlerine bizde katılır selâm ve saygılarımızı sunarız*" ifadeleri yer almıştır.¹⁹1951 yılı kutlamaları "*Urfa kurtuluş bayramını büyük bir neşe içinde kutlarken misafirlerine de içten gelen sevgi ve ilgilerini göstermektedirler.*"²⁰, "*Urfa, aynı zamanda kurtuluş bayramını da neşe içinde kutlamaktadır.*"²¹ ifadeleriyle ulusal basına yansımıştır.

1952 Yılı Kutlamaları

Urfa'nın kurtuluşunun 32. yıl dönümü münasebetiyle TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu ve bazı

¹⁸ "Urfa'nın kurtuluş bayramı", *Milliyet*, 12 Nisan 1951, s. 3; Özdurğun, *a.g.t.*, s. 57-58.

¹⁹ BCA, 490.1.0.0/980.801.4

²⁰ "Başbakan urfada", *Milliyet*, 11 Nisan 1951, s. 5.

²¹ "Başbakan urfada", *Akşam*, 11 Nisan 1951, s. 2.

milletvekilleri Urfa'ya gelmiştir.²² Bununla birlikte yapılan etkinliklere CHP yönetimi davet edilmemiş ve bu durum tepki çekmiştir. CHP'li ilçe belediye başkanlarının da etkinliklere çağrılmaması bu duruma eklenmiştir.²³

1952 yılında yapılacak kutlamalara ilişkin program *Akgün* gazetesinde Urfa halkına duyurulmuştur. Buna göre 10 Nisan 1952 Perşembe günü öğleden itibaren şehir bayraklarla süslenecek ve Belediye tarafından şehrin muhtelif yerlerinde davullar çalınarak bayramın başlatıldığı ilan edilecektir. 11 Nisan sabahında ise sivil ve askeri erkân, çeşitli teşekküller ve halk tören için hazır bulunacaktır. Tören 09.00 itibarıyla bando takımının İstiklal Marşı'nı çalmasıyla başlayacaktır. Ardından günün anlam ve önemine ilişkin konuşmalar yapılacak ve şehitlik ziyaret edilecektir. Programın diğer etkinlikleri ise geçit resmi, Kız Sanat²⁴ ve Erkek Sanat Okullarının sergileri ile Urfa (sıra) gecesi olacaktır.²⁵

TBMM Başkanı Refik Koraltan ve beraberindekiler 11 Nisan kutlamalarına katılmışlar ve kutlamalar coşkuyla geçmiştir. Refik Koraltan, DP Urfa Milletvekili Celal Öncel ve Belediye Reisi Reşit Akyüz konuşma yapmışlardır.²⁶

1953 Yılı Kutlamaları

1953 yılında yapılacak kutlamalara ilişkin program yerel basın aracılığıyla Urfa halkına duyurulmuştur. Bu programa göre 10 Nisan 1953 Cuma günü öğleden itibaren şehir bayraklarla süslenecek ve Belediye tarafından şehrin çeşitli yerlerinde davullar çalınarak bayramın başladığı ilan edilecektir. 11 Nisan'da 08.00 ile 08.30 arasında tebrikat kabul töreni gerçekleştirilecek, belediye reisi ile birlikte "Onikiler" bu törende hazır bulunacaklardır. 08.30 itibarıyla vali, garnizon komutanı, belediye reisi ve protokolün diğer mensupları tarafından Atatürk büstüne çelenk konulacaktır. 08.45'ten itibaren askeri birlikler, izciler, okullar, spor kulüpleri ve halk önceden belirlenen yerlerini alacaklardır. Kurtuluş temsil törenine 09.00 itibarıyla bandonun çalacağı İstiklal Marşı ile baş-

²² "Sayın misafirlerimiz hoş geldiniz", *Akgün*, 11 Nisan 1952, s. 1; "Koraltan ve bayındırlık bakanı şehrimizde", *Demokrat Urfa*, 11 Nisan 1952, s. 1; "Sayın misafirlerimiz hoş geldiniz", *Urfa*, 11 Nisan 1952, s. 1; "Koraltan ve zeytinoglu şehrimizde", *Yeniurfa*, 11 Nisan 1952, s. 1; "Büyük bayramımıza şeref verenler", *Urfannsesi*, 11 Nisan 1952, s. 1; İbrahim Halil Tanık, "Urfa'da Genel Seçimler (9., 10. ve 11. Dönem)", *Mukaddime*, 10(1), 2019, s. 61.

²³ Tanık, *a.g.t.*, s. 82.

²⁴ Kız Sanat Enstitüsü tarafından daha önce de 11 Nisan kutlamaları kapsamında defileler düzenlenerek halka dikilen kıyafetler halka sergilenmiştir. *Urfa*, 11 Nisan 1947, s. 1-6

²⁵ "Urfa kurtuluşunun 32 inci yıl dönümü kutlama programı", *Akgün*, 11 Nisan 1952, s. 4.

²⁶ Özdurğun, *a.g.t.*, s. 88.

lanacak ve ardından okullar tarafından Urfa Kurtuluş Marşı söylenecektir. Belediye reisi ve gazilerin konuşmalarıyla devam edecek olan program geçit resmi ile son bulacaktır. Törenin bitmesini müteakip Urfa Şair Nabi İlkokulu'nun açılışı yapılacak, 15.30'da şehitlerin ruhu için mevlit okutulacak ve gece de Garnizon Komutanlığı tarafından bir fener alayı tertip edilecektir.²⁷

1953 yılındaki kutlamalara katılmak üzere Urfa milletvekili Hasan Oral, Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak, ilçe kaymakamları, adliye mensupları ve ayrıca birçok memur şehre gelmiştir.²⁸ Coşkulu geçen kutlamalarda Mustafa Remzi Bucak²⁹ ve Avukat Halil Belkis³⁰ günün anlam ve önemine ilişkin konuşma yapmıştır. Her yıl olduğu gibi şehitlik ziyareti de programın bir parçasıdır.³¹ Programda yer aldığı üzere Şair Nabi İlkokulu'nun açılışı da gerçekleştirilmiştir.³² Bu okul, Vatan İlkokulu'nun karşısında yapılan yeni binada hizmete girmiştir.³³

1953 yılı kurtuluş bayramı kutlamaları yerel basında geniş bir yer bulmuştur. 11 Nisan'da *Akgün* gazetesi "*Akgün, Kahraman Urfanın Kurtuluş Yıldönümünü Candan Kutlar*" manşetini atmış ve ilk sayfasında I. Dünya Savaşı'ndan Urfa'nın kurtuluşuna uzanan sürece ayrıntılı bir şekilde değinmiştir.³⁴ *Urfa* gazetesi "Urfa, Kahraman Urfanın Kurtuluş Yıldönümünü Candan Kutlar"³⁵ ve *Urfanınsesi* gazetesi de "*Kahraman Urfanın Kurtuluşunun 33. Yıldönümü Hepimize Kutlu Olsun*"³⁶ manşetini kullanmıştır. *Demokrat Urfa* gazetesi 12 Nisan 1953 tarihli sayısında başta Adnan Menderes olmak üzere devlet erkânı tarafından gönderilen telgraflara geniş yer ayırmıştır.³⁷ *Urfa* gazetesi 13 Nisan 1953 tarihli sayısında kurtuluşun 33. yıl dönümünün mükemmel bir şekilde kutlandığını belirterek "*Kahramanlıklar diyarı Urfa bu zaferiyle de ne kadar iftihar etse yeridir. Var olsun bu günü bize bırakanlar*" ifadelerini sütunlarına taşımıştır.³⁸

²⁷ "Urfa kurtuluşunun 33 ci yıl dönümü kutlama programı", *Demokrat Urfa*, 11 Nisan 1953, s. 3.

²⁸ "Kurtuluş bayramına gelenler", *Demokrat Urfa*, 11 Nisan 1953, s. 1; "11 Nisan bayramı çok güzel geçti", *Sivereğinsesi*, 14 Nisan 1953, s. 3.

²⁹ "Kurtuluş bayramımız coşkun tezahüratla kutlandı", *Demokrat Urfa*, 12 Nisan 1953, s. 1.

³⁰ "11 Nisan bayramı çok güzel geçti", *Sivereğinsesi*, 14 Nisan 1953, s. 3.

³¹ "Kurtuluş bayramımız coşkun tezahüratla kutlandı", *Demokrat Urfa*, 12 Nisan 1953, s. 1.

³² "Kurtuluş bayramımız coşkun tezahüratla kutlandı", *Demokrat Urfa*, 12 Nisan 1953, s. 1.

³³ Tanık, *a.g.t.*, s. 337.

³⁴ *Akgün*, 11 Nisan 1953, s. 1-2.

³⁵ *Urfa*, 11 Nisan 1953, s. 1.

³⁶ *Urfanınsesi*, 11 Nisan 1953, s. 1.

³⁷ "Kurtuluş bayramımız münasebetle büyüklerimizimizin telleri", *Demokrat Urfa*, 12 Nisan 1953, s. 1.

³⁸ "Kutlama iyi geçti", *Urfa*, 13 Nisan 1953, s. 1.

Bir başka husus olarak Urfa İli Kültür Derneği'nin İstanbul şubesi tarafından Taksim Belediye Gazinosu büyük salonlarında 13 Nisan 1953 Pazartesi günü akşam 20.30'da başlayıp sabaha kadar devam eden bir gece düzenlenmiştir.³⁹ Ayrıca Ankara radyosunda Halide Nusret Zorlutuna'nın hazırladığı Urfa Kurtuluşu piyesi temsil edilmiştir.⁴⁰

1954 Yılı Kutlamaları

■ Temsili Savaş Töreninden Bir Enstantane
Kaynak: Şanlıurfa 1850-1950 "Fotoğraflarla Zaman, Mekân, İnsan", Yay. Haz. A. Cihat Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2008, s. 202 (Fotoğraf: Mustafa Tezel, 1954, MEB EĞİTEK Arşivi).

1954 yılında yapılan kutlamalarda Şehitlik Çamlık Parkı'nda Urfa'daki direnişi canlandırmak amacıyla temsili savaş töreni yapılmıştır. Urfadaki kahramanlığın ön planda tutulduğu bu törende Urfa çetelerinin Fransız askerleri karşısındaki zaferi canlandırılmıştır.⁴¹

Kutlamalara katılmak üzere Urfa halkı Topçu Meydanı'nda toplanmıştır. Oldukça kalabalık olan bu törende okullar adlarının yer aldığı pankart taşımıştır. Bu okullar arasında öne çıkanlardan biri de önceki yıl yapılan 11 Nisan kutlamalarında açılan Şair Nabi İlkokulu olmuştur.⁴²

■ 1954 Yılı 11 Nisan Kutlamalarında Topçu Meydanı'nda Yerini Alan Okullar Kaynak: Şanlıurfa 1850-1950 "Fotoğraflarla Zaman, Mekân, İnsan", Yay. Haz. A. Cihat Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2008, s. 203 (Fotoğraf: Mustafa Tezel, 1954, MEB EĞİTEK Arşivi).

³⁹ "Urfa gecesi", *Demokrat Urfa*, 11 Nisan 1953, s. 2; Tanık, *a.g.t.*, s. 277.

⁴⁰ "Piyese", *Urfanınsesi*, 11 Nisan 1953, s. 2.

⁴¹ Şanlıurfa 1850-1950 "Fotoğraflarla Zaman, Mekân, İnsan", Yay. Haz. A. Cihat Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2008, s. 199-202.

⁴² Şanlıurfa 1850-1950 "Fotoğraflarla Zaman, Mekân, İnsan", Yay. Haz. A. Cihat Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2008, s. 203.

■ Topçu Meydanı'nda bir 11 Nisan Kurtuluş Bayramı kutlaması.

Vali Konağı önünde yapılan geçit törenine okullar, temsili savaş törenine katılan çeteler, Urfa köylerinden gelen atlı aşiret mensupları, Urfa Şoförler Birliği ve Dokumacılar Derneği gibi çeşitli kuruluşların temsilcileri katılmıştır.⁴³ Urfa'nın kurtuluşunun 34. yıl dönümü kutlamaları basına yansımış⁴⁴ ve kutlamaların filme alındığı bilgisi okuyucuya sunulmuştur.⁴⁵

■ Urfa Şoförler Birliği Temsilcileri Geçit Töreninde
Kaynak: Şanlıurfa 1850-1950 "Fotoğraflarla Zaman, Mekân, İnsan", Yay. Haz. A. Cihat Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2008, s. 205 (Fotoğraf: Mustafa Tezel, 1954, MEB EĞİTEK Arşivi).

⁴³ Şanlıurfa 1850-1950 "Fotoğraflarla Zaman, Mekân, İnsan", Yay. Haz. A. Cihat Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2008, s. 204-207.

⁴⁴ *Feryad*, 11 Nisan 1954, s. 1.

⁴⁵ Film için bkz.

https://www.facebook.com/sanliurfaninsanlidegerleri/videos/11-nisan-1954-urfa-kurtulu%C5%9F-t%C3%B6reni/487800666402807/?erisim_tarihi=12.05.2024; *Akgün*, 14 Nisan 1954, s. 1.

1955 Yılı Kutlamaları

Urfa'nın kurtuluşunun 35. yıl dönümü 11 Nisan 1955'te kutlanmış, gerek hazırlıklar⁴⁶ gerekse kutlama programı yerel basın aracılığıyla halka duyurulmuştur. Buna göre 10 Nisan 1955 Pazar günü öğleden itibaren şehrin bayraklarla süsleneyeceği, Urfa Belediyesi tarafından şehrin çeşitli yerlerinde davullar çalınacağı ve isteyenlerin milli kıyafetlerle dolaşabileceği belirtilmiştir. Programa göre daha önceki yıllardakiyle aynı şekilde 11 Nisan'da 08.00 ile 08.30 arasında tebrikat kabul töreni gerçekleştirilecek, bu törende belediye reisi ile birlikte "Onikiler" hazır bulunacaklardır. 08.45 itibarıyla vali, garnizon komutanı, belediye reisi ve protokolün diğer mensupları tarafından Atatürk büstüne çelenk konulacaktır. Ardından yerlerini almış olan askeri birlikler, okullar ve çeşitli kuruluşların vali, garnizon komutanı ve belediye reisi tarafından teftişi yapılacaktır. 09.20 itibarıyla bandonun çalacağı İstiklal Marşı ile törenin başlamasını müteakip okullar tarafından Urfa Kurtuluş Marşı söylenecektir. Valinin açılış konuşması ve günün önemine dair yapılan diğer konuşmalardan sonra kurtuluşla ilgili şiirler okunacaktır. Geçit resminin ardından şehitliğe çelenk konulacak ve daha sonra öğle vaktinde Urfa Belediyesi tarafından Şehir Kulübü'nde verilen 400 kişilik yemeğe iştirak edilecektir. Etkinlikler kapsamında mevlit okutulacak ve fener alayı tertip edilecektir.

⁴⁶ "Kurtuluş bayramımız", *Urfa'nın Sesi*, 8 Nisan 1955, s. 1.

11 Nisan akşamı Öğretmenler Birliği tarafından gazino ve sinema salonunda temsiller verilecektir.⁴⁷

11 Nisan kutlamalarına katılmak üzere Adıyaman Valisi İbrahim Tevfik Kutlar, Gaziantep Valisi M. Ali Çeltik, Mardin Valisi Kamuran Çuhruh, Urfa Milletvekili Saim Önhon, Adana Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Mardin ve Gaziantep Belediye Reisleri, Prof. Dr. Celal Saraç ve ayrıca çeşitli kurum ve kuruluşlardan pek çok kişi Urfa Belediyesi'nin davetlisi olarak şehre gelmiştir.⁴⁸ Etkinliklerde Mehter Takımı'nın da yer almış olması halkta büyük ilgi uyandırmıştır.⁴⁹ 11 Nisan kutlamalarının coşkusu basına şu sözlerle yansımıştır:

*"11 Nisan Kurtuluş bayramımızın 35 inci yıl dönümü her sene olduğu gibi bu sene de çok heyecanlı kutlanmıştır. Sabahın karanlığında bütün halk büyük bir heyecan ve sevinç içinde evlerini terk ederek bayramın kutlanacağı Topçu Meydanı'na koşuyorlar acaba yer bulacak mıyım diye düşüncelerini birbirlerine söyliyerek o kadar acele ediyorlar ki bunları görmek ve o günün büyüklüğünü değerini ifadeye yeterdi. Henüz güneş ufuklardan biraz ışığını salmıştı ki koca meydan bir insan seli ile coşmuştu..."*⁵⁰

⁴⁷ "Urfa kurtuluşunun 35 ci yıl dönümü kutlama programı", *Demokrat Urfa*, 11 Nisan 1955, s. 3; "Kutlama programının özeti", *Urfa'nın Sesi*, 11 Nisan 1955, s. 4.

⁴⁸ "Bayramımıza gelenler", *Demokrat Urfa*, 11 Nisan 1955, s. 1; "Gelen misafirler", *Urfa'nın Sesi*, 11 Nisan 1955, s. 1.

⁴⁹ "11 Nisan kurtuluş bayramımız coşkun tezahüratla kutlandı", *Urfa'nın Sesi*, 13 Nisan 1955, s. 2.

⁵⁰ "11 Nisan kurtuluş bayramımız coşkun ve tezahüratla kutlandı", *Urfa'nın Sesi*,

SONUÇ

Urfa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki süreçte işgal edilmiş ve 11 Nisan 1920 tarihinde ise işgalden kurtuluşu gerçekleştirmiştir. Urfa halkının direniş konusunda göstermiş olduğu kararlılık ve Milli Mücadele'de sergilediği kahramanlık daha sonraları şehre "şanlı" unvanını kazandırmıştır. 11 Nisan günü, Urfa halkı tarafından kurtuluş günü/bayramı olarak kabul edilmiş ve bu durum 1927 yılında resmîyet kazanmıştır. Daha çok yerel çapta yapılan kurtuluş bayramı kutlamalarında Urfa Valiliği'nin yanı sıra Urfa Halkevi de önemli bir pay sahibi olmuştur. Bu kutlamalar aynı zamanda daha sonra yapılacak kutlamaların öncülü niteliğini kazanmıştır. Fakat 1950 yılındaki kutlamalar seçim arifesinde yapıldığından ve Fevzi Çakmak'ın da vefatı dolayısıyla geçmiş yıllardaki gibi kapsamlı ve coşku bir şekilde olmamıştır.

Gelenekselleşmiş olan 11 Nisan kutlamalarına DP döneminde de hassasiyet gösterilmiştir. Öyle ki 1951 yılı kutlamalarında Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün kutlamalara katılması Urfa'da büyük coşku yaratmıştır. 1952 yılı kutlamalarında bu kez TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu ve bazı milletvekilleri Urfa'ya gelmiştir. 1953, 1954 ve 1955 yıl-

13 Nisan 1955, s. 1.

larında yapılan kutlamalara daha çok milletvekili, vali, kaymakam, belediye başkanı vb. düzeyde erkân katılmıştır. Kutlama programı çoğu kez yerel basın aracılığıyla halka duyurulmuştur. İstiklal Marşı ve akabinde Urfa Kurtuluş Marşı'nın söylenmesi, kabul törenleri düzenlenmesi, günün anlam ve önemine dair konuşmalar yapılması, Atatürk büstüne ve şehitliğe çelenk konulması, geçit resmi düzenlenmesi, temsili savaş töreni yapılması ve fener alayı yürüyüşleriyle bu kutlamalar Urfa halında büyük bir coşku yaratmıştır.

DP'nin ilk beş yıllık döneminde yapılan kutlamalarda tören programlarına oldukça önem verildiği görülmektedir. Öyle ki Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ve Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu gibi üst düzey devlet erkânının bizzat Urfa'ya gelmesi bu kutlamalara verilen önemin bir göstergesidir. Değişmeyen tek şey ise Milli Mücadele ruhunu taşıyan bu kutlamalara Urfa halkının geçmişten günümüze büyük bir coşkuyla katılmasıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BCA, 30.10.0.0/197.351.20
- BCA, 490.1.0.0/980.801.4

Gazeteler

- *Akgün*
- *Akşam*
- *Cumhuriyet*
- *Demokrat Urfa*
- *Feryad*
- *Işık*
- *Milliyet*
- *Sivereğinsesi*
- *Son Posta*
- *Urfa*
- *Urfanınsesi (Urfanın Sesi)*
- *Yeni İstanbul*
- *Yeni Urfa*
- *Yenilik*
- *Zafer*

Kitap ve Makaleler

- Akalın, Müslüm, *Millî Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2010.
- Akalın, Müslüm, "Urfa Gazetesinde 11 Nisan'ın "Kurtuluş Günü" Olarak Kabulü ve İlk Kutlamaya Dair Haber", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, ŞURKAV Yayınları, S. 9, Ocak 2011, s. 44-47.
- Akalın, Müslüm, "Urfa'nın Kurtuluşunda Onikiler", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, ŞURKAV Yayınları, S. 26, Eylül 2016, s. 3-9.
- Akalın, Müslüm, "Urfanın Kurtuluşunun Sivil Lideri Belediye Reisi Hacı Kâmilzade Hacı Mustafa (1870-1933)", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, ŞURKAV Yayınları, S. 32, Eylül 2018, s. 5-8.
- Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi*, Haz. Müslüm Akalın, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları No: 10, Şanlıurfa 1995.
- Aydın, Nermin Zahide, "1946 ile 1950 Seçimleri Arasında Urfa'da Siyasi Durum", *Atatürk Dergisi*, 8 (2), 2019, s.209-235.
- Demir, Şerif, "Hatıralarla Milli Mücadele'de Urfa", *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.

48,2020, s. 253-270.

- Eser, Gülşah, "Eminönü Halkevi'nde Düzenlenen Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlamaları (1937 ve 1938 Yılları)", *Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadele'ye Yeni Bakışlar*, Ed. Tekin İdem-Canan Sarıyar Sezan, Sonçağ Akademi, Ankara 2022.
- Hacıkâmioloğlu, M. Cemil, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve GAP Projesi*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, t.y.
- İlyas, Ahmet, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 2018, s. 201-216.
- Kurtuluş, Mehmet, "Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün Urfa'ya Gelişleri", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, ŞURKAV Yayınları, S. 23, Eylül 2015, s. 10-14.
- Şanlıurfa 1850-1950 "Fotoğraflarla Zaman, Mekân, İnsan", Yay. Haz. A. Cihat Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2008.
- Tanık, İbrahim Halil, "Urfa'da Genel Seçimler (9., 10. ve 11. Dönem)", *Mukaddime*, 10(1), 2019, s. 53-75.
- Yıldırım, Yüksel, *Urfa Halkevi (1934-1951)*, Nobel Bilimsel Eserler, 2. Baskı, Ankara 2024.

Tezler

- Özduygün, Yunus, "Cumhuriyet Döneminde Urfa'da Siyasi Hayat (1946-1960)", Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016.
- Tanık, İbrahim Halil, "Demokrat Parti Döneminde Urfa (1950-1960)", Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa 2019.
- Yıldırım, Yüksel, *Yeni Türkiye'nin Yapılanma Sürecinde Halkevleri'nin Rolü ve Urfa Halkevi Örneği (1934-1951)*, Giresun Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2016.

Web Kaynakları

- <https://www.facebook.com/sanliurfaninsanlidegerleri/videos/11-nisan-1954-urfa-kurtulu%C5%9F-t%C3%B6reni/487800666402807/> (erişim tarihi: 12.05.2024).
- <https://www.urfadasin.com/urfanin-kurtulus-gunu-ne-zaman-kutlanmaya-baslandi> (erişim tarihi 11.05.2024).

Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

Balıklığöl'de Unutulmaz Gökbilim Gecesi!

Şanlıurfa'da gökyüzünün gizemli dünyası, 22 Nisan 2024 tarihinde saat 20:30'da başlayan unutulmaz bir etkinlikte keşfedildi. Şanlıurfa Valiliği himayesinde, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) ve Şanlıurfa Bilim ve Sanat Merkezi (Şanlıurfa BİLSEM) işbirliği ile düzenlenen özel gecede, gökyüzü tutkunları bir araya geldi.

Etkinliğin ilk saatlerinde, Şanlıurfa BİLSEM öğrencileri ve Şanlıurfa halkı için yıldızların ve gezegenlerin doğuşu, gökyüzündeki farklı cisimlerin oluşumu ve hareketi hakkında bilgilendirici bir sunum yapıldı.

Sunumun ardından gökyüzüyle ilgili keyifli ve bilgilendirici bir video gösterimi gerçekleştirildi. Gökyüzündeki yıldızların, galaksilerin ve diğer ilginç gök cisimlerinin nefes kesici görüntülerini izleme imkanı bulan katılımcılara görsel bir şölen sunan video, astronomi tutkunları için unutulmaz bir deneyim yaşattı.

Etkinliğin en heyecan verici kısmı ise teleskoplarla gözlem oldu. Dergah-Balıklığöl Amfi Tiyatrosu'nda toplanan katılımcılar, teleskoplar eşliğinde gökyüzünün derinliklerine doğru bir yolculuğa çıktı. Yıldızların ve diğer gök cisimlerinin muhteşem görüntülerini keşfeden katılımcılar, doğanın ve bilimin büyüklüğüne tanıklık etti.

Şanlıurfa'da düzenlenen bu gökyüzü gözlem gecesi, doğa ve bilim tutkunları için unutulmaz bir deneyim oldu. Etkinlik, katılımcılara gökyüzünün gizemlerini keşfetme ve evrenin harikalarına hayran kalma imkânı sunarak büyük beğeni topladı.

“Yüzyılın Şarkıları” Temalı Türk Sanat Müziği Konseri

Kuruluşundan bu yana şehrin kültür, sanat, eğitim ve sanat hayatına yönelik yüzlerce faaliyete imza atan vakfımızca, “Yüzyılın Şarkıları” temalı Türk Sanat Müziği konseri Şubat ayında düzenlendi. Sanat Yönetmenliğini Osman A. Devecioğlu'nun yaptığı, solist Atık Sahil ve Derya Sahil Eroğlu'nun sahne aldığı konserde eşsiz müzik dinletisi ile vatandaşlarımız, müzik dolu bir kış gecesi yaşadı.

“Bizim Yunus” Konseri

Anadolu'nun bağrında yetişen Türk şiirinin öncüsü ve mutasavvıf Yunus Emre anısına ithafen vakfımızca organize edilen “Bizim Yunus” adlı Klasik Türk Tasavvuf Musikisi Korosu Konseri verildi.

Mart ayında düzenlenen ve sanat yönetmenliğini Mustafa Devecioğlu'nun yaptığı konser, büyük ilgi gördü.

“Türkü Diyarı” Konseri

“UNESCO Müzik Şehri” unvanına sahip Şanlıurfa'mızda, vakfımız tarafından “Türkü Diyarı” temalı Türk Halk Müziği Korosu Konseri düzenlendi. Mayıs ayı sonlarında gerçekleşen ve sanat yönetmenliğini Ömer Açıkyol'un yaptığı konserdeki eşsiz müzik dinletisi ile sanatseverler unutulmaz bir gece yaşadı.

“Tek Ses İki Hareket” ile yüzlerce öğrenci kültürel faaliyetlere katıldı

UNESCO Müzik Şehri Şanlıurfa’da vakfımız öncülüğünde bu yıl üçüncü kez düzenlenen, “Tek Ses İki Hareket” adlı proje kapsamında, okullar arası koro ve halk oyunları yarışmaları Nisan ayında gerçekleştirildi.

“Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür” diyen Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün işaret ettiği üzere, şehrin kültürel unsurlarının yaşatılması, sosyo-ekonomik gelişime katkı sağlanması amacıyla Şanlıurfa Valiliği himayelerinde Eyyübiye Belediyesi, İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve ŞURKAV işbirliği ile organize edilen proje sayesinde yüzlerce öğrenci kültürel faaliyetlere dâhil oldu.

Şanlıurfa’nın 13 ilçesinde, yüzlerce okulda eğitim gören öğrencilerin katıldığı koro ve halk oyunları yarışmaları, her ilçe birincilerinin Valilik Kupası İl Yarışması’nda performanslarını sergilemesiyle sona erdi.

Halk oyunları ve koro dallarında, ilkokul, ortaokul ve

lise kategorilerinde il birincisi, ikincisi, üçüncüsü ile üçer mansiyon ödülünün verildiği final yarışmaları, renkli görüntülere sahne oldu.

10 bin TL ile 4 bin TL arasında değişen miktarlarda para ödülleri okullarına kazandıran ekiplere ayrıca çeşitli müzik enstrümanları da hediye edildi.

Yarışmada dereceye giren okullar ve kazandıkları ödüllerin listesi vakfımız internet sitesinde yayımlandı. Kültürümüzün gelecek nesillere aktarılması konusunda emek sarf eden okul idarecilerine, öğretmenlere ve öğrencilerimize katılımlarından dolayı teşekkür ederiz.

Köyler Arası Halk Oyunları Yarışması Renkli Görüntülere Sahne Oldu

Kaybolmaya yüz tutmuş halk oyunları değerlerimizin tespiti ve arşivlenmesi amacıyla Şanlıurfa Valiliği öncülüğünde Kültür ve Turizm Bakanlığı işbirliği ile Haliliye Belediyesi ve Şanlıurfa Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı’nın (ŞURKAV) katkıları ile “3. Köyler Arası Mahalli Halk Oyunları Yarışması” Mayıs ayında yapıldı.

Şanlıurfa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Spor Salonu’nda köy ekiplerinin yöresel figür ve kıyafetleriyle performanslarını sergilediği yarışmada, jüri üyeleri yarışmaya katılan bütün halk oyunları ekiplerini birinciliğe layık gördü.

Yarışmaya Vali Yardımcısı Yeliz Mercan, ŞURKAV Yönetim Kurulu üyesi Abdülkadir Acar, Eyyübiye Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü İsmail

Kaya, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Konservatuarı Halkoyunları Öğretim Görevlisi Ahmet Turan Demirbaş, Türkiye Halk Oyunları Federasyonu Araştırma ve Derleme Komisyon Başkanı, Ege Üniversitesi Konservatuarı Halkoyunları Bölümü emekli Öğretim Görevlisi Abdurrahim Karademir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yaşayan Miras ve Kültürel Etkinlikler Genel Müdürlüğü Halkoyunları Uzmanı Oktay Yılmaz, il merkezi ve köylerden gelen vatandaşlar ile öğrenciler katıldı.

Yarışma sonunda, etkinliğe katılan tüm köy ekiplerine para ödülü, teşekkür plaketi ve katılım belgesi takdim edildi.

Zamanın Tanığı

Millet Köprüsü - Ali Saib Köprüsü

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Millet Hastanesi'ne (eski Devlet Hastanesi) Karakoyun Deresi üzerinden yol vermesi nedeniyle bu isimle anılan köprünün güney tarafındaki üçgen alınlıklı, kemerli giriş kapısı üzerindeki kitabede "Ali Saib Köprüsü, sene 1341 (M.1922)" yazılıdır. Bu kitabe, köprünün inşa tarihi ile ilgili olmayıp, köprü çok daha eski tarihlidir. Urfa Kurtuluş Savaşı'nda Fransızlarla yapılan son antlaşmanın bu köprü üzerinde gerçekleştirilmesi anısını yaşatmak amacıyla kitabeye o zamanın Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saib Bey'in adı yazılmıştır.

Kuzey-güney yönünde uzanan köprü, kesme taşlardan inşa edilmiş olup altı yüksek ayak üzerine oturan yedi gözlüdür. Derenin her iki yamacına gelen gözler günümüzde toprakla dolmuş durumdadır. Üst kısımda sağlı yollu olarak yer alan, üzerleri korkuluk taşlarıyla örtülü su kanallarından, bu köprünün de Hızmalı Köprü gibi aynı zamanda su kemeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹

Millet Köprüsü, Urfa Milli Mücadelesinin ardından şehri terk etmek zorunda kalan Fransızlarla antlaşmanın üzerinde imzalanması sebebiyle tarihsel öneme sahiptir. Uzun yıllar boyunca Urfalıların hastaneye giderken kullandığı Millet Köprüsü, 2001 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından restore edildi. Yaya geçişi için kullanılmaya devam eden köprünün, şehrin tarihi yapıları arasında ve siyasi geçmişinde özel bir yeri vardır.

¹ Şanlıurfa Su Mimarisi, Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri/51

1900'lü yılların başı

2024